

AGAGELDI ALLANAZAROW

DAYÝŇAM GÖZÜŇDE

BOLSUN

(Powestler)

Aşgabat
TDKP - 2016

UOK 894.361
A48

Agageldi Allanazarow. Daýyňam gözüňde bolsun.
(Powestler). 448 s.
2016

Men bu ýygynnda ozaldan okyjylara belli bolan: «Kalbyma syýahat», «Çat açan menzil», «Daýyňam gözüňde bolsun» powestlerimi girizdim. Bularyň üçüsi-de dürli ýyllarda neşir edilip, okyjylar tarypýndan gyzgyn garsylanan eserler bolupdylar. Powestleriň hersi barada telim synlar, makalalar ýazylypdy.

Powestleriň ikisi boýunça çeper kinofilm surata düşürildi.

Men bu eserleri täzedan neşire taýynlamak bilen olaryň okyjylar üçin telim bir wagtdan bári, duşjak bolup duşyp bilmän ýören dostyna duşan ýaly ýakymlý boljagyna tama edýärdi.

TDKP 148

KBK 84 Tür 7

© Allanazarow A., 2016.

KALBYMA SYÝAHAT

(A.A Kareliniň ýazgylary)

Özüň ölsem ruhum goldar sizlerni.

«Görogly»

Petrograd buz düşenip, gar ýassanyp, öz adaty gysyny gyslap otyrды. Men her gün irden oýanyp, penjiräniň önünde durup, daşarynyň dünýäsi bilen gyzyklanman mahaly, Newanyň aý berip saga aýlanýan bölegini, üýsmek-üýsmek bolsup, ýol gýralaryny, howlularyň oltumyny dolduryp oturan gar depelerini, şäheriň üstünde geriljiräp oturan ýüzi tutuksy ýaýbaň bulutlary, töwerekdäki keserişip duran jaýlaryň arkasyndan salgym atyp göze ilýän Uspenskiý ybadathanasynyň depesi çowly gümmezini görýärdim. Häli-şindi çapgyn şemal öwürýärdi, şäher gaýda-gaýmalasyk bolup uçuşyp ýören gar kebelejiklerinden dolýardy. Özi-de ol indi gys düşeli bári sol bir Narwa zastawasy tarapyndan öwürýärdi. Ol

tarapdan öwüsýän ýel bolsa hemişe doňup oturan tokaýlaryň, köl üstüniň sowugyny öz önüne salyp, bu ýere getirýärdi.

Ine, şol günleriň birinde men Peterburg Çeperçilik akademiýasyna çagyryldym. Akademiýa golaýda Türkmen respublikasynyň ýolbaşçylaryndan hat gelip gowşan ekeni. Ol hatda respublikanyň zähmetkeşleriň Aşgabatda bolan W. I. Leniniň ýas mitinginde serdaryň ýadygärligini dikeltmekligi karar edendigi aýdylýardy. Respublika şol guruljak ýadygärligi biziň akademiýamyzyň proýektirläp bermegini haýys edýärdi.

Görüp otursam, akademiýa ol hat bilen tansandan soň, ölçerip-döküp, ol ýere meni ibermegi göz önünde tutan eken. Duýdansyz, garaşylmadyk habar, özi-de gitmek-gelmek bilen bagly bolan bir alada. Onda-da, gör, nirik, özide bäri-bärde bolmadyk bir ýurda gitmeli. Oýurgandym. Görýän welin, akademiýanyň maslahatynda meniň bir kem altmyş ýaşym hasaba alynmadyk bolara çemli.

Men ol günler öz ýanymdan özümi gezmeli ýerlerini gezen, etmeli işleriniň esasyalaryny edişdiren, ömrüni jemläp ýören goja hasaplap ýaşaýardym.

...Birçaklar men Peterburgyň çeperçilik akademiýasyny tamamlap, soňra-da Berliniň, Wenesiýanyň Çeperçilik akademiýalarynda tälim alypdym. Russiýanyň özge illerde bar bolan gowy zatlary göresi gelýän, öwrenmeli zatlaryny öwrenesi gelýän, şol gowulyklaryň öz ilinde hem bolmagyny isleýän janköýer ogullarynyň birisi-de mendim.

Hyjuwym meni birde Günbatar ýurtlaryna aýlasa, ýene birde Günorta ýurtlaryndan çykaryardy. Säher-säherler azan sesini diňläp, Gara deňziň türk kenarlaryny ýuwan ýerini, Wenesiýanyň dury gök asmanyny çeken günlerim-de bolupdy. «Deňiz masgarabazy» eserim hem hut şeýle syýahatlaryň netijesinde döräpdi.

Şol işim üçin men 1892-nji ýylda Petrograd Çeperçilik akademiýasynyň akademikligine kabul edilipdim. 1923-nji ýylda bolan Umumy Rus hudožnikleriniň gurultaýy meniň Russiýanyň Nižniý Nowgorod, Tombow ýaly 17 şäherinde surat muzeýleriniň döremegine ýardam edenimi aýratyn belläpdi.

Elli dokuz ýaşyň içinde gezilen ýerler az bolmasa-da, meniň ýolum heniz Orta Aziýanyň üstünden düşmändi. Orta Aziýa diýilse, men ony hemişe Weresaginiň işleriniň kömegi bilen göz önüne getirýärdim.

Birbada näme jogap berjegimi bilmedim. Oýlanmalydy, ölçerip dökmelidi. Bu barada ýañzydanymda, akademiýanyň ýolbaşçylary hem meniň pikirime garşy bolup durmadylar.

...Ýatlap otursam, meniň Orta Aziýa bilen geçen asyryň 80-90-njy ýyllarynda az wagtlyk hem bolsa gyzyklanar döwrüm bolan eken. Sebäbi şol ýyllarda ol ölkeler bilen patyşa hökümeti içgin gyzyklanýardy. Peterburg gazetleriniň sahypalarynda häli-şindi ýat ölkedäki goşunyň ýagdaýy bilen baglanysykly materiallar, aladaçyl, ol ýerdäki goşuna janköýerlik

edýän okyjylaryň hatlary çap edilýärdi. Ol hatlaryň birisinde bir aýalyň: «Şipka ýaly galany dyza çökereň gosun, näme üçin henizem Gökdepe galasynyň höt-desinden gelenok?» diýip beren soragy hem meniň ýadymda galypdyr. Soňraklar birnäçe gezek restoranlarda duşan, edere iş tapman arak içişip, jolkuldasyp ýören, Orta Aziýa ekspedisiýasyna gatnaşan iki sany çüýsedes ofiseriň hem gürrüňleri meniň ýadymda galan eken.

Olar stollaryň öňünde adam baryny ýygnap, özleriniň ol ülkede görkezen edermenlikleriniň gowuz ýerleriniň, töwerekdäki adamlaryň ýagdaýa näbeletliklerinden peýdalanyň, üstüni ýetirip, bir-birleriniň gürrüňlerini özaralarynda tassyklasyp, göçgünli gürleýärdiler. Ol gürrüňler töwerekde uly gyzyklanma döredýärdi. Diňleýänleriň watancylyk duýgularynyň ersmegine, elini jübüsine urup gaýgyrman gaýta-gaýta içgi getirmegine, ofiserleri gahryman hökmünde hezzetlemegine sebäp bolýardy.

Ýöne men Fedor Dostoýewskiniň: «Eý, Taňrym, ahyr-soňy Gökdepe urşy hem gutardy...» diýen jümlesini okamsoň, oýlanyp ol ýerde wakanyň ofiserleriň gürrüň berişleri ýaly: «Bardym, gördüm, ýeňdim» bolmandygyny aňypdym. Birki günden men ähli edýän oý-pikirlerimiň Türkmenistan bilen bagly bolup ugranlygyny syzdym. Häli-şindi pikir gözyetimimde Weresaginiň işlerine çalyň berip oturan, üsti tukatlyk bilen örtülen, asmany diýseň giňiş görünyň, ýokarsynda iki-ýeke akja bulutlar öz peýwagtyna aýlanysyp ýören türkmen sährasy peýda bolup ugrady.

* * *

Men W. I. Leniniň guruljak ýadygärliginiň çyzygy-proýektini Petrogradda, öýümde oturyp, taýyn edenimden soň Aşgabada geldim. Özüm-de proýektim komissiýa tarapyndan tassyk edilse, dessine ýene-de maşgalamyň arasyna dolanmakçydym. Proýekt taýyn bolany üçin, galyberse-de, eden işimiň hiline göwnümiň ýetýänligi üçin, onuň tiz kabul ediljekdigine ynanýardym. Ownuk-uşak edilen bellikleri-de ýüzugra düzederin diýen tamam bardy.

Proýekt boýunça Wladimir Iliç Leniniň guýma göwresi türkmenleriň geçmiş-taryhy, oňly medeniýeti bolmadyk halkdygyny alamatlandyrýan ýonulyp-ýylmanmadyk dag daşlarynyň üstünde oturdylmalydy.

Tanşym Saurowyň öýünde iki-üç gün bolup, demdync alanymdan soň, men öz işimi Türkmenistan Ispolnitel Komitetiniň ýanynda ýörite W. I. Leniniň Aşgabatda ýadygärligini gurmak boýunça döreden komissiýasynyň jogapkär sekretary Aleksandr Pawlowiç Wladyçuga maslahat üçin gowşurdym.

Garasylan günler meni şäher synçysyna öwürdi. Türkmen ýazynyň bulutlary häli-şindi Köpetdagyň depesinde, bir-birleri bilen demir-de-döweç bolşup, salsyp alýardylar. Käte ol ýerden bölünip gaýdan bir bölek bulut gelip, şäheri suw-sil edip ezip geçerdi. Erikleriň, alma agaçlarynyň gülleri yzly-yzyna patrasyp açylýardylar. Ýakymly ýaz şemaly bilen arkasy alnan ot çöpler gulagyndan çekilen ýaly

şüwelenli ösýärdiler. Ähli zatlara jan girip, dünýä täzeden dogulýardy. Göwnüňe birmahal dünýeden geçen adamlar hem asgyrysyp, synlaryny kakysdyryp, ýerlerinden turup, ýene-de ile goşulyp, köpün biri bolup ýaşap ugraberjek ýaly bolup duýulýardy. Iki-üç günden şäheriň Teke meýdanyndaky bazar çayhanasy meniň islegli ýerime öwrüldi. Men bu ýere gelip bir çetde oturdym-da, nätanys ýurduň adamlaryny, olaryň geýen geýimlerini, ýüz keşplerini, ýöreýişlerini ýewropalynyň nazary bilen synlaýardym.

Aşgabat rus administrasiýasynyň bu ýere gelmegi bilen giňelen şäher. Polkownik Kuropatkin öz otrýady bilen bu ýere gelende, häzirki şäheriň ýerinde Aşgabat atly kiçijik obajyk oturan eken. Ruslar geleninden soň, Aşgabatda harby lagerler, daşdan salnan jaýlar peýda bolup ugrapdyr. 1883-nji ýylda demir ýoluň gelmegi bolsa Aşgabadýň has-da çalt ösmegine, ençeme kerwensaraýly, hatar-hatar köçeli bolmagyna sebäp bolupdyr. Buhara, Hywa, Hyrat kerwen ýollary Aşgabadýň üstünden geçipdir. Ol az wagtyň içinde harbylaryň, senetçileriň, söwdagärleriň şäherine öwürülipdir.

Matematik Sabrowskiniň ýolbaşçylygynda 1903-nji ýylda şäherde ilkinji rewolýusion kružok döräpdir. Bu şäherde ilkinji Çernysewskiniň, Fedorowyň gadagan edilen işleri çap edilipdir. Işçileriň, söwdagärleriň, şäher hünärmentleriniň gozgalaňlary başlanypdyr. Esgerleriň arasynda wagyz işlerini alyp barmak üçin ýörite «Soldat komiteti» döredilipdir,

«Esger» ady bilen gizlin gazet çykarylýpdyr.

«Zakaspiý oblasti, has-da Aşgabat kem-kemden rewolýusion hereketleriň uly howply merkezine öwrülip barýar» diýip, Turkmenistanyň general-gubernatory öz berýän maglumatynda howsala bilen belläpdir...

Birnäçe günden men bu ýerdäki bazar çayhanasynda tanalyp ugraldym. Çayhanada hyzmat edýän Hasan her gezek men gelip girdigim ýylgyryp, baş atyp, görenligini mälim ederdi, yzysüre-de, bir çäýnek çay hem garbanar ýaly çayhanada bişen nahardan salyp getirerdi. Ony sowutman, gyzgyn bilen iýmegi maslahat bererdi. Naharlanyp otyrkam, men özümiň bu ýere gelýän adamlaryň ünsüne düşýänimi aňýardym. Özüm hakynda anyk näme gürrüň bolýanyny bilmesem-de, käte adamlaryň meniň oturan tarapyma seretmedik bolup seredýänlerini, özüm hakynda olaryň arasynda hysy-wysy gep-gürrüňiň bolýanyny duýýardym. Bir ýola meniň gözlegime çykan Saurow hem şeýle gürrüňçiligiň biriniň üstünden gelipdir.

Saurowlar Aşgabada ilkinji göçüp gelen rus masgalarynyň biridi. Onuň ömrüniň ýigrimi ýyldan gowragy türkmenleriň arasynda geçipdi. Ol bu halkyň taryhy bilen içgin gyzyklanýardy. Rus, ukrain dillerinden başga-da türkmen, kürt dilini gowy bilýärdi.

Çayhanadan çykanymyzdan soň ol ýylgyrды-da:

- Andrey Andreyewiç, şäher sizi tanajak bolýar,

size pal atýar - diýip, soňundan hem men baradaky ýeňsededen eşiden gürrüňini aýdyp berdi. Biziň biraz beýlerägimizde baş-alty sany bazara gelen türkmen telpek-lerini gapdallarynda goýup, derçigip, çay içişip otyrdylar. Meniň bilen gyzyklanýanlaram şolar ekeni. Olaryň arasynda men hakynda şeýleräk gürrüň bolupdyr:

— Birisä-hän olaryň öňem onda-munda görýän orsum, beýlekisini welin görenim ýadyma düşenok...

— Biziň orslarymyza-ha mezemeýär, çenim çen bolsa, ol gezüwe gelen bolmaly.

— Ol, hol orsuň demir ýol ybadathanasynda, ýüz-gözi agyn tüý bolup duran adamlary töweregine toplan çokundyryp, wagyz edýän popuna çalym edýäle...

— Şonuň gezmäge gelen garyndaşy zadymydyr.

— Tüýlegi-hä bolköýnegiň adamlary bilen bolşewikden gaçyp, Eýrana gitdi diýibem-ä bir «mys» etdiler.

— Öz-ä görnenok, ýogsam, hemişeler kellesine soky ýaly bir gara zady geýip, bazara-ha gelerdi.

— Il bir zady «mys» eden bolsa çyndyr, şemal bolmasa, çöp başy gymyldamaz.

— Aý, onda bi şonuň ýerine getirilen biri bolaýmasa, sakgal-saç-a bol goýberipdir. Görersiňiz, erte birigün şol ýerden geçeniňizde elinde tüsseli künnügi hallan atdyryp, doga okap durandyr.

Agşamlaryna, köplenç, Saurowlara iki-ýeke tanyşlarym hem-de meniň bilen tanyşmak, gürrüňdes

bolmak isleýän adamlar gelerdiler. Biz Petrograd hakynda, onda ýaşap-öten atly hudožnikleriň, arhitektorlaryň işleri hakynda gürleşip oturardyk.

Bu öýe Wladyçuk hem häli-şindi gelerdi. Men her gezek onuň öz hödürlän işim barada birzat aýdaryna garaşýardym. Ol bolsa adaty gürrüňçilige gosulysyp oturardy. Peterburgyň süňňüne zehinini siňdiren heýkeltaraşlar Rastrellidir Rossiniň, Manferandyr Zaharowyň, Stasowyň işleri bilen gyzyklanardy. Respublika hakynda gürrüňler bolardy.

Her gezek duşanymda meniň ondan öz işimiň ýagdaýyny sorasym gelýärdi. Ýöne soragymyň: «Eý-how, bu goja gaty howlugýar-ow» diýen pikiri döretmeginden çekinip, beýtmegiň gelsiksiz boljagy hakynda oýlanyp saklanýardym.

Ahyrsoňy, bir gezek gelende onuň özi proyektiden söz açyp, indi ýakyn günlerde W. I. Leniniň ýadygärligini bina etmek boýunça, Nedirbaý Aýtakowyň ýolbaşçylyk etmegindäki Paskupskiden, Krymodan, Stankewiçden, Dimitrewden hem-de özünden ybarat ýörite döredilen komissiýanyň proyektini maslahatlaşjakdygyny habar berdi.

Komissiýa agzalarynyň Aýtakow bilen Wladyçukdan özgesi maňa nätanys adamlardy. Nedirbaý Aýtakowyň hem şäheriň birki ýerinde, Gaýgysyz Atabaýewiň gapdalynda portretini görüpdim. Wladyçuk meniň oýurgananymy görüp, gidende: «Hemme zat öz isleýşimiz ýaly hem bolar, Andreý Andreýewiç» diýip, meni arkaýyn edip gitdi.

* * *

Birsellem gezim etmegi niýet edip, daş çykdy. Bu pikir mende her gün irden ukudan oýanan çagym döreyän pikirleriň biridi. Ol soňundanam meniň geýnip daş çykmagyma sebäp bolýardy. Adamyň şuna meňzeş endiklerini Saurow «Gyzamykdan galan kesel» diýip, atlandyrmagy gowy görýär. Men bolsa özümiň bu endigimi birmahalky deňiz ýakasynda geçirilen günlerden galan miras hasap edýärim.

...Krymda dync alyp, işleýän günlerimde men her gün irden turup, ujy çyrpylan gyrymsy agaçly gezelenç meýdançalarynda ýa-da deňze golaý bir ýerde aýlanmagy, töweregiň görünmän owsun atýan ýakymly howa deňzinden kükregimi dolduryp dem almagy, soňundanam deňze düşüp, ukynyň iň soňkuja salgymalaryny şol ýerde galdyryp gaýtmagy halardym.

Agsam ýene-de ýagys ýagypdyr, onda-munda onuň döreden köljagazlary kölçerişip ýatyr. Her gezek ýagys ýagýan mahaly peýda bolýan ýer gurçuklary ýene-de töwerekde göze ilýär. Olar ýerde yzlaryny goýup, ýazylysyp-ýygralysyp, süýrenişip ýörler. Serçeler pasyrdasyp, sürlenişip bir ýerde durman ondan-oňa uçusyp, jürk-de-jürk bolup, bazar gursup ýörler.

Ilerligine gidýän ýola düşenimden soň, men ol ýerde düýnki gören, maşk edýän esgerleri ýene-de görerin diýen tama bilen Oboznyý köçesine tarap

gitdim. Düýn köçeden geçenje ýerimdäki boşlukda men ýerli halkdan goşunçylyga alnan ýigitleriň nyzamly ýöräp, harby tälim geçip ýörenlerini görüpdim. Özi-de olar milli geýimlerindediler. Eginleri gyrmyzy donly, başlarynda buýralary seçelenişip duran gara silkme telpekleri, billerinde ykjam guşalan guşaklary bardy. Bir gapdalda durup, olary höwes bilen synlapdym, bu gün bolsa öýden çykamda esgerleriň suratyny çekmegi niýet edinipdim.

Şäheriň ortarasynda töwerekden saýlanyp bir depe otyr. Ol depäniň üstünde 1881-nji ýylda general Skobelew öz çadyryny dikenmiş, patyşadan özüne yzyna — Peterburga çagyryýan buýrugy hem şu ýerde alanmyş diýen gürrüňem bar. Saurow ol depäni Aşgabadýň gadym geçmişi bilen baglaýar. Bu ýerden ownuk mis, kümüş pullaryň, küýze jäçleriniň, söweş ýaraglarynyň tapylanyny, ol zatlaryň bolsa gadymy Parfiýa döwletinden habar berýänligini aýdýar.

Depäniň gabadyna ýetiberenimde, meniň yzymdan aňyrdan gaty-gaty ýöräp, öz aralarynda bir zat hakynda şowhunly gürlleşip gelýän, göreçleri şatlyk bilen uçganaklaýan üç sany ýigdekçe ýetip geçdide, saga öwürülip, ilerligine gitdi. Birsalymdan men olaryň ýol gyrasynda, garsydaky howludan çykyp gelýän, egni harby geýimli, başy komissar papakly adamyň ýoluna seredişip duranlaryny gördüm.

Garsydan öz maýdalyna ýöräp gelýän adam oglanlaryň deňine ýetende, aýak çekip, olaryň salamyňy aldy hem olar bilen biraz gürlleşip durdy. Harby

lybasly adam ýoluny dowam etdirensoň, oglanlar hem serpilşiň, şol ýerden yzlaryna dolandyılar. Hem käte ýeňselerine öwrülip seredişip gelişlerine öz aralarynda ýene-de sowhunly jammyldasyp ugradylar. Oglanlar deňime gelende, meniň birzat diýmekçi bolýanymy aňyp, aýak çekdiler.

— Oglanlar, gaty irläpsiňiz-le? — diýip, men olara ýüzlendim. Bagtyma olaryň birisi rus dilinde patdyk-sutduk bilýän eken.

— Şu ýerden Gaýgysyz aga işe geçýär, biz şony görmäge, oňa salam bermäge gaýtdyk, — diýip, burnunyň bir gapdaly meňli oglan ýaňky gürleşen adamlarynyň yzyndan seredip, göwnühoşluk bilen gürledi.

— Gaýgysyz agaňyz Atabaýewmi?

— Hawa, Gaýgysyz Atabaýew. Biz «Salawmaleýkim, Gaýgysyz aga» diýdik. O-da: «Aleýkim, ýigitler, ir bilen sowukda beýdişip digdişip nirä barýaňyz?» diýdi. Bizem oňa: «Size salam bermäge geldik, Gaýgysyz aga» diýdik. Ol ýylgyryp, soňundanam: «Gör-le, bularyň bolup ýörşüni, işiňiz bilen bolsaňyz bolmaýarmy! Okuwyňyza yhlas ediň!» diýdi..

Soraşdyryp dursam, bular uzak obalardan Asgabada mugallymçylyk kursuny okamaga gelen oglanlar bolup çykdy.

Dolanyp gelip, Saurowa öz gören wakamy gürrüň berenimde, ol meniň sözüme birjigem geňirgenmedi. Gaýta meniň gören wakam biziň Gaýgysyz Ser-

darowıç Atabaýew hakynda pikir alsyp, gürrüňleşip oturmagymyza sebäp boldy. Saurow ilki özüniň hem Atabaýewiň öýüniň töwereginde Respublikanyň dürli ýerlerinden, onuň bilen ýörite duşuşmaga gelyän adamlary telim gezek görenligini aýtdy. Onuň ähli türkmen tireleriniň arasynda uly hormatdan peýdalanýandygyny, şeýle ählihalk söýgüsine geçmişde ýeke-täk Magtymguly şahyryň mynasyp bolandygyny gürrüň berdi. Özüçe türkmenleriň taryhyna ser salyp, mysallar getirdi. Rewolýusion ýollarda Atabaýew bilen bolşewik W.W.Kuýbyşewiň «Gudrat bilen doglan...» diýip, oňa beren bahasyny ýatlady. Soňundanam: «Göwni ýetmese belli rewolýusioner oňa şeýle baha bererdimi?» diýen manyda meniň ýüzüme seredip, öz pikirini ýene-de bir gezek nygtady. Men öz ýanymdan: «Gaýgysyz Serdarowıç hakynda gürllemeli bolsa, bu ýeriň orsy-türkmeni iki paý-ow» diýip oýlandym.

* * *

Men ýene-de Aleksandr Sergeýewıç Puşkiniň ýadygärliginiň önüne geldim. Aşgabada gelenim bári öň hem men bu ýerde birnäçe gezek bolupdym. Şahyryň ýadygärligini synlap, onuň goşgularyny ýatlap durupdym. Ilkinjileriň biri bolup, onuň türkmenleriň arasyna gelmegine guwanypdym.

Ýadygärligi bu ýerde rus ofiserleri öz harajatlaryna gurdurypdyrlar.

Bu gezek meniň şahyryň huzuryna gelmegimiň sebäbi, ähli zady türkmenler bilen baglamagy gowy görýän Saurowyň birki günlükde eden gürrüni bolupdy.

Ol şahyry Kawkaza syýahata getiripdi-de, ony bu ýerde Parhat beg atly bir türkmen bilen duşuryp oturyberipdi...

Parhat beg şol wagt Kawkazdaky bir musulman polkunda gulluk edýän eken. Ol 1828-1829-njy ýyllardaky rus-türk urşunda özüniň gaýduwsyzlygy, edermenligi bilen tanalypdyr. Şahyr hem Parhat begiň edermenligi hakynda bu ýerde gürründeş bolan ofiserlerinden esidipdir. Parhat beg bilen gyzyklanyp, onuň bilen duşuşyp, gürründeş bolupdyr, depderçesine suratyny çekipdir.

Şol duşuşyk soňundan şahyryň «Parhat beg» goşgusynyň döremegine sebäp bolupdyr.

Men bu gezek ýadygärligiň önünde şahyryň şol goşgusyny ýatlap durdum.

*Söweşde şöhratyň düşüp ysgyna,
Görmegeý goç ýigit, öte geçme sen!
Urma sen özüňi ganly jeňlere,
Garabaglylaryň hümeri bilen.*

*Saňa ölmüň ýoklugynam bilýärin,
Ýogsam sen gylyçlaň arasynda, gör!
Sarpa goýup görküň-görmegiňe seň,
Ezraýyl ýeňsäňden oýtarlap geçer.*

*Ýöne görýän, bu söweşleň içinde,
(Sen özüňi tapyp bilmersiň gaýdyp).
Sadalygňy hemem mylaýymlygňy,
Gorkýan hemişelik ýitirsiň öýdüp.*

* * *

Ýörände birneme küýkeribräk ýöreýän çokga sakgallyja, gözleri pökgeribräk duran goja Ruwim Moiseýewiç meniň gelyänimi, penjireden görüp, garşylamak üçin daş işige çykdy.

— Geliň, geliň, geljeginizi bilýädim, Andreý Andreýewiç — diýip, hoşamaýlyk etdi.

Ruwim Moiseýewiç bilen men Wladyçugyň öýünde tansypdym. Ol ýerde biz Saurow, ýene-de bir nätanys Sitnow diýilýän bilen baş bolup oturypdyk.

Bu mylakatly gürleýän gojanyň özi-de hudožnikdi. Onuň «Ýaraly kerwen» işine meniň göwnüm ýetipdi, onda çöl içi düýeli kerwen ýol söküp geýärdi. Her ýerde bir gysym çöp görüňän çöl meýdany bilen kerweniň önüni ýaraly eli boýnundan asylyp, egni ýaragly bir ýerli ýigit çekip gelýär. Düýeleriň üsti agyn ýaraly: kimsiniň aýagy saralgy, kimsiniň kellesi. Yzky düýäniň howduna birnäçe agaç ýaralylar ýatar ýaly edilip taýýarlanypdyr. Onda iki sany ýaraly — olaryň hersi düýäniň bir ýanynda, ortada bolsa agyr ýaralylara göz-gulak bolup gelýän rus gyzynyň aladaly şekili. Maňa has-da suratda çölün berlişi ýarady, ol meniň otluda ýol söküp

gelyän wagtyň gören hem kagyza geçirmegi arzuw edinen çölümdi. Ruwim Moiseýewiç meni ilki zala aýlap, öz şägirtleriniň çeken suratlary bilen tanys etdi. Hem maňa bu ýerde surat çekmek üçin kagyz, reňk, kist tapmagyň kyndygyny, studiýanyň köp okuwçylarynyň, atyň ýalyndan ýasalan ugursyz kistlerde işleýändigini aýdysdyrды. Soňundanam bu ýagdaýlaryň wagtlaýyndygyny, respublika özüni ele alsa, ähli zadyň düzeljekdigini, eýýäm GÖSM-niň respublikanyň ýolbaşçylarynyň ünsüne düşendigini maňa başlaýan äheňde nygtady.

Okuwçylar bilen duşuşyk mahalynda meniň piterli hudožnikdigim, Aşgabada W.I.Leniniň bina ediljek ýadygärligini proýektirlemäge ýörite gelendigim okuwçylarda uly gyzyklanma döretди. Peterburg hakynda, onuň çeperçilik akademiýasy hakynda, şäheriň arhitekturasy hakynda giňişleýin gürrüň etmeli boldum, Leniniň bu ýerde dörediljek ýadygärligi ýaş hudožniklerde has-da köp soragyň döremegine sebäp boldy. Men olara W.I.Lenin bilen duşuşygymy gürrüň bersem-de, ýadygärligiň proýekti, onda-da şindi kabul edilmedik proýekt hakda gürlmekden saklandym. Kabinetinden gaýdyp gelenimizden soň, Ruwim Moiseýewiç bir zady ýadyna salyp, çokgaja sakgalyny sypalaşdyrды hem öz şägirtleriniň arasynda ýerli milletden bolan bir zehinli oglanjygyň barlygyny aýtdy. Ruwim Moiseýewiç ol oglanjyga şägirtlerine şäher bazaryny çekdirýän günlerinde gabat gelipdir. Oglanjyk Aşgabadynyň etegindäki

obalaryň birinden şähre bedde satmaga gelen ekeni. Onuň özi ýaly oglan-gyzlaryň dümtünip surat çekýänine syny düşüp, olaryň ýanyna gelipdir hem wagty bilen ol töwerekden gitmändir. Ruwim Moiseýewiç surat çekýänleriň töwereginde oglanjygyň gaz-ganat bolup ýörşüni görüp, onuň bihal dældigini aňypdyr. «Al, senem çekip görseň» diýip, oňa kagyz-galam hödür edipdir. Oglanjyk birbada nätjegini bilmän ýaýdanypdyr, soňundanam özüne berlen galam-kagyzy ýerde goýupdyr-da, öz düýesini onuň üstündäki ýüki bilen gumak ýere çekip görkezipdir. Ruwim Moiseýewiç onuň özüne gerekli oglandygyny bilip, studiýa okamaga alypdyr. Ol: «Meniň Bäşim Nuralym zehinli ogul, ol oňat hudožnik bolar, men Bäşim hakynda ýoldaş Atabaýewiň özüne hem aýtdym, ol bolsa maňa: «Ruwim Moiseýewiç, biz siziň il-güne gerek adamlary ýetişdirip berjekdigiňize ynanyarys...» diýdi — diýip gürrüň berdi.

Duşuşyk mahaly orta gürpde uzyn gawunkelle bir oglan otyrды. Ruwim Moiseýewiçiň gürrüňini edýäni hem şol bolmaly.

Dolanyp yzyna gelsem, öňde maňa Wladycugyň goýup giden haty bilen begençli habar garaşýan eken.

«Gadyrdan Andreý Andreýewiç! Siziň azabyňyzyň ýerine düşenini aýtmaga howlugýan. Gutlaýan, komissiýa proýekti oňlady. Bellikler, soraglar hem bar, ýöne bu hakda soň. Iň esasy zat, proýektiň kabul edilmegi. Indi bir Gaýgysyz Serdarowiç Atabaýewiň

özüne görkezäýmek galdy, ol häzir Moskwada. Indiki hepdäniň bir ýerlerinde dolanyp gelýärmiş. Geldigi ony-da siziň proyektiniň bilen tanyş ederis.

Elinizi ýene bir gezek pugta gysýaryn.

Siziň Wladycugyňyz.

Öýde ýok ekeniňiz, garaşmaga mümkinçilik bolmady.

* * *

Saurowlar agsamlyk naharyny stola äbermäge taýynlaýardylar, Indi hä diýmän, öý eýesi işden gaýdyp gelmelidi, biz jemlenişip, nahar stolunyň başyna geçmelidik. Men gapdaldaky otagda Aşgabada gelip çekişdiren suratlarymy gözden geçiripdirip otyrdym. Öýüň içinde Saurowyň gyzjagazy Maşa gonup-gopup höwes bilen ejesiniň nahar bilen bagly aladalaryna kömek berip ýördi. Ol bir zat gözläp oturan otagyma girende men oňa:

— Maşenka, eger kömekçi dagy gerek bolaýsa, çekinmän aýdaýgyn. Gap-gaç ýuwmaga hem kelemli rus çorbasyny taýynlamaga peterburglylaryň arasynda menden ezberi ýokdur! — diýýärdim. Maşa meniň degişmäme düşünýärdi hem ýüzüme seredip şadyýan ýylgyrýardy.

— Bolýar, Andreý Andreýewiç! Kömek gerek bolanda, özüm çagyrraryn, häzir bolsa siz arkaýyn suratyňyzy çekiberiň — diýýärdi.

Nahar taýyn bolsun, şonda hökman sizi iýmäge

kömek etmegiňizi sorap çagyrys diýen manyda ýeserlik bilen ýylgyrýardy.

Gapy açylyp, kimdir biriniň gelip gireni belli bolan mahaly, men ony garaşylýan Saurowyň özüdir öýdүpdim. Ol gelen Wladyçuk bolup çykdy. Bu gezek ol Saurowlara adaty gürrüňçilige däl-de, ýörite meniň yzymdan gelen eken. Ol gapynyň agzynda duran ýerinde, meni ýene-de bir sagatdan respublikanyň Halk komissarlar Sowetiniň başlygy Gaýgysyz Serdarowıç Atabaýewiň kabul etjegini aýtdy. Soňundanam sagadyna seredip howlukdyrdy.

— Andreý Andreýewıç, tizräk geýneweriň! Gaýgysyz Serdarowıç gijä galynsa halaýan dälidir. Onsuzam onuň aladasy başyndan agdykdyr, wagty çaklidir.

— Düşünýän, düşünýän. Onuň gijeleriňem köpüsini kabinetinde geçirýänini siz maňa aýdypdyňyz — diýip, öň bir gürrüňçilikde aýdan sözlerini ýatladym.

— Men siziň ilkinji duşuşygyňyzyň akademik Gubkiniň duşuşygy ýaly bolmagyny islämok.

— Nähili duşuşyk bolupdyr? — diýip, men akademigiň ol duşuşygy bilen gyzyklandym.

— Gaýgysyz Serdarowıç akademik Gubkin bilen ir sagat onda duşuşmakçy eken. Akademigiň ýanyna goşulan wekil duşuşyga wagtynda barmagy ýatlatsada ol howlukmandyr, gaýta:

— Biziň ýaly adam Atabaýewiň kabinetine hälişindi gelibem ýörän dälidir. Ol bizi haçan barsagam kabul eder — diýipdir.

Garasylýan akademik ne ýarym sagatdan gara beripdir, ne-de bir sagatdan. Gaýgysyz Serdarowıç garasyp-garasyp, kabinetinden çykyp barýarka, birinji gat bilen ikinji gat aralygyndaky basgançakda olar gabat gelipdir.

— Salam, ýoldaş akademik!

— Salam, ýoldaş Atabaýew!

— Ýoldaş Gubkin, Siz rewolýusiýanyň bir sagat wagtyny ýele sowurdyňyz!

Ol şeý diýipdir-de, indi bireýämden bári özüne garasyp, gapynyň önünde duran masynyna tarap geçip gidipdir.

Men Wladyçugy diňläp, onuň bu gürrüni «Bizem ýene şol gelsiksiz ýagdaýa düşäýmäli!» diýen äheňde aýdýanyny duýdum. Ol howluksa-da, men Atabaýewiň ýanyna baranymda, maslahatlaşmaly meselelerimi şol ýerde özüme ýatlatmak üçin depder-çäme bellik etmän, onuň yzyna düşüp biljek däldim.

1.Serdaryň ýadygärligi üçin goýuljak şekiliň materýalyny we onuň goýuljak ýerini anyklaşdyrmaly. (Men W. I. Leniniň ör boýuna duran şekili Moskwada, ýa-da Leningradyň zawodlarynyň birinde goýlar diýen pikirdedim.)

2.Ýadygärligiň bina ediljek ýerini işe taýýarlamak meselesini gürleşmeli.

3.Gurluşygy tizleşdirmegiň aladasyny etmeli...

Diňe şundan soň men belliklerimi ýanyma alyp, Wladyçugyň yzyna düşdüm. Gaýgysyz Serdarowıç meniň bir özümi kabul etdi. Onuň ikiçäk bolnanda

ine-gana maslahat etmäge amatly bolar diýip pikir eden bolmagy mümkin. Kabinete giren mahalym uly jaýyň töründe stolun başynda oturan egni komissar keltekçeli, saclary gapdala gaňrylyp tertibe salnan, dogumly adam görüşmek üçin ör turdy.

— Andrey Andreyewiç!

— Edil özi.

— Siziň geleniňizden habarym bar.

— Men siziň Petrograd Çeperçilik akademiýasyn-dan eden haýysyňyzyň jogaby. Hyzmatyňyza ýara-maga geldim.

— Gaty gowy. Biz size garaşypdyk.

Maňa oturmaga orun görkezensoň, onuň özi-de ýene stol başyna geçdi. Meniň gelip girenimi görüp, gapdala goýan galamyny täzedden aldy. Hal-ahwal sorasyp, meniň ýasaýşym, ýagdaýlarym bilen gyzyklanyp oturdy. Onuň öňündäki bellik depderçe-sinde «Akademik A.A.Karelin!» diýen ýazgy peýda boldy. Ol bu jümläniň aşagyny elindäki galam bilen çyzansoň, şol ýerde soňundan öz ýadyna düşürmek üçin birnäçe bellikler edişdirdi. Hal-ahwal sorasylýan mahalynda, men özümiň komissiýa hödürlän proyektli papkamyň Atabaýewiň stolunyň birýan çetinde duranyny gördüm. Gürriňimiziň ahyrsoňy aýlanyp-öwrülip gelip, şol papkada jemlenjegine ynandym. Men Atabaýew özüme bilen W.I.Leniniň ýadygär-ligini döretmegiň, oňa gerek boljak materýallaryň, çykjak harajadynyň maslahatyny etmekçidir diýip çak edýärdim. Ýadygärligi bina etmek meselesiniň

indiki oýlanyşmaly çözgüdiňe garaşýan tarapy hut şu, onuň gurluşygy bilen bagly bolan tarapydy. Atabaýew bilen duşuşkdan soň, men özüm üçin gowulyga garasylýan pursadyň başlanjagyna, ol pursadyň hem öz gezeginde Serdaryň ýadygärliginiň bina edilmegi bilen, pikir edişim ýaly, onuň açylyş dabarasy bilen gutarjagyna pugta ynanýardym.

Gaýgysyz Serdarowıç esasy meselä geçmäge howlukmady. Ol Petrograd bilen, onuň arhitekturasy bilen gyzyklanyp oturdy. Özüniň Petrogradda bolanda, ol ýerde gören zatlarynyň käbirini ýatlaşdyrды. Onuň bu gürrüňleri meniňem Petrogrady ýatlamagyma, Rastrelliniň, Stasowyň işleri barada, ol işleriň şäher arhitektura ansamblynda tutýan orny barada, ol işleriň şäher arhitektura ansamblynda tutýan orny barada gyzygyp gürrüň bermegime sebäp boldy.

Yzmy, çagalarymy küýsöp ugrapdym. Şonuň üçinem maňa Petrograd hakynda gürlmek ýakymlydy. Ol hakynda gürläp ugrasam, hoştap bahar şemaly ýüzümi sypap geçýän ýaly bolýardy. Içki hasadym güýçlenip, aýdasym gelýän zatlarym goşgy bentleriniň gelsi ýaly, topbak-topbak bolsup dilime gelýärdi. Gürlän mahalym men arhitekturalaryň awtorlaryny, Newa prospektini, onuň bir öwrümindäki öz iki gatly öýümizi göz önüne getirip gürläýärdim. Gyzlarymyň öýümiziň tanys penjiresinden özüme seredýänlerini görýärdim...

Gaýgysyz Serdarowıç galamyny barmaklarynyň arasynda oýnap oturysyna meni diňleýärdi. Oýur-

ganýardy. Käte-de baş atyp, meniň gürrüňlerimiň häsini ýetirýärdi. Men gürleşip oturyşymyza arhitektura baradaky professional gürrüňlerimiň Atabaýewde: «...Bu goja ýöne goja däl ekeni» diýen pikiri döredendir diýip, buýsançly oýlanýardym.

— Siziň, Andreý Andreýewiç, gündogar bilen gyzyklanýan taryhçy alymlaryň arasynda ýakyn tansyňyz-a ýokdur-da? - diýip, Gaýgysyz Serdarowiç gürrüň arasynda garaşmaýan soragym bilen maňa ýüzlendi.

— Aý, ýok bolsa gerek — diýip, men bu gepiň döremegine nämäniň sebäp bolanyny bilmän geň galdym.

— Akademikler Bartold, Ýakubowskiý, Romaskewiç, Bertels, Belýaýew — diýip, ol adam atlaryny agzap, öz pikirini has-da anyklaşdyrdy.

Bartold, Ýakubowskiý, Bertels, ýaly alymlary bilsem-de, men olaryň hiç birisi bilenem tanyş däl-dim. Belýaýewiň, Ramaskewiçiň atlaryny bolsa ilkinji gezek eşidýärdim.

Ol Leningrada şol adamlar bilen duşuşmaga, maslahat edişmäge ýörite barmakçydygyny, özi-de sypynyp bilse, indi uzaklaşdyrman ol ýere gitmekçidigini gürrüň etdi. Görüp otursam, Atabaýew Gündogarsynas alymlar bilen duşuşyp, olaryň kömegi bilen türkmen halkynyň dürli dillerde ýatan taryhyna degişli materiallaryny toplamagyň, olary neşir etdirmegiň aladasyny edip ýören eken. Şu gürrüňlerden soň, men Rasstrelli, Manferan, Stasow

hem sag-salamat şu günlere çenli gezip ýören bolanlygynda, Atabaýew olary-da respublikanyň aladasyndan çetde galdyrmazdy diýen pikire geldim. Belki-de, W.I.Leniniň ýadygärligini hem hut şol ussatlaryň birine proýektirlederdirdi diýip oýlandym.

Respublika hakynda gürlände, ol Türkmenistanyň sag diwara gerlen kartasyna gözünü aýlap gürlledi. Kartanyň ýüzüne gyzyly, gök galam bilen bellikler edilipdir. Bu bolsa häli-şindi onuň önünde durulýanlygyndan, halkyň, respublikanyň ýagdaýyny ýatlap kelle döwürlyänliginden habar berýär. Kartanyň ýokarsynda M.W.Frunzäniň portreti bar.

Gaýgysyz Serdarowıç gürrüň arasynda «Biziň W.I.Leniniň ýadygärligini paýtagtymyzda juda göresimiz gelyär. Türkmen halky onuň öz aralarynda bolmagyny, häli-şindi ony görüp durmagy isleyär. Biz serdaryň ýadygärligini bina etmek üçin, elimizden gelen zatlar-a bir ederis, gelmedik zatlaram etmäge çalşarys...» diýse-de, proýektli gürrüňe juda golaý gelse-de, näme üçindir, ýene-de proýekt hakynda kalam agyz diýmedi. Meniň proýektli papkam bolsa henizem şol ýatan ýerinde ýatyr.

Atabaýewiň özüni alyp barsy, hamala, ol proýekt baradaky bolmaly gürrüňi hatda stolunyň çetinde duran papkany-da unudana meňzeýär. Menem ondan dogrulap proýekt hakynda soramagyň ebeteýini tapmadym. Şeýle-de meniň kalbymyň bir ýerlerinde: «Bu näme boldugykan? Asla men näme üçin bu ýere çagyryldymkan?!» diýen sorag peýda bolup ugrapdy.

W.I.Leniniň ýadygärliginiň proýekti hakyndaky edilmeli gürrüň soňundanam edilmedi. Men birbada özümiň ol ýere çagyrylmagymyň sebäbine düşüniپ bilmän alada galdym. Galyberse-de, men öz proýektim kämil hasap edýärdim. Onuň şol kämilligi bilenem hemmeleriniň göwnünden turjaklygyna ynanýardym. Ukusyz aladaly gijeler, döredijiligiň diňe dörediji adamlara düşnükli bolan bagtly minutlarynyň ençemesi, bularyň hemmesi yzda galypdy. Men Atabaýewiň ýanynda otyrkam, Gaýgysyz Serdarowıç maňa respublikanyň adyndan proýekt üçin minnetdarlyk bildirer, şol-da proýektiň gutarnykly tassyk boldugy bolar diýip pikir edýärdim.

Ol ýerden dolanyp gelenimden soň, meniň işim duşusygy ýatlap böwrümi diňlemek boldy. Men haýsydyr bir gerek zadyny zibile atyp, soňam ol ýerdäki zatlary ýekme-ýekden alyp gözden geçirip, şol ýitiren zadyny gözläp oturan adama meňzedim.

Gezen yerlerimde hem: «Bu näme boldugykan?» diýen pikir meniň kellämden gitmedi. Birde Atabaýew meni ýanyna Leningrada belet adam hökmünde, gündogarsynas alymlar hakynda pikir alyşmak üçin çagyrandyr diýibem çak edýärdim. Kelläme gelen bu pikirleri ýene-de şahyryň sygryndaky göwnüme batmaýan setirlerini ret edişi ýaly, ret edýärdim. Düşnüksizlikden aýdyňlyk gözlýärdim. Käte bolsa men başga-başga zatlar hakynda pikir edip, kalbymdaky ünjinı basmaga çalyşýardym. Ýöne nätsem-de, bu aladanyň azabym bilen bagly bolany üçin, ondan doly sabap bolmaýardy.

Irden meýdana kowlan atyň giçlik ýatagyna gaýdyp gelsi ýaly, men-de ýene birsalymdan öz ünjüli pikirlerime dolanyp gelyärdim.

«Andreý Andreýewiç, bize Lenin juda gerek, halkymyz onuň öz aralarynda bolmagyny isleýär, ýadygärligi bina etmek üçin biz elimizden gelenin-ä bir ederis, elimizden gelmedik zatlary hem etmäge çalşarys...» diýip, Atabaýewiň sözlerini ýatlaýardym. «Ýeri, şeýle bolsa, onda näme üçin taýyn proýektiň adyny hem tutmadyň?» diýip, pikirimde Atabaýewe ýüzlenýärdim. Käte bolsa, ol bu gezek meni hälki bir adaty tanyşlyk üçin ýanyna çagyrandyr diýip öz-özümde göwünlik berýärdim. Tanyşlarymyň hemmesi meniň töweregimiň şüwelençilerine öwrülipdiler. Hemmeler menden öz başaryan hyzmatlaryny aýamaýardylar. Olaryň bu hereketleri bolsa meniň, bu prolekti özümdeň başga döretjek adam ýok diýip, badyhowalyk bilen oýlanmagyma sebäp bolýardy.

Proýekt hakynda hiç hili gürrüň bolmazlygy ilki bilen-ä meniň öz işime bolan göwnüýetijilikli duýgula-rymy kemsitdi... Has-da duşusyk mahaly Peterburg arhitekturasy, arhitekturlary hakynda köp gürlänligim, ajaýyp işleri taryplap, şol bir wagtda bolsa duýmazdan, öz proýekt işimi aýak astyna atanymy soň bildim. Öz jogabymy özüm beripdirin ahýry diýip oýlandym. Her gezek bu pursat ýadyma düşen mahaly Gaýgysyz Serdarowıciň keşbi maňa gyjالاتly seretdi. «Andreý Andreýewiç, siziňem işiňiz şol gürrüňini eden arhitekturalaryňyz ýaly akyl-paýhas siňen, göwün awlap biljek işmidir?»

diýip, sorag berdi.

Wladyçuk bilen Atabaýew goşuncylyk günlerinden bäri ýakyn tanyşdyklaryny ýatlap: «Ol hem ýoldaş Atabaýew meniň proýektiniň taýyn işdigini düşündirip bilmedimikän? Onda bu ýerde bir gep-ä bolmaly, ol gep nähili gepkän?» diýip alada galdy.

Şol duşuşykdan soň birki gün geçipdi. Bir gezek gijaralar Aleksandr Pawlowiç birnäçe papkany gujaklap, meniň öýüme geldi. «Gaýgysyz Serdarowiç akademigi bu işler bilenem tanyşdyryn diýdi» diýip, olary meniň üçin getirenini mälim etdi. Ol papkalarda W.I.Leniniň ýadygärligini gurmak üçin ygylan edilen konkursa gatnaşyp tapawutlanan, ýöne haýsydyr bir sebäplere görä henize-bu güne çenli gurulmadyk baş sany proýekt-iş bar eken. Olaryň arasynda Mirimulliniň işi has-da tapawutlanýardy.

Onda W.I.Lenini ýer togalagynyň depesinde elini Gündogara salgap duran pursady şöhlelendirilipdir. Göwnüme bolmasa, tanyşdyrylma bahanasy bilen iberilen bu işler hem: «Şularyň haýsy birisi siziň işiňizden kem, ýoldaş akademik?» diýip, sorag berýän ýaly bolubam dur. Ol işleri öz işim bilen deňeşdirip görsem, bu hakykatdanam şeýle. Ilkinji gezek kelläme, görýän weli bular menden başgaça proýekte garaşan bolmaly diýen pikir geldi.

...Proýekt hakynda Atabaýewiň gürrüň etmezligini hem men özümçe proýekt entek gürrüň edeniňe degenok diýip düşündim. Oýlandygymça pikirlerim meniň ynjalygymy gacyrdy.

* * *

Änew metjidini synladym. Ine, hut bir sagat mundan öň meniň sol ýerden gelip durşum. Ol Asgabatdan şeýle bir uzakda hem däl eken. Häzir ol ýerde Änew obasy gadymy şäheriň günorta-günbatar etegini eýeläp otыр.

Wladyçuk sözünde tapyldy, ir ertir ol iki sany eýerlenen aty alyp geldi. Biz atlanyp, ýola düşdük. Änewiň ajaýyp metjidi hakynda men gürrüňçilikde eşidipdim. Onuň bilen gyzyklanypdym, sorasdyryp oturypdym, şonda Wladyçuk maňa: «Andreý Andreýewiç, türkmenleriň «Eşiden deň bolmaz gören göz bilen» diýen nakyly bar. Bir mümkinçilik bolanda özüň sizi, ol ýere metjit bilen görme-görşe äkiderin» diýipdi.

Şäherden çykan ýeriňden eýýäm çöl alamatlary peýda bolup ugraýan eken. Ümsümlik, böwrüne diň salyp oturan çola meýdan. Ýeňsäne gaňrylyp sereden wagtyň yzda gara görnümde galan şäheriň çugdamlanyp oturany görünýär. Şäheriň üç tarapyny Garagum çöli gallap alypdyr. Ileri tarapyny Köpetdag tutup otыр. Ol häzir haýsydyr bir jandaryň geler ýoluna göz dikip, sabyr saklap ýatan äpet bir ýolbarsa meňzeyär.

Gadymy syýahatçylar Änewiň öz döwründe gülläp ösen Parfiýa döwletiniň şäherleriniň biri bolandygyndan habar berýärdi.

Onda millionlap adam ýaşapdyr. Deňeşdirilende ol hemişe uçmah bilen deňeşdirilipdir.

Üstünden köp döwür döwrany geçiren Änew harabacylygy böwrüni diňläp ýatyr. Ol iň soky gezek 1850-nji ýyllarda wagsylarça tozdurylypdyr. Änew metjidi häzir şol uly döwletden galan ýeke-täk ymarat. Şol metjidi Temirleňiň çowlugy Abdyl Kasym Bahadurhan saldyrypdyr diýip takyklaýarlar. Ýöne metjit diwarlarynyň ýüzündäki bir-birlerine owsun atysyp oturan iki aňdarhany göreniňden soň, bu aýdylýan takyklama ýene-de birden nätakyklyk bolaýmasyn, musulmançylyk janly zady şekillendirmegi gadagan edýär. Bu ýerde bolsa aňdarha şekillendirilipdir, ol musulmançylyk döwründen bir depik, ýarym depik aňrynyň salgyny berýän bolaýmasyn» diýip oýlanmagyňa sebäp bolýar. Metjit harabacylygyň ortasynda wagt hökmürowanyň özüne okaýan hökümünü, garsydaşynyň goluna bendi bolup düşen mert serkerdäniň özüni tutuşy ýaly, başyny belent tutup, diňläp otyr..

Içine giremsoň, wagty bilen meniň ol ýerden çykasym gelmedi. Onuň ýüzünde ussatlarça edilen oýunlar, ajaýyp keramikasy meni haýran galdyrdy. Ençeme döwletleri gezen-de bolsam, men henize bu güne çenli beýle ajaýyp keramikany hiç ýerde görmändim.

...Eý, Taňrym, gör, men nämeleri görýärim. Çölde, şeýle ajaýyp zat harabalygyň ortasynda somalyp otyr diýseler kim ynanar. Hatda özüm-de görmedik bolsam, öl-bar, ynanmazdym.

Metjidiň bezeginde ýekeje-de kerpiç ulanylmandyr, oňa derek dürli ölçeğdäki guýma daşlar ulanylypdyr. Özi-de ol daşlar ýörite usullar bilen dürli ölçeğerde taýynlanylypdyr.

— Niçik gördüňiz, Andreý Andreýewiç? — diýip, Wladyçuk öz gapdalyndaky diwarlaryň biriniň syrçasyny sypalady.

— Hazyna, başga hiç zat däl. Öwrenmeli zat kän...

— Öwrenmeli zat entek biziň agtyk-çowluklarymyza hem ýeter. Ýöne ýere biziň ata-babalar bu ýerleri: «Etegi çañly, gursagy göwherli, düşnüksiz Aziýa» atlandyran däldir-ä.

— Siz, mamla, Aleksandr Pawlowiç, siz mamla. Siz meni juda ajaýyp zat bilen sataşdyrдыңыз — diýip, bu ýere getireni üçin, men oňa tüýs ýürekden minnetdarlyk bildirdim. Biz ot ýakynyp, metjidiň gapdalyndaky açyklykda nahar edindik.

Wladyçuk türkmenlere meňzäp aýaklaryny çalsyryp, aýbogdasyny gurap oturdy. Menem oňa meňzejek boldum, ýöne endigiň ýetmeýäni belli boldy, aýaklarym tiz ýadady. Gursan aýaklarymy uzyn salyp oturmaly boldum.

— Seniň ýaly oturmany menem-ä öwrenmeli — diýenimde Wladyçuk murtuny sypap hem ýaňsa alynýandyryn öýdüp, ortada ýakan odumyzyň közüni elindäki çöpjagaz bilen bir ýere üşürüp oturyşyna ýylgyrdy.

— Andreý Andreýewiç, gadyrdan. Öwrenmeli

zat kän. Özi-de adam ýaşadygyça onuň öwrenmeli zady sonça köpelyär. Ana, mysal, her halkyň dili. Ol halkyň adamzat üçin döreden iň mukaddes zady. Dil töweregi açyk, islesen gelip giräýmeli şähere meňzeýär. Meniň Saurowa gözüm gidýär.

— Sizem türkmen dilini bilýäňiz ahyryn.

— Ugursyz. Has gowy bilmeli. Halkyň dilini bilmeýän adam, onuň ýüregini hem bilmez. Ençe ýyllap bir halkyň içinde ýaşap, onuň bilen duz-emek bolup, dilini bilmezlik bu bir tarapdan şol halky äsgermezlik, galyberse-de, ol adamyň özüniň medeniýetsizligidir.

— Kim näçe dil bilse, ol sonça gezek adamdyr — diýip, biziň ata-babalarymyz hem dil bilmäge sarpa goýupdyr.

— Gelen edilse, bilse boljak. Marksdyr Engelsiň her birisi ençeme dil bilipdir. W.I.Lenin bolsa Finlýandiýa baranyndan on alty gün soň, eýýäm fin dilinde öz geregiçe gürläp ugrapdyr. Syýahatçylar, ana, şolar hem syýahata ugramazlaryndan öň duşjak halklarynyň ençemesiniň dilini öwrenipdirler. Ýogsa-da, Andreý Andreýewiç, siziň twerli söwdagär, Hindistana ýetip gaýdan Afanasiý Nikitin-ä bilýänsiňiz.

— Hawa, öz-ä bir wagt okan zadym bolmaly -diýip, men birçak okan ol syýahatnama kitabymy ýatlamaga çalyşdym.

— Ana, şol-da, okan bolsaňyz, telim bir dil bilipdir.

Men Wladyçugyň gönümelligini hem onuň halys ýürekden edýän gürrüňlerini diňlemegi halaýaryn.

Naharlanyp ýene-de gadym şäheriň harabaçylygynyň içine aýlanmaga gitdik. Şäheriň gorag galasynyň diwarlary-da belli bir derejede saklanyp galypdyr. Onuň daşynda çuň garymlar gazylypdyr. Gorag galasynyň iç ýüzünde bolsa ýaşaýyş jaýlary bolupdyr. Bişen kerpiç bölekleri şol oturan jaýlaryň sökülen süňňüniň alamatlary bolup, töwerekde pytrap ýatyr. Häzir bu diwarlar köp sanly nakys murtluja alakalaryň, elem-tas bolsup, öz-özlerinden basga düşüşip ýören çöl suwluganlarynyň mesgenine öwrülipdir. Häli-şindi ýagýan bahar ýagyşlary bu ýerde hem köldür kölçeleriň birnäçesini döredipdir.

Biz gijöýlänler atlarymyzy öz maýdalyna sürüp, gören-eşiden zatlarymyz hakynda ýol boýy pikir alşyp yzmyza öwrülip geldik.

* * *

Meniň Gaýgysyz Serdarowıç Atabaýew bilen bolan duşuşykdan soň eden oý-pikirlerim W.I.Leniniň ýadygärligini gurmak boýunça döredilen ýörite komissiýa täzeden ýüzlenmegime sebäp boldy. Komissiýanyň başlygy Nedirbaý Aýtakowyň adyna oturyp ýörite hat taýynladym.

«Hormatly Nedirbaý Aýtakowıç!

Meniň W. I. Leniniň Aşgabatda guruljak ýadygär-

ligi üçin taýyn eden, komissiýa tarapyndan hem kabul edilen işimi, kabul edilenligine seretmezden, onuň gurluşygyna başlamazlygyňyzy soraýaryn. Ony gurulmanka könelen iş hasap edýärim. Serdaryň ýadygärliginiň çözgüdini başgaça etmek pikirim bar. Ol nähili boljak? Dogrusy, häzir men bu soraga hem jogap berip biljek däl. Ýadygärligi täzeden proýektirlemäge pursat bermegiňizi, şeýle-de maňa respublika bilen tanyşmaga mümkinçilik döretmegiňizi soraýaryn.

Akademik Karelin A. A.»

Su hatdan soň, Petrogrady ýatlap, çagalarymy gözümiň önüne getirip, öz gelen netijämden olary hem habarly etmek maksady bilen, aýalymyň adyna hem bir hat taýynladym.

«Lena, mähribanym!

Çagalar bilen sag oturanmysyňyz? Ynanýan, hut şeýledirem. Başyňyz dik, sag-salamatsyňyz. Hemişe şeýle bolsun-da hernä. Öňki hatymy hem size Saurowlarda ýasaýarkam ýazypdym. Indi bolsa meniň öz öýüm bar, şol biziň akademiýamyza respublikanyň adyndan hat ýollan ýoldaş Atabaýew bilen duşuşukdan soň maňa bir howlynyň aýagujyndaky, birçaklar haýsydyr bir rus ofiseriniň ýasan iki otaglyja jaýjagazyny berdiler. Jaýyň önünde ol-bi zatlar ekäýer ýaly bölejik ýerjagaz hem bar, şeýle-de bu ýerde üç sany syrdam owadan sosna agajy, rus pälwanlaryny ýatladysyp ösüşip otyrlar. Täze tanyşlarym maňa boş ýere gül ekmegi masla-

hat berýärler. Birwagt meniň doganoglanym Sergey Finskilerde bolanymyzda gören günlerimizi ýatla, bu ýerde hem şeýle gülleri ýetişdirip bolaýsa, gör, nähili gowy bolardy.

Indi öz işlerimden habar bersem, seniň eýýäm meniň gürrüňi uzaldýanymdan bir zat aňan bolmagyň-da mümkin. Ýadygärliги täzeçe, gerek bolsa, telim gezek (sen meniň irginsizdigimi, erjel-digimi bilýän ahyryn) proýektirlemegi göz önünde tutýaryn. Gowusy, bu hakda soňra... Sizi Aşgabada getiresim gelýär. Gözümiň önünde bolsaňyz, özüme has gowy boljagyny bilýärin. Sizsiz bu aladany birýan ýüzli edäýmek ýogsam maňa aňsat düşmez. Umu-man, irde-giçde Aşgabada gelmek hakyndaky pikire özüňizi taýynlaň!

Indiki hatymda men size öz gelen netijäm hakyn-da ýazaryn.

Meniň görmegeý gyzjagazlarymy gujakla we ogşa! Häzir bolsa sag boluň.

Siziň kakaňyz A.Karelin.»

Şu iki haty taýyn edenimden soň, men özümi agyr ýüküň astyndan çykan ýaly duýdum.

* * *

Hatymyň jogabyna köp garaşmaly bolmadym. Respublikanyň prezidenti Nedirbaý Aýtakow iki günden meni kabul etdi. Oňa öňi bilen nämüçin ilki hödürlän proýektimden el çekýänligimi düşündirmeli

boldum. Prezident meni özüniň gytyjak edilip bejerilen gürrüň sakgalyna käte el ýetirip oturysyna, giňiş adamlara mahsus arkaýynlyk bilen diňledi. Ol diňe ýeke gezek, men diýjek sözümi aňymda ýitirip, ýadyma düşürjek bolup oýurganan mahaly, janköýerlik edip gapdaldan gürrüňe goşulmak islän Wladyçuga: «Goý, özi gürläsin!» diýen äheňde barmagy bilen ysarat etdi. Wladyçugyň näme üçin gürrüňi böltemekçi bolanyny düşündiresi gelse-de, häzir başga hiç hili gep gürrüňiň bu ýere gerek däldigine ol wagtynda düşündi. Men edil hatymda ýazysym ýaly respublika bilen ymykly gyzyklanmaly boljakdygymy düşündirdim, bu meselede özüme kömek edilmegini soradym.

Prezident meniň düşündirişime pähim edip, bir salym oturdy. Bir zat aýdarly bolup ýuwdunsa-da, Wladyçugam biziň gürrüňimiziň arasyna goşulmagyň ugruny tapmady.

— Andreý Andreýewiç, siziň pikiriňiz hiç neneň däl, umuman, dogrumykanam diýýäris. Aşşam biz Gaýgysyz Serdarowiçiň kabinetinde siziň hatyňyzy okap, hatyň ýazylmagyna sebäp bolaýjak zatlar hakynda pikir alyşdyk. Ýöne biziň juda gowy, manyly hem özbolusly ýadygärligiň bina edilmegini isleýändigimizi welin unutmaweriň! Gidip, respublika bilen tansyp bilersiňiz. Deňiz tarapymyzda Krasnowodskimiz, günortamyzda Mary, Çärjew topar illerimiz, Hywa-Was bolsa türkmeniň bir çaklar üýşüp bir ten, bir jan bolşup oturan ýurdy. Ýöne Wasa git-

megi biraz soňa goýmaly bolarsyňyz, ol ýerde entek Sowet hökümeti özüniň ýerlikli gowy jemgyýetdigini düşünjege düşündirip, düşünmejek bilen ýüzbe-ýüz bolup bellisini edýär. Gaýgysyz Serdarowıç ýene-de gyssagly Daşhowuza gitdi, onuň bir aýagy şol ýerde. Siz atly gezelenc etme hyýalynda ekeniňiz. Men sizi ilki bilen-ä paýtagtyň töwereklerini aýlanyp görmegi maslahat bermekçi. Beýleki ýerlere bolsa otly bilen gitseňiz hem kem bolmaz.

Türkmen halkynyň azlygyna seretmän, onuň ýurdy siziň çakyňyzdan has giňdir!

Atly gezelenc etmegimi, meniň garrylygymy, galyberse-de, ýollaryň hem entek howpsuz daldigini göz önünde tutup, prezidentiň juda bir göwnäp barmaýanlygyny aňsam-da, bu meselede men öňki pikirimde galdym. Pikirimi nygtamak üçin ýaşlygymda at münmegi kemsiz öwrenenligimi, soňra bolsa Russiýanyň ençeme ýerlerini atly aýlanandygymy ýatladym.

Meniň otluda barýarkan bir görnen ýaly bolup, soňundanam hä diýmänem beýläne geçip, yzda galýan ýerleri, arkaýynlykda ine-gana synlap durasym, onuň ösümlükleriniň arasynda boý deňläp aýlanasym, çöl ot-çöpleri bilen goşulyşan howadan kükregimi dolduryp dem alasym, öz aladalarym hakynda oýlanyp gezesim gelýärdi.

Prezident maňa düşündi. Hoşlaşan wagtymyz ol: «Arkaýyn boluň, Andreýewiç, size ýoldaş bolup biläýjek adamynyň maslahatyny ýakyn günlerde ederis, ýol şaýyňyzy tutuberiň!» diýip goýberdi.

Men duşusykdan aýagym ýeňläp geldim. Dünýä bolan höwesim artdy. Köpetdagy, töweregiň görnüşüni, tykyrdysyny önüne salyp baryan arabany aýratyn bir yhlas bilen synladym.

Ýaz howasyndan dem alyp, gitjek, görjek ýerlerimiň howasy bozdur, mundanam gowudyr diýip oýlandym.

* * *

Gözlerim meni käte düýbünden garaşmadyk wakalarymyň hem üstünden getirýärdi.

1773-1775-nji ýyllardaky daýhanlar gozgalaňynyň serdary Ýemelýan Pugaçýowyň mürzeleriniň biri Baltaý Idrgeýew hakynda esiden gürrüňim hem meniň üçin şol garaşylmadyk zatlaryň biri boldy.

Baltaý 1750-nji ýylda Ýaýygiň boýunda eneden doglupdyr. Onuň kakasy Öwez şol ýerde kazaklaryň goşun sapynda gulluk edýän eken. Kakasy goşuncylykdan boşap, öz iline gaýdanda ol Baltaýy dogan okaşan başgyrt dosty Idergeý Baýmekowa ogullyk beripdir. Baltaý atalygynyň hormatyna onuň adyny familiýa edinipdir.

Baltaý 1770-nji ýylda goşun gulluga giripdir. Rus daýhanlarynyň Pugaçýowyň baştutanlygyndaky gozgalaňyny türki kowumlardan bolan halklaryň wekilleri hem hyjuwly goldapdyrlar. Şolaryň biri-de türkmen ýigidi Baltaý bolupdyr. Ol 1773-nji ýylda gozgalaňçylara goşulyp, soňundan serkerdäniň ýakyn

kömekçileriniň biri bolupdyr. Pugacıowyň ştabyndan çykýan türkî dillerdäki permanlary, jarnamadyr manifestleri, hatlary taýynlapdyr.

Gozgalaňçylar Orenburga zabt edende, Baltaý ýesir düşüpdir. Patyşa hökümeti ony Orenburgyň, Kazanyň, Moskwanyň türmelerinde saklap sorag edipdir. Näçe çekelense-de, Baltaý mürze gozgalaňçylaryň syryny paş etmändir. 1975-nji ýylda ony türmeden çykaryp, Arhangelskä gulluk etmäge iberipdirler.

Her gezek şeýle maglumatlara duşanymda, türkmenler bize - Russiýa ýene-de bir depik golaýlaşan ýaly bolýardy. Arhiwler ymykly öwrenilse, şonda iki halkyň bir-birine has-da golaýlajakdygy hakynda oýlanýardym.

* * *

Bu gün Aşgabada gelip, ilkinji tanşan adamlarymyň hemmesi meniň öýüme ýygnandy diýsem-de bolýar. Ilki Saurow, aýalynyň meniň üçin özünden arttyran okara-çemçesi, suw bedresi bilen gelip girdi. Onuň yzysüre bolsa Ruwim Moiseýewiç geldi. Ol:

- Baý, Andreý Andreýewiç, öýdeçil bolupsyňyz-a, çykyp-çykyp ýalancı ýüzünem görmeli ahyryn, käte ýatlap, sen-men ýok, duýdansyz göwün isläp birek-birek bilen duşuşmagam bardyr-a? — diýdi.

Onuň gep saluwyndan meni hemişe oýurganyp öýden çykman oturýandyr diýip pikir edýänligi duýulýar.

Ol gelensoň Saurow ikimiz her günki türkmen dilinden geçýän taýynlygymyzy bu günlükçe goýbolsun etmeli bolduk. Ruwim Moiseýewiç gyzyklanyp, meniň stolun üstünde duran sözlük depderçämi eline alyp, eýlesine-beýlesine seredişdirdi. Soňundanam:

— Gimnaziýany täzeden başlapyňyz-da — diýip gülümsiredi.

— Görýän welin bu Saurow biziň hemmämizi eýdip-beýdip türkmen etmekçi — diýip degişdi. Biz hezil edip gülüşdik hem bildigimizden patdyk-putduk türkmençeleşdik. Respublika syýahat etme pikirine gelem bári men, hakykatdanam, Saurowyň kömegi bilen türkmen dilini üç edip öwrenýärdim hem-de bu gelen günümde dil öwrenmegiň ugruna çykan bolsam, bu çaka çenli esli zat öwrense bolardy diýip, özümçe ol günleri boş geçen günler hasaplap gynanýardym. Dili tiz öwrenmegi başaran adamlary ýatlap, özümi hyjuwlandyrýardym.

Saurow eýýäm meni bir ýola: «Andreý Andreýewiç, gidisiňiz erbet däl, göz-dil degmesin» diýip, az-kem taryp hem etdi.

Bazar çayhanaçysy Hasan bilenem men indi her gün birki gezek türkmençeleşip alýan.

— Hasan, salawmaleýkim! — diýýän.

Ol-da:

— Aleýkum essalam rahmatulla — diýip, juda uzyn edip meniň salamymy alýar.

— Hasan, çay gyzgyn getir! Nahar iýjek hem bolsa.

— Palawmy, çekdirme, Andreý aga?

— Azajyk çekdirme, şondan iýjek.

Töwerekdäki nahar edinip oturan adamlaryň ýüzlerinden aňýan, olar hem özlerine meniň türkmençe geplemegimi makullaýarlar.

Göz gytagy bilen seredişip, meniň türkmençe gepleýşime ýylgyrysyp goýberýänler hem bar. Meniň türkmençe geplemegim käte çayhanada başga-da haýsydyr bir wakanyň ýatlanmagyna sebäp bolýan mahallary hem bolýar:

— Bu saryja orus zehinli eken, çayhanada men-ä muny ýaňyrakdan bäri görýän, zaluwat eýýäm türkmençeleşip barýar.

— Her ilde zehinli adamlar bolýar ahyryn.

— Öňräkler demir ýolda bir otly sürýän bardy, görseňiz-görensizem-le, daýaw, garynlak. Boýny dagysy doňzuň budy ýaly mazardat bir ätäňet.

— Hä, bir-ä bolmaly özün-ä...

— Görensiň. Demir ýol gurlansoň, otly mündürip adam getirenem şomuş. Ana, şol-a aýaly-çagalary öwrense-de, özi türkmençäni öwrenip bilmedi. Özem şol löwdesi bilen.

— Ha, patdal eken men ýaly.

— Ol ýyl biziň Maryda, gajar urşunda ýesir düşen, oruspisint, özi welin orsçanam bilmeýän biri bardy.

Oňa inlis diýjek bolýanam bardy.

Şol zaňňaram dili örän tiz öwrenipdir, garrylar gürrüň bererdi, ol aýallar tamdyra nan ýapanda, türkmeniň gapdaldan geçene-de nan hödür edýänini

bilip, emenip geler eken.

— Ene, ýyljak nan iýesim gelyär — diýip, tamdyra elini uzadyp muňalar eken. Iki elti bolşup, biri ýasap, biri ýelmäp duran gelinler ony görenlerinde:

— Ana, ýüwürjimiz-ä sakgalyny sallapjyk göründi, nanlaryň birini tizräk gopar — diýip, ýaşmak astyndan gülşer ekenler.

— Ony pereňlimiş diýýänem-ä bar!

— O-da mümkin, gözüm bilen gördüm diýib-ä biljek däl, şeý diýip gürrüň edýärler.

— Ol ýyl gyzylarbatly Çopan baýyň ogly Türkiýä gidende, Pereňe-de baranmys diýýärler. Gelensoň ol: «Ol ýer gaýdasyň geler ýaly ýer däl, hüýr-periler näz-de-kereşme bolşup, jennetdäki ýaly topar-topar, ýarym-ýalaňaç gezişip ýörler, adamlar bolsa juda zynatly gurlan kasaň daş jaýlarda, galalarda ýaşaýarlar» diýip gürrüň edenmişin. Çayhanada adam az mahaly Hasan özüne-de bir çäýnek çay demlenip, gürrüňçilik küýsäp, meniň ýanyma gelyär. O-da meni bir ýola Saurow ýaly özüçe taryplady. Bu ýerde köp rus adamsyna çay berse-de, olaryň dilini öwrenip bilmeýänine gynandy.

— Orsuň dili maňa nesip etmedik borly, ýogsam, ol bir kyn dilem däl ýaly, orsuň ýumruk ýalysam ony jidirdäp gepläp ýör. — Onuň gürrüňi gülkimi tutduranda bolsa, gülsem muny öz üstünden gülünme diýip hasap eder, gaty görer diýen pikir bilen zordan gülmän saklandym...

Ruwim Moiseýewiç ornaşyp oturansoň, ýene-de

öz şägirtleri hakynda gürlledi. Ol şu ýazy okuwçylary bilen gowy peýdalanjakdygyny, çölün, dag ýerlerini güllerini toplap, olardan hytaý tälimini öwrenip gelen bir nilgär kürte reňk ýasatjagyny, onuň gowy reňk ýasamaga hötde gelyänligini nygtamak bilen hem-de şondan soň şägirtleriniň reňk meselesiniň çözüljekdigine guwanmak bilen gürrüň berdi.

Iň soňunda bir özüne garasylan Wladyçuk yzyna nätanys birini düşürip, iki bolup geldi. Nätanys ýaňy saçynyň eteginden ak girip ugran, orta boýly, eňegi çowly bolany üçin, ýüzi dowamly bolup görünýän otuz baş-kyrk töweregi ýaşan adamdy. Ol başyndaky gaýys, maňlaýy ýyldyzly papagyny çykaryp, Wladyçugyň yzysüre biziň herimiz bilen aýratynlykda görüşdi.

Diňe şundan soň Wladyçuk bir bize bakyp, bir ýigide seredip ony tanysdyrды.

— Gaýgysyz Serdarowıciň bil baglaýan, kyn işleri tabsyrýan adamlarynyň birisi, 1918-nji ýyldan bäri partiýa çleni, Biziň Andreý Andreýewiçimize mynasyp ýoldaş hasap edilenligi üçin, çölden ýörite çagyrylyp getirilen... Tas esasy zat ýadymdan çykan eken. Ady Hommat, öýlenen ýeri Orusýet - biziň giýewimiz.

Hommat Wladyçuk gepläp tanysdyrýan wagty onuň sözlerinden uýalyp, beýle uzak geplemegiň gerek daldigini ýüzünde mälüm edip, ýeňsesini gaşan bolup durdy. Soňundan bolsa ahyr durup bilmän, onuň sözünü böldi.

— Aleksandr Pawlowiç, ähli zady häzir aýdyp gutaraýmaň, tanyşlykdan soňam soraşara-gürleşere bir zat gerek ahryryn? — diýdi.

— Hommat rus dilini ganymat gürleýän eken, gürrüňçilik mahalynda ol az geplese-de, men muny duýdum hem gowy dil bilýän adam bilen ýola ýoldaş bolmagyň gowulygy hakynda oýlandym.

Biz töwerek bolup uzak ýola gerek bolaýjak zat-lary ýatlaşyp oturdyk.

Hommat maslahat bişirdim edilenden soň, bellik edişdiren kagyzyňy epleşdirip kisesine saldy-da, biraz dem-dynç almakçydygyny aýdyp turmakçy boldy.

— Hä, sen git, çölden gelen adamsyň! — diýip, Wladyçuk oňa seredip ýylgyryp goýberdi. Soňundan bolsa bir çopan tansynyň bardygyny aýdyp, ondan eşiden bir gürrüňini ýatlady. Hommada degip:

— Şu bir aý, aý ýarym çölde bolup dolanyp gelýän welin, keywanynyň çorly aýaklaram gözüme ap-akja bolup görünýär diýýär diýdi. Şol çynmy?

Hommat jogap ýerine ýüzüne utanç alamatlaryny ýaýradyp ýylgyrdy. Ol turup hoşlaşyp gidensoňam yzyndan biz ýene-de biraz onuň gürrüňini etdik. Wladyçuk bilen Gyzył goşunda onuň ýoly kesişen ekeni.

— Az gepli, dymmarak diýmeseň ýigitligi hiç neneň dälir, özi-de gaty mergendir — diýip, Aleksandr Pawlowiç onuň gürrüňini berdi.

Hemmeler hoşlaşyp gidenden soň çyrajygymy söndürüp, men ýene-de öz öýümdäki oýlanmaga mümkinçilik berýän çolalyk bilen ikiçäk galdym.

* * *

Yzymdan Petrograddaky köne tansym Fedor Karinden gelen hat meniň üçin bu ülke bilen baglanysykly ýene-de bir täzelik açdy. Onuň bilen men Germaniýanyň çeperçilik akademiýasynda bileräk bir wagtda okapdym. Şol-da biziň tanyşlygymyzyň başy bolupdy. Ol ýerden dolanyp gelenimizden soň hem biz gatnaşykda bolupdyk. Häli-şindi duşusyp, geçen günleri ýatlaşyp, öz döreden işlerimiz hakynda pikir alşyp oturardyk. Bir ýola duşanymyzda ol özüniň ýarym ýyl bäri medisina fakultetinde okaýanyny, agasy ýaly wrac bolmagy maksat edinenini aýdybam, meni geň galdyrypdy. Ýogsam, ol geljegine umyt edilýän ýaşlaryň biridi ahyryn. Ýöne onda hudožnige gelişmejek ýaltalygyň bardygy hem biraz duýulýardy. İşlerini çakdanaşa uzak çekmek häsiýeti bardy, şu ýagdaýlar hem onuň pikirlenmegine sebäp bolan bolmagy ahmal...

«Andreý Andreýewiç, gardaş, gör, sen nirelerden çykan ekeniň? Daraklygyňa galyp, aňryňy boýurganyp gör, indi ýeriň aýak uýy-da seniň töweregiňden juda bir uzakda bolmaly däl» — diýip, Kariniň haty ýarym degişme bilen başlanýardy. — Men şol wagt-laram aýdýadym-a saňa, ejeňden sorap gör, sen bäbek günleriň bir zerurlyk bolup ýa-da kiçijik güjüjeklere gosulyp oýnap ýörkän olaryň enesini emensiň!... Ýakynda Lena duşdum, hal-ýagdaý sorasyp durduk. Seniň Orta Aziýa gideniňi hem şondan eşitdim. Geň

galmadym, näme geň galyp, men seniň gezmegi gowy görýäniňe näbeletmi näme. Ýöne gitmeziňden öň ol ýere gitmekçi bolýanyňy eşiden bolsam, seniň bilen hökman duşuşardym hem-de saňa türkmenler bilen bagly bolan birnäçe zatlary gürrüň bererdim. Sen henizem syýahat meselesinde, öňki pikiriňdesiň diýip tama edýäriň! Ýadyňda bolsa, seniň özüň birwagt maňa: «Baran ýurduň taryhy bilen, adamlaryň gylyk häsiýeti bilen gyzyklan, şonda syýahatyň has gyzykly hem manyly bolar» — diýip, gezmegi juda bir halamaýanlygymy, ondan ýatanymy-oýurganymy gowy görýändigimi aýdanymda diýipdiň. Belli zat, sen ol ýerde-de halk bilen, onuň taryhy bilen gyzyklanýansyň!

Indi bolsa, hut şonuň üçinem meni diňle! Saňa ol ýerde han Ýomudskiler bilen tanyşmagy maslahat berýäriň. Biziň familiýamyzy aýdyp baraýmalydyr. Olar biziň ata-baba dostumyzdyr, gadyrly gatnaşýan maşgalamyzdyr. Diňe bir geçmişdäki rus-türkmen gatnaşygynda däl, ol Russiýada ylymly-bilimli bolup çykan adamlar respublikanyň häzirki gününde-de öz rollaryny oýnaýan bolmaly. Häzirem Ýomudskileriň magaryf işini alyp barýandyklaryndan habarym bar. Men saňa has düşnükli bolar ýaly, käbir zatlary gürrüň bereýin.

Meniň atama Fýodor Ýewgrafowič Karin diýýärler. Meni-de şonuň hormatyna Fýodyr diýip atlandyrypdyrlar. Ol Murawýowyň ýolbaşçylyk eden ekspedisiýasynda bolup, Kaspi deňziniň ýakasynda ýaşaýan

türkmenler bilen düşünişip, dostlukly aragatnaşygy gazanan, ol halkyň ynamyna giren rus adamlarynyň ilkinjileriniň biri bolupdyr. Onuň syýahat mahaly ýöreden ýazgylary meniň aýal doganymyňkyda bar. Petrograda gaýdyp gelensoň gyzyklansoň, ol ýazgylary özünkiler bilen deňeşdirerin diýseň, ony-da tapyp bolar. Atamyň ol ýazgylary neşir edilen zat däl, ýöne jiltlenipdir, tertibe salnyp hem-de kitaplara berlişi ýaly at hem berlip, «Kaspiniň hem Kyýathan Ýomudskiniň taryhy» atlandyrylypdyr. Ol öz syýahat kitabynda türkmen bilen irde-giçde gatnaşyk ediljek bolsa, ýomutlaryň hany Kyýady elden bermeli däl, onuň Eýran bilen bolan aladasyna Russiýa hem gatnaşmaly, Kyýat hany goldamaly» diýip ýazypdyr.

Özi hem Ýomudskiler bilen gadyrly gatnaşypdyr, olaryň aladasyny etmegi öz borjy hasaplapdyr. Ýomudskileriň ençemesi kadet korpuslaryndan rus ofiserleri bolup çykypdyrlar. Bilimli, düşünjeli adamlar bolup ýetişipdirler. Polkownik Annamuhamet Ýomudskiý hakynda seniň esiden bolmagyň-da mümkin, ol rus döwletine görkezen huzmatlary üçin hormatly Georgiý hajynyň dördüsine mynasyp bolan türkmenidir.

Rus goşunlary Bolgariýany halas eden günlerinde polkownik atly korpusa ýolbaşçylyk edipdir. Şipka söweşine gatnaşypdyr. Esgerler göçgün bilen harby-ýöriş aýdymlarynda hormat bilen onuň hem adyny getiripdirler.

...Gowy, Ýomudskiň özi gelmesin,

Gelse duşman nirde gizlär kellesin?

Biziň Nazarymyzy seniň gören bolmagyň-da ahmal, Ol berdasly, at ýüzli, saçlary ýeňsä gaňyrylan giň maňlaý, sakgal-murty bir-birleri bilen goşulysyp ösen ýigitdi. Ol-da hudožnikdi, öz eserlerine Nikolaý Ýomudskiý diýip gol goýýardy, ýada salsa onuň bilen sergilerde, akademiýada ýa-da ýeneki bir ýerlerde duşuşan bolmagyň-da mümkin. Nikolaýyň işlerini «Niwa», «Sewer», «Wsemirnaýa illýustrasiýa» žurnallary öz sahypalarynda çap edýärdi. Ol asla türkmen kowmundan bolan, meniň atamyň dosty Kyýat hanyň çowlugy, rus ofiseri Annamuhammediň ogludyr.

...Nikolaý Peterburgyň Çeperçilik akademiýasyna gelende hem ilki biziň öýümize gelipdi. Onuň ýanynda çeken suratlary hem kakasynyň bize niýetläp ýazan haty bardy. Şol wagt onuň kakasynyň gulluk edýän polky Ukrainada durýardy. Meniň agam Konstantin ony belli grafikacy hudožnik Boklewskiý bilen duşurypdy. Ol Nikolaýyň işleri bilen tanşansoň, ony özüne şägirt edinipdi. Nikolaýyň işleriniň hemmesi ukrain topragy bilen, onuň çagalygynyň geçen ýerleri bilen bagly işlerdi. «Dnepr kenarynda», «Gije», «Poçta ýoly», «Şäherde kanikulda» ýaly kartinalary sergilere gatnaşýardy. Ol Russiýanyň Wrubel, Serow, Repin, Kramskoý ýaly atly hudožnikleri bilen hem ýakyn aragatnaşyk saklaýardy. Kramskoýyň in gowy işleriniň biri-de öz dostunyň hudožnik Nazar Ýomudskiniň portretidir. Boklewskiý bir gezek

şägirdine öz iliniň durmuşyndan suratlar çekmegi maslahat beripdir. Nikolaý Ýomudskiý şundan soň tizden Kaspi deňziniň boýunda ýaşaýan kowum-gardaşlarynyň arasyna gidipdir. Köpetdag eteginde ýaşaýan türkmenleriňkide syýahatda bolupdyr. Halkyň edim-gylymy, taryhy, döp-dessury bilen içgin tansypdyr. Ol dolanyp geleninden soň, «Ildeşlerim meniň kakamyň gürrüňleri esasynda göz önüme getirşimden başgaça ýaşaýan eken... diýip gürrüň edipdir. Syýahat netijesinde: «Ýomut öýünde», «Gelin», «Iki teke», «Türkmen toýy» ýaly onlarça işleri žurnal sahypalarynda peýda bolupdyr. Boklewskiý bolsa öz şägirdinden gürrüň çykanda «Nazar kaspiniň ýeňsesinden uly olja bilen hemem juda dymma, perişan bolup geldi» diýip gürrüň eder eken.

Atasy Ýagsymämmedet hakyndaky hakykaty hem ol şol ýere öz halkynyň arasyna geleninden soň eşidipdir. Onuň atasy Ýagsymämmedet, kakasy Kyýat han ýaly öz halkyny yzyna düşürip bilen türkmenleriň hem-de ruslaryň bähbidini arap Eýran hanlary bilen darkaş guran serkerde bolupdyr. Ýöne Russiýa Eýran bilen «Gülüstan ýarasygy» baglaşandan soňra Ýagsymämmede bolan garaýys üýtgäpdir. Ol rus raýatyna özüniň wepalylygyny ýene-de bir ýola subut etmek maksady bilen Tibilise gelipdir. Ýagsymämmedet ruslar bilen dostlugyna, patyşa hökümetiniň önünde bitiren öz hyzmatlarynyň göz önünde tutuljagyna ynanyan ekeni. Ýöne ony bu ýerde rus raýatlygynyň Eýran bilen arasyny bozmak isleýän bozgak hökmünde

tussag eden synanyşyklary hem biderek bolupdyr. Ol oglunyň azatlyga çykanyny görüp bilmän ölüpdır. Birnäçe ýyldan Ýagsymämmediniň ösüp derejelenen harby çinli dostlary onuň zyndan tussaglygynyň göz tussagy bilen çalsyrylmagyny gazanypdyrlar. Ýöne öz iline gowşup, ol ýerde hökümete garşy onuň iş ýaýbaňlandyrmagynyň mümkinçiligi hem göz önünde tutulypdyr. Ol Woronež şäherinde göz tussaglygynda saklanylypdyr.

Nikolaý Ýomudskiniň in gowy işleriniň biri hem onuň hut şol atasy Ýagsymämmedi ýat edip döreden «Ganatsyz bürgüt» atly işidir.

Her gezek men ol kartinanyň önüne gelenimde, tokaý eteginde keseligine ýykylan bir agajyň üstünde, aw tüpeňini gapdalynda goýup, tokaý süňnünden göterilen ümür bilen gosulyşyp oturan, ýüz keşbi Kyýat han neberesine çalyň berip duran adamyň oý-pikire berlip oturanyny görýärdim. Onuň depesinden uçup barýan guşa meňzeş şekilleri synlap, bular Ýagsymämmediniň öz iline ugradan arzuw-hyýallarydyr diýip oýlanýardym. Onuň taryhyndan habarsyz bolsaň welin, ol tokaýda aw awlap ýören, häzir bolsa çilimlemek üçin aýak çeken adaty awça çalyň edýärdi.

...Nazar bu jahanda bary-ýogy 37 ýyl ýaşady.

Hudožnik Nikolaý Ýomudskiý bilen men ýakyn tanyş bolmasam-da, ony görüpdim. Häli-şindi uly hudožnikleriň arasynda hem onuň ady tutulýardy. Onuň, Nekrasowyň «Russiýada kim şat ýaşayar?»

kitabynyň bir neşirini bezänindenem habarym bardy. Ýalňyşmaýan bolsam, ol kitap meniň öýümde hem bolmaly. Otuz-kyrk ýyl mundan ozal Peterburg Nikolaý Ýumudskiniň, Germaniýa sergä ugradylan işleriniň ýolda ýitenligi hakynda hem köp gürrüň edipdi.

Kariniň haty bir wagt eşiden zatlarymy ýene-de bir ýola meniň ýatlamagyma sebäp boldy. Kalbymda Ýumudskiler bilen duşuşmak, kärdeşim Nahar Ýumudskiniň gezen ýerlerini gezmek höwesi has-da möwjedi.

* * *

Gijäniň etegi göteriliberde, biz iki atly bolup, «Nirdesiň Mary» diýip, ýola düşdük. Atlar ýeňil gopuşyp, bir-birlerinden süwelen alsyp barýarlar. Biziň sag tarapymyzda Köpetdag bolmaly, ol-da häzir gijäniň garamtyl perdesinden aňyrda bir ýerlerde. Onuň uzakda dældigini welin mahal-mahal dag tarapdan gelýän şemalyň hörpünden aňsa bolýar. Ol gysyň entek juda bir uzaga gitmänliginden, hemme ýerde bolmasa-da, belli-belli ýerlerde entek onuň buzlarynyň saklanyp galandygyndan habar berýärdi. Ýol çolalykdy. Tä şäherden çykyp, Gäwers düzlüğine aralaşýança, arabalydan, atlydan bize gabat gelen jemende bolmady.

Düzlükde bize atyny ýüzin salyp, ogul jigisiniň bolanyny şäheriň demirgazyk eteginde ýerleşen Köşi

obasyna, gelnejesiniň atasy öýüne söýünjilemäge howlugyp barýan, jigisiniň bolanyna juda begenen oglanjyk gabat geldi.

Oglanjygy saklap, habaryny alanson, Hommat ony golaýyna çagyryp, jübüsinden alan kagyz pulundan iki sansyny uzatdy.

- Ogul jigiň bolan bolsa, gaty gowy bolupdyr. Ýaşy uzyn bolsun, il-günüň ogly bolup ýetişsin, ine, al buşlugyňy!

Oglanjyk garaşmadyk buşlugyny alyp begençli ýylgyrды-da, ýene-de ýoluna howlugdy. Onuň ýalaňaçlygyna münüp gaýdan dyzmaç aty birden görterilen tüweleýe meňzäp, biziň ýanymyzdan daşlaşdy. Oglanyň aty Köşä ýetmäge onuň özündenem betер howlugýady.

Owadan atlar, türkmenleriň atlara bolan höwesi bu ýere gelenim bäri meniň ünsüme düşýän zatlaryň biridi. Türkmenler öz atlaryny ruslaryň ballarda ýeňil gopup tans edýän göwüsmen gelinlerini, harby adamlaryny bezeýişleri ýaly yhlas hem söýgi bilen bezeýärler. Endamy öwüşginli, guýrugy kelteräk çigilen atlar köçeden dagy ýörände olary görmäge göz gerek. Has-da oglanjyklar atlar köçede peýda bolanda, olary aýratyn bir yhlas bilen arzuw-hyýala öwrülişip synlaýarlar. At görse olaryň tizräk ulalyp, atly bolaslary gelýär. Türkmen atlarynyň gadymy ata-babalary hakynda taryhyň atasy Geredot hem öz işinde ýazgy galdyrypdyr.

...Müň sany saýlama atly pers, patysany goraýan toparyň önünden baryýar. Olaryň yzy bilen müň sany naýzalaryň ujuny aşak gönükdiren urşujy ýöräp gelýär. Bularyň yzy bilen bolsa on sany birkemsiz bezelen mukaddes Nissa atlary baryýar. Bu atlara Nissa atlary diýilmeginiň sebäbi Midileriň Nissa diýen bir düzi bar. Şol ýerde hem şeýle owadan, uly atlar ýetişdirilýär...!

Soňkurak syýahatçylar bolsa şeýle atlaryň Amyderýa, Syrderýa aralygyndaky Hutdalda hem ýetişdirilenliginden, ol atlaryň ahalteke atlaryna juda meňzeş bolanlygyndan habar berýärler. Muňa aýry-aýry atlar hakynda, at häsiýetleri hakynda gyzykly gürrüňler beren adamlar tapyldy. Atlaryň gadymyýeti hakynda welin men sorasdyrsam-da, hiç kimden ugurly bir zat esidip bilmedim. Hamala, halk öz söýgüli atlarynyň geçişini wagt ummanynyň bir ýerlerinde ýitirene meňzeýär. Ýöne türkmenleriň hemmesi öz atlarynyň söýgüli eposlaryndaky Görogly begiň Gyratynyň neslindendigine welin juda ynanýarlar.

Türkmenler at etini iýmeýärler we oňa mukaddeslik hökmünde seredýärler. Gadymyýetde saýlama atlary ölende türkmenler olary adam jaýlan ýaly edip, kepene dolap jaýlar ekenler. Gündogarda türkmenleriň atlary juda eý görýän ýeke-täk millet bolmaklary-da ahmal...

Hommat meniň gapdalym bilen eýeriň gaşyna seredýän ýaly bolup oýurganyp baryýar, belki, ol häzir,

ýaňky alnymyzdan çykan hoş habaryň täsiri bilen öz çagalygynyň bir ýakymly pursadyny ýatlandyr.

Umuman-da, ýolagçy bolsaň, ýolda kellä gelyän pikir köp bolýar. Olaryň birnäçesi bulutlaryň dag töwereginde gaýmalasyp, soňundan gar, buza öwrülip dagyň depesinde galysy ýaly, seniň kalbyňda galýar. Ýene bir näçesi bolsa guş ganatlarynyň kölegesi ýaly, sähelçe kaklyşyp duşuňdan geçmek bilen.

Biziň bilen gapdallasyp demir ýol geçýär. Ol bir-de çerkezdir çeti, sazakdyr selin ýaly çöl otlarynyň arasyna urup gözden ýitse, ýene bir-de hol beýleden lowurdap çykýar, gapdallasyp, bir-birine höwür bolsup barýan iki sany gara ýylana meňzeýär.

...Demir ýoly bu ýere ruslar getiripdir. 1878-nji ýylda Angliýa Owganystana ymykly girensoň, ol türkmen pagtasyna, nebitdir ýüňüne hem howp salypdyr. Rus patysasyna Türkmenistandaky täsirini güýclendirmelidigi anyk bolupdyr hem-de bu meseläni ýakyn wagtda çöp döwen ýaly edip biläýjek adam hökmünde, Şipka gahrymany, Orta Aziýa belet, Samarkandy, Suwlagy almakda tapawutlanan general Skobelewi patysa bu ýere iberipdir.

Biraz öň Kryma «Ýalta—Sewostopol» demir ýoluny gurmaga ygtyýar alan general-inžener Annenkov yzyna çagyrylypdyr hem-de Mihaýlowskiý-Krasnowodskä ýol gurmaga iberilipdir. 1880-nji ýylyň dekabrynda Mihaýlowskiý — Gyzyrlabat aralygyndaky demir ýoluň gurluşygyna girişilipdir.

General Annenkov bu işde türkmenleriň güýjüni hem giňden ulanypdyr. Gulusyga gatnaşan her adama

günde on üç köpük töläpdir. Düýesi bolan türkmenler, demir relsleri, şalman, ýeneki gerek bolaýjak zatlary Krasnowodsk portundan bu ýere çekipdirler. On baş müň işçi, daýhan, soldatlardan ybarat bolan halk on aý depesinden gum sowrup, sowukda doňup, harasatda horlanyp islänsoň, 242 kilometrlik demir ýol Gyzyarbada gelipdir. Orta hasap bilen her günde 0,8 kilometr ýol çekilipdir.

General Mihaýlowskide 39 wagondan ybarat sostawy taýynlapdyr. Wagonlaryň iki gatly dört sanysy ofiserlere, ýigrimi sanysy soldatlara niýetlenipdir. Azyk üçin, lukmanlar üçin, ok-däri, odun üçin wagony bolupdyr. Ol ýol 1886-njy ýylda Mara ýetirilip, ondanam aňyrlygyna äkidilip, Samarkant ýoly bilen bir ýyl alty aýdan soň birikdirilipdir.

Patyşa Russiýasy Orta Aziýanyň ägirt uly territoriýasyna özüniň demir gusagyny gusapdyr.

Atlar birsalymdan ilerligine öwrülip, gijäniň içinden çykyp, geriljiräp oturan daga tarap gönükdiler. Biziň göni garsymyzda, beýleki gerişlerden biraz üzňelikde keserip ýatan dag peýda boldy. Dag häzir aňyrsyna öwrülip, çagasyny ýanap ýatan gelne juda meňzeş. Onuň aýak ujuny garamtyl gök otlar köýnek bolup ýapypdyr. Bir bölek bulut süri bolup, onuň üstünden agyp, aňyrlygyna eňňit atyp barýar.

Hommadyň çykan depesine çykyp, yzyma öwrülen wagtyň men Garagumuň gözyetimde gürründeşine jaýdar jogap bermäni niýet edinen adama meňzäp oýurganyp oturanyny gördüm.

* * *

Biziň ýetip düşlemegi, bir giýe şol ýerde bolup dem-dync almagy, atlary iýmlemegi niýet edip gelýän Sazakly obamyz üsti çöl ot-çöpleri bilen basyrylan gum depeleriniň arasyndan çeşme ýabyny orta alyp oturan eken. Oba, esasanam, düňderilip goýlan gazansypat gara öýlerden, ol öýleri aralap oturan iki-ýeke pagsa jaýlardan ybaratdy. Obanyň demirgazyk-gündogarynda, çeşme ýabynyň garamtyl, egrem-bugram bolup guma tutduryp barýan tarapynda başly-barat edilip tertipsiz ekilen baglar hellewleşip otyrdylar.

Oba barýan ýola düşenimizden soň biz birsalymdan eşegine iki-üç goltuk oduny taýlap ýüklän, egni könelişenräk donly oglanjygyň yzyndan ýetdik. Oglanjyk töweregiň çolalygyndan peýdalanyp, hyýal guşuny asmana uçuryp, indem öz guşunyň ol ýere göterilip, hemmeleriň guşy bolanyna begenip, ony synlap barýan ekeni. Ýeňsesinde at toýnaklarynyň sesini eşidip, ol tisginip, ýalta yzyna seretdi. Soňundanam özüniň aljyranyny duýdurmazlyk üçin, kim bolarsyňyz diýen manyda bize ýüzlendi.

— Salawmaleýkim!

— Saglykmy, inim — diýip, Hommat ondan oba şura başlygy hakynda soramak üçin oglanyň howatyrly nazaryna üns bermän dillendi.

— Inim, bize-hä oba şuraňyzyň öýi gerekdi, öňümize düşüp, şony tapyp beräýseň!

Hommadyň bu sözleri oglanjygy mese-mälim aljyratdy. Ol bizi gabak astyndan synlap dursuna ýuwdunyp oýurgandy. Men onuň bir zadyň pikirini edip alada galanyny aňsam-da, näme üçin bu ýagdaýa düşmeginiň sebäbine düşünip bilmedim. Ol ilki oba şuranyň öýüni bilemok diýen manyda egnini gysdy.

Soňundanam:

— Men bu obadan däl, daýylar, goňşy obadan mamamlara gezelenje geldim — diýip, ker bilen geplesýän ýaly gygyryp diýen ýaly jogap berdi.

— Oba şurany tanamok, bilemok diýdigiň-dä onda? — diýip, Hommat ýene-de onuň ýüzüne seretdi.

— Ýok, tanamok — diýip oglanjyk mönsüredi.

— Aýyby ýok — diýip, Hommat oglanjygyň bolsuny birhiliräk görse-de, soňra hiç zat soraman, berlen jogap bilen kanagatlandy.

Biz ýoly öňe aldyk-da, atlarymyzy sürüberdik. Birsalymdan gaňrylyp, ýeňsäme sereden wagtyň men ýaňky oglanjygyň ýolsuz ýerden eşegini deb-siläp, elemtas bolup, howlukmaç obanyň aýagujyna barýanyny gördüm. «Duýdansyz yzyndan ýetip oglanjygy gorkuzaýdyk öýdýän» diýip, men Hom-mada hem ony görkezdim. Ol ilki «Gorkar ýaly näme barmys?» diýse-de, soňundan oýlanyp: «Şeýle bolaýdy öýdän» diýip, meniň bilen ylalaşdy. Biz gabat gelen adamlardan salgyny alyp, öýleriň birýan çetinde, giňişligini alyp oturan pagsadan salnan oba şuranyň jaýynyň önünde atlaryň başyny çekdik. Töwerekde öý aladalary bilen hysyrdanyp ýören aýal-

lar iki atlynyň, oba şuran jaýynyň önünde direnişip duranlaryny görüp öýlere girensoňlar, birazdan biziň habarymyzy almak üçin, olaryň giren öýleriniň hersinden dony ýelbegeý alyp bir adam çykdy. Olar biziň ýat adamdygymyzy görüp, kimligimizi hem oňly anyklajak bolup durman, atdan düşmegimizi, öýüne myhman bolmagymyzy sorady.

Biz oba şurany görmek aladamyzyň barlygyny aýdyp, habar berenimizde hükgeribräk duran boýny gyzyňky ýaly dowamly-uzyn ýaşuly ýumuş buýurmak üçin töweregine gözünü aýlap, çemeli oylan gözledi.

Gara öýüň gapdalynda iki sany gyzjagaz ýaglyk bürenişip, gurjak bäbeklerini gujaklaşyp, gelin-gelin oýnaşyp otyrdylar. Ýaşulynyň olarda syny eglenmedi. Onýança onuň gapdalynda agzyny öweldibräk duran daýaw pyýada nämäniň-nämedigine göz ýetirip, öz çykyp gelen öýüne tarap öwrülip seslendi:

— Gurtyrat! Nurmyrat!

— Hä — diýip, öýden birbada iki ses eşidildi. Yzysüre-de iki sany basdaşja ýedi-sekiz ýaşlaryndaky oglanjyklar işikden atylp çykdylar.

— Baryň, Hangeldini çagyryp geliň, seni sorap Aşgabatdan adam geldi diýiň! — diýip, ol oglanjyklaryň ikisini-de ýumşa ylgatdy.

Çapalaşyp giden oglanjyklar birsalymdan egni gyrmyzy donly, başy gara silkme telpekli, elek ýüz, keşmeri gazak milletine çalyň berip duran otuz-otuz baş ýaşlaryndaky adamy önlerine salyp geldiler. Ol gele-gelmäne salam berip, biziň atlarymyzyň

uýanyynyň hersini häлки oglanjyklaryň biriniň eline tutdurdy.

— Baryň, biziň öýe äkidiň. Gelnejeňe-de aýdyň, myhman gelipdir diýiň!

Oba şura başlygy biziň bilen tanşyp, hal-ahwal sorasyp duranson, üsti baýdakly jaýa girdi. Jaýyň içine köwüş çykardan törüne çenli birsydyrgyn düşek düşelipdir. Törde birnäçe kitap münderlenip goýlupdyr. Kitaplaryň beýle ýanynda syýaçüýşe, galamdyr depderler bar. Törki diwardan W.I.Leniniň nazary içerini synlap otыр. Wladimir Iliciň ol suraty gazetden alnan bolmaly, özi-de onuň ýogalanyny habar beren gazetden alnypdyr. Suratyň daşynda gaga çyzyk bar.

Jaýyň bir burçunda üstüne ol-bi atylan gara sandyk goýlupdyr.

Öň bu jaýyň ýerinde garaöý bar ekeni. Ýöne bir gije basmaçylar gelip, ony otlapdyr. Oba adamlary şundan soň bu jaý şol «Gyzyl tüýnük» at alan öýüň ýerinde täzededen dikeldipdirler. Hem-de ýene-de ony «Gyzyl tüýnük» diýip atlandyrypdyrlar. «Gyzyl tüýnük» häzir diňe bir oba şuraň jaýy bolman, ol oba ýaşlarynyň sowat öwrenýän ýerine hem öwrülen eken.

Hangeldi bizi yzyna düşürip, daşaryk çykan wagty men töwerekdäki öýlerden biziň gelenimizi eşidişip üşüşen adamlaryň «Gyzyl tüýnügiň» önünde duranlaryny gördüm. Olaryň köpüsi-de ýaşululardy, biziň çakarymyza garasyp duran ekenler.

— Aý, inim Hangeldi! Gaýgysyzyň adamlary gelipdir diýdiler, şol çynmy? — diýip, köpçüligiň öňündäki, sakgaly kükregini ýapyp duran ýaşuly biziň ýüzümize seretdi.

— Howa, Arap aga — diýip, Hangeldi bize seredip, oňa jogap berdi.

— Gaýgysyz sag-aman işläp ýörenmidir?

— Şükür, ýaşuly, sag-gurgun işläp ýör — diýip, Hommat göwünjeň gürrüňe goşuldy.

— Nedirbaý agalaram sag otyrmy? — diýip, ilki sorag beren ýaşulyňyň yzynda duran saryýagyz, mor sakgal ýaşuly hem onuň yzysüre gürrüňe goşuldy.

— Şükür, olaram sag otyrlar. Gaýtmazymyzdan öň olaryň ikisini-de gördük — diýip, Hommat ikimizem bilen gördük diýen äheňde meniň ýüzüme seretdi. Men ony makullap baş atdym.

— Ulus-ile olaryň özleri-de köp salam aýtdylar!

Ýaşulular ýerli ýerden: «Salam iberenlerem, ony getirenlerem köp sag bolsun, sag-gurgun, agyz-dili birligi bilen işleşip ýören bolsalar bolýar» diýişdiler.

Hommat ýene birsalym olar bilen gürleşip duransoň, biz ýaşulular bilen hoşlaşyp, oba şuranyň yzyňa düşdük.

Hangeldi bizi öýüne getirip saçak başyna geçirensoň, nämedir bir zady ýatlap, aşak bakyp ýylgyrdy, soňundanam başyny göterip, gapa seredip özüniň näme üçin ýylgyranynyň sebäbini düşündirdi. Ilki ol ýaňky bize gabat gelen eşekli oglanjygyň öz inileriniň biridigini, onuň häzir ýolda ýalan sözläni

üçin, bu ýere gelmäge utanyp ýörendigini aýtdy. Soňundan bolsa dört-bäş aýlykda bize meňzeş oba gelen iki atlynyň gürrüňini berdi. Olar oba daramak üçin alkyma gelip düşen garakçylar toparynyň oba ýagdaýyny anyklamak üçin iberen adamlary eken. Atlylar myhman bolup iýip-içip gidensoň, gijara galtamanlar oba kürsäp urupdyrlar. Öýleri otlap, birnäçe adamlary gamçylap, azgyn hökmünde jezalandyrypdyrlar. Hangeldini gözläp, öýünden tapmansoňlar, «Alynyň aryny Ahmetden çykar» etmekçi bolup, onuň aýalyny ata süýretmek üçin saçyndan süýräp, öýünden çykarypdyrlar. Ýöne şol arada duýdansyz çykan tüpeň sesi gelniň tarapyny çalyppdyr. Gelni atlylara süýräp barýan galtamanlaryň biriniň agzy ýer garbapdyr. Olar gijelikde birbada okuň nireden gelýänini hem aňsyryp bilmändirler. Onýança biraz arakesmeden soň, hyrly tüpeň ýene bir gezek atylyp, galtamanlaryň ýene-de birini atdan agdaryppdyr. Üçünji atly indiki gümpüldiniň özüniňki boljagyny aňyp, howlukmaç gaçyp garaňka siňipdir. Hangeldi ol gün deň-duşlarynyň birnäçesi bilen obadan çeträkde ýasaýan ýoldaşlarynyň öýünde oturan eken. Onuň öýünde ýoklugy bähbit bolupdyr. Habar baran dessine ol töweregindäki adamlary jemläp ýaraga ýapysypdyr...

Hangeldiniň öýüni goran, onuň agasy eken. Ol goh-gowry eşiden dessine obanyň ortasynda başlanan gohuň bir gapdalynyň özüniňkilere-de ýetjegini bilip, şol ýerde çemesini alyp garaşyp ýatypdyr. Özi-

de tä inisi öwrülip habar almaga gelyänçä, öýleriň töweregindäki aýallaryň gyk-baklaryna goşulman, öwrülip geläýseler ýene-de olar bilen atysmaga taýyn bolup ýatypdyr. Diňe ol gapyda Hangeldini görensoň, üst-başyny kakysdyryp, saman kümeden düşüpdür.

Men Hangeldiniň gürrüňlerini diňläp otyryn hem öz öňümde ýaş respublikanyň gursagy arzuwly, öz maksadyndan, halkynyň hiç bir aladasyndan çetde durmajak wekilleriniň birini görýärin. Onuň ýüregi harasatly, şeýle-de bolsa ol muşakgat ýagdyryp oturman, özi bilen bagly bolan-goýan zatlary başga biriniň başdan geçirmesi ýaly parhsyz, ýeňillik bilen aýdysdyrýar.

Nahar edinenimizden soň ol bizi: «Şujagaz ýerde, baryp göreliň hem aýaklaryň gursugyny ýazdygymyz bolar» diýip, obanyň eteginde ekilen bugdaýly meýdany görmäge äkitdi.

Yzmyza dolanyp gelyän mahalymyz biziň ýolumyz tamdyrda çörek bişirip duran gaýyn-gelniň üstünden düşdi.

Gelin bizi görüp, yerinden turup, eglip salam berdi-de, ýene-de ornunda oturyr, tamdyra tarap öwrüldi.

— Hmm...

Hangeldi gelniň salamyny özüçe aldy-da, onuň gaýyn enesine salam berdi.

— Gurbansoltan eje, salawmaleýkim!

— Hangeldi, gurgunlykmydyr, sag oturanmysyňyz, täze gelin bäbek bilen öwrenişýärmí?

— Aý, öwrenişerler-le...

— Wah-eý, öwrenişmän näme, öwrenişmesem men öwrenişmezdim, çagamy gundabam bilemok-dym, köprük aglasa-da, bile aglar oturardym.

— Sol arada ol öz sözünü bölüp egildi-de, tamdyrdan bir tegelek nany çykardy-da, onuň ýüzüne gapdalyndaky bedreden suw urup, bize tarap uzatdy.

— Alyň, duz dadyň!

Biziň herimiz öý eýesine göwni üçin uzadylan çöregiň ujundan bir döwüm aldyk.

Hangeldi nany yzyna uzatmazdan öň, ony keseligine döwüp, Hommadyň alan ýeri bilen meniň alan ýerimi birleşdirdi-de, elindäki bölejigi nanyň uly böleginiň üstünde goýdy.

— Gubansoltan eje, nanyňyzy alyň, sadagasy bol-dugym, keýpine iýip oturmaly nan bolupdyr.

— Köprük alsañyz bolmadymy!

— Hälem onuň bir ýugrummy ýetmedi... — diýip, nan taryp edilensoň aňyrsyny bakyp, ýaşmagyny dişläp oturan gelin durup bilmän, ýaýkanjyrap dil-lendi.

— Ýolda men gyzgynjak çörege kümsüldäp, Hangeldiniň yzyna düşüp gelýärkäm ondan näme üçin çöregiň bir bölegini döwüp, ony üstüne goýup alyp bermeginiň sebäbini soradym. Ol «Bizde çöregiň bir başyndan döwmek kada» diýip, ýüzugra düşündirdi.

Hangeldiniň ýaňky hereketleri onuň ýüzugru-na nätanys adam hökmünde meniň ýalňyslygymy düzedip goýberdigi ekeni.

Üç terkeş bolup, Hangeldiniň ýene bir degip geçmekçi bolan ýeri ussahana gelen wagtymyz, ussalar harsursup işleşip durdular.

Iki sany on iki-on üç ýaşlaryndaky esleňräk oglanlar özleriniň ululara kömek edýänlerine monça bolşup, körük basýardylar.

Hangeldiniň «Gurbandurdy aga» diýip, ýüzlenen gürzelek sakgally ýaşulusy halka görnüş demri gysac bilen gysyp, sandalyň üstünde tutup durdy. Dörtgyraň daýanykly bir ýigit bolsa, hähläp hälişindi onuň depesinden ýarym putluk ýekedabany inderýärdi.

Şilliň uzyn hor adam bolsa olardan beýleräkde oda tutan pilsapysyny arassalap oňaryşdyryp durdy. Onuň aýaklarynyň aşagynda ýonuşgalar seçelenişip ýatyrdylar.

Hommatdyr Hangeldi ussalar bilen gürleşýän mahaly men bir gapdala çekilip, depder galamymy elime aldym.

Körük basyp, häzir bolsa bilesigelijilik bilen özüme seredişýän, başlary tahýaly, ak köýneklerini giňiş-gowaldaň balaklarynyň üstünden goýberen biraz söliteräk görünýän oglanjyklar meniň uzadan suratyma seredişip: «Eý, maňa meňzeýä-de, saňa meňzeýär» bolşup begenişdiler. Surat elden ele geçdi. Gürzelek sakgal Gurbandurdy aganyň suratyny çekmekçi bolan wagtym welin ol çytyldy, soňundanam aladalanyp, ellerini daldalady:

— Myhman aga, meni bir çekmäweri, gaýrat et-

de, meni çekme!!

Men birbada hiç zat aňsyryp bilmedim. Onuň bolubersi meni geň galdyrdy.

— Ol dünýäde soralarda men suratyma jan tapyp bilmerin — diýip howpurgandy.

Men ýene-de hiç zada düşünmedim. Hommat şol arada nämedir bir zada ýylgyryp, maňa tarap: «Soň düşündirin» diýen manyda seretdi.

Gezelençden öwrülip gelenimizden soň, ol musulman dininiň surat çekmegi, surat aldyrmagy-da ret edýändigini, onuň «Surat aldyran jähennemde onuň jogabyny bermeli bolar» diýip, ol dünýäniň gazaby bilen gorkuzylýandygyny ýatlansoň, maňa ýaşulynyň alada galmagynyň sebäbi düşnükli boldy. Agşamlyk Hangeldiniň öýüne biziň gelenimizi eşidip ýoldaşlary, oba ýaşululary, aga-inileri üýsdüler. Olar arkalarynyň tärime bersip, halka bolsup, Aşgabat ýagdaýlary, respublikanyň wakalary bilen gyzyklanyp oturdylar. Gijäniň bir wagty, biziň bilen hoşlaşyp turup gitdiler.

At üsti meni birneme ýadadan eken, hemişeler uklap bilmän gijelerine gara görgi bolardym. Şonda men, köplenç, Ýaltada bolan günlerimde gören bir pursadymy ýatlaýardym.

...Gözýetim. Bir gämi burnuny suwa sokup, deňiz bilen ikiçäk otyr. Şu görnüşde pikirimi jemlemek, köplenç, maňa uklamaga kömek ederdi. Bu gün weli maňa uklamaga hiç zady ýatlamak gerek bolmady.

* * *

General Skobelew bu ilde Aýrysakgal diýlip atlandyrylýan eken. Ol bu ýerde patysa generallarynyň iň zabuny hökmünde özüni tanadypdyr. Birwagtlar onuň şöhraty meni-de gyzyklandyrypdy.

Onuň giň maňlaýy, sargylt öwüşgünli arasy açylan kümüş saçlary, ikä bölünip, her tarapy bir gysym bolup duran sakgaly, halka atyp duran göwresine haýbat berýän murty meniň ýadymda.

Generalýň terjimehaly bilenem gyzyklanypdym. Mihail Skobelew 1843-nji ýylda generalýň maşgalsynda dogulýar... Ol general ştabyň akademiýasyny tamamlanson, Orta Aziýa ugradylypdyr. Samarkandy, Kokandy, Buharany basyp almakda tapawutlanypdyr.

Kapitan çininde Peterburgdan giden ofiser ol ýerden general çinine, altyn suwy çaýylan gylyja, Georgiý ordenleriniň IV-III derejelerine eýe bolup gaýdyp gelipdir.

1877—1878-nji ýyllarda onuň ýolbaşçylyk eden goşuny Balkan ýarym adasyna aralaşyp, türkler bilen barlysyksyz söweşler alyp barypdyr. Ol Plewna söweşinde, Dunaýdan geçilende özüni ýene-de bir gezek başarjaň general hökmünde görkezipdir.

Patysa Russiýasy üçin şol ýyllarda Gökdepe meselesi heniz çözülmelik meseleleriň biri bolany üçin, şeýle hem Angliýanyň bu ýurduň pagtasyna, ýüňüdir baganasyna, nebitine isleg bildirip, ýeňsede

owganlar bilen darkaş gurýanlygy üçin, Owgany özüne «hä» diýdirdigem, olaryň Orta Aziýada hüjümi güýçlendirjekleriniň ujy iki dældigi üçin, patyşa meseläni bada-bat çözbek general hökmünde Skobelew bu ýere ýollaýar. Şol döwürde onuň bilen bu ýere gelen ofiserleriň birnäçesi öz gündeliklerinde general hakda birnäçe ýazgylar galdyrypdyrlar. Oňa öňden belet ofiser Žudow «...Skobelew göwnüme juda gylyksyz bolan ýaly, ol sähel zada hem pejigýär...» diýip bellese, hudožnik Wereşagin öz inisine bu ýerden iberen hatynda: «General edil Delfiý Orakul ýaly gepleýär, oňa bada-bat düşünme-de kyn...» diýip ýazypdyr.

Mihail Dmitriýewiçiň bu ýerde gazaply hem düşnüksiz bolmagyna onuň maşgala ýagdaýynyň sebäp bolan bolmagy-da gaty ahmal...

...1880-nji ýylyň tomsunda generalyň ejesi Olga Nikolaýewna ýany juda köp pullu Filippola gelyär. Ol oglunyň Balkan ýarym adasyndaky uly abraýyny peýdalanyp, ýany bilen getiren puluna mülk edinmekçi eken.

Karlowa, Sliwno, Gazanlyk, Nowu-Zagore Olga Nikolaýewnany halk gahrymanynyň ejesi hökmünde uly dabara bilen garşy alýar. Ähli ýerde diýen ýaly onuň töwereginde poruçik Uzatis bolupdyr. Poruçik Uzatis ruslaryň we bolgarlaryň arasynda uly hormatdan peýdalanýan ofiser eken. Ol Nižniý-Nowgorodda barly maşgalada dünýä inipdir... 1876-njy ýylda Nikolaýewskiniň inžener taýýarlaýan uçilişesinden

kowlandan soň, Çernogorýa gidip, şol ýerde türkleri garsy söweşlere gatnaşypdyr. Rus goşunlary Bolgariýa gelen mahaly ol general Skobelewiň 16-njy diwiziýasyna goşulýar. Plewna söweşinde edermenlik görkezip, generalyň ünsüne düşýär. Georgiý ordeniniň V derejesine mynasyp bolýar. General ony özüne kömekçi edinip, ýanyna alýar. Türkler Balkandan kowlup çykarylandan soň hem ol şol ýerde, rus goşunlarynyň sapynda gulluk etmäge galýar.

Uzatisiň wepaly hyzmaty oňa uly ynamyň döremegine sebäp bolupdyr. Şol wagtdaky Russiýanyň Balkandaky ilçisi knýaz Seretelew hem ol barada gürrüň bolanda, hemişe şu sözleri gaýtalaýar eken.

«Eger-de meniň ilçihanamda birnäçe million pul bolup, bir ýana gyssagly gitmeli bolaýan ýagdaýymda, kimdir birine öz ýerimde galmagy hem pulary saklamagy ynanmaly bolsam, onda men poruçik Uzatisden hyzmatyny sorardym».

Olga Nikolaýewna Çirpana gitmegi ýüregine düwen mahaly ol öňünden Uzatis bilen gepleşipdir, ýöne poruçik oňa juda gyssag işiniň barlygyny aýdyp, bu gezek özüniň ýoldaş bolup bilmejegini mälim edipdir.

Generalyň ejesi ýanyna 46 müň pul hem-de hyzmatkärlerini alyp, unter ofiser Iwanowyň ugratmagynda gije ýola düşüpdür.

Puly Olga Mihaýlownanyň öz syýahatynyň hakyky manysyny gizlemek üçin alan bolmagy hem mümkin. «Olga Nikolaýewna Bolgariýa mülk edinmäge gidipdir...» gürrüňiň yzysüre Peterburg

ol hakda «Generalýň ejesi ol ýere gizlin Balkan guramasynyň işi bilen gyzyklanmaga, şol guramanyň üsti bilen ogluny öňe sürmäge, şeýdibem Balkanda Russiýa dahylsyz bolan, özbaşdak Skobelew döwletini döretmäge ogluna ýardam etmäge gidipdir...» diýip gürrüň edipdi.

Olga Nikolaýewnanyň gije-gündiz mülk alma bahanasy bilen bolup ýörşüni synlanyňda, soňky gürrüňiň çyndygyna birhili ynanasyň hem gelmän duranok... Ol şol gezek Filippoldan uzaklaşmanka, poruçik Uzatis özüniň çernagorly iki ýoldaşy bilen duýdansyz olaryň önünden çykypdyr.

Generalýň ejesi kolýaskany sakladan badyna, Uzatis sen-men ýok, dessine onuň depesinden gyljyny inderipdir. Dogry gelen ölümden diňe unter ofiser Iwanow bir tär bilen gutulypdyr. Bu ölüme Olga Nikolaýewnanyň çykyşlarynyň, ýerinde aýdylmadyk bijaý sözüniň sebäp bolan bolaýmagy-da mümkin. Uzatis özüni atyp öldüreni üçin, bu syr bolup galypdyr.

Ejesiniň ölümi, onda-da bu hili özünden soňa ençeme ýakymsyz gürrüňleri goýup giden ölüm Skobelewe gaty agyr degipdir.

Onuň ejesiniň jaýlanmagyna gatnaşmak islegini Patyşa Aleksandr II kanagatlandyrmadyr.

Skobelewiniň türkmenlerden ylalaşmak gazanmak meýli bilen huzuryňa gelen on iki sany ilçini başasaak asdyryp, hudožnik Weresagine «On iki asylanlar»

işini naturadan çekmäge mümkinçilik döreden wagty onuň ejesiniň syýahaty bilen ýanyp-bişip ýören, agyr pursatlary başdan geçirýän wagtlyary ekeni.

Belki-de, töwereginiň öwgüsi patysa generalynyň pälini azdyrandyr. Sebäbi ony şol günler daşary ýurt gazetleri Napoleon bilen deňeýän ekenler. Has-da fransuz gazetleri «Nuwel-rewýu» onuň bilen her taraplaýyn gyzyklanyp, iki taraply makalalar çykarypdyr.

«Skobelew seniň gysymyňdaky lukmaňy almaga, ýeňişlerine eýe bolmaga barýar...»

«Rus administrasiýasy Orta Aziýa öz täsirini ýetiren wagtynda, Tibeti, Kaşgary alan ýagdaýynda beýik döwlet bolup biler» diýip, ony gündogara öjükdiripdir.

Skobelewiň Orta Aziýadan Napoleonyň Müsürden gelsi ýaly dolanyp geljegini ýazýan gazetler-de bardy. Başga bir fransuz gazetleri bolsa: «General häzir ýakyn günlerde galany partlatmak üçin onuň aşagyny gazdyryp, däri daşadýar. Bu emel ozalbaşda fransuz ofiserleri tarapyndan 1854-1855-nji ýyllarda Sewastopolyň garsysyna ulanypdy» diýip, şol gezek fransuzlaryň Eduard Iwanowicz Totlebenden alan almytyny bilgesleşýinden ýatdan çykaran bolup gürleýärdi. Şol gezek admiral Totleben duşmanlaryň partlatmak niýeti bilen şäher aşagyny köwýänlerini bilip, olaryň garsysyna ýörite sapýor goşunyny goýupdy, fransuzlaryň niýeti puja çykyppy.

1881-nji ýylda general Skobelew, patysa goşunlary üçin Gündogarda basyp almasy iň kyn bolan «boýun egmez» gala adyny alan Gökdepe galasyny partladyp, onuň külüni göge sowurýar...»

1882-nji ýylyň 12-nji ýanwarynda Skobelew Peterburgyň «Barelýa» restoranynda, Gökdepe galasynyň alynmagynyň 1 ýyllygy mynasibetli dabarada söz sözleýär. Ol galany alşynyň üstünde durup geçensoň, Awstro-Wengriýa öjügip söz sözläpdir. Awstro-Wengriýa hem bada-bat rus döwletine «Içerki işlerine goşulýany üçin» duýdurys beripdir.

Tizden rus döwletiniň daşary işler boýunça işleriniň uprawlýaýuşisi Girs Awstriýa babatda Skobelewiň juda ýerliksiz gürlänini boýun alyp, ötünç sorayar.

Onuň bu çykysy Peterburgda il içinde: «Ol özüni Garribaldy hökmünde görkezmek isledi, emma bolmady...» diýen gürrüniň döremegine sebäp bolupdy.

...1882-nji ýylyň 26-njy iýunynda general iki sany zenan bilen «Angliýa» restoranyň çolaja künjeginde otyrka tarpa-taýyn ölýär. Onuň meýidini ilki Moskwa uniwersitetiniň professory açyp görýär, hem ýürek, öýken ysmazlygy döräpdir diýen netijä gelýär. Generalyň wracy Geýfekder bolsa «Onuň ýüregi sagdy...» diýip, professoryň gelen netijesi bilen ylalaşmandyr.

Öleninden soň onuň yzynda: «Generala restoranda otyrka, gapdalky bir ýerlerden «Gökdepe gahrymanyna» diýlip, dabara bilen şampan şeraby ber-

lipdir. General şampanskini başyna çekipdir. Bulgury iňlis jansyzlary awy goşup ýörite edipdirler» diýen gürrüňlerem bolupdyr.

Pariž unwersitetinde birnäçe döwletleriň garsysyna çykyş edeni üçin, patysanyň hut özi: «Bu guduzlan it üçin men indi her ýeten döwletiň önünde ötünç sorap ýörmeli bolarynmy»... diýmegi, ölümüne sebäp bolanmysyn diýen gürrüňler hem bolupdy.

General öz ömrüni soňlansoň, wagt onuň şöhratynam, yzynda galan mys-myslaram onuň Gök-depe galasyny partladyp, külüni göge sowrusy ýaly, öz topuna salyp gümmürdedipdi.

* * *

Çölüň üstünden ýazyň görmegeýliginden, keýpihonlugyndan habar berýän çyglyja şemal öwürýär. Meýdan hut düýnki gündäkisiniň ekiztaýy. Ol özüne laýyk köýnegi geýen gelin ýaly, synlamak üçin ýakymly. Töweregiňe ser salan mahalyň kimdir biri ol gelni gujagyna göterip, töweregine aýlap durana meňzeýär.

Atlarymyz bizi bir-birlerine meňzeş gara öýlerden, selçeň pagsa jaýlardan ybarat obalaryň duşundan geçirip alyp barýar.

Her gezek bir oba ýakyn barlanda, itler alagowurdy bolup, biziň önümizden çykýardylar, atlaryň töweregini gallaşyp hüjüme geçýärler. At janawarlaryň jylawlaryny çeýnesip howsala düşmeklerine sebäp

bolýardylar. Has-da Hommadyň münen sarç aty urnup heläk bolýardy. Häli-şindi durup, guýrugyndan aslysyp diýen ýaly üýrýän itlere toýnak salyp azara galýardy. Itlerem jyn ýaly çalasyn jandar, aňsat onuň atymyna gelmeýärdiler. Boşlugy depip lapykeç bolýardylar. Itler hem şeýle jogapdan soň, özlerini has-da gaharly alyp barýardylar. Dişlerini syrtardysyp, gorkunç tüýse girişip öjügýärdiler. Şol gezek welin ol gazaba münüp, gulaklaryny ýapyryp, boýnuny süýndürüp, düşdi birden itiň söbügine. Iki elim bilen ýapysyp, zordan eýeriň üstünde saklandym. Zähresi ýarylan it onuň ýetip gelýänini görüp, itler toplumyny taşlap, ümdüzüne gaçdy. Her gezek itler bilen duşuşyk bolanda, bu ýerlere syýahat eden fransuz inženeri Bularjäniň ýazgysy meniň ýadyma düşýärdi. Ol gündeliginde: «Türkmenleriň gulakdan- -guýrukdan ýaşlykda halas edilen örän äpet hem hyrsyz itleri bar. Mary diýen bir ýerde şeýle itleriň biri bir generaly hem iýenmiş» diýip ýazýardy.

Ilter käte biziň bilen gyzygysyp, goňsy obanyň deňesine ýetenlerini hem duýman galardylar. Şeýle bolanda, hemişe tomaşa bolardy. Iki obanyň itleri garpysyp, özleriniň adybir itdiklerini unudysyp, biri-birleri bilen gyzyl et bolýançalar ursardylar. Biz bolsa bada-bat ýatdan çykardyk, itleriň öz bir-birlerinden özgä elleri ýetmezdi. Olar bir-birlerine tüýs mynasyp garsydaşlardy.

Gijöýlänler biziň çopan goşy hasaplap, agşam ol ýerde bolup, dem-dynç almagy niýetläp sowlan

tüssämiz, birnäçe serhetçileriň ugratmagynda, çölün bir ýerlerinden dolanyp gelyän çaklaňrak göç bolup çykdy. Töwerekden saýlanyp oturan inedördül depäniň üstüne ýanaşyk edilip birnäçe düşek atylyp-dyr.

Beýleräkde goş-golamyň töwereginde bedre bürükli bir aýal, iki sany egni ak köýneklige, garakelle oglanjyk görünýär. Gapdalda töwerege ýakymly ysny ýaýradyp gara gazan gaýnap dur. Agzy ýaşmakly aýal wagtal-wagtal turup, çagalar hem gazan aralygyna gatnaýar.

Hommat bizi görüp, ör galan adamlaryň arasynda incesagt, eňegi çowly, egni düýe ýününden örülen melemtil goňur çäkmenli, başyna buraly telpek geýen adamy görüp begendi.

— Bä, Öwezgylyç bagsy ýaly-la bi! — diýip, ýylgyryp dillendi. Ady tutulan adam bizi içgin synlap, ozal nirede görenini ýadyna salyp bilmän kösendi.

— Bagsy, Senem görmek bar ekeni.

— Hawa, bizem-ä bardyrys özün-ä. — Bu sözi aýdan wagty näme üçindir, onuň ýüzi gürründeşini tanamaýanyňy mälim edip müýnli ýylgyrdy. — Gelen ýeriňiz, ana, şol bolýar — diýip, Hommat bu gezek göwünlik beriji äheňde dillendi. Soňundanam onuň bizi nirede görenini ýadyna saljak bolup azara galýanyňy duýup: «Bagsy, bizi tanajak bolýaňyz-ow» — diýip, özüni tanatmak üçin ýylgyrdy.

— Öz-ä bir gören tanys ýüzüm...

— Hmm... — Hommat ýene-de ýylgyrdy: — Bir

ýola şagal obaň gapdalyndan geçip barýan eken, oba oglanjyklary ony görüp, «şagal-da, şagal» bolsup gygyrysypdyrlar, şagal şonda: «Bäý, bulaň hemmesi meni tanaýa, men welin bularyň hiç birisinem tana-mok» diýenmişin. — Hommat bu hekaýaty bagsy-sazandanyň oturyp-turýan ýeri, duşuşýan adamlary köp, ol olaryň haýsy birisini tanasyn diýen manyda aýtdy. Soňundan bolsa bagsynyň ýadyna düşer öýden bir duşusygy ýatlady.

— Siz meni ýadyňyza saljagam bolmaň, biz şindi şeýle içgin tanysybam ýetişemizok... Şol gezek Pöwrizede Moskwadan gelen myhman sazandanyň hormatyna gurlan üýsmeleňde menem bardym, pianinonyň başynda öň oturmadygam bolsaňyz, siz şol gezek moskwaly myhmanyň çalsyny görüp-synlanyňyzdan soň, onda «Daraýy donlyny» çalyپ beripdiňiz.

— Sizem şonda bar ekeniňiz-ow — diýip, bagsy ol duşusygy ýatlap begendi.

— Bardym. Gaýgysyz Serdarowıç, Mežlauk, Paskuskiý, Aýtakow ýoldaşlaram bardylar.

— Hemmesi ýadymda. — Bagsy birsalym gep-lemän, donunyň bajygyny çözüp, daňyp oturdy.

— Aý, bizem ýüregine gulgula düşen gul-da, göçürjek bolsaň türkmeniň gapdalyndan göç geçir diýilmänmi näme. Şol hakyt dogry gürrüň eken. Hälem Gaýgysyz meniň bilen deň bolmandyr. Ýatlap, ýörite kagyz ýazyp iberipdir.

— Habarym bar, bagsy, gelen ýeriň bolýar —

diýip, Hommat uýatly bagsa ýene-de göwünlik berip gepledi.

Tanşyp otursak, bu adam barly adamlaryň aldawyna düşüp, olar bilen göterilip giden türkmeniň söýgüli bagsysy ekeni. Serhetçiler onuň elinde Gaýgysyz Serdarowıç Atabaýewiň hatyny görüp, oňa ýoldaş bolup gelýän ekenler. Bagsynyň ýüzünde ýol argynlygynyň hem-de ýüregi harasatly adamyň ynjalyksyzlygy bar. Ondan-mundan mesawy gürrüň edilýän mahaly ol bize özüniň alan hatyny çykaryp görkezdi. Hat gerek wagty, çykaryp görkezilende gören adamyň haýsy dilde gepleýänligine seretmezden, düşnükli bolmagy göz önünde tutulyp, iki dilde, rus hem türkmen dillerinde ýazylypdyr.

«Öwezgylyç!

...Beýdäýmegi kimden garassak-da, senden-ä garaşmandyk. Pikirlenmänligiň, ölçerip dökmänligiň belli boldy.

Sende ata-babalarymyzyň timarlap ösdüren, ýürekleri bilen ýyladan aýdym-sazlarynyň uly bir bölegini jemläň gursak bar. Ol gursak bolsa bir seniň öz zadyňam däl, ol il-günüň baýlygy. Seniň gitmegiňe men şol uly baýlygyň gitmegi diýip düşünýärim. Diňe sen däl, seniň ata-babaň hem il içinde bagsyçylyk edip, Magtymguly aganyň agzibirliги ündeýän pikirlerini depesine täç edinip gezen adamlar bolupdyr. Jemlenmek, döwlet bolmak bu biziň elýetmez arzuwymyz dälmi di näme?!

Biz özbaşymyza döwlet, respublika. Seniň il-

güniň elýetmez tylla halka el ýetirdi. Begençden diňe biz däl, biziň garsymyza ok atyp ýören Jüneýit hanyň gurultaýa ýollan wekilleri hem: «Hudaýa şükür, meniň ilim hem ahyrsoňy döwlet boldy...» diýip begenişip aglapdyrlar...

Bolşewikler döwleti seniň ýaly azasan adamlara yzyny tapmaga kömek etme niýeti bilen günäňizi geçýän ýörite karar çykardy. N.Ýomudskiý, A.Atabekow ýaly adamlar eýýäm gaýdyp gelip, öz iline gowuşdy.

Seniň hem gelip, öz döwletinde, öz ýeriňi eýelemegiň gerek, Öwezgylyç! Magtymguly agany köpräk ýatla, şonda sen maňa has gowy düşünersiň!...

Türkmenistan Halk Komissarlar Sowetiniň başlygy G.S.Atabaýew.»

Men düşek üstünde ornasyp bagsy bilen, töwerek-däki esgerler bilen saglyk-amanlyk sorasyp oturdym. Bu gününhem ýakymly ýaz günleriniň biridigini, bu ýyl ýazyň bir ýerlerde eglenip, öňki ýyllarkysyndan gijigip gelenligini, al-ýaşyl öwsüp oturan, ot-çöpleriň, gül-gunçalaryň goşulyşmagy bilen dörän gözilginçligi hyýalymyzdaky jennetiň bir künjegi bilen deňeşdirip oturdyk. Hommat bolsa indi birwagtdan bäri serhetçileriň gyzyly yüzli, gözleri kiçijik komandiri bilen çete çekilişip, ikiçäk gürrüň edýär. Saçak ýazyp nahar iýlensoň, orta ýene-de çay geldi. Aýdym-saz boljagyny duýup şundan soň, häliden bäri ejeleriniň töwereginden çitde-mit bolşup öz çaga oýunlaryny oýnasyp oturan bagsynyň ogullary hem ýortuşyp

biziň ýanymyza geldiler. Oglanlaryň kiçirägi eýem-sirenip, kakasyna dykylyp diýen ýaly oturdy, ikinji oglan özüniň jigisinden uludygyny ondan parhlyrak bolmalydygyny özüne ýatladyp, aýbogdasyny gurup, uly adamlara meňzäp, beýleräkde oturdy. Özi bilen getiren kiçijik dutarjygyny öňüne kese basdy. Bagsy çäkmenini çykaryp, ony egnine ýelbegeý alanson, howlukman köýneginiň ýeňlerini gezekli-gezegine tirsegine çenli çermesdirdi, göres tutmakçy bolýan pälwanlara meňzäp, inli guşak bilen bilini guşandy. Diňe şundan soň ol kiçi oglunyň öňüne kese basyp oturan, dutaryny eline aldy. Özi bilen goşup saz çalmak höwesli bilen oturan oglana gözünü aýlady, biziň ýerli-ýerden oglanlaryň ejeleriniň ýanyndan getiren kiçijik dutarjyga höwesli, gyzygysyp seretmegimiz onuň aýdym-saza başlamazyndan öň ýüzugra kiçijik dutaryň taryhyny ýatlamagyna sebäp boldy.

— Şular ýaly oglankam — ol kiçi ogluna tarap güzüni aýlap goýberdi. — Menem dutara örän höweslidim. Çemim tapdygym kakamýň dutaryny gujaklap, çalan bolup oturardym. Onuň tarlaryny üzüp, müýn çeken gezeklerim-de az bolmandy. Ejem diýmişleýin-ä men çagakam kakam dutar çalsa begenip gol-ganat bolubirmişim. Şol günler kakam maňa dutar sapyny dişledip saz çalar eken, bu bolsa maňa diýseň ýarapdyr. Kakam aýtmyşlaýyn, şeýdilende, saz ýaşlykda çaganyň süňňüne ornaýarmysyn, hem gyzamykdan galan kesele meňzäp, hemişelik onuň süňňünde galarmysyn.

...Bir ýola bir ýere gitmekçi bolan kakam dutaryny tapmandyr. Meniňem öýde ýoklugymy görensoň, ol dutaryň öýden uzakda dældigini aňypdyr. Şol gezek ol meni bukulyp, özbaşyma saz çalan, bagsy bolan bolup oturan ýerim samankümämizden tapypdy. Şundan soň ol tiz wagtdan şujagaz çemeliye dutary maňa ýasap beripdi.

Bagşy gürrüňiň soňunda kiçijik dutara ýene-de bir gezek mähirli seredip goýberdi. Ol ogly bilen goşulysyp, birsalym saz çalyp oturdy. Soňundan bolsa özüniň labyzly sesi bilen aýdymly obasynyň bir ýan çetinden girip ugrady. Haýsydyr bir guş ýuwaslyk bilen ýokary göterilip uçup ugran ýaly boldy.

Gije gelip, many bolup, biziň töweregimizde dymyp oturan çöli eýeledi. Indi çöl depesi gara keçe basyrylgy türkmen öýüne çalym edýär. Biz bolsak häzir şol öýüň ojagyny töwerekläp oturan adamlara öwrüldik.

Hommat wagtal-wagtal bagsy her aýdymyny soňlap, önündäki çayly käsesine elini ýetiren mahaly ýa-da dutaryny çekip, onuň ýassygyna güýmenip, ara böwseňlik düşende, aýdymlyaryň maňa-da düşnükli bolmagyny, ondan meniňem öz alýan lezzetimi almagymy isläp, pursatdan peýdalanyň, onuň mazmunydyr taryhyndan öz bilýän zatlaryny aýdysdyrýar.

Bagşy her gezek diýen ýaly, hamala, bu pursadyň önüsrasy Hommat bilen öz aýtjak aýdymlyaryny maslahat edene meňzäp, hut onuň muňa gürrüňüni beren aýdymynyň sözlerini özüne mahsus labzy bilen sanap ganatlandyrýar.

Hommadyň bu hereketleri onuň bagsyň aýdym repertuaryna juda beletliginiň alamatyndan başga hiç zat däl.

Soňabakan men Hommadyň gürrüňi bilen bagsyň şol gürrüňi özüçe tassyklamasyna şeýlebir gyzygyp ugradym welin, eşiden zatlarymy bada-bat ýazyp almaýandygymy, olary unudaýmagymyň mümkindigini ýatlap aladalandym.

Men bu çölde görýän-eşidýän ähli zatlarymyň öz arzuwlap gurmagy niýet edinip, ugruna çykan binamyň bir kerpijidigine ynanýardym. Bu ynam bolsa meniň bilesigelijiligimi barha artdyrýardy.

Dur, gardaşym, eý, senden-eý habar alaýyn,
Artyknyýaz atly ýarym-ow amanmy?

Bagşy dutaryny çekişdirensoň, oturan ýerinde leňner alyp, «Saltyklara» tutduryp ugran mahaly men bu sesiň, on ýyl rakyp zyndanynda ýatan, indem bir ýol bilen ol beladan sypyp, yzyna dolanyp gelýän Magrupy şahyryň sesidigine ynyndym. Magrupy, Hommat aýtmyşlaýyn, türkmenleriň «saltyk» tiresinden dörän şahyr bolupdyr. Söweşleriň birinde ol Eýrana ýesir düşüpdür. Duşman onuň gözünü oýup, özüni zyndana taşlapdyr. Saltyk türkmenleriň Amyderýa boýunda oturan, soňundan taryhda «Beýik seljuklar» at alan tiresiniň çyn adydyr: «seljuk» diýip, olary basyp alan ýurtlaryň adamlaryny atlandyrypdyrlar.

Magrupynyň menzil-menzil ýol aşyp gelýänini, il-ýurduna ýakynlaýanyny ilki onuň söýgüli gelni Artyknyýazyň ýüregi syzypdyr.

Girip-çykyp, onuň ýüregi hiç ýerde karar tapmandyr. «Şu hepdeň bir ýerinde ogluňyz bir ýerden gara berer» diýse-de, gaýyn atasy-da oňa ynanmandyr.

Artyknyýazyň duýgusy ony aldamandyr. Iki-üç günden Magrupy öz ýoldaşlary bilen obalarynyň üstünden inipdir. Il-güne, dogan-garyndaşyna, söwer ýary Artyknyýazyň yhlasyna gowsupdyr.

Ýeňsede, serhetçileriň atlaryň otuna-suwuna seredýän hem-de töwerege gözegçilik edýän tarapynydan bir güpür-tapyrlyk bolan ýaly bolsa-da, aýdym-saza berlişip oturan adamlar bir üserlişseler-de, soňundan oňa ähmiýet beren bolmady.

Garaňkydan duýdansyz çykan elleri ýaragly adamlary biz diňe toparlanyşyp alkyma gelenden soň görüp galdyk. Hommat ukuda ýatyrka, depilip turuzylan ýaly garaşylmadyk tizlik bilen sýçrap, ters öwrülip, bilindäki mauzerine ýapysdy.

Barybir gicdi. Onýança:

— Adamlar, ýaraglaryňyz gabyndan çykmasyn! — Garaňkydan çykanlaryň önünde duran adam hökümli gepledi. — Ýogsam... — diýdi-de, ol soňundanam «Ýaraga ýapysybermeli bolsa bu adamlar sizden kem oturmaz» diýen manyda öz arkasynda häzir bolşup duran adamlara tarap seredip goýberdi.

Gapylykda üstüň aldyrylandygy belli boldy. Türkmenleriň «Almany asmana at, ýere düşýänçä ýa pelek!» diýen akylyna eýeräýmeden başga alaç galmady. Bir bada hiç kim näme-näme bolanyna, indi näme boljagyna düşünip bilmedi, hemmeler süýji

ukudan oýadylan ýaly bolşup, pikirlerini çugdamlap bilmeýäne meñzeşip, äm-säm bolşup durdular.

Kelte boýly dörtgyraň pyýada gapdalda düýrügip, oýunda utulanlygyna henizem ynanyp bilmän duran serhetçileriň komandirine ýüzlendi.

— Komandir, ýeňsede, atlaryň ýanynda seniň adamlaryň bar eken. Olary biziň oglanlar ýaragsyzlandyrdy. Hiç kime hiç zat bolanok. Ine-de olaryň biriniň ýaragy!

Soňra ol bir elinde ortam bilinden tutup duran bäsataryny gütlede gapdala atdy. — Soňra... eýelik edersiňiz!

Ol söm-saýak bolşup duran adamlaryň arasyna göz aýlap, ol ýerden Öwezgylyç bagsyny tapansoň, düýbünden özüne mahsus bolmadyk bagsy bir hörp-de gürlledi. Şonda onuň sesi bokurdagyndan gaýnap çykan ýaly bolup eşidildi.

— Bagsy, senem görme bar eken...

— Hmm...

Öwezgylyç bagsy ýene-de gürrüňdesini tanajak bolup, gelip önünde elini goýbermän duran adamy siňňin synlap, ýadyny dörüp kösendi.

— Azabymyz ýerine düşdi hernä, seniň Gaýgysyzyň çakylygyna barýanyňy çopanlardan eşitdik. Olaryň ýanynda düşläp gaýdan ekeniňiz...

— Hawa, şahandaz ýigitler ekeni — diýip, bagsy ýol ugra goşunda düşlän çopanlary ýatlady.

Gelenleriň ýolbaşçysy aýlanyp, töwerek bilen birin-birin elleşip görsensoň, yzyna düşüp gelen adamlar hem onuň hereketlerini gaýtaladylar.

Garasylmadyk adamlaryň bu hereketleri, galyberse-de olaryň ýolbaşçylaryň bagsyny tanaýanlygy aradaky dartgynlylygy mese-mälim gowsatdy. Bularyň aňyrdan «basaýyn, alaýyn» diýip gelen adamlar däldikleri şu gürrüňlerden soň belli boldy. Dörtgyraň pyýadanyň serhetçileriň komandiri bilen rus dilinde gürlleşmegi bolsa meniň bu ynamymy has-da berkitdi. Bu onuň ruslar bilen ýakyn gatnasykda bolan adamdygyny belli etdi. Russiýa bilen ykbal baglanysygy bolan adamlaryň haýsy ildenligine seretmezden, onuň hemişe kalbynyň bir künjeginde ruslara bolan ýakymly duýgyny saklaýandygyna men köp gezek gabat gelipdim.

Görüp otursam, bular Öwezgylyç bagsynyň yzyny yzarlap, mümkinçilikden peýdalanyp, ol bolşewikler dünýäsine halys siňip gitmänkä, ony ýene-de bir gezek diňläp galmagy niýet edinen adamlar eken.

Men olary synlap: «Basmaçy» diýilýän şular ýaly täze durmuşy ýüregine jaý edip bilmeýänler bolmalyow diýip oýlandym.

Dörtgyraň pyýada düşekde ornaşansoň, onuň ýany bilen gelen adamlaryň birnäçesi gapdalda ot ýakysyp, ýanlary bilen getiren keýik läşinden nahar, şor taýynlamaga durdular.

— Tejenli Adna baýyň ogly Dagym men — diýip, gelenleriň ýolbaşçysy bagsa özüni tanadyp oturdy.

— Adna baý, Adna baý... — Bagsy ony ýadyna saljak bolup oýurgandy.

— Orus baýam diýýändirler oňa...

— Hä, şeý diýsene. Ana, indi boldy, tanadym.

— Kakam bende oruscylrak bolansoň oňa, köplenç Orus baý diýerdiler. Şu häzirki Paskuskem Tejene inženerlik etmäge gelen ýyllary biziň duzumyzy köp iýendir.

— Ataň pahyr hem aýdym-sazyň ölemen aşygydy. «Bagsym, seni bir diňlesem, telim günläp dünýäniň keýpihony men bolýan...» diýerdi bende. Onuň Gelenje ýasan bir gowy gazma dutaram bardy.

— Çalan-a bolardy... Öýlenen günüm meniň toýumda aýdymy siz aýdypdyňyz. — Dagymyň ýadyna toý günü gujagy bägül ysly gelinli öý, bagtly pynhan pursatlar düşen borly, ol gürrüň arasynda ýylgyrybam goýberdi. Ýene bir gezekde bolsa ol gürrüň arasynda nämedir bir zady ýadyna salyp, maňa tarap öwrüldi.

— Aramyzda piterli garyndaşyň barlygy geň zat. Her zada garaşýan-da bolsam, men bu duşuşyga asla garaşmandym. Onda-da itgyran çölüň bir ýerlerinde.

... Piter-ä şäherdir-le, heniz-henizlerem göresim gelip, onuň ýüregime düşýän wagtlaram bolýar... Ol Hommat ikimiziň göni garsymyzda otyrды. Oduň ýagtysyna men Dagymyň söhle çaýylyp, gyzaran ýüzüni, gyrmyzy donuň aşagynda geýen harby lybasyny, gözleriniň ýagta ýaldyrap gidýänini görýärim. Görüp otursam, ol ýaşlykda Peterburgyň ikinji kadet korpusynda terbiýelenen bolup çykды. Kakasy oňa «Ak patyşa beren oglum» diýer ekeni. Ol rus goşunlarynyň sapynda bolup, Pribaltika tokaýlar-

ynda, Laplandiýada söweşip, Georgiý hajynyň IV derejesine mynasyp bolupdyr. Laplandiýada ýaralanypdyr, teninde gangrena başlanypdyr. Ony goşundan boşadypdyrlar. Oba gelensoň, Sähetmyrat tebib onuň tenini pyçak bilen dilişdiripdir. Dürli otlardan taýynlan güýçli ýapylaryny ýapypdyr. Şeýdibem, ýaranyň töwereginde täzeden et örüp, ol ölmän galypdyr. Dagym, ýogsam, şol gezek öz iline ölmäge gelen eken.

Hommat gürrüňe goşulman, Dagymyň gürrüňleri özüne täsir etmeýän, ol gürrüňleri hasaba almaýan ýaly bolup, birsalym mundan öň kimdir biri bilen ýaka tutuşyp, ýüregini çişirip alana meňzäp, süňňüni diňläp otыр.

Belki, onuň häzir «Men nädip özüme ynanylan adamy bu ýagdaýdan alyp çykyp bilerkäm, bu wakanyň soňy näme bilen gutararka?» diýip, meniň aladamy edýän bolmagy-da mümkin.

— Meniň size ýekeje soragym bar, garyndaş diýäýeýin. «Ýoldaş» sözüňiz bar, ýöne men entek ony ölçerip-döküp ýüregime jaý edip bilemok. Meniňçe ýoldaş, dogany ýok wagty onuň ornunda durup biljek adam bolmaly...

— Andreý Andreýewiç — diýip, serhetçileriň komandiri Zaharow Dagymyň sözünü böltäp, oňa maňa nähili ýüzlenmelidigini ýatlatdy.

— Dagym onuň sözünü hasaba almady.

— Siz bu soraga jogap bermänem bilersiňiz. Ýaňy elleşip görşen wagtymyz men bir zady özüm üçin anykladym, siziň elniňiz sowuk suwa elini uran

adamyň eline-hä meňzemeýär. Zenan maşgalanyň eli ýaly ýumşak. Bu bolsa siziň hiç wagt gara işiň töwereginde görünmändigizi habar berýär. Siz çöregiň hökümlü tarapynda duran adam bolmaly. Gepiň küle ýeri siz ak patysa hyzmat eden, oňa golaý duran adamlaryň toparyndan bolmaly. Indem, ine, siz «bolşewik adamy» hasap edilýänleriň biri bolup ýörsüňiz. Biziň ilde hem suw ýaly haýsy gaba guýsaň şol görnüşi eýeleýänler bar. Ýöne beýdäýmek, iýen duzuňy depelemek dälmi näme? Ine, men nädip seýdip bolýanyňa düşünip bilemok...

Dagymyň kinaýaly gürrüni maňa ýokuş degdi, mende bolşewizmi ile gelen döwlet hökmünde kabul edişimi, bir-iki — diýip sanap, barmak бүкүп, gürründeşimiň ýüregine «jüňk» bolar derejede düşündiresim, şol bir wagtda bolsa onuň özüne-de: «Saňa-da, ýagsy ýigit, ol hakykaty etmäge çak bolup-dyr, gijigdirseň paltany öz aýagyňdan salarsyň, otuz-kyrk atla baş bolup, näçe gün gaçyp-tezip ýaşarsyň» diýesim geldi.

Ýöne şindi göwnüme düwen gürrüňime başlamankam, bu ýeriň jikme-jikligiň ýeri dældigi hem kelläme geldi. Pikirlerimiň ikisini-de saldarlap görenimden soň, öz ýanymdan soňky gelen pikirimi unadym.

— Ýagsy ýigit, adamlaryň hil-hil bolsy ýaly olaryň hakykata gelişleri-de hil-hil bolýar. Men eline ýarag alyp, Gys köşgüne zabt edenleriň arasynda ýok-da bolsam, şolaryň eýelik eden döwletiniň ruslara,

onuň bilen ykbalyny beýleki halklara-da görülmedik gowlugy getirjegine ir düşündim — diýdim.

Dagym: «Seniňkem dogry, myhman aga» diýen manyda köp manyly gülümsiräp, öz soragyna kanagatlanarly jogap alan adam hökmünde menden ünsüni sowdy. Soňundan bolsa ýene-de bagsy ýüzlendi.

— Bagsy, indi nobat seniňki. Ata-babalary bir garysyna galdyr!

Bagsy dyzyny ýassanyp uklap galan oguljygynyň başyny göterip, ony gapdalyndaky iki başy büzmekli ýassyga goýdy-da, öňünde duran dutaryny eline aldy.

Töwerekde hyzmat edip ýören ýaş ýigitleriň biri, aýdym aýdylanda oglanjygyň tisginip oýanaýmagynyň mümkinligini pikir edip, ony göterip ejesiniň ýanyna eltip gelmekçi boldy. Ýöne bagsy nämüçindir eli bilen «goý, ýatsyn» diýip ysarat etdi. Soňundanam:

— Aý, degmigaý, goý, ýatybersin, bagsy çagasy-dyr, aýdym-sazy diňläp ýatsa ukusyny gowy alar — diýip, bagsy oňa mylakatlylyk bilen alada galmagyň gerek däldigini düşündirdi.

Dutar ele geçensoň aradaky dartgynlyk ýene-de ep-esli egsildi. Saz güwläp köne ýaba sil gelen ýaly boldy-da, suwup ýap hanasyndaky ot-çöpleri öňüne salyp gidisi ýaly, töwerekdäki adamlaryň göwünlerindäki ownuk-uşak kineleri hem akdyrды gidiberdi. Bagsy aýdymlyar obasynyň birine aýlanyp, ol ýerde duşan peri gelinleri, mert ýigitleri, bedew atlary taryp edensoň, başga birisine geçdi. Sazyň jadyly

lummurdysy meni eltip-gujagy tolkunly ummandan çykardy: ol tolkunlap hallan atysyp, meniň hyýalymdaky bagsyny öz aralaryndaky gujakdan-gujaga berip zyňsyyp-gapysyp oýnadylar...

Aýdym-saza başybitin berlen Hommat soňabaka maňa aýdymlar hakynda maglumat bermesini hem unutdy. Maňa indi her aýdyma öz mümkinçiligim boýunça düşünäýmekden başga alaç galmady.

Bagsynyň aýdýan aýdymларыndan içinde häli-şindi Hindi, Hebeş, Diýarbakir, Çynma-Çyn, Arap, Şam, Rum diýlip ýurt atlary, aýry-aýry şäher atlary getirilýärdi. Bu bolsa meniň öwran-öwran türkmenleriň taryhyndan bilýän zatlarymy ýatlamagyma sebäp bolýardy. Şonda men taryhyň «Türkmenleriň atlarynyň basmadyk topragy ýok, suw içmedik derýasy...» diýen sözlerini ýatlap, gadym şäherleriň köçelerinde owadan atlaryny oýnadysyp ýören, selen telpekli türkmenleri görýärdim.

Gijäniň bir wagtlary, bagsynyň gyzyp ýetjek derejesine ýeten mahaly, onuň aýdymларыnyň içinde iner bolup kükreýän mahaly, labyzly sesiň bolsa ýer bilen asman aralygyny dolduryp, gijäniň topar-topar gara bulutlara meňzäp dargap gitmek hyýaly bilen biziň töweregimizde aýlanyp gezýän mahaly men şundan birsalym ön bir-birlerine alagöz bolup oturan Hommadyň Dagymyň dünýäni unudysyp oturanларыnyň şaýady boldum. Aýdym-saz olary ikisinde-de häzir öz ganatynyň üstüne göterip, atababalaryň şöhratly ykbalyna ýetiripdir. Olar şol ýerde

Görogla, Alp-Arslana, Uzyn hasana nöker bolsup, gylyç urşup, naýza salsyp bir-birlerine galkan bolsup, duşman bilen darkaş gursup ýörler...

Bagşysy aýdym-saz edende türkmenleriň göwünleri ersip, pikirlerinde ata-babalarynyň geçmişine gidip, olaryň öwüt-ündewlerine berlişip, şol ýerde bir-birleriniň gadyryny bilip birleşýän ekenler.

Dagym bilen Hommat bagsynyň sazyna baş atysyp, ençeme ýerde onuň bilen deň gopusyp mes bolsup otyrlar. «Daglar» — bu aýdym geçmişdäki türkmenleriň gimni bolmaly. Özi-de muny olar ýaýlalary dolduryp atly gelýän wagtlary köp bolup aýdan bolmaly. Bu aýdym biziň rus gussarlarymyzyň göçgünli harby aýdymlaryna meňzeş.

Gyzylbaşyň käkillije kellesin,

Ganjygadan asyp aşanym daglar.

Bagşy ähli güýjüni jemläp aýdym-sazyň piri Körgojalynyň «Könegüzerine» gygyran wagty daň agaryp, uzakly giye alawlap ýanan hem belli bir derejede töweregi ýagtyldan oduň täsiri egsilip ugrapdy.

Bagşynyň donunyň içinde geýen ak köýnegi dere ezilip sykybermeli bolupdyr. Ony şemaldan goramak üçin, egnine atylan don üç-dörde ýetipdir.

Ol jahan ýagtylyberende aýdymyny gutaryp, dutaryny gapdalynda goýansoň hem adamlar ýene birsalym aýdymlaryň täsirinden çykyp bilmän, nas atan, indem onuň humaryna meýmirän ýaly bolsup, ses-üýnsüz, oýurganysyp oturdylar. Bagşy öz goşuna gidip, köýnegini çalşyrynyp gelensoň, Dagym atlanmakçy bolup, hormat edip ondan rugsat sorady.

— Bagsy, taňryýalkasyn. Bir ýaşan ýaly boldum, hezil berdiň. Indi bolsa näme, ýolagçy ýolda ýagşy diýleni, bizem rugsat bolsa tursak!

— Elimizden gelen-ä edilendir.

— Taňryýalkasyn. Mandysyny goýmadyň, bagsy.

— Razy bolsaňyz bolýar, ýigitler.

— Senem razy bol, bagsy! Gezen ýeriňde sag gez. Seniň bahaňy bizem-ä bilýädik welin, Gaýgysyzam hiç kesden kem bilmeýän eken...— Ol meniň ýanyma geldi-de, hoşlaşmak üçin elini uzatdy.

— Şäherde weýrancylyk köpmi?

Adyny tutmasa-da, men bada-bat onuň Petrograd bilen gyzyklanýanyňa düşündim.

— Azda-kände ýogam däl.

— Bolmandyr. Petr ýadygärligi, şol bir durmy?

— Dur.

— Şükür. Piter-ä şäherdir-le... «Barsaň döwran ötdi diýgin daglara!» Ol meniň bilen gadyrly hoşlaşanson yzyna öwrülip, özgeleri hasaba alman, hatda olara nazaryny-da aýlaman, eýerlenip getirilen, owadanlygy ünsüňi çekýän atyna tarap yöneldi.

Uzakly gije ses ýetimlik töwerekde ot ýakysyp, aýdym diňläp, Dagymyň adamlary hem şundan soň bagşa minnetdarlyk bildirişip ýola düşdüler.

Serhetçiler ugramak üçin bagsynyň ýüküni düýelere uransonlar, bizem olar bilen hoşlaşdyk.

* * *

Tejen derýasy keserip, öňümüzizi kesen mahaly biz birsalym atlaryň basyny çekip, yňdarylyp akyp ýatan derýanyň oýnuny synlap durduk. Onuň çep kenaryny ýylgyn bilen gosulysyp ösen gamys tokaýlygy eýeläp otyr. Tokaýyň gündogary baryp uzakdan çaňjaryp görünýän gözýetime gysmyljyrasa, günortasy ýazylyp-ýaýrap, heniz suw-sölünň hökümine tabyn bolmadyk, depesi gümmezekläp duran agajyň töweregine aýlanýar. Garagörnümlikde, derýanyň öňünden çykyp ony çepe sowan belentligiň töweregin-den bir ýerlerden haýsydyr bir gusuň sesi eşidilýär. Derýa ähli zady düýrläp, öňüne salyp gidiberjege meňzäp, düňderilip, hanasyny dolduryp akyp ýatyr. Ony synlap dursañ, göwnüňe öz duran hem birden çaykanyp, derýanyň şol hereketlerini gaýtalap ugra-berjek ýaly bolup duýulýar.

Onuň tasanjyrap, adamsy bilen bir pasyllyk öýkeleşen gelni ýatladyp akyp barsy, meniň ýolda derýa bilen hem-de onuň üstüne köpri gurduran hatyn bilen baglanysykly eşiden rowaýatymy ýadyma saldy.

...Birmahallar Sarahsda baýlygyna ýer tapman ýören dul hatyn bar eken.

Horasan patysasy Soltan Söýüniň — Soltan Hüseyin Baýkaranyň 1437-1505-nji ýyllardaky baş weziri Myralynyň — Alyşir Nowaýynyň maslahaty bilen Pendide Murgabyň üstüne köpri gurdurypdyr.

Soltan Söýüniň gurduran daş köprüsi hakynda eşiden, onda göwni bolan dul hatyn hem: «Bir wagt Soltan Söýüniň ýoly düşüp, meniň köprimden geçer, köpri onuň göwnünden turar, maňa ünsi düşer...» diýen tama bilen pul döküp, Tejen derýasynyň üstüne köpri saldyrypdyr. Ol köprä «Pulhatyn» at galyptdyr. Günlerde bir gün, hakykatdanam, Soltan Söýüniň ýoly dul hatynyň köprüsiniň üstünden düşükdir. Onuň goşuny bilen gelýänini önünden eşiden dul hatyn bezenip-beslenip, gurduran köprüsiniň ýanynda onuň önünden çykypdyr. Soltan Söýün bezemen aýaly görüp, bu ýerde bir gep barlygyny aňypdyr-da: «Bezenip çykdy geýip sarala köýnek sowsany» diýip, gapdaly bilen atyny sürüp gelýän Myrala ýüzlenipdir. Dul hatynyň matlabyny bada-bat aňan Myraly bolsa oňa: «Geçme namart köprüsinden, goý, aparsyn sil seni» diýip maslahat beripdir. Soltan Söýün öwrülipdir-de, atyny derýa salypdyr...

Aňyrdan Gererud bolup gelýän derýa serhetden aşyp, türkmenleriň hatynyň köprüsi hakynda eşiden rowaýatym ýaly özüm üçin täzelik bolan ýene-de bir zat eşiderin diýen tama bilen derýanyň iki atlylygy bilen gyzyklanyp, Hommatdan soradym:

— Derýa önki adyny serhetden ýeňse-de goýup gaýdyberýän eken-ow. Bu ýerde bir gep-ä bolmaly?

— Mümkün — Hommat ilki: «Men-ä näme sebäbiň barlygyny bilemok» diýen manyda kibtni gysdy. Soňundanam nazaryny köpürjikläp akýan derýada jemläp oýurgandy: — Bizde gyzlaryň hem çyn at-

lary, olar durmuşa çykýançalar juda bir tutulybam ýörülmeýär. Ýazbike bolsa oňa Bikge, Nurnabat bolsa Nurja diýilibem ýörlendir. «Gyzyň çyn adyny gelin bolansoň, gaýynlary tutar» diýäýýändir. Onsaňam türkmenler özlerçe at dakmagy gowy görýärler. Gelinlerine-de soň at dakýarlar.

Mary tekeleri Sarashy mekan edinip ýaşan döwürleri bu ýer boş ýatan meýdan eken.

Hojamşükür han halkyna şu ýeri ulanmagy, däne künji, gawun-garpyz ekmegi maslahat beripdir. Hanyň diýenini eden adamlar bu öwrede ekin ekip, hasyl alyp, özüni tutup gurplanypdyr. Emma Sowsut hanyň diýenine gulak salan topar Hojamşüküriň syýasaty bilen ylalyşmandyr.

— Hojamşükür han, sen bizi atdan düşürmekçi bolýaň. Beýtseň biz ýere höwrügeris. Öz edermenligimizi-çaparmanygymyzy unudarys. Nirä sürseň gidip ýören goýun ýaly bir jandara öwrüleris, sonuň üçinem biz atdan düşmeris, atymyz dessimizde bolsa, egri gylyjymyz bilimizde bolsa aç ölmeris. Eýrany, Owgany, juda gyssansak, gidip öz adybir türkmenmizi talarys — diýipdirler.

— Alamany goýuň, ilem degmeseň, degýän dälidir. Degselerem soň görübiris! Siz gidip, ilň ojagynyň başyndan ojak-başysyny, çaga-çugasyny turzup alyp gaýdarsyňyz. Olar uly döwletdir. «Oýun etse ogly, çynyrgatsa atasy ýeňer» diýleni bolar. Eňkamy gaçan heleýleriniň deregine gelip siziň horaz ýaly gyzlaryňyzy süýräp äkider. Sürünmedige sürnüp,

başymyzy oda gömmäliň. Yhlas etsek, alamanyň ber-jegini ýer bize berer. Suw bolsa derýada ýa-da siziň ýene-de degene-de degip, degmedige-de degip, Tak-lymekana gidesiňiz gelýärmi — diýip akyl beripdir.

Gowsut han öz döwrüniň edermen-çaparman adamlarynyň biri bolupdyr. Şarlawukdaky Eýran goşunlar bilen bolan söweşde hem Gowsut han edermen ýigitleriň biri hökmünde özüni tanadypdyr. Ol öwrülip gelensoň, şol söweşden özüne ýeten ähli oljasyny Hojamsükür hanyň garsysyna harç edipdi.

Hojamsükür ylym-bilime ýakyn, pähimli adam bolupdyr. Onuň hanlyk süren ýyllarynda Gijen, Ak işan, Gez ahun ýaly adamlar birnäçe medrese gutaryp, ylymdan paýyny alan adamlar köp bolupdyr. Il içindäki rowaýatlara görä, Gijen hatda öz tüýsüni üýtgetmegi hem başarypdyr. Bir ýola ol bäsdeşi Ak işany synamakçy bolup, inere öwrülipdir-de, onuň ýoluna çöküp, ýatyberipdir.

Ak işan önünde keserip ýatan ineri synlap:

— Özüň-ä iner welin, gözüň-ä Gijeniňki — diýipdir.

Iki hanyň arasynda bäsdeşligiň gidýän döwri, kimdir biriniň biraz zyýan-zähmetliräk gyzy bir gije turup, daga tarap gidipdir. Ol dagyň gowagynda Gijen öz meslekdeşleri bilen wagtal-wagtal üýşüser eken.

Amatly pursady Gowsut han ussatlyk bilen Hojamsüküriň garsysyna ulanypdyr.

«Jemagat, gyz daga öz erkine giden däldir, ony ol ýere elten güýç Gijeniň hem-de onuň meslekdeşleriniň ters okan dogalarynyň jadysy bolmaly. Hojamsükür olaryň arkasyny çalyar: «Bilimli-paýhasly adamlar iliniň gaýmagy, gözünüň şuglasy» diýip wagyz edýär. Şonuň üçinem olar arkaýyn, edesi gelen zatlary edip tarhanlyk görkezýärler. Bu gün onuň gyzy giden bolsa, erte meniň gyzym şol gowakdan çykar, birigün gezek siziň gyzlaryňyzyňky bolar...»

Namys duýgusy öwjän halkyň gazaby depesine urupdyr. Olar baryp Hojamsüküriniň oturan öýüni üstünden göterip gaýdypdyrlar-da, ony getirip Gowşut hanyň üstüne dikipdir. Ilinden öýkelän Hojamsükür «Gitme» diýip ýanyna töwella gelenlere: «Iliniň seniň göwnüňe degse, onda ol ilden geçse-de bolar» diýip, ýene-de gidipdir. Hywa hanyna agöýli bolupdyr. Onuň tiresiniň adamlary bolsa şol wagt Maryda oturan Saryk tiresiniň ýaşululary bilen gepleşip, Murgabyň aýagujyna — Garaýaba göçüp barypdyrlar.

Bir amatly ýerde düşlemegi niýet edinip gelýäni-miz üçin, biz derýanyň boýuny göwnümize oňaýlap, atlarymyzdan düşdük.

Uzakly gije bagsy diňläp, gijäniň süýji ukusyny duşdan geçirenimiz üçin biz juda ýadawdyk.

Galyberse-de, meniň közüň gyrasynda bir bölek çöregi çöpe söýäp, ondan göterilýän ýakymly ysy alyp, guruja oduna gaýnan çäýa ýanap iýesim gelýärdi. Kelläme bolsa gum dykylan ýalydy, özi-de biraz

agyrýardy, ol režiminiň bozulany üçin, menden ar alýan bolmaly. Munuň ikinji sebäbi, o-da juda çay içesimiň gelenligi. Bu ýerde çay biziňki ýaly hälki bir nahardan soň içiläýýän suwuklyk däl. Oňa jan suwy diýäýseňem bolýar.

Hommat atlary iltemäge alyp gitdi, men ot ýakmak üçin, gury odunyň ugruna çykdim. Heniz tüňçe oda goýulmanka ýaş-ýeleňler ýaly, onuň gaýnaryna howlugýaryn.

Çay içilip, iclere ýyly çaykalanson, garynlar doýrulanson, meniň ýanymy ýerden göteresim gelmedi. Şondan soň ýadawlyk basmarlap has-da duýduraýdy. Herimiz öz oturan ýerimizde kelleleriň aşagyna bir zat goýup uklap galypdyrys.

Bir gözümi açsam, Gün ilerki alaňlaryň üstünden aýagyna salypdyr. Indi ol tarapdaky köne gamyşlaryň üýsmekleri hem Günüň janagyryly gyzygylt şöhleleri düşüp, gyzygylt ýylgyn sypat bolupdyr. Her gün gijara goly dolduryp ösýän, ot-çöpleriň, gül-gunçalaryň ýakymly ysyny önüne salyp sürüp geçýän şam şemaly ýene-de meýdana ýaýrapdyr. Töwerekde, bir-birlerine süýkenişip oturan gamyşlaryň ygşyldysy, guş ganatlarynyň pasyrdysy peýda bolupdyr. Uzakly gün çöle ýaýran ýaz otlarynyň arasynda gezen guşlar, indi topar-topar bolşup, ganatlaryna bat bersip, biziň üstümüzden oba bardyr diýip çak edýän tarapymyza uçuşyp geçýän ekenler.

Töweregi, Hommadyň süýji uklap ýatysyny biraz oýaly-ukuly synlap oturamsoň, ýene-de uka gitdim.

Şol gününň ertesi biz ir ertir Tejen obalaryndan Mary bazaryna barýan bazarçylara duşup, solar bilen goşulysyp ýola düşdük. Köplük bolup, ýol geçmek iki baş bolandan has gowy eken. Onda-da Hommat ýaly içini hümledig ýören soramasaň, gepläsi gelmeýän ýoldaş bilen. Häzir hiç zat diýmesem-de, syýahatymyz gutaransonň, men oňa oýunlyga salybam bolsa, «Häý, zaluwat, juda lakgy ekeniň-ä» diýmekçi.

Adamlar gidip baryslaryna bir-de Mary bazaryndaky nyrha çak ursalar, ýene bir-de olaryň ön bir gezek bazarda bolsuny, pirsýan ussadan horaz ýaly owadan kündük alşyny ýatlaýardy. Meni-de olar sorag berip, Petrograd, Lenin hakynda gürlödýärdiler. Meniň Leningraddaky öýümde W.I.Leniniň 1919-njy ýylda halka ýüzlenip sözlän sözünüň plastinka ýazgysy bardy. Töweregimiň Wladimir Ilýiç bilen halys ýürekden gyzyklanýanyny görüp, men onuň gerek boljagyny ýatlap patefony bilen ýanyma almanyma diýseň gynandym. Eger ol ýazgyny bu adamlara eşitdirip bilen bolanlygymda, bularyň menden soraýan onlarça soraglaryna W.I.Leniniň özüniň jogap berdigi bolardy.

...Gidip barýan, göwnüme bolsa, men Gusga däl-de, W.I.Leniniň ýanyna barýan ýaly. Göz önümde Lenin öz kabinetinde işläp otыр...

Serdaryň Asgabatda bina edilmeli ýadygärligi nähili bolmaly diýen soragy özüme berip ugralym bäri men hyýalymda häli-şindi Lenin bilen duşuşýardym. Täze proýekt hakyndaky öz pikirlerimi onuň göwnüne deňäp görýärdim.

Wladimir Iliç maňa özümiň şu zatlary aýdaýsa gerek diýen pikirlerim bilen maslahatlar berýärdi. Bu bolsa meniň oý-hyýalymyň täzeden gözleg salyp jümle-jahana ýaýramaklaryna sebäp bolýardy.

At üstünde dünýäni undyp töweregiň syncysy bolup barsyma men ýene-de bir gezek W. I. Leniniň huzuryňa bardym...

Ýoldaşlarymyň sadalygyny, galyberse-de, olaryň çaga ýaly soranjaňlygyny duýmak ýakymly. Olar meniň rus obalarynda gören güzeran aladasy bilen gezip ýören, uly şäherleri, atly adamlary eşiden gürrüňleri boýunça göz önüne getirýän daýhanlaryma juda meňzeş. Bir ýola çaýlaşmak üçin düşlän ýerimizde, men gyrarak çekildim-de, çaý gaýnaýança bu ýoly soň-soňlaram ýatlamak üçin ýoldaşlarymyň suratlaryny çekişdirdim.

Hommatyň Atabaýewiň adamsydygyny eşidenlerinden soň olar ony-da sorag berip, öz gününe goýmadylar. Hommat bir-de Gaýgysyz Atabaýew bilen Hywa, Jüneyit hanyň üstüne gepleşik geçirmäge gidişlerini ýatlasa, ýene bir-de onuň häzirki aladalary hakynda gürrüň berýärdi. Olar käte eşidýän zatlaryna halys berlişip, biziňem ýanlarynda barlygymyzy unudyp, bu gürrüňi alyp göterýärdiler.

— Atabaýew ile gowulyk etjek bolup jan-a edýärmiş...

— Näbilýän sen ony, oturan ýeriňden?

— Tejen şäherindäki Halöwez diýen agsak adam bardyr-a.

— Nas satýanmy, bazar jaýyň agzynda oturýan?

— Edil özi. Şol onuň ýanyna arza gidip geldi.

Paýlaşyk bolanda oba şura oňa: «Agaň Eziz handa bolupdyr» diýip, ýer bermändir. O-da gyzma adam. «Şeýdilip ýanaljagymy bilen bolsam, seniň ýalyny ýok etmek üçin özümem ata çykardym» diýipdir. Oba şura-da alyp muny üç gün öz türmesinde aç-suwsuz saklapdyr. O-da çykansoň, göni Gaýgysyzyň ýanyna arza gidipdir.

— Türkmeniň heleýiniňem öz iliniň agysyny aglajak, gadyryny biljek ogul dograny çyn bolsunda hernä. Ýogsam, bularyň birnäçesi enelerinden doglandan sen ol ýerli, men bu ýerli diýip, tire saýrykdyrysyp ugraýarlar.

— Şeýdibem öz jürlerini özleri dikýä-dä bu pe-litleriň. Bularyň arasynda häliden bäri gürrüňe goşulman, bu diýilýän zatlardan habarly ýaly bolup oturan Atahan diýen bir ýigit bardy. Ol gürrüň gutaryberende oturan ýerinde leňner atyp egnine geýen gyrmyzy donunyň ýakalaryny buýsanç bilen düzedişdirip dillendi.

— Gaýgysyz — ol biziň garyndaşdyr.

— Ol nirden seniň garyndaşyň? — diýip, Çary atly, başy ýapbaş telpekli Atabaýew bilen has gyzyklan-nan adam bada-bat onuň ýüzüni aldy.

— Sýçmazlardan, bizem sýçmaz-da...

— Adybir bolmagyň mümkin...

— Şony diýýän-dä — diýip, hondan bärsi bolup ulumsylyk bilen söze başlan Atahan yza çekilip, biraz ýöwselledi.

— Şonam indi gaýdyp diýme! Birinjiden-ä, Atabaýew Lenin agañ bolşewik raýatymyň adamsy. Bolşewik bolsa orsa-owgana hemmä deň göz bilen seretjek döwlet diýlip tanalýar. Onsoňam dört öýli tiräň adyny tutan bolup, ilin arzuw edip ýeten uly ogluny terekä salyp bölüp kiçeltjek bolma! — diýip, ol Atahana esassyz eýemsirenmäniň halanmajagyny mälim etdi.

Ýolagçylaryň ýene biri, kellesi göwresinden uly görünýän, gabaklary gurbaganyňky ýaly ýellenip duran, gözleri möle, äm-sämräk bir ýigitdi. Bir gezek ol albomyma ony-muny çekip güýmenip otyrkam, habarynyň bardygyny mälim edip, meniň ýanyma geldi. Men onuň bir zat soramakçy bolýanyny, töweregine garanyp, amat peýläp ýuwdunyp ugranyndan aňdym. Şeýle-de bolsa, ol birbada öz bilesi gelen zadyny soramaga aýgyt edip bilmän, ýeňsämde durup, meniň albomyma çekýän suratym bilen gyzyklandy.

— Andrey aga, siz, şükür, tüweleme, türkmençe-de düşünýän bolup çykdyňyz. — Ol ahyrsoňy töweregine garanjaklap, ogurlyk söz aýdýan ýaly bolup, özgeleriň öz sözlerini eşitmegini islemeýänini mälim edip, ýuwaşja dillendi:

— Azda-kände bilýän — diýip, men boýun aldym.

— Kelläme bir pikir geldi, men sizden şony sorajak!

— Sora, sorajak zadyňy? — diýip, men başymy göteren mahalymda onuň ýüzüniň ogurlykda tutulan ýaly gyzaryp-bozaryp gidenini gördüm!

— Ol ýyl Tejenîň Mamuryndan biri Peterburgda bolup geldi. Bizem şoňa gözaýdyňa barypdyk. Berdi papagam diýýändirler oňa, tanasaňyz, belki, tanaýansyňyzam, ol hem häzir Aşgabatda ýasaýarmys. Ana, şol gürrüň berdi. Ol ýerde gyz-gelinler ýumurtga ýaljak akjamys. Juda görmegeýmişin, özleri-de halassalar, milleteňe seretmezden, durmuşa çykarmys, şol dogrumy?

Görüp otursam, bu ýigit öý-işik bolup bilmän, onuň arzuwynda gezip ýören ekeni. Ol maňa soňundan ýeňseki obalaryň birinden biri bilen guda boldumboldum edilendigini, ýöne gyz öýlerine bir görüp aýalyň baryp: «Gyzyňyzy bir makawa berýäňiz...» diýip ýamanlandygyny, olaryňam ynanyp gudaçylykdan ýüz dönderendiklerini, şol akýal heleý arany bozmadyk bolanlygynda, häzir özüniňem öýli-işikli bolaýmalydygyny kemsinip gürrüň berdi.

— Seniňem nesibeli günüň bardyr. Gyzlar seň ýaly ýigit tapsalar, keýpine äre bararlar — diýip, men ony diňlämsoň, özümçe göwünlik berdim. Ol meniň gürrüňimden hoş boldy, hem ýanymdan gidensoň, göwün ýüwürdip bir aýdyma hiňlendi.

Baýyň gyzy sagalaňda saýlanar,
 Şaýlanybam bir tarapa saýlanar...
 Ýolda:

— Indi Dostalanam uzakda bolmaly däl, ýylgynly öwlüýäden geçen ýeriň şol bolmaly...

— Agşam çäýyny nesip bolsa Dostalana ýetip içeris — diýen gürrüňi eşidip, Dostalan öňdäki

obalaryň birisiniň adydyr, ýogsa-da, köneden galan şäherdir ýa-da galanyň ýeridir diýip pikir edipdir. Sonuň üçinem men gijara gamys tokaýlygynyň ortasyndaky açyklykda düslän mahalymyz bu ýeri sol «Dostalandyram» öýtmändir. Biraz duzy artygrak düşen tagamly ýol çorbasy iýlensoň, derçigip çay içýän mahaly, maňa eşitmek gyzykly bor diýen pikir bilen Çary Dostalan hakyndaky öz bilýän hekaýatyny gürrüň berdi. Men diňe şondan soň özümiň «Dostalanda» oturanymy bildim.

...Biziň Tejenimizde Garalar diýen bir bölegimiz bar, ana, şolarda atan atly bir edenli, şahandaz ýigit bolupdyr. Onuň Garaýapda oturýan saryklaryň arasynda Öwez atly bir janköýer dosty bar eken. Aýdyşlaryna görä, olaryň ikisine-de Maşat zyndanyndan bir kürt gaçyryp goýberenmişin. Şol ýerde olar dost bolanmysynlar. Il-günlerine gowşanlaryndan soň hem iki dost häli-şindi Tejende, Maryda bolup, bir-birleriniň halyndan habar alsyp durupdyrlar.

Ýöne bir ýola şu öwrede bir azgyn ýolbars peýda bolupdyr-da, adamlara erşip ugrapdyr. Aýdyşlaryna görä ýolbarsyň taýyny awçylar atyp öldüripdir. Ýolbars şundan soň adamzady düşman okunyp ugranmys. Il elheder alypdyr. Ýol kesilipdir. Şeýlelik bilen, iki dostuň arasy hem kesilipdir. Ol günler Öweziň gelniniň toýly bolup ýören günleri eken. Öwez önem bir ýola ýolbarsyň ugruna çykmakçy bolupdyr, ýöne aýaly aglap-eñröp düşüpdür bir gara güne. Onsoň ýolbarsly meseläni biraz soňa goýmaly bolupdyr. Ara

biraz salym düşensoň, dostuny görmek höwesi ýene-de ony ata çykarypdyr. Ol öýüne awa gidýän diýip, bir hepde, on güne ýeter ýaly külçe ýapdyrypdyr-da, Pendä tarap çykyp gidipdir. Obadan arany açansoň bolsa ýene-de atynyň basyny yzyna öwrükdir-de, niredesiň ýolbars eýelän ýol diýip, basypdyr atyň sagrysyna jüp gamçyny. Burnuna ýel alan at ony alyp göterilip ötägidipdir.

Atan hem ýolbarsyň dosty bilen arasyny kesenine öz ýanyndan hym baglap ýören eken. Günleriň birinde o-da ineri münüp, hyrly tüpeňini önüne kese basyp, gylyjyny bilinden asyp, dembermez pycagy guşagyndan geçirip, ýolbarsyň üstüne gaýdypdyr.

Öwez aňyrdan gelende, ýolbars ýol üstünde, güneşe meýmiräp sabyrlylyk bilen rysgalynyň gelerine garasyp, oýaly-ukuly irkilip ýatan ekeni.

Ýolbars diýeniň bir düşbi haýwan bolarmys. Ol atly-ýaragly gyzyl ot bolup gelýän adamy görüp, rejäniň geň däldigini, at üstünde oturanyňam gaýduwsyz goç ýigitdigini aňypdyr.

Ol ýerinden turupdyr-da, ýoldan sowulmakçy bolup, yzyna öwürlipdir. Ýöne Öweziň gyjالاتly sesi ony yzyna dolanmaga mejbur edipdir.

— Näme how, şir, guýrugyňy ýamzyňa gysaýdyň. Ýa-da meni görüp, şirdigiňi unutdyňmy? Ejize ganym züwwetdin diýerler saňa. Gel, döwüsseň, men şer isläp geldim!

Şir gyjالات eşidip öwürlipdir-de, onuň üstüne gaýdypdyr. Öwez hyrlysyny okdan dolduryp,

dikleşmeli bolanda ýolbarsyň agzyna berjek çep elini ýüp bilen daşyndan telim gat sarap, dembermez jöwherini çemesine alyp, aňyrdan birkemsiz taýynlanyp gelen eken. Öwez ýolbarsa golaý geliberende, onuň çat maňlaýyny nyşana alyp, hyrlynyň gözüni boşadypdyr. Ýolbars hem Öweziň üstüne zyňyp, ony badyna aty bilen ýere ýazypdyr.

Atan pälwan bu ýere gelip, ilki ýolbarsyň, kiçik köşegiň yzlaryna çalym berip duran yzlaryna gabat gelipdir. Yzlary yzarlapdyr welin, ol yzlar ony ýolbarsyň suwa inýän güzerine getiripdir. Atan pälwan aňyrdan münüp gelen ýelmaýasyny ýeňseräk äkidip, buky ýerde ýerleşdirensoň, ok ýaragyny taýynlap, ýolbarsyň geler ýoluny saklap ýatypdyr. Ýöne ýolbars geler ýerde suw içmäge gelmändir. Bir ýola ol:

«Bä, janlarym, bu zaňňar meniň bu ýerde ýoluny saklap ýatanymy duýaýdymykan, özüň-ä ol ýaşulular aýtmyşlaýyn, juda akyllý jandar bolarmyş. Ýa-da onuň başga bir suwa inýän ýeri dagy barmykan?!...» diýip, içini gepledip otyrka, hol beýlede uýanyňy süýrärp, agsaklap otlap ýören bir aty görüpdir. Golaý barsa ol at tanyş, dosty Öweziň atymyş. Atan bir bolmasy işiň bolanyny duýup, urdurylyp jeňňele giripdir. Görse dosty Öwez ýedi ýoluň üstünde ýolbarsyň aşagynda saňsar bolup, özüni bilmän ýatanmyşyn. Ýolbars jan bermänkä, öz iki penjesini onuň egninden ýagşy geçiren eken.

Atan ýolbarsyň agzyndan dostunyň beren elini çykaransoň, onuň egninden ýolbarsyň penjele-rini aýyrmaga synanysypdyr. Ýöne bolmandyr. Ol ýolbarsyň penjesini giňişlikde aýyrmak üçin bir garys beýlesinden kesipdir-de, dostunyň demi barlygyna begenip, göterip öz goşuna getiripdir. Ot ýakyp, pýçaklary gyzdyryp, soňra olary gezek-gezegine penjelere basyberipdir. Birsalym ýygrylan penjeler gowsaşypdyr. Soňundan onuň dyrnaklaryny pýçagyň kömegi bilen almak kyn düşmändir.

Gürrüň şu ýere ýetende, onuň soňuny jotdarak gördümi nämemi, häliden bäri bir zat diýjek bolup, birki gezek çemelenip, ýöne gürrüňe goşulmanyň ugruny tapman, diýmäni goýbolsun eden Atahan hem bu barada öz eşiden zadyny ýatlap, gürrüňe goşuldy.

— Öwez mergeni şol ýerden Atan pälwan Tejene alyp gaýdypdyr. Tebip çagyryp bir aý on gün bejerip-dir. Ol tebip kempire Gaty mama diýlerdi. Özi-de ol biziň obamyzdandy...

Gürrüňi agzyndan aldyran Çary oýurganyp oturysyna onuň goşmaça gürrüňini diňlänsöň, «Hm» diýip, hala-mazlyk bilen, «Çemini tapsa öwünjeg-ow bi zaluwat» diýen äheňde başyny ýaýkansöň, Atahanyň soňky gürrüňini diňläsi gelmän, turup köpçüligiň arasyna gitdi.

Öň bu ýere «Gara jeňnel» diýilýän eken, dostlar ony ýolbarsyň elinden alansöň, bu ýeriň ady Dostalan bolupdyr.

...Çary öz ýükli düýesini Hommat bilen deň ýanaşyk sürüp barýar hem oňa eli bilen sözünü nygtap, nämedir bir zady gyzygyp gürrüň berýär. Men olardan biraz ýeňsede, atymy howlukdyrman, öz maýdalyna sürüp barýaryn. Çary durmuşy saldarlap görmegi, onuň agynyň akdygyny, garasynyň garadygyny aňýan hem ne sebäpden bu zatlaryň beýle bolýandygynyň sebäbini gözleýän adama meňzeýär. Şonuň üçinem ol özügelere seredeniňde inçe hem manyly. Şeýle adamlar hemişe ynjuk we nägile bolguç bolýarlar. Hut onuň ýaňy Atahan geplänsoň, çytylyp turup gibermegi-de ýöne ýerden däl, bu onuň özüne düşünilmäni üçin, hem Atahanyň gepiň manysyna düşünjek bolman, gaýta onuň janyndan syzdyryp beren gürrüňiniň üsti bilen öwünmäge synanmagyna kejkimesidigi belli zat.

Atahan bu gürrüňiň halk içinde agyz-dil birligini tewsirleýänine düşüniş: «Iki dostuň arasyna düşeni Atan pälwan bilen Öweziň edişi ýaly edäýmelidir» diýen bolsa, ol Atahandan juda minnetdar bolardy. Ýöne beýle adamlara ýarym sözden düşüniş duran gürrüňdes tapmak hemişe-de kyn bolýar.

Mary obalarynyň çetinden gelip giren mahalymyz gije bireýýäm ýarymdan agypdy, asmany ýyldyzlar eýeläpdi. Özi-de maňa Gündogardan özge hiç ýerde duşmadyk altyn bölegi ýaly nazary ýiti ýyldyzlar. Göwnüme bolsa Günorta gitdigimçe ol ýyldyzlar has ýitelip görmegeý bolýana meňzeýär. Häzir ol ýyldyzgözler garaňkynyň howlusynda oturan Maryny ýokardan synlaşyp, köreşip, arzuw-hyýal bolşup otyrlar.

Mary säheri, Murgap derýasynyň iki egnini eýeläp otyr. Ol bir-birlerine ýelmeşdirilip diýen ýaly salnan palçyk jaýlardan hem-de rus administrasiýasynyň bu ýere gelmegi bilen peýda bolan sünnälenip gurlan bişen kerpiçden emele gelen ymaratlardan ybarat. Biziň ýerleşen ýerimiz hem hut ruslar bilen baglanysykly bina edilen, hem-de häzire, bu güne çenli «Slawýan myhmanhanasy» ady bilen tanalýan, birwagt arzyly adamlaryň gelip düşläp geçýän ýeri bolupdyr. Ol daşy adam boýy edilip gurlan beýik howlynyň ortasynda, Peterburgdaky ilkinji dörän boýar jaýlaryna meňzäp otyr. Howlynyň üç ýüzünden hatar edilip ekilen senuber, ýolka agaçlary gök salsyp, güwün göteriji bolşup otyrlar. Gezelenc etmek üçin niýetlenen köçejiklere gyzyl daşsypat kerpiçler yhlas bilen düşelipdir.

Geçen asyryň ahyrlarynda beýik knýazlaryň haýsydyr birisi böwrek keseli bilen kesellän wagtynda wraçlar oňa Mara gitmegi maslahat beripdirler.

Ilkinji Peterburgdan iberilen ýörite inženerler gelip, Murgabyň töweregindäki ýerler bilen gyzyklanypdyrlar. Baýramalyda inžener Ýermolowyň ýolbaşçylygynda beýik knýaz üçin sanatoriýanyň gurluşygyna girişilipdir. Ýöne beýik knýaz gurluşyk gutarmanka, şol keselinden ölüpdir. «Slawýan myhmanhanasy-da» beýik knýazyň Mary topragyna geljekligi mynasibetli, ony mynasyp derejede garşy almak üçin gurlan ymaratlaryň biri bolupdyr.

Mary türkmenleri rus raýatlygyna, özara içki garsylykly pikirleriň bolanlygyna seretmezden, parahatçylyk ýoly bilen birigipdir.

Nurberdi hanyň dul aýaly Güljemal hanyň maslahatyny unan il agalary rus goşunlary gelende, ony şäheriň çetine çykyp, duz-çörek bilen garsylapdyrlar.

Ulamalaryň önünde duran adam general Roberge türkmen nanyny uzudyp:

— Uly döwletiň hormatly generaly, goý, bu çörek size öz ýurduň çöregini ýatlatsyn. Siz ol çöregi ýatlasaňyz ilniň göz önüne geler, ilniň sarpa goýmagy başaryan bolsaňyz, siz onda meniň halky-
ma-da hormat goýmagy başarsyňyz. Şeýle bolsun-da ylaýym — diýipdir.

General ol adamyň näme diýjek bolýanyna şol wagt juda bir üns bermedigem bolsa, önünden ilki çykan marylynyň rus dilinde gürlmegine ol begenipdir. Bu il bilen düşünişip boljagyny öz ýanyndan yrym edipdir.

General Robergiň önünden çykan ol türkmen birnäçe dilden habarly bolan molla Töre ahun eken. Patyşa hem öz gezeginde Mary türkmenleriniň başynda durup döwletli maslahata gelen Güljemal hany 1884-nji ýylda Peterburga çagyryp, oňa halat serpaý ýapypdyr, 15000 manat pul sylagyny gowsurypdyr. Şol ýylyň 4-nji fewralynda onuň ogly Ýusup hana milisiýanyň kapitany çini berlipdir.

Merw, Margiana, Maru-Şahu-Jahan — bu atlar türkmenler bilen gyzyklanyp ugralym, kitap sahy-

palarynda telim bir gezekler maňa duşupdy. Hälişindi onuň gadymylygy hakynda oýlanýanym üçin, görmezimden öň men ony agyn metjit-de-minara bolup oturan şäher hökmünde göz önüne getirýärdim. Ol bolsa, tersine, ýaňyrak obalykdan saýlanyp, şähere öwrülip ugran şäherjige çalyň edýär.

...Mifiki patyşa Tahumurt şäheriň düýbünü tutan diýlip çak edilýär. Bihustun gaýasyna oýulyp ýazyılan ýazgylarda syýahatçylar Merwi «Gowulyklar şäheri» diýip atlandyrypdyr. Wagt ummanyndan özboluşly ada bolup oturan bu şäher döräli bäri ençeme gezek elden ele geçipdir.

Biziň eramyzdan öň 330-njy ýyllarda Aleksandr Makedonskiniň goşunlary bu şäheri eýeläpdir. Gala gurduryp, onuň öz döwleti ýaly dünýäde baky durjagyna ynanyp, Aleksandriýa diýip atlandyrypdyrlar. Beýleki bir asyrda ol ýokary göterilen Baktriýanyň şäherleriniň birine öwürülse, ýeneki bir asyrda Parfiýa döwletiniň atly şäherleriniň biri bolupdyr. Biziň eramyzyn III asyrynda Merwi Eýranyň sasanidler patyşalygy basyp alyp, ençeme asyr ony öz elinde saklapdyr. Mary VI-VII asyrlarda Otparazlaryň ýurduna öwürülýär. Şol wagtyň özünde bolsa bu şäherde hristian ybadathanasy, Budda buthanasy hem bolupdyr. Ol 750-nji ýylda araplaryň eline geçeninden soň, Abbasidler döwründe diýseň gülläp ösüpdir. Halif Al-Mamunyň özi-de birnäçe wagtlap bu ýerde bolup gidipdir. Onuň üzümeleriniň, mele myssyk nanynyň, «kandyr», «abhama» atly seriňi

dumanladýan içgileriniň hözirini görüpdir. Marynyň «Mulkam», «Kazin» atly ýüpek matalary Gündogary aňk edipdir. Bu matalardan geým geýnen hanymlar howalanysyp, Bagdat köçelerine görk bolsup gezipdirler. Şol wagt Marynyň ady «Şahy-Jahan» eken. Bu bolsa «Jahanyň şasy» diýmekdir. Şol döwrüň syýahatçylarynyň biri bolan arap geografiýaçysy Al Mukaddaly Hewekde hem bu ýerde bolup, Mary hakynda ýazgy galdyranlaryň biridir. Mary Şahy-Jahan ady bilen meşhur Mary päkize, howasy jana ýakymly, ajap, giň, az ilatly ösýän şäher, onuň iýmiti datly, arassa jaýlar owadanlyklary boýunça şäheriň iki gyrasyna çekilen keşdä çalym edýär. Şyhлары gowy, olar akylly, başly adamlar, Metjitleriniň ikisi hem kerpiçden medresede sapak berýän her bir adamyň aýlygy bar. Bazarlary owadan, ýokarky metjidiň ýanyndaky hatarlaryň töweregi gyslyşyk. Ol ýerde asylly dinastiýany döredeijiniň mertebesi bolan ajaýyp köşk bar. Sen Marynyň hammamlaryny, harisini (et, bugdaý, ýarma bişirilýär) çöregini, adamlarynyň akyl-paýhasyny, merteltgini sorama! Sebäbi bular onsuzam belli zatlar. Ýöne sen olaryň suwuny, gazançlaryny sora, sebäbi olar ýeterlik däl...

Häzirki Mary Al-Mukaddaly Hewekdäniň gürrüňini beren Mary Şahy-jahanyna meňzemeýär. Bu ýerde ol diýilýän kasaň metjitler-de ýok halif emeldarynyň köşgi-de. Olar wagt labyrynyň teýinde galyp, ýatdan çyksyp ýitip gidipdir.

...Şeýle-de biziň gelen Marymyz köne Merw däl eken. Köne Mary bu ýerden 20-25 kilometrlikde Baýramalynyň töwereklerinde bir ýerdemiş...

* * *

Meniň ömrümde gören, iň ajapýyp zatlarymyň birisi, o-da türkmen halylarydyr. Halyny bu ýerde şeýle bir yhlas bilen dokaaýarlar welin, adaty tarlar özleriniň jadyly ýürek tarlaryna öwrülip gidenlerini hem duýman galýarlar. Bu halylaryň önünde men olaryň göllerini çitimleriň özara içki sazlaşygyny synlap köp durdum. Aşgabat bazarynda türkmenler öz gelin-gyzlarynyň dokan halylaryny hatara edip ýazýarlar welin, olary görmäge göz gerek. Ol halylary synlan mahalyň seniň kelläňe «Eger biziň Tretýakowymyz ýaly mümkinçiligi islegi bilen gabat gelýän bir barly adam wagtynda bu halylar bilen gyzyklanar bolsa-dy, onda ol bulardan, heniz görlüp-eşidilmedik ajaýyp muzeýi dörederdi» diýen pikir gelýärdi.

Bir ýola men bazarda uly halyny ýazyp, onuň birýan gyrasynda aýbogdasyny gurup oturan adamdan, onuň gep-gürrüňe höwesekliginden peýdalanyň, halylar hakynda sorasdyryp oturdym. Ol maňa halylar hakynda öz bilýän zatlarynyň birnäçesini aýdysdyrdy.

— Türkmen aga gadymyýetde gonup-göçüp ýören halklaryň biri bolupdyr. Ana, onuň öýüne seret, iki är-heleý bolup birsalymdan ýygnap düzäýmelidir.

Halkyň göçmegine bolsa hemişe diňe bir ýaz, güýz diýen ýaly pasyallar sebäp bolup durmandyr. Köplenç, onuň göçüp-gonmagyna ýer-ýurt dawalary sebäp bolupdyr.

Bir ýola keseki basybalyjylary türkmen aganyň üstüne agyr ýygyn çekip gelipdir. Halkyň taryhyna uly howp abanypdyr. Şonda iliniň akyllý-başly adamlary: «Taryzmyzy ertire galdyryp bilsek, ol biziň hem galdy-gymyz bolar. Biziň ýalyny ýazylganlyga çykylsa, türkmeniň heleýleri ýene-de dogyr, taryhymyz ýitse welin, ol biziň atsyz-sorsuz ýitdigimiz bolar» diýipdirler. Şonda oturanlaryň biri ol taryhy eýlenen derilen ýüzüne ýazyp, äkidibem dag gowagynnda gizlemegi maslahat beripdir. Ussa iberip, dag daşlarynyň ýüzüne çapyp ýazgy etmegi maslahat beren hem tapylypdyr. Ýöne halyly gürrüň orta atylýança ol berlen maslahatlaryň hiç birisi köpüň göwnüne jaý bolmandyr. Oturanlaryň biri türkmeniň taryhyny sertli alamatlara öwürüp, her ýeten oňa düşünmez ýaly edip, hala çitmegi maslahat beripdir. Şeýdilse, bu taryhy ýene-de türkmeniň bagtly döwlet boljak, iliniň aňly ogullarynyň bolsa öz taryhlaryny hiç kimden çekinmän okamaga mümkinçiligi boljak wagta çenli saklap boljagyny aýdypdyr.

...Garry enem pahyram wagtal-wagtal halyny sypalap-sypalap: «Bu düşek däl, balam, atababanyň akyl-paýhasy, gylyk-häsiýeti, onuň tugudyr» diýip, gürrüň bererdi...

Göräýmäge sada, hut dünýäniň özi ýaly hiç zadda şeýle bir parh goýup barmaýan, golaýlaşdygyňça bolsa çuňlaşýan halka men özümiň hormatymyň barha artýandygyny duýýaryn.

Çuňlugyndan ýaňa düýbi görünmeýän, häzirki döwürde hem akyl ýetirerden aňyrda galýan, halkyň juda yhlas siňdiren zatlarynyň biri-de, onuň ajaýyp halyldygyna gözümi ýetirdim.

Türkmen obalarynyň käbirisinde haly dokamaga şeýle bir ezber gyzlar barmysyn welin, olary durmuşa çykmany bolanda hem özi bilen ussatlygynyň syryny başga ýere alyp gitmezligi üçin, ony aňsat öz obasyndan çykarmazmyslar. Ýazsoltan atly gyzy bilen hem hut şeýle bolupdyr.

...Öz obasynda Ýazsoltanyň dokan halyldary özge halylardan tapawutlanýan ekeni. Uly bazarlarda hem onuň halyldarynyň nyrry ýokarymys. Ýazsoltan ýaşlykda goňsy obalarda, daýy ugurlaryndan bir ýigit bilen adagly edilipdir. Ýöne oba kethudalary Ýazsoltanyň başga oba gidýänligini eşidip, ony obasynda galdyrmagy makul bilipdirler. Onuň ata-enesini raýyndan gaýtarmaga, Ýazsoltany oba ýigitleriniň birisine durmuşa çykarmaga synanysyk edipdirler.

Ýöne Ýazsoltanyň hossarlary onuň adaglydygyny aýdyp, obadaşlarynyň maslahatyny diňlemek hem islemändir. In ahyrda olaryň öýüne, öz ýanyndan hiç ýerde sözi ýykylar öýdüp pikir etmeýän Döwletmyrat söwdagär barypdyr. Ol-da bu ýerde özünden öň gelenleriň eşiden sözlerini eşidipdir. Döwletmyrat ol ýerden gaýdanda gazaplanyp:

«Siz-ä gyzyňyzy öz oglanlarymyza bermejek boluň, bizem aljak bolaly, hany göreli, kimiň diýeni bolýarka» diýipdir.

Ol sol gije oba ýigitlerini hem bir bahana bilen öýüne toplap, olara igenmek baryny igenipdir. «...Siz bir ýigit şekilli ýigit bolanyňyzda, sol gyzyň oba gidermidi? Aý, pederne nälet, zaňňarlar. Haýsyň sonuň göwnüni bölüp bilseň, soňundan toýuň çykdaýysyny, ene-atasy bilen oňuşdyrmagy men öz üstüme alýan» diýip, ýigitleriň ýüregini ýerinden gozgapdyr. Şolaryň arasynda Ýazguly atly bir ýigit bar eken. Deň-duşlary dargaşansoň ol yza galypdyr-da, Döwletmyrat söwdagäre Ýazsoltan bilen öz aralarynda bir-birlerine bolan meýliň bardygyny, ýöne adaglanmagyň bir jan, bir ten bolmaga ýol bermeýänligini, galyberse-de öýlenjek ýigidiňem özünden kem ýigit dældigini, telim gezek ol ýigidi göreändigini aýdypdyr. ...Döwletmyrat söwdagär goňsy obadan Ýazsoltanyň gelnaljysynyň gelen güni ol ýerdäki aýallaryň biriniň göwnüni tapypdyr-da, ony öz pikirine «hä» diýdiripdir. Gelnaljy kerwen Ýazsoltany alyp obadan saýlanansoň, ýaňky aýal bir bahana bilen üsti gelinli keжебäni belleşilen ýerde çökeripdir. Ýazsoltan bahana bilen gapdaldaky gamyslyga giren dessine ony Ýazguly atyň ardyna alypdyr. Onuň deregine bolsa Döwletmyrat söwdagär öz gyzyyny mündürip goýberipdir...

Haly dokamaga ezberini biri-de, şäher etegindäki obalaryň birinde ýaşayan Mährijemal atly gelin eken.

Men onuň W.I.Leniniň portretini hala dokanyny Mara gelip eşitdim. Gören-eşidenden sorasdyryp, ol haly bilen diýseň gyzyklanypdym. Meniň bu gyzyklanmam birki günden Hommat ikimiziň ol halyny görmek höwesi bilen atlanmagymyza sebäp boldy.

Biz bärden salgyny alyp baran mahalymyz, gapdaldaky iki ýanasyk oturan öýleriň çep tarapdakysyndan darak sesi eşidilýärdi. Men öz ýanymdan darak sesinden çen tutup, bolup bilse, bu Mährijemalyň öýüdir diýip oýlandym.

Öý eýesi ýaşuly bilen biziň geljegimizi eşidip, bu ýere gelip garasyp oturan oba şura başlygy bizi atdan düşürip myhmanlady. Soňundan ol halynyň Mährijemalyň öz bolýan öýünde asylgy duranyny aýdyp, turup biziň ýanymyzdan gidip, ony bu ýere alyp gelmekçi boldy.

— Näme, ol uzakdamy?

— Aý, ýok. — Şura başlygy meniň soragymy eşidip, gapynyň önünde aýak çekip, biziň ýüzümize seretdi.

— Onda özüimiz baryp göräýeliň! — diýip, Hommat meniň pikirimi anyklasdyryp, özüçe gaýtalady. Öý eýesi ýaşuly-da baş atyp, biziň pikirimizi makullady. Ol soňra çay-nahar getirip, häli-şindi gapyda peýda bolýan gyzjagazy çagyryp aldy-da: «Oglum, biz häzir orus adam bilen siziň dokmaňyzy görmäge barýas, aýt gelnejeňe-de» diýip goýberdi.

Ýaşuly bizi yzyna düşürip, henizem darak sesi gelyän öýüň gapysynyň bäri ýanragynda aýak çekip, birki ýola ardynjyrazy. Diňe şondan soň içerde darak sesi galdy. Yzysüre-de ol öýden bir başy börükli zenan masgala çykdy-da, bize tarap öwrülip eglip sessiz salam berensoň, gapdala sowlup ýöräp gitdi. Ol şol Mährijemal atly gelniň özi eken. Türkmenlerde gaýyn atalar aňsat gelni oturan öýe girmeyär. Gelinlerem şeýle, gaýyn atalar bilen gaýyn eneleriniň ýa-da ýaş çagalaryň üsti bilen gepleşýärler. Diňe nalaç ýagdaýlarda olar aralyga tuty tutup, bir öýi bölüşip ýasaýarlar. İçerde ak saç garry aýal bilen bize çay daşan gyzjagaz bar ekeni. Dokma ýaňyrak başlanypdyr, darakdan ýeňsede salyr göli salnan pend halysynyň bir bölegi peýda bolupdyr. Ondan bärsi özüniň tar-tar bolup duran görnüşi bilen köp tarly arfa meňzeýär. Biz haýys edenimizden soň gapdalda oturan bili ala ýüň guşak bilen guşalan dolmuş aýal dokma başyna geçdi-de, erişleri sazlaşdyryp, darak kakyp, halynyň dokalysyny görkezdi.

Wladimir Iliçin haly-portreti germe çuwalyň ýokarsynda asylygy duran eken. Leniniň elleri jübüsünde, başynda bolsa şol belli papagy, töwereginde hiç kim ýok-da bolsa, onuň öňe ümzük atyp durşy, häzir kimdir biri bilen gürleşip durana çalym edýär. Men birsalym haly portreti synlap duranymdan soň, ol görünmeýän gürründeşiniň hut Mährijemaldygyny duýdum. Gör, aziýaly sada zenan bu halyny dokan mahalynda nähili duýgulary başyndan geçirendir.

Pikirinde Serdar bilen, nijembir sorag-jogap alşandyr. Men Mährijemalyň portret halysynyň önünde durkam, bu halynyň adaty bir el işi dældigine, onuň gündogar zenanlarynyň rewolýusiýanyň sesine goşan özboluşly sesidigine, W.I.Lenine minnetdarlykdygyna düşündim.

Rus adamsy hökmünde, Russiýadan uzakdan türkmen öýünde Serdar bilen duşuşmak meniň üçin diýseň ýakymly boldy. Minnetdarlyk, buýsancduýgularyndan dolan gursagym meni al-asmana ýetirdi. Eşidip otursam, bizden başga-da bu ýere gelip haly-portretini synlap gaýdýän az däl eken. Oba şura başlygy biz portreti synlaýan wagtymyz, birki aýlykda Atabaýewiň hem iki ýüzli haly dokan Abdyryzak bilen gelip, bu halyny synlap gidenini ýatlady.

Men bir amat bolanda ýat adama mahsus bilesigelijilik bilen özümiň niredendigimi, töweregi nämelerini gursandygyny bilmek üçin, öýüň içini synladym.

Dokma töri eýeläp durany üçin, öý darysganlyk bolup görünýär. Her gezek türkmen öýüne girenimizde, ilki synym düşýän at nalyna meňzedilip palçykdan oňarylan ojak, öýüň içinde bölejik bolup otyr. Gerek wagty aýlamak üçin iki sany çajjoşy onuň közüne sokup goýupdyrlar. Içerde ýylgyn odunyň hem-de çöpe ýanalyp, köze tutulyp iýlen nanyň ýakymly ysy bar. Ojagyň agzynda bolsa bir gysym, ýarsy ýanyp gutaran gyzyly ýylgyn zire-zire bolup, kesilen at guýrugyny ýatladyp ýatyr.

Atlanyssyp ugran mahalymyz ýene-de haly dokal-
ýan öýden at toýnaklarynyň güpürdisine meňzeş
sazlaşykly kakylýan darak sesleri eşidilip başlandy.

* * *

Ukudan oýanan mahalym jahan ýagsy ýagtylan
ekeni. Baglar haýsydyr bir jadyly mazurkany eşidip,
tansa çagyrylmaklaryny tüýs ýürekden isleýän gelin-
lere meňzeşip eýeleşip durlar. Jaýlaryň gabawynda
duran meýdançada semewar tüsseläp dur. Onuň
beýleräginde biziň düýnki başynda oturyp agşamlyk
edinen stolumyz bar. Bu görnüş uly şäherleriň
etegindäki, tokaý gabawynda oturan rus tebigatyna
mahsus daçalaryň haýsydyr birisini meniň ýadyma
salýar. Myhmanhananyň gözegçisi Paýzulla eke
turupdyr, ol boýuna ak polotensa asyp, ýaňyrak
çaýkaşdyran käsedir-çäýneklerini süpürişdirip,
hemişe irginsizlik bilen aýdýan aýdymyna hiňlenip
ýör. Özi-de bu aýdym şeýle bir uzak welin, ony
Paýzulla eke her gün semewara ot goýbereninden
tä, çäý gaýnap, ony öňümize alýançaň şol bir hörpde
birsydyrgyn aýdýar.

*Mundan barsaň Horezminge,
Ekemlerge salom aýdyň.
Mundan barsaň Horazminge,
Ükemlerge salom aýdyň...*

Hommat töwerekde görnenok. Ony ýene-de bir iş bilen yzyndan gelip alyp giden bolsalar gerek. Häli-şindi onuň yzyndan adam gelýär. Howlyň içinde gezmeleşişip maslahat edýärler. Kämahallar bolsa maslahatdan soň, onuň özi-de yzyndan gelen adamlar bilen goşulysyp atlanyp gidýär. Maňa ýoldas bolmakdanam başga oňa ol-bi işler tabsyrylan borly. Öwrülip yzyna gelen mahaly ol üst-başyna kirşen basdyryp, uzakly gün egni bilen çägeli haltalary daşana meňzäp, ýadaw halda dolanýar.

Men onuň yzyndan gelen adamlar bilen edýän gürrüňleriniň özüme degişli däldigini bilýärim. Şonuň üçinem ne onuň ýanyna gelýänler bilen gyzyklanýan, ne-de giden ýeri bilen.

Hommat bir iş bilen giden mahaly howluda Paýzulla eke ikimiz galýarys. Ondan-mundan gürrüň edişip oturýarys. Käte ol meniň töweregi albomyňa çekýänimi görüp, ýeňsämden gelip synlardy. Meniň çekýän zadym bilen suraty deňeşdirip: «Orus eke, size Allatagalla tarapyndan berlipdir, edil özi-dä, tüýs özi-dä» diýip geň galardy. Onuň bilen ondan-mundan mesawy gürrüňler edişer oturardy.

Birki günlükde ol şeýle gürrüňçilik mahaly Hywada bir baýyň talabany bolan günlerini ýatlap, maňa öz başyndan geçirmelerini gürrüň berip oturdy.

— Ol günler men ýaşdym. — Bu sözi aýdan mahaly onuň ýüzi nurlandy. — Gujur-gaýratymam kändi. Her naharyma бүтін ýarty nan bilen bir kersen aýran iýerdim. Telim ýyllap palçyk depgiläp,

pagşa urup, Kaýseddin baýyň öýüniň töwereğine gala galdyrdym. Bar diýlen wagty guma çykdy, goýun gyrkdym, baý ekemiň mallaryna seredişdim. Goýun gyrkmany ilkiler oňly oňarmazdym. Maňa muny baý ekemiň özleri öwretdiler. Baý ekem sarpaly, sarpasyny özgelere hem derejede tutdurmagy oňarýan adamdy. Gaty-gaýrym söz agzyndan çykmaýanam bolsa, töwerek ondan eýmenerdi. Öýde ähli edilen iş onuň göwnüne deňelip edilerdi. Baý ekem meniň, ana, şeýleräk adamdy. Hatda ol käte juma namazyna metjide gidende hem meni hormatlap, öz ýany bilen alyp giderdi. Men ol namaz okap çykýança, onuň atyny saklap durardym. Her gezek namazy gutaryp gelensoň, ol maňa: «Ükem, gowy dogalary okap, size-de Allatagalanyň pygamberlerinden bagt arzuw edendirin» diýip, meni begendirýärdi. Metjitde ýatlanany üçin, men oňa diýseň minnetdar bolardym. Ýöne günleriň birinde ol görgüli sarç atdan ýykylyp, özüniň garraşan süňklerini gatyja agyrdypdy. Şundan soň ýykylyanyň görüp, hemişe adamzadyň döş-töwereginde dürli dertlere öwrülişip, amat peýläp ýören ezraýyl şeýtanlary nädersiň onuň üstüne hüwmek bolaýsalar... Ekemiň ýeňsesiniň ýerden galmajagy, ezraýyl şeýtanlarynyň ony talap gutarjagy, belli boldy. Şundan soň onuň heleýleri-de özlerini erkin duýsup ugradylar... Onuň geçen ýyl Ürgençden getiren kiçi aýaly Mislime hon (Onuň aýallarynyň arasynda has ýaşy hem görmegeýidi). Ýaş bolsaň, özüňe belli, geýeniň-ä egniňe gelişýär,

diýeniňem diliňe. Bir ýola Mislime honuň zenanlyk joşguny basalyk isläp meniň islegim bilen goşulyşdy. Meniňem diýen wagtym, heý, zenan göwnüne ýaramajak gümanym barmy!

Birsalym biz wagtal-wagtal pynhan ýerlerde duşuşyp, hiç zat hakynda oýlanman ýaşadyk. Aňylanymyzy aňan günümüz bolsa obadan çykyp, gaçmak bilen bolduk. Meniň bilen gidermiň diýsem, Mislime hon-da:

— Siz birzat diýseňiz, biz ýok diýýäsmi — diýdi. Assa gaçan namart diýdik-de, yzymyzdan ýetilse, şol ýerde şehit bolmaga razy bolup gaçdyk.

Mislime hon bilen jany howpsuz ýere atmak üçin, telim gün ýol ýöredik. Meýdanlarda ýatyp-turduk. Meniň ellerim Mislime honuň başyna ýassyk boldy, gujagym düşek. Howsalalydyk, bir garny aç-bir garny dokduk, ýöne biz bagtlydyk. Ilkibaşda Mislime hon uzak ýola çydamaz öýdүpdim. Heleý halkynyň jany pişigiň jany ýaly berk bor eken. Ýöreý, ýöreý, ahyyr Çärjewe ýetdik...

Gürrüň şu ýere ýetende, Paýzulla eke başyny asdy-da, ýakymсыz bir habar aýtjagyny ilki ýüzünde mälim edip, böwrüne diň saldy, soňundanam wakanyň yzyny göwünli-göwünsiz ýatlady.

— Oňa-muňa talaban bolup ýaşap ugradyk. Iki-üç ýyldanam boldy bir açlyk, ol biz ýaly garybyň-ha bada-bat derdi boldy, barly adamlaryň hem baýlygyna leňner berdi. Adamlar açlykdan çişip öldüler. Şonda biziňem üç ýaşlyja gyzjagazymyz Gülaýym

hon ajyndan öldi. Gözümiň önünden gidenok, ol görmegeýje uzyn saçlyja, durşy bilen dil bolup duran bir janajykdy.

Meng aýdym hiňlenerdim. Ol bolsa tans eden bolup, biziň göwnümüzizi alardy.

*Bozarga baraly, kyzym,
Başdarak aloly, kyzym,
Saçlaryň kirlän bolsa,
Ýuwup daraly, kyzym.*

...O-da şýdip gitdi. Mislime honuň hem aklyly üýtgän ýaly boldy. Soňra onuň meniň bilen seri bolmady. Bir ýola ol ertir bazara gidişinden, gıçligem dolanyp gelmedi. Şol günüň ertesem, görüp otursam, ol ürgençli halwa satan bilen tansyp, onuň bilen göterilip giden eken...

Ine, menem şýtdtim-de galyberdim.

Paýzulla ekäniň heňine diň salyp durkam düýn-öňňinki gürrüňini ýene-de bir gezek ýadyma saldym. Daşarynyň howasy arassa hem hoştap eken. Birki gezek kükregimi dolduryp dem alanymdan soň, agyr bir agramlygy depäme göterýän ýaly, ellerimiň ýumry etlerini gataldyp, öz hereketlerimden lezzet alma bilen gerindim.

— Orus eke, ukyňyzny ýagsy aldyňyzlarmy!

— Ukynyň algy-bergisi-hä indi birýüzli ediläýdäm öýdän.

— Ýüzüňiz nurly, ol ýerde çekilişip ynjalykdan

gaçyp duran damar ýok. Nazaryňyzam argyn kişiň nazary däl, parahat. Ukyňyzy gowy alypsyňyz.

Paýzulla eke meniň içki pikirimi özüçe okady, soňundanam: «Meniň baý ekem: «Gowy uky, ýumsak garyn, derlemeklik — şu üçüsi uzak ýaşamaklygyň alamatlarydyr» diýip, gaýtalamagy gowy görerdi» diýip, ol ýüzugra ýene-de bir ýola talaban bolan günlerini ýatlap geçdi.

Men onuň ömrüniň gowy günlerini az wagtlygam bolsa, ýatlanyny kem görmeýänini, sol günleri ýatlasa onuň ýüreginiň şuglanan ýaly bolup gidýänligini duýdum. Şeýle pursatlaryň duşdan geçeninden soň hem ýaşayyş üçin juda gerekligi hakynda, onuň ynsan ömrüni töwerek bilen baglanysdyrýanlygy hakynda, ýüregi wagtal-wagtal güneş bolup çoýýanlygy hakynda oýlandym.

— Ýekeje kem zadyňyz bar, ony-da häzir düzederis. Men ol kem zadyň nämedigi hakynda oýlanyp ýetismänkäm, Paýzulla eke öz süpürişdiren käseleriniň biri bilen, demini alyp duran üsti basyrylgy çäýnekleriň birini meniň önüme süýşürdi.

— Hommat görnenok-la?..

— Hä, ol ýokdur. Ir bilen oňa eýerläp at getirdiler. Bir alada bilen gitdi.

Hommanyň ady agzalansoň ol bir zady ýadyna salyp, stoluň üstüne ýazylan skateriň aşagyndan gazetini aldy-da, ony maňa uzatdy.

— Şuny Size diýip goýup gitdi.

Gazetde Horezm Halk respublikasynyň Daşary işler ministri Mollaoraz Hojammamet hakynda makala çap edilen eken. Köneürgençli Mollaoraz hakynda Hommat ikimiziň aramyzda öňem gürrüň bolupdy. Şonda Hommat özüniň Mollaoraz masrygy tanaýanlygyny, Hywa baranda telim gezek onuň bilen duşuşanlygyny, gürrüňdeş bolandygyny, onuň W.I.Lenin bilen duşuşugyny hemişe ömrüniň iň many-ly pursady hökmünde ýatlaýandygyny, serdaryň sowgat beren sagadyny ile görkezip: «Adamlar, indi sagatly sagadyňy şuna dogurlaň, dünýäde iň dogry işleýän şu — Wladimir Ilýiçiň sagady!» diýýänini aýdyp beripdi. Mollaoraz aga W.I.Lenin bilen duşuşygyna ýakyndan mekdep okuwçylary bilen duşuşyp, olara-da gürrüň beren eken.

...Biz üç aý gowrak ýol ýöräp ahyryn Moskwa ýetdik. Lenin aga bilen duşuşyp gürrüňdeş bolduk. Ol uly kelleli, gyýa gözlerägede bir saryýagyz adam eken. Men oňa ilkinji duşuşygymyzda ýanym bilen niýetläp alyp baran dondur telpegimi geýdirdim. Tirme guşagam biline guşadym welin, ana, onsoň ol gül ýaly türkmen boldy-da duruberdi. «Ýagsy, ...ýagsy» diýip, aralygynda birki agyz tatarçalabam goýberdi, soňundanam aýnada özüni görüp, hezil edip bir güldi...

Biz hal-ýagdaý aýdysyp, ýol boýy ýanymyzdan Lenin agadan sorarys diýip, belläp gelýän soraglarymyzy ýatlasyp, pikir alsyp oturdyk. Horezm halky Hywa hanlygy ýykyp, döwleti öz eline alan-da bolsa,

ony täzeçe nähili dolandyrjagyny anyk bilmeýärdi. Işin ulusy öndedi. Muňa hötde gelmek üçin bize Lenin aganyň maslahaty diýseň zerurdy. Şonuň üçinem biz, nirdesiň Moskwa — diýip ýola düşüpdik...

* * *

Maryda 1860-njy ýylda türkmenler Eýranyň Horasan welaýatynyň häkimi Hemze mürzäniň, onuň serkerdesi Gara sertibiň yzyna düşüp gelen 70 müňlük goşuny Gowşut han, Täçgök serdar ýaly serkerdeleriň ýolbaşlygynda ýenlişe sezewar edipdir. Şol gezek keseki goşunyň özi bilen getiren, soňundanam olja düşen toplaryny, halk şäheriň bir çetinde depe galdyryp, görene göz edip şol ýerde goýupdyr. Otuza golaý guýma çöýün top tumsugyna çan syradyp henizem bu ýerde dur. Birki ýerinde gözüme ilen zawod tagmalary onuň Ýewropanyň zawodlarynda öňki asyrlarda guýlan toplardygyny habar berýär.

Hemze mürzäniň goşunynda toplara gözegçilik eden pereňli ussalaryň hem bolandygyny men öň eşidipdim. Ony hem türkmenler şol uruşda ýesir alypdyrlar, hem çörek bişse, boýnuny burup, elini serýänligi üçin, oňa «emenek pereň» diýipdirler.

Toplaryň töwereginde aýlanyp ýörşüme, men olaryň sany bilen gyzykdym.

— Bular şol toplaryň hemmesimikän ýa-da başga ýerlerde-de top-tophana barmykan? — diýip, atlary topuň tumsugyna iltäp duran Hommatdan soradym.

— Aý, başga ýerde tophananyň barlygyndan meniň-ä habarym ýok, hemme olja top şular bolaýmasa. Ýogsa-da — diýip, ol soňundan bir eşiden zadyny ýadyna saldy.

— Şu toplaryň Gökdepe galasyna hem birki sanysy eltilen bolmaly. Şol ýerde topuň galany bir ýerde goraýjylaryň arkasyny çalyp, birki ýola gümmürdänligi hakynda-ha il içinde bir gürrüň bar.

— Şol top şu ýerden eltilendir öýdýäňmi?

— Eýsem näme. Türkmeniň top guýýan zawody barmy? Ýöne top oklaryny biziň ussalarymyz guýup bilipdirler. Aý, topmy top-da ýöne. Onsoňam ol-da aýdyşlaryna görä bary-ýogy iki-üç ýola gümmürdänmiş. Garsydaşlar onuň okunyň gelyänini allaowarradan görüp, önünden sowulmaga hem ýetişipdirler. Onuň oky howa-da uçan wagty, «haý, barýandyryn how» diýip, görnüp gelyärmiş.

— Köne döwrüň toplary-da.

— Ussalar ilin gazanlaryny toplap, ony eredip, ok guýup, tas milleti gazansyz goýan eken.

Biz toplary synlap, gün ýaşıberende ýene-de yzmyza dolandyk. Gün çykyp duran-da bolsa, şemal ösüp ýagys ýagjagyndan habar berip ugrapdy. Depesi dänelän selmeler ýapraklaryny şemala ýazysyp, ganatlanysyp uçusyp gidiberjege meňzäp galkynjaklaşýardylar.

Ýagys ýolda biziň üstümüzü basdy. Ýaz, garamtyl bulut düwünçeklerini düwüp getiren iri damjalaryny,

dökdi üstümüzden paýyrdadyp. Töwerekdäki ýagys suwundan dörän kölçejikleriň üsti türkmen gelingyzlarynyň donlarynyň ýakasyny bezeýän depesi gümmezlije çaprazyndan doldy. Ýagysyň bolsy häzir gerek zady elne düşüp, begenjine daşaryk çykyp towsaklaýan çagajyga meňzeýär. Ol gadymy Mary topragyny aýratyn bir yhlas bilen öz dünýäsine berlip ýuwýar.

Dolanyp gelsek Abdyryzak Paýzulla ekäniň ýanynda onuň bilen ondan-mundan gürleşip, biziň gelerimize garasyp oturan eken. Onuň bilen meni Mara gelen günümüziziň ertesi tanyşdyrypdylar. Abdyryzagyň gepi-sözüne bada-bat meniň synym oturypdy. Onuň bilimli-düşünjeli adamdygyna gözüm ýetipdi. Rewolýusiýadan öň hem ruslar bilen ýakyn aragatnaşykda bolany üçin, ol rus dilini-de ganymat bilýärdi.

Ol Mary töwereginde, Orazmuhammet ahun adyny alan ulamanyň ogly ekeni. Ahun: «Ogullarymyň iň zehinlisi Abdyryzagym musulman dünýäsinde görnükli ulamalaryň biri bolup ýetişer, at-abraýy dünýä dolar...» diýip, göwün ýüwürdi.

Ýöne edebiýata, matematika, sungata bolan höwesi, galyberse-de, ruslar bilen ýakyn gatnaşyga Abdyryzagy dinden daşlaşdyrypdyr. Ol Egrigüzerde bolan bir wakanyň esasynda garyp türkmen gyzynyň ykbalyny yzarlap, onuň elden-ele geçip gören horluklaryny beýan edip, «Enegarry» ady bilen poema hem döredipdir. Abdyryzagyň daýhancylyk üçin

ýasan işlemek üçin amatly, oltumy giň, iki gulakly pilleri hem beýleki ussalaryň işlerinden tapawutlanypdyr. Mary töwereginde özüne «Abdyryzagyň ýasan pili» diýdiripdir. Onuň köp taraply zehini ahyrsoňy ataly-ogluň arasyna tow düşmegine sebäp bolupdyr. Orazmuhammet ahun bir gün oňa: «Sen şeýtanyň alyna berlip, iki Hudaýy bir metjitde ýerleşdirmekçi bolýaň, ol ikisi bir ýere ýerleşýän däldir!» diýipdir. Onuň özge zatlaryň hemmesinden el çekip, ýene-de tutuşlygyna musulmançylyga gelmegini isläpdir.

— Olaryň ýerleşip ýerleşmezligi, kaka, metjidiň özüne bagly — diýip, Abdyryzak hem öz gezeginde, öz dünýäsinden el çekmejegini mälim edipdir. Yzysüre bolsa maşgalasyny alyp, obadan şähre göçüp gelipdir.

Bu ýerde onuň pkirdesleri, şagirtleri has-da artypdyr. Şolaryň biri-de Gaýgysyz Atabaýew bolupdyr. Ol Mary bankynda işläň ýyllary Abdyryzak bilen tansyp, dostlaşypdyr. Onuň Abdyryzagyň zehinine bilim-paýhasyna syny oturypdyr. Abdyryzagyň öz halkynyň ajaýyp ogullarynyň biridigini bilipdir. Ondan köp zatlar öwrenipdir.

Şu günlerem Gaýgysyz Serdarowıç Mara gelse, halypasy bilen duşuşman, onuň maslahatyny eşitmän geçmeýär diýip gürrüň edýärdi.

Abdyryzak ýakynda Mary şäherinde açylan aýal-gyzlar institutyna direktorlyk edip ugrapdyr. Bu işi boýun almagy ondan hut Atabaýewiň özi haýys edipdir.

Abdyryzagy görüp, ýene-de gyzykly gürrüňçiligiň boljagyny ýatlap, men onuň gelmegine begendim. Önki ýüzugra duşuşyklarymyzy, halkyň taryhyna degişli bolan gürrüňleriň käbirini ýatladym. Şonda onuň siňnitli gürrüňleri ýene-de gulagyma gelip ugran ýaly boldy...

— Sary topam görensiňiz onda? — diýip, ol biz öl geýimlerimizi çalsyrynyp gelenimizden soň: «Syýahatyňyz neneňsi boldy?» diýen manyda sorady.

Guýma, çoýun toplaryň arasynda bir top durdy. Men oýurganyp onuň öňünde uzak durupdym. Depderçäme şekilini çekip, aşagyndanam soňra özüme ýatlamak üçin ýazgy edipdim. «Mary tophanasynda arassa misden guýlan top bar. Ondan eredip, W.I.Leniniň heýkelini guýsa boljak...». Abdyryzak hem şu topy sorady.

— Sary top ol ýerde erkek adamlaryň arasyna ýeke özi düşen gelin ýaly bolup dur — diýip, Hommadam dillenip, özüçe meniň sözümiň üstüni ýetirdi. Onuň bu meňzetmesi, töwerekde mylaýym ýylgyrmanyň döremegine sebäp boldy. Sadalyk edenini Hommadam aňdy welin, ýöne eýýäm gicdi. — Andreý Andreýewiç, indi top gelne meňzäp ugrapdyr, görýän welin, bu gezek siz Gusgyny görmän yzyňyza dolanmaly bolaýsaňyz gerek — diýip, Abdyryzak mylaýym degişdi.

Hommat özüne başgaça düşünilenine gyzaryp, ýeňsesini gaşady. Men bolsa bahana bilen özümiň onuň ýaşyndaky döwrümi süýjülik bilen ýatladym.

Abdyryzagyň sary topy soramagynyň sebäbi, şol top bilen baglanysykly bir waka onuň ýadyna düşen eken.

...Şol Gökdepe galasyny goramaga äkidilen top bolmasa, toplaryň sary topdan özgesi hiç wagt ýerinden gozgalan däldir. Diňe bir gezek sary top ýerinden gozgalypdyr. Men bu gürrüňi oglankam atamyz ýanyna gelen adamlardan eşidipdim.

Topy, Gowsut hanyň gazabyny hasaba alman gozgan Täçgök serdar bolupdyr. Serdar Eýranyň Maşat hany bilen dostlukly gatnaşykda eken. Bir gürrüňem bar, ýagny Maşat hany awa çykanda, çölde apy-tupan turup azasanmys. Oňa gidip, muňa gidip horlananmys, şonda oňa bir ýerden bir ýere barýan Täçgök serdar gabat gelip howandarlyk edipdi. Iýdirip-içirip, ýanyna azyk-suwlugyny berip, harasat geçensoň ýola salypdyr. Bu tötänlik soňra olaryň ýakyn aragatnaşykda bolmaklaryna sebäp bolupdyr.

Eýran diýilse, käbir adamlar hemişe uruşdyr gykylyk diýip düşüňýärler. Olaryň türkmen tirelerine arka duran ýerleri-de az bolmandyr. Şeýle-de olaryň türkmeni penalap, gaçyp geleni-de az bolmandyr...

Täçgök serdar bir ýola şol topdan gep çykanda, olaryň içindäki sary topy getirip bermegi dostuna söz beripdir.

Gowsut han, top soralarda bermändir. Bir gezek Täç serdar «Bermeseň berme» diýipdir-de, ony öz adamlaryna gizlin sökdürüp, iki sany düýä taýlap ýükledipdir-de, niredesiň Maşat diýip sürüberipdir.

Gowşut hanyň iberen otuz-kyrk atlysy Tejen töwereginde onuň yzyndan ýetipdir. Gowşut han atlylaň serdaryny ýola salanda: «Nätsen şeýt, ýöne topy yzyna getir» diýip, çaknyşmaga-da rugsat beripdir. Ýöne atlylaryň ýolbaşçysy Jepbar burkaz serdar bilen duşulanda, top dawasyny etmäge howlukmandyr. Garaba-gara Täçgök serdaryň yzyna düşüpdür-de ýöräberipdir. Serdar nirede düşlese, Jepbar hem onuň gapdalyndan geçip beýleräginde öz adamlary bilen düşläpdir. Bu ýagdaý üç-dört gezek gaýtalanansoň, Täçgök serdaryň gahary gelip ugrapdyr. Inähyrda bolsa ol topy hem taşlap ýanyndaky adamlaryň ýarsy bilen Maşat galasyna gidipdir. Adamlarynyň beýleki ýarysyny bolsa Mara maşgalasyny, dogangaryndaşyny ol ýerden bir depik gummy bilen göçürüp alyp gaýtmaga iberipdir.

«Bir topa geçmeýän bolsam, indi men Gowşudýň saýasy düşýän ýerde ýaşamaryn» diýip, düwülüp-öýkeläpdir. Mäne-Çäçede ýurt tutunypdyr.

Il-günüň gürrüňüne gör-ä, şol gezekden soň sary top henize-bu güne çenli ýerinden gozganmandyr, ne-de onuň atanyňy gören-esiden bar...

Eşidip otursam, şol Täçgök serdar häzirki türkmen halkynyň eý görýän, respublika ýolbaşçylarynyň biri bolup ýetişen, Türkmenistanyň halk komissarlar Sowetiniň başlygy Gaýgysyz Serdarowıç Atabaýewiň kakasy eken.

* * *

Taryhyň güwä geçmegine görä, Merwiň— Marynyň XI-XII asyrlarda, Seljuk hanlarynyň agalyk eden döwründe in gülläp ösen döwri bolupdyr. Soltan Sanjaryň hanlyk süren ýyllarynda ol Amyderýadan Orta-ýer deňzine çenli ýaýlyp ýatan uly bir häkimligiň paýtagty bolup oturypdyr. Taryhçy Jüweýit Merwi öz ýazgylarynda şeýle suratlandyrypdyr: «Merw sol wagtlar barlylaryň hem-de ýoksullaryň yzy üzülmän gelyän mekanydy. Onuň meýdany Horasanyň beýleki şäherleriň meýdanyndan giňdir, sonuň üçinem bagt guşy onuň çar tarapyndan uçup gelip bilipdir, şäheriň ilat sany ýaz ýagsynyň damjalaryna barabardyr, baýlygy boýunça-da onuň ýerli baýlarynyň hazynasy emirleriň, soltanlaryň baýlygyndan kem oturan dälidir...»

Seljuklar bu ýere 1038-nji ýylda (musulman hasaby bilen 429-njy ýylda) Syr derýanyň boýunda öz eždatlary bilen oňuşman gelipdirler. Horasan sol wagt asla türki kowumdan bolan gaznawy soltany Mahmyt Gaznawynyň elinde bolupdyr. Mahmyt Gaznawy halka çökder salgyt salyp sütem edipdir. Ondan Eýran, Owganystan dat edipdir. Seljuklar hem göçüp bu ýere — Horasana gelensoňlar, özgeleriň çekýän sütemine duçar bolupdyrlar. Edilýän sütemler, alynýan salgytlar birnäçe ýyldan seljuklaryň gazap bilen ata çykmaklaryna, «Maňlaýda ne bolsa görülsin indi» diýip, bir çukura tüýkürmeklerine

sebäp bolupdyr. 1040-njy ýylda seljuklar iki dogan — iki serkerde Togrul begiň hem-de Çagry begiň ýolbaşçylygynda Mahmyt Gaznawynyň ogly Masudyň garsysyna çykyp, onuň goşunyny çym-pytrak edipdir. Şalyk kürsüsini söweş meýdanyna getirdip, oňa seljuk serdarlaryň ulusy Togrul begi oturdypdyrlar.

Gaznawylaryň soltanlaryndan, sütemlerinden leji çykan Eýran, Owganystan şundan soň ýeňillik bilen dem alypdyr. Seljuklar bada-bat alynýan salgytlary azaldypdyr. Şonuň üçinem beýleki halklar olara öz arkalaryny alan, howandar hökmünde seredipdirler. Seljuklaryň özleri hem: «Biz adamlaryň arasyna hakykatyň, deňligiň ýoluny düşedik. Ezmegi, sütem etmegi gapdala aýyrdyk...» diýşip, syýasat ýöredipdirler.

Seljuklar sanly ýylyň içinde Eýrany, Yragy, Kawkaz etrapyby, Kiçi Aziýany, Horezmi, Owganystany öz ellerine alypdyrlar. Grekler, ermeniler, kürtler, lazlar ýaly ençeme halklar, halkyýetler seljuklara öz halasgäri hökmünde seredipdirler.

1071-nji ýylda olar Manskert galasynyň ýanyn-da Wizantiýa goşunyny ýeňip, imperator Roman Diogen VI ýesir alypdyrlar. Kiçi Aziýanyň hem Alynky Aziýanyň jümmüşinde ýol açylypdyr. Seljuklar Syrderýadan Nil aralygyny, Kaspi deňzinden Ortaýer deňzi aralygyny sorapdyrlar.

Seljuk goşunlary dürli halklaryň wekillerinden bolupdyr. Emma seljuk hanlary aňsat goşunbaşylaryny başga halkdan goýmandyr. Alp-Arslanyň ogly Mälik

şa I döwründe onuň köşk adamlarynyň köpüsi eýranlylar bolupdyr. Juda zehinli Nyzamel-Mülk ýurtda şa hatyrasynda gezipdir. Soltan Sanjar öz hanlyk süren döwründe paýtagty ýene-de Mara geçiripdir. Paýtagtyň bir ýerden başga bir ýere geçirilmegini ol şeýle düşündiripdir.

«Ol ýerde meniň ata-babam ýatyr, meniňem şolaryň golaýynda bolasym gelýär» diýipdir. Togrul begiň, Çagry begiň, alp-Arslanyň guburynyň Maryda ýatanyny ýatlapdyr. Seljuklar döwründe Maru-Şahu-Jahanda durmuş ýokary göterilip, beýik derejä ýetipdir. Edebiýat, ylym, medenet, sungat kämillesipdir. Olaryň taryhyna ser salan alymlaryň biri: «Seljuklaryň agalyk sürmegi örän uly ähmiýete eýe bolýar. Hut şol döwürde baý medeni durmuş emele gelýär, geljekde diňe Gündogar ýurtlarynyň durmuşynda däl, eýsem, бүтін дүнýäniň medeniýetinde uly rol oýnan seljuk sungaty döreýär» diýse, başga bir alym:

«...Olar dünýäniň üstüne ýaz ýagsy bolup ýagdylar, bu bolsa köp sanly gowulyklaň döremegine sebäp boldy...» diýip, olary ýerdäki ähli tohumlara jan berýän ýaz ýagsyna deňäpdir.

Seljuk döwletiniň döremegi bilen Aristotel, Gipokrat, Faraby, Biruny, Ibn Sina ýene-de adamlaryň aňynda täzeden döräpdir. Mahmyt Kaşgary, Tahyr Merwezi, Emir Muezzi, Enweri, Omar Haýýam ýaly ýüzlerçe alymlaryň, şahyrlaryň döremegine sebäp bolupdyr. Beýik Seljuklar döwletiniň soňky soltany

Muýezeddin Sanjar 1154-nji ýylda ölenden soň, imperiýa gutarnykly dargapdyr.

...1221-nji ýylda Maryny, 80 münlük goşun bilen Çingiz hanyň körpe ogly Tuly han gelip gabaýar. Birnäçe aý göresensoň Mary synýar. Mongollar şäher baýlygyny talap, halkyny gyryp, galalaryny ýer bilen ýegsan edipdirler. Diňe XIII asyrdan Teýmirleň döwründe ýene-de Seljuklar döwletiniň aýry-aýry bölekleri peýda bolup ugrapdyr. Olar özlerini garagoýunly türkmen, akgoýunly türkmen diýip atlandyrypdyr. Garagoýunly türkmenler Wan kölüniň töwereginde ýaşapdyrlar, Azerbaýjana, Gündogar Anatolä öz hökümlerini ýöredipdirler. Ata-babalaryň beýik seljuklar döwletini täzedan dikeltmäge synanasyk edipdirler.

Garagoýunly türkmenleriň hany edermen Gara Ýusup Teýmirleň bilen çaknysyp, gazaply söweşler alyp barypdyr. Dünýäni basyp almagy arzuw edýän Teýmirleň olary öz goşunyna biýrikdirmegi diýseň isläpdir. Telim gezek Gara Ýusuba hat ýollap, ony çagyrypdyr. Gara Ýusup oňa: «Haçan iki aýagyňy ýere deň basmagy oňaran wagtyň habar et, şonda biz baryp saňa goşularys. Ýogsam, ata-babamyzyň atyna depeleden letdesini basymyza selle edip oranmagy özüme kiçilik bileris. In soňky Garagoýunly türkmeni gylyçdan geçirip, in soňky ýigidiň kükregine naýzany sanjyp, gan ýalaýançaň biz öz seljuk bolup göterilen derejämizde galmagy makul bilýäris» diýip, jogap beripdir.

Gyjalatly jogap Teýmirleňiň Gara Ýusuba has-da öjügmegine sebäp bolupdyr. Diýarbakirli akgoýunly türkmenler Teýmirleňiň goşunyna goşulypdyrlar. Gara Ýusuba garsy onuň goşunlary bilen bilelikde söweşipdirler. Bu bolsa iki türkmen tiresiniň bir-birlerine soň-soňlaram alagöz bolmaklaryna sebäp bolupdyr. Gara Ýusup başyny alyp, Müsüre gaçmaga mejbur bolupdyr. 1406-njy ýylda Gara Ýusup ýene-de dolanyp gelip, öz ýerlerine köpüsini urşup, dolap yzyna alypdyr.

Gara Ýusubyň çowlugy Jahan şa döwründe akgoýunly Uzyn Hasana garagoýunlylary ýeňmek başardypdyr. Eýran, Yrak, Horasan, Pers aýlagy başga bir seljuk galyndylarynyň eline geçipdir.

Uzyn Hasan edermen, akylly ýigit bolupdyr. Onuň söýgüli aýaly Despina iň soňky Wizantiýa imperatory Dawid Komniniň aýal dogany eken. Ol aýal akgoýunly türkmenleriň döwletiniň halkara döwletler arasynda ýokary derejede bolmagynda öz mynasyp roluny oýnapdyr. Uzyn Hasan Şirwan şalarynyň üsti bilen Rus döwleti bilen hem aragatnasygy saklapdyr. Syýasatçy Afanasiý Nikitin hem Hindistandan gaýdyp gelýärkä, Uzyn Hasanyň Diýarbakiriň etegindäki mülkünde bolup, ýurduna ýetmäge onuň delalat etmegini sorapdyr. Uzyn Hasan hem öz gezeginde rus adamsyndan öz hyzmatyny gaýgyrmandyr.

Despina han Uzyn Hasana aýal bolansoň, des-sine türkmen dilinde gepläp ugranmyş. Muňa hatda daş-töweregem geň galanmyş. Ondan nädip beýle tiz

dil öwrenmeginiň sebäbini soranlarynda, ol: «Uzyn Hasana bolan söýgimi, eýsem, men näme bilen subut edeýin» diýenmiş.

Uzyn Hasanyň sekiz ganat ak öýünde onuň bilen bir gijäni geçirensoň başga dinli, başga dilli gyz hem ertesi türkmen bolup, türkmençe gepläp ugranmysyn diýip, türki halklaryň içinde ýaýran gürrüň hem hut şol Despina hanly gürründen soň döränmiş.

...Köne Merwiň ýeke-täk şaýady Soltan Sanjaryň mawzoleýiniň önüne biz günortanyň ön ýany gelip ýetdik. Atlarymyzy şol gorgunyna sürüberen bolsak, birneme irrägem gelip bilerdik. Ýöne bizi häli-şindi ýolda gabat gelyän köne galalar, bilesigelijiligimizi artdyryp egleýärdi. Mary — Baýramaly ýolunyň ugrunda Günüň aşagynda ýeliň-ýagsyň, wagtyň täsiri bilen kibir bolan, heniz ýere siňmäge ýetişmedik geçmişi ýada salyp oturan galalaryň birnäçesi bar.

Biz at başyny çekip, adamlar gidensoň, olaryň ýerine gelip bu ýerini mesgen edinen mör-möjekleri, galanyň ýerleşişini synlap durýardyk. «Galany haýsy han, haçan saldyrдыkan?» diýip, oýlanýardyk. Onda döwran süren adamy özümizçe göz önüne getirýärdik. Gaňrylyp ýeňsäme sereden wagtyň men her gezek galanyň otlugyň içinde, uzaklaşdygymça kiçelýän adajyk bolup galanyny görýärdim. Mawzoleýiň içinde ön Soltan Sanjaryň gubury bar eken, ýöne şäher Çingiz hanyň eline geçensoň, ony talapdyrlar, Sanjaryň süňklerini bolsa görene göz edip, ýoluň gyrasyna üýşürüp goýupdyrlar.

Mawzoleyň golaýynda iki sany daş üýsmegi bar. Bu Sanjaryň nesliniň onuň duşmanlaryndan simwolyki ar alnysy hasap edilýär.

Adat boýunça bu ýere gelip gidýän her bir adam daş üýsmeklerine daş atmagy öz borjy hasaplaýar. Adamlar ol daşy Sanjaryň duşmanlaryna atýandyklaryna ynanýardylar.

Ýöne aýlanyp ýörkäk gabat gelen bir goja muny bize biraz başgaçarak düşündirdi. Göwnüme bolmasa, sonuň diýýänleri hakykata has ýakyn ýaly.

...Çingiz hanyň goşunlary şäheri alyp bilmän kösenipdir. Şonda Tuly hanyň töweregindäki akyldar adamlary oňa şäheri öwrenmek üçin jansyzlary ibermegi, şedibem onuň gowşak ýerini tapmagy, şeýdilse galany aňsatlyk bilen alyp boljakdygyny maslahat beripdirler.

Iberilen jansyzlaryň birisi ahyr öz gözleýän zadynyň üstünden barypdyr. Ol tamdyrda nan ýapyp, hem oňa ýasap berýän, iki aýalyň özara gürrüňine gabat gelipdir.

Aýallaryň tamdyra hamyr ýelmäp durany bir gepinde: «Duşmanlar bilenok, ýogsa Soltanyň gurduran bendini ýykdyrsa, şäheri suw almaly, dat günümüze» diýipdir. Töwerekde doga okan bolup gedaýsyrap ýören jansyz hem bu habary Tuly hana ýetiripdir. Ol hut şol aýalyň diýşi ýaly-da hereket edipdir. Maryny suw basyp, ilat basga düşüpdür.

Bu waka gulaklaryna ýetensoň, Mary iliniň aman galan adamlarynyň birnäçesi ol aýaly tapyp, ony iki

bölüp, her bölegini-ýoluň bir gyrasynda goýupdyr. Şondan bärem öten geçen ony näletläp, daş atyp geçýärmiş.

Hommat her daşly bölegine töwrekden tapan daşlarynyň birini oklansoň, mowzoleýiň gümmezine çykмага höwesek boldy. Ol dyrmysyp, gümmeziň üstüne çykansoň, elini kölegeledip töweregi synlap durdy, soňundan bolsa ol ýerden tutuş Merw harabaçylygynyň görünyändigini aýdyp, meni-de öz ýanyna çagyrdy. Men, göwün bar-da, gaýrat ýok diýemsoň, ýene-de öz Merw hakyndaky pikirlerim bilen ikiçäk galdym.

...Üç günlük ýoldan Merwe gelýän söwdagärlere onuň galalarynyň, gümmezleriniň ýokarsyna çäýylan altyn ýapynjasy görner eken. Häzir ondan galan ýeke- -täk mawzoleý öwlüýä gonambasysynyň üstüne gurlan gümmezli jaýa meňzäp, gadymy şäheriň bu güne düşmegine özi günäkär ýaly, müýn çekip, eginlerini sallap otыр. Öwlüýäler, harabalar ummanynda ol ýeke-täk ünsüni çekýän gaýyk...

Seljuklaryň dörän gynyk tiresi häzir Türkmenistanyň territoriýasynda ýok hasap edilýär. Gynyklar Kiçi Aziýada, Owganystanda, Eýranda, Türkiýede öz atlary bilen türkmen tireleriniň biri bolup ýaşaýarlar. Ol tiräniň häzirki Türkmenistanyň çäginde ýaşanlary yzarlanmalar sebäpli öz atlaryny, mongollar döwründe üýtgetmäge mejbur bolupdyrlar. Olar «Biz Soltanyň yzy» diýen manyda özlerini «Soltanyzlar», käbir ýerlerde bolsa «Soltanyazlar» diýip atlandyrypdyrlar.

Köne Merwi synlamsoň, meniň ýüregime birhili harasatly tukatlyk aralaşdy. Ol tukatlyk bolsa meniň Merw hakynda esiden, okan zatlarymy ýatlamagyma, kibtini gysyp oturan, gijeler töwereginde itler uwlaşýan Sanjaryň mowzoleyini öwran-öwran göz önüne getirmegime sebäp boldy.

* * *

Maryda bir hepde bolup, dem-dynç alanymyzdan soň, Guşgy ýoly ýene-de biziň önümize düşdi. Indi ol bizi şäherden çykanymyza mähetdel töweregimizi alan gum depeleriniň, üstlerine ýagyn guýduryp ekezlenişip, birgeňsi bolşup oturan çerkezdir çetili meýdanlaryň duşundan geçirip alyp barýar. Hälişindi ýagys suwuna ýuwlup oturan meýdan otlary sähranyň gujagyna sygman çogarly görünýär.

Birden igdäniň, ýene bir öwrümde bahar gelip süňňi ýakymly ysa öwrülen haýsydyr bir nätanys agajyň ýiti ysy haplap burnuňa urýar, seniň dünýä bolan höwesiňi eseldip, asmana göterip goýberen ýaly bolýar. Ot-çöp-leriň hoşboý yslarynyň hem häzirki guşlaryň sähraň depesinde uçup ýörüşleri ýaly, bölek-bölek bolup uçuşyp ýörenlerine ynanýarsyň.

Hommadyň hiç ýerde aýdym aýdanyny görmesemde, häzir onuň dowamly ýüzi, wagtal-wagtal bulutsyz asmana dikilýän gözleri, haýsydyr bir aýdyma gygyryberjege meňzeýär. Ýol ugrumyza biz Hommadyň dogduk mekany Goýunjy obasyna hem degip geçmek-

çidik. Hommat on-on baş ýyl görmedik ata-enesini, dogan-garyndasyny görmegiň arzuwyndady. Ol iki üç günlükde maňa atasy bilen pikirleriň çapraz gelip, aralaryna sowuklyk düşenini, indem oba baryp, sol düşünişmezligi, üstünden wagt geçensoň ortadan aýryp bolar diýip tama edýänini aýdypdy.

...Hommat molla Töre ahunyň ömrüniň soňky ýyllarynda yhlasyny siňdiren talyplarynyň biri bolupdyr. Onuň şeýle bilimli-parasatly adamyň sapagyny alýanyň kakasy Satlyk juda guwanar eken. Är gadamynda gezip, öz oglunyň hem taýsyz okuwly adam boljagyna ynanar ekeni. Diňe bir goýunjylar arasynda däl, töwerekdäki ençeme obada hem Hommatdan başga bu abraýly ahuna talyp bolup bilen adam bolmandyr. Hommadyň her gezek obalaryna gelmegi, olaryň öýlerinde uly şagalaňyň döremegine sebäp bolupdyr. «Hommat molla gelenmiş» diýip, goňşy obalaryndanam adamlar ýanlary mally, saçakly onuň bilen gürrüňçilige gelipdirler. «Satlyk salaryň bir ogly bar welin, dünýäni saldarlap oturaý» diýen gürrüň oba-oba gezipdir. Hommadyň özi-de zehini bilen ahunyň ynamyna giren talyplaryň biri bolupdyr. Bu ynam bolsa onuň önünde juda az adama belli bolan, ahunyň rus, fransuz, iňlis dilinde neşir edilen kitaplary gizlin saklanýan hüjresiniň gapysyny açypdyr. Ol telim ýyllap gije-gündiz dil öwrenipdir. Bu bolsa soňraklar onuň Täşli Annamyrat, Abdyryzak, Gaýgysyz Atabaýew ýaly rewolýusion duýguly adamlar bilen duşuşmagyna sebäp bolupdyr.

Egrigüzerde bolşewikleriň gizlin duşuşygynyň üsti açylansoň, ol iki aýlap, Baýramalynyň ýag zawodynyň ussasy Wladimir Wasilýewiçiň öýünde žandarlardan gizlenipdir... Onuň gyzy Mariýa bu az gepli, bilimli ýigidi söýüpdür. Olar bir-biriniň taýylygyna göz ýetirip, durmuş gurupdyrlar.

Oglunyň rus gyzyna öýlenmegi Satlyk salary ýyldyrym urana dönderipdir. Ol gazaplanyp, oglundan göwni galyp: «Oglum papak geýen bolsa, orus heleý alyp, özge dine geçen bolsa, men onuň ýüzüni görmerin» diýip, gazaplanyp, guruhana üç gezek malaýyny degrip ant içipdir.

Hommat hem bu habary eşidip: «Siz meni görmän oňýan bolsaňyz, menem sizsiz oňaryn» diýipdirde, birnäçe ýyl öýke-kine edip gezipdir. Emma aý-ýyllaryň geçmegi bilen onuň öýke-kinesi ýene-de ata-enesini, dogan-garyndaşyny, obasyny görmek arzuwyna öwrülipdir.

Onuň bu gün ýol ugra öz obalaryna sowulmagyna hem hut şol isleginiň sebäp bolanlygynyň ujy iki däl. Hommat obalaryna, özüniň ýyl-ýyldan eý görüp ugran kakasy bilen görme-görse, onuň dözümlü ata nazarynyň önünde ýene-de özüni birsalymam bolsa, garagolluk edip, temmi çekmäge kaýyl, çaga saýyp durmak islegi bilen barýar.

Belki, ol häzir öýlerine baryp, kakasy bilen duşanynda, özüni nähili alyp barjagy hakynda, nähili bolanda özüni mynasyp görkezip biljekdigi hakynda oýlanýandyr.

Hommat özüniň obalaryna barjak wagtyňy Mary-da duşan obadaşlarynyň birine aýdyp goýberipdir.

Biz gijöýläňler Goýunjy obasynyň bir çetinden girdik. Ýañyrak köçeden süri geçen borly, ýerden göterilen kirsən entek ýaýramaga oňly ýetişmän, obanyň telpek atym ýokarsynda asyl-asyl bolup dur. Öýleriň töwe-reginde iş-aladalaryna güýmenişip ýören adamlar: «Bular kim boldugykan?» diýen manyda bize seredişýärler. Aýallar höwliüm aýdyp sygyr sagýarlar.

Obany ortalaberenimizde, Hommat atynyň başyny on-on baş sany özbaşyna bölejik bolup oturan öýlere tarap sowdy.

Biz öýleriň önünde çilimleşip, gürleşip duran üç-dört sany adamy gördük. Görüp otursak, olar bize garaşyp duran adamlar eken. «Gelýärler» diýşip oglanjyklar bize tarap ylgansoňlar, töwerekdäki öýlerden ýene-de birnäçe adam daşaryk çykdy.

Hommat atdan düşüp, aňyrdan ylgap gelen çagalaryň çem gelen iki sanysyny gujaklady. Çagalaryň hemmesi ylgan-da bolsa, ýakyn baransoň birnäçeler ýadyrgap sägindiler. Bu papakly, egni plasly, goňras gara ýüň matadan rus biçiwünde tikilen jalbarly adamyň öz ýakynlarydygyna olar bada-bat ynanyp bilmän: «Şumuka beri, şol gelmeli agamyz?» diýen manyda oňa seredişdiler.

Öýlerinden çykan bir bölek aýal-gyz hem biz tarapa yöneldi. Hommat aňyrdan hasasyna daýanyp: «Hany meniň gözden uçan balam?» diýip gelen, başy

Güne ýanyp giden ýas bürenjekli garry aýaly sessiz gujaklady. Garry aýal hamsykdy, soňundanam: «Eneň başynda ýas atynja göreniňi geňleme, balam, iniň Tagan jan bizi armanda goýup gidendir, boýurganybam oturma, ol töweregiňde ýokdur...» diýip ýoguny ýatlap, «Ýogsam ol hem häzir seni garşylaýanlaryň arasynda bolardy» diýen äheňde aglap, oglunyň kükregine ýaplandy. Onýança ýene-de bir aýal gelip, onuň egninden gujaklady. Ol ilki garry aýala göwünlik bererli görünse-de, birki söz geplänsoň, o-da gözüne ýaş aýlap hamsykdy.

Maňa ýasyň üstüne gelendigimiz belli boldy. Töweregimi gallan adamlar hem birbada näme etjeklerini, bu ýagdaýda özlerini nähili alyp barjaklaryny bilmän ýaýdanjyradylar.

Onýança bir gapdaldan eşegini debsiläp, çapdyryp diýen ýaly howlukmaç gelýän adam peýda boldy. Ýüz keşbi birkyýama Hommady ýatladýan bu adam gele- -gelmäne ýagdaýy duýup, dözümlü abyr-zabyr edip ugrady.

— Gelneje, bu nä boluş!.. Baryňa şükür et. Ogluň idäp gelenine begen!

Ol gaňrylyp sereden wagty töwerekdäki aýallar onuň nazaryna düşüňip, dagamak bilen boldular.

Hommat ony tanap, görüşmekçi boldy, ýöne ol görüşmäge gyssanmady, ilki meniň bilen gadyrly-görüşdi, soňundan «Geldiňizmi, inim, sagaman?!..» diýip, Hommady gujaklady. Ol bizi öýe alyp girensoň, töwerekdäki adamlar bilen tanýş etdi. Tegelek ýüzli

alagöz ýigit Hommadyň çagalyk dosty Rejep ekeni. Garaýagyz uzyn agajet, basy silkme telpekli obanyň şura başlygy bolup çykdy. Bizi görmäge gelýän adamlar öýüň içinde barha köpeldi. Olaryň hemmeside aňyrdan özleriniň satlygyny ýüzlerinde mälim edişip gelýärdiler. Elleşip görüşýäni-de bardy, garsa gujaklaşýany-da. Olaryň hemmisi-de Hommat bilen görşensoňlar, onuň agasyna: «Ýitigiňiz gelipdir, gözüňiz aýdyň» diýip ýüzlenýärdi. O-da «Taňry ýalkasyn, geleweriň, geçeweriň!» diýýärdi.

Çaý içilip nahar iýilensoň, aýal doganlarynyň eşidip gelendiklerini aýdyp: «Ejeň ýanyňa bar!» diýip, Hommady başga bir öýe alyp gitdiler. Onuň agasy bir alada bilen daş çykan wagty men gapdalymda tärim arkasyny berip oturan oba şura başlygyndan, onuň kakasyny soradym. Ol ilki: «Aý, garry adam-da bular, köneçilräk ýaşuly-da... Il-ä Hommat ýaly deňli-derejeli, bilimli ogul tapanok... Köneçilräk-dä...» diýip, hakykaty aýtmajak bolup synanyşdy. Öz jogabynyň meni kanagatlandyrmadygyny aňandan soň bolsa gönüledi.

— Satlyk aga oglunyň geljegini eşidip, eşegini münüp, şu gün säher-säherler obadan çykyp gidipdir...

Hommadyň özi-de oturan ýerinde bu habary eşiden bolsa gerek, ol reňkini öçürip, perişan halda dolanyp geldi.

Goýunjy obasynyň adamlary biziň bilen gijäniň bir wagtyňa çenli oba ýagdaýlary, ýurt ýagdaýlary

hakynda gürrüň edişip oturdylar. Olar sagbollaşyp, öýli-öýüne çasysyp ugranlarynda, oba eşekleri aňnyrysýardylar, itler ol ýandan, bu ýandan üýrüşip, daş aradan bir-birleriniň habaryny alýardylar. Bi-reýýäm ýatar wagtynyň bolanyndan habar berýärdiler.

Şol gününň ertesi biz gara daň bilen atlanysyp, ýene-de ýola düşdük. Goýunjy obasy ümrünň içinde tutuksy nazar bilen biziň ýeňsamizden seredip, oýurganyp galdy.

* * *

Säheriň çygly şemaly ot-çöpleriň üstüne labyryny atyp öwüsýän ekeni. Biz agşam ýatakda durup, bede iýip, dynjyny alan atlarymyzy ýanaşyk sürüp, töweregiň syncysy bolup barýardyk. Günorta gitdigimizçe, ot-çöpleriniň hiliniň köpelyänligi, boýunyň uzalýanlygy duýulýardy. Göwnüme, Guşga golaý barylýsa, ýaz otlary göwsüne çykarly görünýärdi. Meýdan torgaýlarynyň sesi kimdir biriniň janyýangynly jibirinmesi bolup eşidilýärdi. Bir belendiň üstünde ösüp oturan syrdam çynary görüp, men onuň suratyny çekmek arzuwy bilen atymyň başyny çekdim. Bu ýerden seretseň, ol gögümtil-garamtyl asman bilen goşluşyp, saýawany ýadyňa salýardy. Suratyny çeken wagtym asman gümmezini biraz aşak düşürdim welin, çynar, hakykatdanam, dünýäde iň uly saýawana öwrüldi duruberdi. Ol çynar biziň düşläp, şol ýerde nahar edinmegimize sebäp boldy. Hommat çalak-çu-

lak garbananson, oduň gapdalyna uzynlygyna, ýazan donunyň üstünde aýaklaryny ýygryp, çugtduryp ýatdy. Dessine-de irkildi. Men onuň agşam hyýalynda kakasy bilen gürleşip, oňly uklamadygyna gözümi ýetirdim. Hommadyň göwni galypdy. Men birsalym ol ukudan turandan soň, oňa özümiň nähili göwünlik bermelidigim, ony Goýunjy obasy bilen bagly pikirlerinden nädip daşlaşdyrmagym hakynda oýlandym. Ýene birden beren göwünligim, onuň ýarasyny täzelemek bolaýmasyn diýen pikir kelläme gelensoň, ol göwünligi wagtyň özüniň bermelidigine düşündim. Raýymdan döndüm.

Hysadyr gamyslygyň, ýylgyndyr toraňňylygyň elinden alnan bölek atyzlar önümizden çykyp ugran mahaly biziň ýene-de bir oba ýakynlaşýandygymyz belli boldy.

Biz her gezek ekin meýdanlarynyň duşundan geçenimizde, ol ýerde daýhanlaryň çil çekişip, ekin ekilen ýerlere ýap gazysyp, sürüm sürüp, täze ekişe taýynlap ýörüşlerini görýärdik. Ir ekilen arpadyr bugdaýlar atyzlarda ygşyldasyp, göz guwandyrp otyrды.

Şol barmana biz gijöýlänler iki öküz bilen ýer sürüp ýören adama duşduk. Ol iki atlynyň dabyrdasyp özüne golaýlap gelenini görüp, öküzlerini saklady. Onuň ýüzi dowamlydy. Gözleri gyýmarakdy. Ak köýneginiň üstünden geýen ýalaňgat donunyň syny bilen bilini ykjam guşapdyr. Näçe içgin synlasa-da, ol birbada biz barada belli bir netijä gelip bilmedi.

— Ekinin başyna görsün, dayhan aga!

— Aýdanyň gelsin, ýagsy ýigit. — Hommadyň göwünjeňlik bilen diýen sözüne ol tutuksy jogap berdi.

— Ýer kimiňki? Şereketiňkimi ýa özüňkimi?

— Ýer-ä, ýagsy ýigit, özümiňkem däl, şereketiňkem, gurbany gitdiklerim Nogul işanyňkydyr.

— Ol Nogul işan diýýäniň nä maýyp-müjripmi?

— Aý, ýok, şükür, synasy sag. Dil ýetirmäwer, inisi!..

— Onda onuň özi sürse bolmaýarmy ýerini?

Su gürründen soň onuň ýüzi açyldy, biziň öz çaklan adamlaryndan dældigini bilendigini aýdyp, göwünjeň gürlleşdi. Ol bizi ilki gören mahaly, çöllerde jeňňelliklerde gaça urşup, ýaşap ýören galtamalaryndan öýden eken. Soňra ol biraz mundan öň iki-üç atlynyň duýdansyz meýdanda iki öküz bilen ýer sürüp ýören öz obadaşlarynyň birini elini baglap alyp gidişlerini, ol ýigidiň hem ýolda ugurtapyjylyk bilen özüni olaryň elinden halas edişini ýatlady.

«Ýigidem ýeser eken, şol barmana ol bir çykalga tapmasa, bularyň özüni guýa gaçan ýaly etjeklerine düşünişdir, at yzynda süssenekläp gelsine samyrdap ugrapdyr... Görersiňiz işan agaň gudraty sizi çişirip öldür. Men öz ýerimi däl, sonun ýerini sürýän. Ol ýyl gyzylgojalydanam biri siz ýaly onuň ýorunjasyna seredýäne sögüp, sonundanam çişip ölüpdü, almytyny alypdy...» diýipdir. Kurhan sürelerindenem tapan-tupanyndan okaşdyrypdyr. Galtamanlar atla-

ryny saklap, oňa kelemesini öwürdibem görüpdirler. Şundan soň onuň Nogul işana berlen daýhandygyna ynanyň, boşadyp goýberipdirler.

Biz onuň ýaňy ýer kimiňki diýlip soralandy, «Nogul işanyňky» diýenini diňe şundan soň düşüňip galdy.

Atlarymyzy sürüp ugrabermekçi bolanymyzda, täze tansymyz özüniň hem indi bu ýerde uzak galman, biziň barýan tarapymyza — oba gitjegini, birsalym bize ýoldaş boljagyny aýdyp, öküzlerini kündeden boşatmaga durdy. Ol öküzlerini çatyp, öňüne salansoň, biz ony öz atlarymyzyň haýsy bolsa-da birisine artlaşdyrmakçy bolduk. Ýöne ol obanyň ýakyndygyny aýdyp, pyýada ýöräberenini kem görmeýänini duýdurdy. Atlaryň gapdaly bilen lepbildäp ýöräp ugrady.

Her gezek ekin meýdanyna gabat geleninde ol: «Bu ýere pagta ekdik, bu baş peýkal meýdana künji sepdik» diýip, bize ekilen ekinleriň maglumatyny berişdirýärdi. «Suw ýetiriniň bilsek, derýaň suwy bol bolsa, el ýaly ýerim bolsa ekmän goýýan dälde...» diýip, gowy hasyl hakynda göwün ýüwürtdi.

Obanyň deňine ýetenimizde, ol bizi öýüne myhmançylyga çagyrdy. Aýdym-saz ederis diýen manyda, dutarynyň hem bardygyny ýatlady. Biz Ýolötene howlугýanymyzy aýtsak-da, ol muňa üns bermedi.

— Gaýgysyz agan adamlary bolsaňyz, meniňkä düşlemän geçseňiz bolmaz. Ol maňa duşan ýerinde men onuň ýüzüne nähili serederin. «Agamyrat, ol

gezek saňa meniň iki sany tansym-a duşan eken» diýse, öýe çagyрманym ýadyma düşüp utanmanmy? Men onsaňam ýöne bir adam hem däl ahyrym, özüm-de bolsa meniň dilgat... Soňra ol özüniň Türkmenistanyň I gurultaýynda Kalinin, Atabaýew, Aýtakow bilen duşuşanyňy, olaryň hem ýolumyz düşse, obaňyza hem bararys diýenini, şondan bäri obadaşlarynyň özüne «Agamyrat dilgat» diýýänini buýsanç bilen ýatlady. Bize ylalaşyp, onuň yzyna düşü bermekden başga alaç galmady. Agamyradyň öýüne gelip, birki käse çay içýänçäk, syrykda kakadylan etden bişirilen çekdirme önümize geldi. Agamyrat dilgatyň «Pylany akgaňa aýt, neme akgaňa aýt» diýip, ogluna çagyrdyp getiren adamlary bilen biz nahary önümize aldyk.

Türkmenler nahary uly tabaklara guýup, onuň daşyna üýşüşip bile iýýärler, hem munuň ýüreklerindäki agzybirligiň alamatydygyna ynanyrlar. Men türkmenleriň arasynda bolup, olaryň iki sözleriniň birinde «Agyz-dil birligi bolsun!» diýen sözi köp gaýtaýlanýanlygynyň, agzybirligiň küýselyänliginiň şaýady boldum. Şeýle-de olar «Türkmen agaň agzy ala, ýogsam, aňsat muňa batyrynyp bilen bolmaly däl, munuň öýüni ýykýan zat agzalalygy» diýip, gürelemegi gowy görýärler.

Türkmenleriň ähli tirelerinde deň derejede sarpa goýulýan Magtymguly sahyryň arzuwy hem türkmeniň köpden bäri elýeterinden uzakda bolan şol agzybirlik bolupdyr.

Şahyr, Görogly ýaly il-gününe eýe boljak serkerdäniň gözleginde bolupdyr. Kän türkmenler onuň Hindistana gitmeginiň baş sebäbiniň hem hut şol gözlegdigini çak edýärler. Ol ýerdäki Mogollar döwletiniň goşunbaşysy han hanan Baýramhan ýaly, zandy türkmen kowymun-dan bolan ärleriň at-owazasy onuň gulagyna-da ýeten bolmaly. Ýöne ol öz iline gerek är ogly ne Hindiden tapypdyr, ne-de Eýran, Siriýadan. Oňa ol serdar ogly «Köp garaşdym, ajap eýýäm gelmedi!» diýen döwrüniň gelip, sonuň döretmelidigi belli bolupdy. Agzybirlik hakynda oýlananymda, Tejen ýolunda duşan Çarynyň lapykeçlik bilen elini silkip aýdan gürrüni-de häli-şindi meniň ýadyma düşýär. Biz onuň bilen bir wagtky dünýä zahyr türkmenler hakynda gürrüň edip gelýärdik. Şonda ol: «..Andreý aga, bu görýänleriň seniň ol gerçek türkmenleriňdenem däldir, bolsa-da ol uly iliniň özüni oňarman, il atlananda eşeginiň kölegesinde nasyny atyp irkilip galýan, pursady duşdan geçiren garyn guly zaňňarlardandyr. Ýa-da ol gidenleriň ýerine ondan-mundan gelen ykmandalardyr» diýip janygypdy.

Bu gürrüňe şol wagt Hommadyň nähili düşünenini bilemok, maňa welin, onuň öz halkyny hiç kesden kem söýmeýäni belli bolupdy. Sebäbi bu sözler tüýs öz il-gününi söýýän, onuň ýetmezini görüp jany ýanýan, onuň öz adyna mynasyp bolmagyny isleýän adamyň diýäýjek sözleridi.

Biz naharlanyp bolup-bolmankak, bir on-on bir ýaşly ýortmança oğlan gapynyň önünde peýda boldy. Öý eýesiniň adyny tutup, jammyldady.

— Agamyrat akga, kepbämiziň çäýtysyny göterjek diýorlar, akgam dagy garaşyp durlar, gelsin diýdiler!

— Syryk-beýleki tapysdyryberiň!

Öý eýesi tiz gelýänini aýdyp, «Oturyberiň» diýse-de, bizem onuň yzyndan galmadyk.

Bu ýerde elleri syrykly birnäçe adam töwerekden çagyrylanlaryň üýsüşlerine garaşyp duran eken.

Güýç ýeterlik diýip hasap edilensoň, adamlar öýüň ortasynda pessejik depä meňzäp duran gamys kepbäniň ýokarsyny ýerli ýerden «hany-da, hany» bolup göterip, ony kepbäniň aşaky böleginiň üstünde goýdular. Iki-üç adam hyşadan oňarylan ýüp bilen onuň telim yerinden ykjam sarap pugtalady. Şeýdibem töwerekde ýene-de bir gamys öý köpeldi.

Gürriň berişlerine görä, şeýle kepbäni iki türkmeniň biri örüp bilýärmiş. Ol köplenc halatda hyşadan, şeýle-de ýylgyndanam edilýärmiş. Onuň ululygy, beýikligi adaty öýleriň ölçeğinde bolýar eken. Ölçenip alnan, öýüň oturjak tegeleginiň gyrasyna, öýi saklap durmak üçin her bir, bir ýarym metrlikden agaç dikilýär. Çatma iki bölekden bolup, onuň ýokarky çäty diýilýän bölegine ýerde örüp, soňundan uzyn syryklaryň kömegi bilen ýokary göterip yerinde goýýarlar. Çäytynyň süňni gysym-gysym edilip pugta berkidilen hyşadan. Ol gümmeze

meñzeş bolany üçin, ýagyn geçirmeýär. Gümmeziň ýokarsynda tüsse çykar deşik goýulýar. Kepbäniň ýyly bolmagy üçin, köplenc babatda onuň aşaky bölegini samanly palçyk bilen käte bir tarapyndan, käte-de iki tarapyndanam suwalypdyr. Kepbe dikeltmek üçin köp azap edilmeyär, ugruna çykan adam ony aňyrsy bir hepde, on günde gurýar. Beýle kepbelerde hemişe ilatyň eli ýuka, öý gurmaga mümkinçiligi bolmadyk, ýoksul gatlagy ýaşapdyr.

Täze kepbäniň süňnünden ýakymly gamys ysy göterilýär. Men daşynda aýlanyp, onuň ol bi ýerinden tutuşdyryp gördüm. Bu agyn gamysdan, ortasynda ot dagy ýakylanda uçgun böküp tutaşyp ötägitmeýär-mikän diýip oýlandym. Kepbäniň içinden dikilen agaçlaryň tüýs gerek zatdygyny anykladym. Ol bol-masa gatyрак ýel tursa kepbäniň nä güne düşjegini özümçe göz önüne getirip gördüm.

Ol ýerden gaýdyp gelyärkäm men aňyrdan indi-ä birsalym aýdym-saz diňläýsek gerek diýip, pikir edip gelyärdim hem ýokarymdaky özümiň ýurdumda gören ýyldyzlarymdan has ýiti görünýän ýyldyzlary, olaryň gapdaly bilen goşun saplarynyň önünden geçip barýan şöhratly generaly ýatladyp, şuglasy bilen töweregini ýagtyldyp barýan Aýy synladym.

Ýöne ýene-de meniň çakym çykmady, gelsek bu ýerde bizi myhmançylyga çagyrmaga gelen ýene-de bir ýumuş oglangy garaşyp duran eken.

Ol biziň önümüzden çykyp: «Agyrmyrat akga, babam myhmanlarynam alyp gelsin diýor!» diýip

habaryny berdi. Ol ýerdenem bizi başga öýe äkitdiler. Men bir gezek Hommada ýolda bir öýden başga bir öýe barýarkak, doklugymy, indem hiç zat iýere ýagdaýymyň ýokdugyny aýdan wagty, ol: «Andreý Andreýewiç, gaýrat et, çagyrylan ýere barmazlyk, biziň ilde halanyлмаýan zatlaryň biridir. Köp iýmek hökman däl, işdäň alanyny iýäýersiň, duzuny dadyp, goýsaňam bolar, barmasak «Duzumyzdan uly boldy, ugursyz myhmanlar eken» diýip, gaty görerler» diýip düşündirdi.

Her baran ýerimizde-de ähli gürrüň meniň töweregimde bolardy. Töwerek meniň Leningrad hakynda beren gürrüňlerimi höwes bilen diňlärdi.

Bir baran öýümüzde meniň gürlеýşime birden pyňkyryp gülen oglanjygy bada-bat öýden çykaryp kowdular. Özümiň türkmençe gepleýşimiň näderejededigini bilýänim üçin, men oglanjykdan gaty görmedim. Gaýta, tanyş fransuzymyň rusça gepleýşini ýatlap, soňa meňzeýän bolsam gerek diýip oýlandym.

— Lenin agany öz gözüň bilen gördüňmi? — diýip, menden uly gyzyklanma bilen soraýardylar.

— Gördüm — diýip, jogap berýärdim, öz duşuşygymy ýatlaýardym.

— Bir ýerde ýaşabam, heý, görmezmi — diýýänlerem bardy. Dogrudanam, olaryň birnäçesi meni Wladimir Iliç bilen bir kowçumda ýaşaýandyr, her gün irden duşuşyp, «Sag aman ördüňizmi?», «Şükür» diýşip, onuň bilen özleriniň sorasýslary ýaly häli-şindi saglyk-amanlyk sorasýandyr öýdýärdiler.

Soraga nähili jogap berjigimi bilmän ýaýdanjyran wagtym, ýagdaýymy duýup Hommat maňa kömege ýetişerdi. Ildeşlerime gerek jogaby onuň özi bererdi.

Biziň aramyzda her gezek diýen ýaly töweregiň bilesigelijiliginden, olaryň soraglaryndan dörän gürrüňler bolýardy:

— Lenin aga, Görogldy beg ýaly ýetmiş iki dil bilenmiş diýýärler?

— Köp dil-ä bilipdir...

— Onda ol türkmençänem bilendir.

— Hywaly türkmen Mollaoraz onuň ýanyna barypdyr-a, şonuň bilen, elbetde, gepleşendir — diýip, süýrükelle ýigit öz sözünü tassykladjak bolup, soňundanam meniň ýüzüme seretdi.

Men oňa:

— Wladimir Iliç bilen duşuşan mahalyym men Türkmenistana gelmändigim, türkmen dilini-de bilmeýärdim. Şol wagt türkmençäni bilen bolanlygymda onuň bilen siziň diliňizde gepleşip görsem-de görerdim — diýip, ýarym oýun bilen jogap berdim.

Bir gezek eli hasaly garryrak aýal biziň oturan öýümiziň gapysyny açdy. Bu ilde aýal-erkek, has-da ýat adam aralarynda bolan mahalynda garysyp-gatysyp oturmaýarlar. Gapynyň bir gapdalynda oturan öý eýesi ýigit ony görüp aladalandy.

— Ene, sizmi?

— Mendirin, oglum.

— Girjek öýüňi ýalňyşan-a dälsiň?

— Ýok, balam... Lelin agany gören, türkmençe

gepleýän orus myhman geldi diýdiler, şony göräýin diýdim.

— Gel onda, otur.

Öý eýesi oňa ýanyndan ýer berip oturdy. Ol gürrüňe goşulman, gündogar aýallaryna mahsus kanagatlylyk, saýhallylyk bilen töweregi diňläp oturdy. Birsalymdanam ýadadymy ýa-da öz gelmegi bilen gürrüňiň şowhunyny gacyrandyryn öýtdümi nämemi., gidermen boldy. Diňe işikden çykyp barýarka: «Şeýdip ynsan-ynsanyň dilini tapawersin, Hudaýym...» diýip dillendi-de, soňundanam doga meňzeş birzatlary hümrüdedi.

Biz gijäniň birwagty argynlygymyzy duýup, birsalym ýatyp dem-dynç almagy arzuw edinişip, myhman ýerimize dolanyp geldik.

* * *

Ýolötene barýan ýol, hä diýmän, bizi jahan ýagtylyp ýetişmänkä, oba çalym berip oturan şäherjige getirdi. Bu gün bazar günü eken. Adamlar daň bilen aýak üstündediler. Ikibir, üçbir bolşup., gürlleşip, şäher töwe-regindäki obalardan gelyän atly, eşekli bazarcylar häli-şindi bize gabat gelyärdiler.

Görüp otursam, Mary töweregindäki posýoloklarda adaty bazar hepdäniň dördünji, altynjy günlerinde dürli-dürli wagtlarda edilýän eken. Bu, elbetde, adamlaryň birek-biregiň bazaryny bazarlamaga özleri üçin döredilen mümkinçiligi bolmaly. Birsalymdan

biz türkmen zenanlarynyň geýnişinden üýtgeşik geýnen zenany eşegaraba mündürip alyp barýan adamyň yzyndan ýetdik. Arabany başy selleli, ak köýnek, ak balakly, aýakýalaňaç, türkmenlere görä has garaýagyz görüňän alagöz adam sürüp barýardy. Aýal arabanyň dörtdeň üç bölegini tutup, uly bir deňiz köpüginini ortasyndan kellesini çykaryp oturana meňzäp, töweregini synlap, gözlerini ýaldyradyp otyrды.

Her gezek men özümiň öň görmedik türkmen tirämiň arasyna düşenimi töweregimdäki aýallaryň geýimleriniň üýtgemeginden aňýardym.

Tireleriň erkek adamlarynyň aýallara seredeninde, bir-birleri bilen has ysnysykly gatnaşykda bolandyklaryny olaryň geýen geýimlerinden çen tutup bilse bolýar. Erkek adamlaryň geýnişinde uly bir tapawut ýok. Aýallaryň geýnişinde welin tapawutlylyk mese-mälim. Meniň Kaka, Duşak töwereginde synlan aýallarymyň geýnişi, teke tiresiniň aýallarynyň geýnişinden tapawutly.

Saryk tiresiniň aýallary-da özboluşly geýinýärler. Hut düýn Hommat ikimiziň aramyzda, ýolda gelýärkäk bu barada gürrüň bolupdy. Şonda ol maňa saryk tiresiniň zenanlarynyň geýimleri hakynda öz bilýän zatlaryny aýdysdyrypdy.

Bu etrabyň ýaş gelinleri börügiň üstünden owadan matalardan tikilen yeňiljek bürenjek atynýarlar. Orta ýaşan aýallar ak hasany sary ýa-da gyzyl reňklere boýap atynýarlar. Bu öz gezeginde olaryň

ogul öýerip, gyz çykarandygyny alamatlandyrýar. Hasany toýlarda dabara bilen bu derejä mynasyp bolan zenanlaryň başyna atýarlar. Inň garry aýallar ak hasany atynýarlar, agtyk-çowluk gören aýallar, diňe sol aýallar ak esgi atynmaga mynasyp hasap edilýär. Il içinde agtyk-çowluk görmedik aýallaryň arasynda segsen ýaşasa-da, ak atynmadyklar bolupdyr.

Gören, eşiden zatlarymy ýatlanym üçin, şeýle-de bu hili geýnen aýala heniz duşmanym üçin, ony gören wagtyň men ýene-de bir öň özüme näbelli bolan türkmen tiresiniň arasyna gelendigimizi çak etdim. Ýöne men bu gezek ýalňyşan ekenim. Arabanyň üstünde ak guw ýaly bolup oturan aýal buluç zenany bolup çykdy. Aýdyslaryna görä buluçlar bu ýere golaýda gelenmişler... Owgan emiri, Habibulla han, Beçe Sako tarapyndan tagtdan agdarylandan soň, emiriň tarapynda durup urşan buluçlaryň hem bir bölegi ýurduny taşlap gacmaga mejbur bolupdyr.

...Taryh buluçlaryň birçak Siriýanyň Halap şäheriniň töweregindäki daglarda ýaşan halk bolanlygyndan habar berýär.

Omiadlar dinastiýasynyň Halifi Ýaziz (680—683) ymam Hereti öldürensoň, buluçlar sol ýerden dargapdyrlar.

Gündogaryň belli şahyry Firdöwsî hem öz «Şanamasynda» Hosrow patysanyň buluç taýpalary bilen gandöküşüklü söweşler edendigini ýazypdyr.

Buluçlaryň ýaşululary gelip çykyş taryhlary bilen gyzyklanyp sorag beren wagtymyz: «Biziň aňrymyz

Mir Jalalyn dört oglundandyr, Mir Jalalyn bolsa kimdigini, Hudaý janyň özi gowy bilýändir» diýsip, çaklama gürrüňleri aýdysdylar.

Buluçlaryň türkmenleriň arasyna düşen topary özbaşlaryna, küren il bolup oturan ekenler. Olaryň kethudasyna Abdykerim diýilýär. Hommat Atabaýewiň tabsyrygy boýunça özüniň ýörite Kerim han bilen duşuşmalydygyny aýdyp, meni-de buluçlaryň ýanyna alyp gitdi.

Ol ýere ugramazymyzdan öň Hommat sakgalmurtuny syrpy, özüne ýagsy serenjam berdi. Marydan bäri ýeke gezegem egnine sokmadyk komissar keltekçesini, maňlaýy ýyldyzly papagyny geýdi. Men ony synlap, onuň gürlleşmeli adamsynyň ýönekeý adam däldigini, bu geýimleriň häli-şindi kim bilen gepleşýänini ol adamyň önünde nygtamalydygyny oýlanyp bildim.

Hommat iki tarapdan baýdak göterilip, gepleşik üçin söweş togtadylandan soň, bolşewigiň adyndan gepleşige ugrajak komissara meňzedi.

Buluçlaryň köpüsi ýerkümeler gazynyp, onuň üstüni ot-çöp bilen basyryp ýasaýan ekenler. Aýakýalaň, başaýyk çagalar dünküldeşip, ýeriň çygyny hasaba alman, sowhun bilen oýnaşyp ýörler. Garagözelejek, Güne ýanan horhomsy çagajyklar. Olar biziň münüp barýan atlarymyzy, geýimlerimizi gapdaldan geçen wagtymyz aýratyn bir gyzyklanma bilen synlaýarlar. Wagyrdaşyp öz aralarynda, bize düşnüksiz bolan dilde gygyrysyp gürlleşýärler. Hom-

mat at üstünde töwregini synlap barsyna, nämedir bir zady göwnüne jaý edip bilmän cygyldy: «Andreý Andreýewiç, biler bolsaňyz, şulara hökümet tarapyndan iki gezek pul kömegi berildi. Öý dikip, ile meňzeş ýasasynlar diýlip. Birinji berlen pul-a Kerim han tutuşlygy bilen özüne siňdiripdir. Sürüsini artdyrypdyr. Ýakynda respublika ýene-de bulara pul kömegini berdi. Ana, görýäňiz-ä, heniz-ä hiç hili üýtgesiklik ýok. Ony-da Kerim han öz derdine ýaradan bolmaly. Gaýgysyz Serdarowiç maňa şu kömegiň köpçülige paýlanysy bilen gyzyklanmagy tabsyrypdy»... Biz iki-üç sany, töwrekden aýratyn bolup saýlanyp oturan palçyk jaýyň önünde at basyny çekdik. Bu jaýlar Kerim hanyň, onuň ejesiniň bolýan öýi eken. Gapylaryň öýünde oňa-muňa güýmenişip ýören talabanlar, biziň ýanymyza gelseler-de, atlarymyzy tutmaga howlukmadylar. Olar baryp habar berensoňlar, öýleriň birinden geýnüwli, bili hanjarly, aýagy teletin ädikli, ýüpek, ak matadan bol edilip tikilen köýnek geýen on-üç, on-dört ýaşly ýigdekçe epeýsiräp çykyp, biziň habarymyzy aldy.

— Kerim han ogly, Mir Aly han sizi diňleýär, adamlar. Aýdyberiniň habaryňyz bolsa!

— Türkmenistan respublikasynyň wekilleri, Gaýgysyz Atabaýewiň tabsyrygy bilen, Kerim han bilen gepleşmäge geldi. — Hommat bu sözleri aýdyp, özüniň kimdigini, maksadyny mälim etdi.

— Kerim han öýünde ýokdur, ol çöldedir, aw awlaýandyr. Aýdybermelidir, onuň ogly sizi diňleýändir!

— Kerim han haçan gaýdyp geler?

— Ony hanyň özi, hem Alla bilýändir. Han atam Hudaýdan başga adama hasap-hesip berýän däldir.

Ol bu sözleri «Size — bolşewiklere degişli» diýen manyda diýdi.

— Çöle çykan bolsa, onda ol bir hepde-on günsüz gara bermez — diýip, Hommat oglanyň gepleşmäge göwünlidigine ähmiýet bermän, atyny yzyna dolady.

— Guşgudan dolanyp gelyärkäk darap geçäýmeli bolar ýa-da ýolda onuň özüne duşarys... — diýip, özüni kanagatalandyrdy.

Buluçlar ýaşaýyşlarynyň kynlygyna seretmezden, öz ýaşaýyşlaryndan gowy ýaşaýyşyň barlygyny bilmeýändikleri üçin bolsa gerek, şadyýan ekenler. Olar topar bolşup, tans edişip, gadymy buluç aýdymyny üýtgeşik bir göçgün bilen zarynladyp aýdýan ekenler.

Ölümiň alamaty — gyzdyрма gagsamadyr.

Ýagysyň alamaty — gaý-tupan — çagsamadyr.

Söýginiň alamaty — ýylgyрма — ogsamadyr.

* * *

Ýölötene gelip, Gyzył Goşunyň Ýölöten otrýadynyň komandiri Atçapar Taýyrow hakyndaky gürrüňlerim ýene-de meniň Guşgy galasy hakynda eşiden zatlarymy ýatlamagyma sebäp boldy.

... Guşgy 1917-nji ýylda Oktýabr rewolýusiýasynyň Peterburgda amala aşanyny eşiden ilkinji nokatlaryň

birisi bolupdyr. Bu ýerde güýçli telegraf gatnasygy bolupdyr. Şeýle-de bu ýerde A.N.Zaýsew, G.S.Morgunow, I.K.Sliwiskiý, I.N.Sybizow ýaly bolşewikler hem bar ekeni. Guşgy galasy Peterburga telefonogramma ýollap, rewolýusiýa öz sesini goşupdyr. Guşgy galasynyň ýokarsynda rewolýusiýanyň Gyzył Baýdagy peýda bolupdyr.

...Rewolýusiýanyň önüsyraşynda knýaz Nikolaý Konstantinowicz Romanowyň başda durmagy bilen Guşguda gorhana döretmeklik (THO-nyň okýaragynyň uly bölegini saklamak) karar edilipdir. Bu işe ýolbaşçylyk etmek bolsa polkownik P.P.Swetkowa tabşyrylypdyr. Az salymyň içinde Guşguda Türküstan harby okrugynyň ok-däri zapasynyň ýarysyndan gowragy jemlenipdir. Jahan urşy artilleriýa skadlaryny boşadypdyr. Diňe Guşgy gorhanasynyň ok-däri zapasy ellenilmändir. Onuň rus-owgan ýagdaýlary juda bulaşan ýagdaýynda gerek boljagy göz önüne tutulypdyr. Angliýa ruslar bilen owganlary çaknyşdyrmagy niýet edinipdir. 1918-nji ýylyň 21-nji iýunynda Welikobritaniýanyň baş ştabynda «iňlis-hindi» administrasiýasy Owgan emiriniň Mary — Guşgy aralygyny eýelemegine hökman kömek etmelidir diýlip ýörite hat taýynlanypdyr.

Gala bolşewikleriň eline geçensoň, olardan galany hem gorhanany almak niýeti bilen Graf Dorrer öz adamlary bilen bu ýere gelipdir. 29-30-njy iýulda iki güne çeken Guşgy Sowetiniň ýygnagyndan soň, guşguly işçiler, gyzył goşun esgerleri «..Hiç kime ok-

ýarag bermeli däl, şu ýarag bilen goranmaly, çörek, güýç meselesi bilen ýerli daýhanlara ýüzlenmeli, juda çykgynsyz ýagdaý bolsa, onda galany duşmana tabsyrman ýarmaly, eger gala tabsyrylsa, bu işçiler synpyna dönüklük edildigi bolar...» diýip netijä gelipdir.

Bolşewikler Soweti öz kararlarynda daýhanlar bilen arany sazlamaly diýende bu işe hötde gelip biläýjek adamlaryny göz önünde tutupdyr. Olaryň garadan gaýt-mazlarynyň biri-de, aňly-düşünjelilik bilen özüni rewolýusiýa tutuşlygy bilen beren, oňa elinden gelen hyzmaty gaýgyрмаýan Atçapar Taýyr ogly bolupdyr. Atçapar jahyl wagtlary Hindiguş GES-ini guran rus ussalarynyň arasynda işläp, olaryň dilini öwrenipdir. 1914-nji ýylda ýerli baýlar ony, öz garyndaşynyň deregine päleçilige ugradypdyrlar. Goňur esger şinelini geýen Atçapar uruş hupbatlaryny birkemsiz başyndan geçiripdir. Edermenligi üçin Georgiý haçy bilen sylaglanylypdyr. Rewolýusion meýilli adamlar bilen duşuşyp, ysnyşypdyr. Oktýabr rewolýusiýasyndan soň ol ýene-de iline dolanyp gelipdir. Podpolýeçi-bolşewikler Täşli Annamyradow, Alan Zepow, Akmyrat papak bilen goşulýşypdyr.

Bu gatnasyklar bolsa soňra onuň Goşgy galasyndaky rewolýusionerler bilen ysnyşygyna, öz halkyndan ilkinjileriň biri bolup, rewolýusiýanyň atlysy bolmagyna sebäp bolupdyr.

Atçapar egni gyrmyz donly, aýagy teletin ädikli, başy keseligine gyzył mata tikilen ak silkme telpekli,

görenlerde höwes döredip, at üstünde gezyňan ýigit eken. Ony görende dünýäsini unudýan gyz-gelinler az bolmandyr. Şol zenanlaryň biri-de Rahmanýaz hanyň üçünji aýaly, tatar täjiriniň gyzy, öz görmegeýligi, nä-zikligi bilen ýigitleri ýuwardundyrýan Zeýtune han bolupdyr.

Zeýtune han ony soňuna saýman, adamsynyň gazabyndan çekinmän, din-adatyň perdesine hasaba alman söýüpdür. Onuň gözi hemişe töwereginden Atçapary gözläpdir. Otursa-tursa, atyny säpjedip gelýän görmegeý ýigit onuň gözünüň önünde bolupdyr.

Bir ýola iki sany bir-birege küýsöp ýören ýürege belet, Atçaparyň otrýadynyň esgerleri Zeýtune hany ogurlap, guma, Atçaparyň huzuryna alyp gelipdir. Ony getirenler özleriniň haýyr iş edendiklerine halys ýürekden ynanyan ekenler. Ýene Zeýtune han ömründe birinji gezek Atçapara alagöz bolup seredipdir.

— Kimden garaşsam-da, senden-ä beýle peslige garaşmandym, Atçapar! — diýip, hiç zatdan bihabar Atçaparyň ýüzüne durupdyr. Atçapar hem ýigitlerine: «Häziriň özünde burnuny ganatman, alyp gaýdan ýeriňize eltiň!» diýip, yzyna öwrülip gidipdir.

Sen bu aýallary goýaýgyn, bular bir düşnüksiz dünýä bolýan eken. Şundan soň Zeýtune hanyň Atçapara bolan söýgüsi has-da artypdy...

Halky öz tarapyňa çekmek meselesinde aklar hem uly işler geçiripdirler. Polkownik Zykowa tizden «Murgap frontuny» döretmek, Guşga zabt etmek

başardypdyr. Ýerli milletiň Gurbanýaz han, Rahmanýaz han, Seýitmämmet han ýaly barly adamlary Zykowyň tarapyndan ýygnanysypdyrlar. Gusgy bolşewikler Sowetiniň tabsyrygyny alan Atçapar Taýyrow, Täşli Annamyra-dow dagy il içine gidipdir. Gysga wagtyň dowamynda olar Ýolöten, Tagtabazar iliniň agramly bölegini öz agyzlaryna garatmak, ilin Arnageldi Ýagmyr, Gully Emin, Akynyýaz Mämmet ýaly abraýly adamlaryny öz taraplaryna çekmek başardypdyr.

«Murgap frontunyň» gürrüni bolanda, bir ýola bize Hezretguly-Hezzi akga diýilýän adam özüniň ol gosunda bolanyny gürrün berdi.

— Bizler-ä barammyzda Söýnaly-Bedenden üç adam-dyk, ýolbaşçymyz bolsa, mana, ol Ýazgeldi tarkaş. Gulhan baý bizi hakyna tutupdy. Herimize bir tamdyr nan berdi. Bir goýnam gowrup berdi. Birazrak gusdyrnak çay bilen şahanabadam berdi. Bu zatlar biziň nirde gören zadymyz. «Berim gökden ýol ýasar» diýleni. «Urşa gitmeli» diýdiler, «Bor, urşa gideris» diýdik... Bärden baryp, birki gün-ä ýatdyk. Çemenäniň töwe-reginde ýylgynlygyň içinde. Üçünji günem säher-säherler Allany çagyryp, çozduk demir ýola tarap. Äý, Orus seni bir golaýyna ertomy. Aňyrdan bir otly göründi. Soňundanam plimýot atyp gyzyl ot bolup ugrady. Biziň bolsa ýaragymyz egri gylyçmy-da, çarsak, gyrkylyk. Berenlerinde «Häzir şular bilen urşuň, galany alanymyzsoň, heriňe bir başatar bereris» diýdiler. Baýyň beren zatlary ýadymyzda, bizem hoşuň atasy ölmändir, «Hoş»

diýdik. Otludaky oruslaryň arasynda bir ak telpekli türkmenem göze ilýädi. Soň eşidip otursam, ol gyzyl gojalynyň Atçapary ekeni.

Alan goşumyz bolmady, yza çekildik. Äý, biz-ä näme, bir ulurak ýylgynyň üstüne donumyzy atyp, kölgä edindik-de, ondan-mundan gürrüň edişip ýatyberdik. Iýmäge azygymyz bar, içsegem derýadan tüňçäni dolduryp, oda goýaýmaly.

Ine, bir gün giçlik pinek edip tursam, töweregimde adam ýok. Birazdan ýoldaşlarym ýene-de donlaryny süýreşip geldiler. Gully emin bilen Akynyýaz Mämet, Atçapar üçüsi gelenmiş. Olar ili ýygnap:

— Oglanlar, öýli-öýleriňize dargaň. Ol gala size aldyrjak gala däl. Zykowyň gepine gitseňiz, siz ardurja ölersiňiz. Ak patyşany tagtyndan agdarmaga hötde gelen bolşewik, indi size-de, siziň Zykowyňyzada hezil bermez! — diýip, wagyz edipdirler. Aý, şu gürründen soň adamlaryň göwni bölünip, mazasy bolmady. Iki bir, üç bir bolşup, syp berip gaçmak bilen boldular.

«Türkmeni göçürjek bolsaň, ýanyndan göç geçir» diýleni ýene-de bir gezek hakykatlygy tassyk boldy. Bizlerem şol gije göterilip gaýtdyk.»

...Bir ýola Atçapar şähre gelip, yzyna Guşga barýan wagty ýolugruna aýal doganynyňka sowlupdyr. Muny kimdir biri Rahmanýaz hanyň gulagyna ýetiripdir. Ol-da öz gezeginde Türkmengala Durdy tentege atly iberipdir. Rahmanýaz han ony öz eli bilen öldürmäge onuň ilinden, hem öz aýaly Zeýtune hanyň soňky gazabyndan çekinýän eken. Şonuň

üçinem ol Atçapary ýok etmägi Durdy tentek bilen öňden dilleşikli bolupdyr.

Obanyň ilersinde onuň görnerine garasyp duran Durdy tentek duýdansyz gapdaldan çykyp, Atçapary ok-ýaragyna elini ýetirmän atypdyr. Ýöne onuň ölümünde Rahmanýaz hanyň eliniň barlygyna hiç kim şübhe etmändir. Atçaparyň dosty, halky Gyzyly Baýdagyň töwereginde jebislemekte uly işler bitiren, häzirki döwürde respublikanyň ýolbaşçy işgärleriniň biri bolup ýetişen Täşli Annamyrat il içinde Rahmanýaz hanyň ýüzüne durupdyr.

— Sen mönsüräp hiç zatdan habarsyz bolan bolma, han! Sen türkmeniň gülün seçegi ýaly ogluny, Leniniň Gyzyly Goşunynyň merdana esgerini ýok etdiň. Indi seniň günün durlanmaz!...

Atçaparyň ölümi, Rahmanýaz hanyň töwerigindäki köp sanly adamlaryň serpilmegine sebäp bolupdyr.

Zeýtune han Atçapar Taýyrowyň ölen günü başyna atan ýas bürenjegini henizem aýyrmanmys...

Ýola çykan wagtymyz biz il içinde ady rowaýata öwürülen Gyzyly esger Atçaparyň guburynyň önünde bir salym at başyny çekip geçdik. Gerçek ýigit bir tümmek gum bolup ýatyr. Onuň guburynyň üstünde ýadygärlik gurmak göz önünde tutulan borly. Ol şäherjigiň orntasynda, adamlaryň gelim-gidimli ýerlerinde jaýlanypdyr. Wagt geler, halk öz bagty üçin göreşde wepat bolan esgerleriniň hemişe öz aralarynda bolmagyny isläp, onuň Zeýtune hanyň gözünde galan atyny säpjedip, Guşgy bolşewikleriň arasyna

gaýdyp baran heýkelini gubur üstünde döreder. Heý, Atçapar ýaly ogly bolmadyk halkam bir göz önüne getirip bolarmy? Ýolötende Guşga çenli islendik gürrüň Atçapara direýär.

Men onuň guburynyň başynda durkam, ýene-de bir gezek ol hakynda eşiden zatlarymy ýatladym, entek ýene eşitmedik zatlarymyň näçedigini hakynda oýlandym.

...Guşga tarap biz pikirimizdäki Atçapar bilen üç bolup ýola düşdük.

* * *

...Pikirimde häzir men ýene-de Petrogradta. Alnymda Smolnyý. Birmahalky ýagan gar onuň daş töweregini ak deňze öwürükdir. Rewolýusion göreşiň merkezi bolan Smolnynyň öňi sütünli ak jaýy mermer ymarata meňzeýär. Garaňky düşüp, birçak köçelerde aýak ýygnanypdyr. Girelgäniň önünde sakçy ikiýana gezmeleýär, käte durup aýaklaryny bir-birlerine tarp-tarp kakysdyrýar. Töweregine garanjaklaýar. Soňundanam, ýene-de adaty gatnawuny dowam edýärdi.

Men indi birreýämden bäri Smolnynyň garsysyndaky oturgyçlarynyň birinde onuň gapysyny nazara alyp otyryn. Göwnüme bolsa, hä diýmän, ol ýerde Wladimir Iliçini tanys keşbi peýda bolup, özüme garşy ýöräp gaýdyberjek ýaly bolup dur.

Garaşdym, ýöne W. I. Lenin wagty bilen gara bermedi... Leningraddan Türkmenistana gaýtma-
zyndan birki gün öň men Smolnynyň önünde durup,
şu pursady başdan geçiripdim...

* * *

Düýn myhman ýerimizde otyrkak, ýer-suwdan
gürrüň çykanda Soltanbendiň ady ýene-de agzalyp-
dy. Gadymy Merwiň taryhy bilen gyzyklananymda
ol bendiň ady maňa ençeme ýerde gabat gelipdi.
Ýazgy galdyran taryhçylaryň ählisi-de bir-birinden
habarsyz, dürli asyrlardan bu ýere gelendiklerine
seretmezden, hemmesi dilleşen ýaly şol bir zady,
Murgap derýasyna gurlan Soltanbendiň Merwiň
Merw bolmagynda uly rol oýnanlygyny biragyzdan
nygtaýardylar. Gürrüňçilikden men bende ýakyn
gelendigimizi aňdym. Bendiň kagyz gatlarynda
galan taryhy bilen gyzyklananyň üçin, onuň bilen
duşuşygyň köne dosty bilen duşuşyk ýaly ýakymly
boljagy hakynda oýlandym.

Ýeri gelende bolsa Hommada: «Şol bende gidip
göräýmeli eken!» — diýip, oňa şol ýere gitmäge
göwünjeňligimi hem duýdurdym.

— Ýüz ugrumyza deger-de geçäýeris. Ol biziň
önümüzde, onsoňam, Andreý Andreýewiç, ýeke ol
däldir, bu öwrede bent bary bardyr. Jynly bent, Çañly
bent, Gyzykly bent.

Hommat bu bentleriň adyny, haýsyny gör-

eris diýseňiz, baraýarys diýen äheňde aýdysdyrdy. Soňundanam Kerim hanyň obasyna gidenimizde, onuň duşundan geçendigimizi, ýada düşen bolsa şol wagt hem sowlup, bendi synlamaga mümkinçiligiň bolanlygyny ýatlady.

Biz hoşlaşyp, ugramakçy bolanymyzda, Hommadyň bu ýere gelenimiz bäre adyny tutman «daýy» diýip, ýüzlenen uzyn boýly, bili бүкүлүп ugran ýaşulusy Ýazguly aga atlaryň gapdaly bilen ýöräp, bizi ýola çenli ugratdy. Guşgudan dolanyp gelýärkäk ýene-de öz öýünde düsläp geçmelidigimizi talap ediljek bilen aýtdy: «Häzir ýaz diňe ýylan-ıçýan däl, hökümeti hasap etmäsi gelýän ýylanlaram az däl, bir ýanyňyzy oba edip ýöräň, şonda aňsat hiç kim size batyrynyp bilmez» diýip sargasdyrdy. Soňam esli wagtlaý biziň yzymyzdan ellerini owkalaşdyryp, ýene-de haýsydyr bir diýjek zadyny huşunda ýitirip tapmaýana meňzäp durdy.

Dem-dynjyny alan atlarymyzy ýene-de Guşgy ýoly bilen sürüp ugradyk. Birsalym Ýazguly aga hakynda gürleşenimizden soň, biz ýene-de hälki Soltan bentli gürrüňlere dolanyp geldik.

...Soltan bent 1072-1092-nji ýyllar aralygynda Seljuklar döwletiniň soltany Mälik şanyň permany bilen gurlupdyr... Çingiz hanyň goşuny ony ýer-ýegsan edipdir.

1728-nji ýylda Nedir şa awşaryň inisi Ibragim han Marynyň özüne boýun egmeýän halkynyň üstüne gelende, şäheri dyza çökerenden soň, bendi hem ýykdyrýar.

Ýöne wagt ýene bir gezek, ýurda bendiň gerekdigini subut edipdir. Ony täzeden dikeltmek niýeti bilen Nedir şa aladalanyp ugrapdyr. 1733-nji ýylda ol Hamadan şäherinde ýörite maslahat çagyrypdyr. Maslahata gelenleriň köpüsi bendi täzeden dikeltmegiň mümkin däldigini aýdypdyrlar, bende sarp ediljek harajady, Merwde çuň guýular gazmaga sarp etmegi, şeýdip şäheri suwly etmegi maslahat beripdirler.

Berlen maslahatlaryň hiç birisi-de Nedir şa awşaryň göwnüne jaý bolmandyr. Bir gün bolsa ol ukudan turanson: «Düýs gördüm, düýşümde ýanyma Hydyr ata gelip: «Bendi Ibragim han ýykdy, indi ony şonuň özü-de dikeltmeli...» diýdi» diýipdir.

Birnäçe günden Ibragim han agasynyň Horasanyň merkezine öwürmek isleýän ýeri Merwe ugrapdyr. On müň adam bendi 40 gün diýlende gurup gutarypdyr. Ýöne gurlan gününüň ertesi ony suw böwsüpdür. Bendi diş-dyrnak bolup guran adamlar, suwuň eden weýrancylygyna seredişip aglaşypdyrlar. Öň goýberilen ýalňyslyklary hasaba alyp, öňki pikirleri has-da ösdürip, bendi täzeden dikeldipdirler. Adamlar suwy öz erkleriniň çäGINE salypdyrlar. Şundan soňam Soltanbent dürli döwürlerde telim gezek ýykylyp dikeldilipdir.

Baýramaly han hem öz hanlyk süren ýyllary ony dikeltmegi niýet edinipdir. Nedir şanyň göreldesine eýerip, gurluşyga baş edip öz inisini ýollapdyr. Ala iki ýylyň dowamynda Murgaby bentlemek başardypdyr. Ýöne bir gije hemmeler süýji ukuda ýatan mahaly,

bent böwsülip, jylawyny başyna çolap gözünüň gören tarapyna yňdarylyp gidipdir. Aly goşa nogala atdyryp suwuň öňüni almaga synanysypdyr, sol tutda-baslyda aşakda duýdansyz peýda bolany üçin, ýokardan goýberilen nogala ony girdaba äkidipdir.

Baýramaly hanyň şu waka çenli ady Baýram ekeni, inisini derýa aldyransoň onuň adynyň ýerde ýatmazlygyny isläp, ol öz adynyň yzyna inisiniň adyny goýup, Baýramaly han bolupdyr.

Hommat bir ýola kibir bolup epäp ýere siňip barýan, ýaz günleri duýdansyz öňünden cykýan ýagys suwundan dörän köljagaza meňzäp, ot-çöpleriň arasynda tegelenip oturan depäniň gabadynda atynyň başyny çekdi.

Eşidip otursam, bu ýerde bir wagt başy otuzkyrk metrlige ýetip selenläp oturan diň bolan eken. Mary häkimlerine häli-şindi bendiň ýagdaýyny bilip durmak zerur bolupdyr. Bendiň böwsülmegi şäher üçin hemişe howply eken. Duýdansyzlykda ýykylaýsa, onuň köp weýrancylyklar etjegi ikuçsuz bolupdyr. Şonuň üçinem galada Soltanbent üçin bada-bat ýetişmek üçin ýörite goşun hem saklanylypdyr. Bent bilen Mary aralygy ýakyn bolmansoň, her ses ýetimlikde, şeýle diňleriň birisi gurlupdyr. Birinji diňiň ikinji diňe, ikinjiniň bolsa üçünji diňe «Bent abat», «Bent howp astynda» diýip, gygyrmagy bilen bendiň habary her sagatda Mara ýetirilip durlupdyr. Diňlerde hanlyk tarapyndan goýlan ýörite ynamdar adamlar oturypdyr.

Soltanbendiň suw howdany gamyşlaryň gaba-
wynda inedördül giňişlik bolup çaykanyp ýatan
ekeni. Ir säherden bäri günortadan öwüsýän şemal
onuň ýüzüni ownujak tolkunlardan doldurypdyr. Gün
onuň ýüzünde alowlap ýanyp duran oda meňzeş altyn
öwüşgünleri döredipdir. Bir ýerlerden gurbagalaryň
gatyraw sesi gelyär. Köli synlap durkak, gurbagalaryň
wagtal-wagtal arasy kesilip, soňundan ýene-de şol
öňki göçgünde ýaňlanýan sesleri «Çal-ty-rak», «Bat-
ly-rak» diýip, tolkunlaryň has ulalmaklaryny isläp,
göhi gelip, öjükdirip gygyrýana meňzeýär.

Soltanbendi in soňky gezek 90-njy ýyllarda Buhar
hany ýykypdyr. Rus administrasiýasynyň gelmegi
bilen Soltanbentli meselä ýene-de täzeden dolanyp
gelinýär. 1887-nji ýylda Peterburgda senat «Murgap
ýakasyndaky ähli boş ýerleri patyşa mülki diýip kabul
etmeli hem-de ony patysanyň Murgapdaky mülki»
diýip atlandyrmaly diýip ýörite karar çykarypdyr.
Patyşa mülküniň umumy meýdany 103908 desýatin
ýer bolupdyr.

Bizi görüp, bendiň suwuna gurlan elektrik
stansiýanyň jaýyndan, elini ýagly esgä süpürişdirip,
tegelek ýüzli kyrk-kyrk baş ýaşlaryndaky rus adamsy
çykdy. Bu elektrik stansiýa patysanyň Baýramaly-
daky mülküniň merkezini hem-de ol ýerde gurlan
ýag zawodyny göz önünde tutulyp gurlupdyr.

Russiýadan alysda özüme gabat gelen ildeşimi
begendirmek niýeti bilen men rusça gürläp, oňa
özümiň kimdigimi aýan etdim. Ýöne meniň sözlerim

bu gümbaş görüňän adamda hiç hili üýtgeşme döretmedi. Biz ony gürrüňe goşmak niýeti bilen ondan elektrik stansiýanyň haçan gurlanyny, gurluşyga ýolbaşçylyk eden adamyň kimdigini sorasdyrdyk.

Ol ýagly esgi bilen howlukman, barmaklarynyň hersini ýeke-ýekeden aýratynlykda süpürip durşuna, bizi diňläp: «Men näbileýin» diýen manyda boýnuny ýygryp, kibtini gysdy. Soňundanam: «Kuzmiç-ä bilse bilerdi» diýip, bu ýerde bir ýok adamy ýatlady.

Biz Kuzmiçiň häzirki gürrüňdeşimizden parhly bolaýmagynyň mümkindigini, ol gelse ondan täze bir zatlar eşidip, gürrüňdeşimizden Kuzmiçi soradyk.

— Hany onda çagyr Kuzmiçi.

— Kuzmiç ýok.

— Nirä gitdi?

— Ol Woroneže iline gitmegi niýet edinýärdi, ýöne ol geçen ýyl öldi. Türkmenler ony äkidip öz öwlüýälerinde jaýladylar.

Bu adam bilen öz islän gürrüňimiziň bolmajagyna biziň gözümüz ýetdi. Bendiň üstünde durup töweregimizi synladyk, deňiz bolup duran suwuň gatladan geçişine tomaşa etdik. Gatlanyň ygynda, suwuň bat bilen tüwdürilip çykýan ýerinde balyklar häli-şindi segreşip, özlerini asmana zyňýan eken. Olar her gezek atylyşyp çykanda, suwuň ýokarsynda lowurdap kümüş bölegi peýda bolan ýaly bolýar. Biraz howada saklansoňlar bolsa olar ýene-de pažžyldap suwa düşýärler. Bu başlyklarda köpelmäge höwes döräp, suwa öz işbillerini taşlap ugrandyklarynyň

alamaty. Şeýle seredeniňde bolsa, bu ýer balyklaryň «kim ýokary-da, kim ýokary» bolsup böküşýän ýerlerine, özbolusly hyjuw bilen ýerine ýetirilýän tansa çalym edýär.

Suwuň köw urýan ýerinde bir gaýyk iltengi dur. Gaýygyň içindäki balyklary synlap, men onuň bu ýerde ýönelige durmanlygyna, balykçylyk edýänine gözümi ýetirdim. Gaýykdaky balyklaryň birisi öňräk düşen bolmaly, ol uzynlygyna süýnip ýatysyna agzyny öweldip, käte bir ýuwdunýar. Näme bolsa bolar-da diýip, urunmakdan aryp, özüni ykbalyň eline berene meňzeýär. Balyklaryň ikinjisi bolsa eplenip-ýazylyp közüň üstünde bökjekleýäne çalym edýär, segräp-segräp özüni ajalyň elinden sypdyrmaga, suwuň gujagyna öwrülip barmaga cytrasýar.

Bu görnüş Peterburga, onuň tokaýlarynyň eteginde surat çeken, tebigat syncysy bolup balyk tutan, ýüzüme tüsse urduryp balyk çorbasyny taýynlan günlerimi meniň ýadyma saldy. Häzir bu ýigit bize çaylap geçmegi mürehet edäýse, gör, men nähili tagamly balyk çorbasyny taýynlardym...

Emma ýigit meniň islegimi duýmady. Onuň özüni alyp barsy, meniň birwagtlar şeýle adamlar meselesinde: «Töweregini, özüni görmegi başarmaýan adamlar parhsyz bolýar» diýip, gelen netijämi ýene-de bir gezek tassykladý. Yzmyza gaýdyp, ikilenc bendiň üstüne çykanymyzdan soň, men durup, aşakdaky türkmen öýlerinde gabat gelýän sallançaga meňzäp, üwrelip duran balykçy gaýygyň suratyny çekdim.

Hommat atlary ota goýberen ýerinden gidip getirensoň, biz Guşga ýakynlap barýanymyzy ýatlasyp, ýene-de ýola düşdik.

* * *

Gadyrdanym Marina, seni-de, gyzjagazlarym — jadyjyklarymy-da diýseň göresim gelipdir... Biz bolsa Guşga, ýurduň günortasyna barýarys, anyk bilemog-a welin, oňa çenli entejikler ýöremeli bolsa gerek, Hommad-a: «Andreý Andreýewiç, indi Guşga ýakynlaşdygam» diýýär. Ýöne men türkmenleriň «ynhajygyna» indi biraz belet boldum. Olaryň «ynhajygy» bäri-bärde bolmaýar. Ata çykanyma welin, biraz ýadaýan-da bolsam, begenmesem gynanamok. Önem seniň ýanyňda telim gezek ýatladandyryn-la, çaga wagtlarym ejem pahyr köçelerde sygan aýallary bilen duşulanda, olar pal atarman bolup ýanymyza gelende pal atdyrman, meniň başymy sypalap: «Gowy dileg diläň meniň ogluma!» diýip, hökman olara bir zatlar eçilerdi. Onuň bu häsiýeti käte kakamyň: «Olga, görýän welin seniň şu syganlar bilen bir garyndaşlygyň-a bar, sen bulary görseň, öz halyň bilen bolaňok!» diýip, degişmesine-de sebäp bolýardy.

Gezen ýerlerimi, gören ýurtlarymy ýatlan mahalym, men şol syganlar maňa hem ejem gowy dileg diläň diýse, özleriniňki ýaly gezendeligi dileg edendirler, hut sonuň üçinem ykbal meni bir ondan, bir mundan çykarýandyr diýip pikir edýärin. Şundan

gowy ol bendelerde nähili gowy arzuw bolup bilsin ahyryn.

Otly bilen bu ýoly geçen bolanlygymda, gör, näçe zatlary görmän, duýman duşumdan geçirjek ekenim. Häzir ýaz. Aşgabatdan çykanymyz bäri, üýşüsiþ-çasysyp ýören bulutlar biziň depämizde. Aşakda bolsa ýaz otlary güldür-ýaprak bolsup, dünýäni eýeleşip otyrlar. Bu ilniň ýazy biziň tomsumyzy ýadyňa salýar.

Häzir biz Tejen derýasy bilen Murgap derýasynyň aralygyndaky çägesow, baýyrly meýdan bilen barýarys.

Asman ygalyny ýetirse, bu ýerde her ýyl ot-çöpüň başyna gören ýaly bolýandygyny gürrüň edýärler. Bu ýerde goýun sürüleri-de başga ýerlerdäkiden has köp gabat gelýär. Yzyna ikiden-üçden guzy tirkän goýunlar, bir ýerden başga bir ýere yzyn-da-çuwan bolsup, göçüp barýan obany ýatladýar. Ir çykar melewse güller sowluşyp, onuň ýerini gyzyň güllekler eýeläpdirler. Olar baýyrlaryň etegini gyzyň meýdana öwürüp otyrlar.

...Çingiz han çozuş edip gelýärkä, bir gije şu ýere —Badhyza gelip düşläpdir. Ol ertir irden oýansa, gyzyň güller onuň çadyrynyň töwereginde owsunyp, deňiz bolup oturanmyş. Çingiz han diliniň astyna nas atan ýaly bolup, ýarydan deşilen ýaly gyýyk gözleri bilen töwereginini synlap, birsalym özüniň nireden gelip, niräk barýanyny-da unudyp, meýmiräp oturypdyr...

Bu gürrüňi diňlänimden soň, meniň ol şol ýerden yzyna gaýdyberen bolsa dünýä üçin, gör, nähili gowy bordy diýen pikir kellä geldi. Bu gülleri ýerli halk bir ulanýar welin, güller soňundan olaryň dokan halylarynda, palaslarynda öz gül ömürlerini dowam etdirýärler.

Häzir daş-töwerek imisalylyk hem çola, düýn giç öýläňler oba ýetirmän, bizi ýolda çem gelen yklawa gaçyp girmegimize sebäp bolan bulutlaryň häzir birisi-de ýok. Gün depede barlygy üçin bolsa, adamsynyň töwereginde barlygyny duýýan gelin ýaly dünýäniň göwrümi giň. Günüň dogmagy bilen ot-çöpleriň aşagynda kapaslyk döreyän bolmagy hem ahmal, mör-möjekleriň aglaba-köpüsiniň ümzügi, otlaryň üstüne, şemala degere tarap.

Marina, sen meniň çeken, çöpe çykyp, pors atyp hondan bärsi bolup, kimdir birinden ýüzüni sowana meňzäp oturan jandarjygymyň suratyny, onuň gül-künçdigini bir görsediň! Ýerli ilat ony «kelpese» diýip atlandyrýar. Görseň onuň çöp üstüne çykyp, özünden özgäni hasaba almaýan ýaly bolup oturyşy seniňem gülkiňi tutdurar.

Tas, ýadymdanam çykaryberen ekenim, ýaz, çyglyk hakda gürlesem, sen meniň bilagyrymyň her ýyl ýazda gozgaýanlygyny ýatlap alada galýansyň. Men-ä ony indi unudyberenem ekenim. Bilagyrym Mara ýetýänçägem biraz bildirdi. Bu ýere gelip, men Abdyryzak atly bir türkmenе duşdum. Onuň kimliginden habar bermek üçin ýekeje mysal aýdaýyn.

Mara bir ýola ýumurtga gerek bolupdyr, ýöne ol bu ýerde ýeterlik ýok ekeni. Şonda Abdyryzak gidip, Hywadan ýigrimi düýe ýüki ýumurtga getiripdir. Men düýelem bir uzak ýoldan ýumurtga getirip bormy diýsem, adamlar maňa: «Abdyryzak bolsaň, getirip bor» diýdiler.

Bilagrymyň azar berýänini eşidip, ol maňa üç gün irden alagarganyň etini iýmegi maslahat berdi. Ilki men muňa «Bu-da bir gürrüň arasynda ugra oturmazlyk üçin aýdylan emdir-dä, her kim öz peýda gören emini salgy bergiç bolýar» diýip, parh bermedim. Ýöne ol oglanlaryna bir alagarga tutduryp getirensoň, men ony Abdyryzagyň maslahat bersi ýaly edip, üç bölüp iýmeli boldum, Hommadam gargaly gürrüňi eşidip, bolan ýerlerinden onuň birisini tutup getirdi. Dogrudanam, şol iki alagarga bilen hasaplaşanymdan soň, bilagyrym mese-mälim ýan berdi. Gitdigi gitdigi bolsun-da herna. Öň alagarganyň etini iýip görmändim, görüp otursam, ol iýmezçe guşam däl eken.

Nazarowa duşsaň salam diý!

Men ony soňky döwür häli-şindi ýatlaýan. Goý, ol hem bilagyrysyndan dynmak isleýän bolsa, bu ýere gelmäge taýynlansyn. Oňa-da bir ala garga tapylar. Ol maňa bu ýerde ýadygärliги gurmak üçin diýseň gerek boljak.

Ýadygärlik hakynda häzir saňa aýdyp biljek zadym ýok. Gije-gündiz şonuň pikirinde. Taryha gidip, şu günki günü synlap, oýlanyp-pähim edip belli bir netijä gelip bilmän, döredijiligiň kösenme

pursadyny başymdan geçirýärin. Umuman, bu barada soňra, giňişlikde aýratyn gürrüň ederis. Sag-salamat oturyň. Indi hatymy guşga ýetip, şol ýerden ýazaryn. Gyzlarymy men bolup, gujaklap ogşa!

Siziň kakaňyz A.A.Karelin.

* * *

Biz atlarymyzy öz maýdalyna sürüp gelýärdik. Gün batar ýerine ýakynlaşyp, özüniň bu günki ömrüni aýaklap barýardy. Biziň töweregimizde uzakly gün, kä özüniň güneý tarapyny, käte-de güzeý ýapylaryny çoýup, tylla şöhleler bilen oýnaşyp keýpden çykan meýdan meýmiräp otyrды. Indem töwerek onuň iň soňky goýy-gyzyl şöhlesini öz süňňüne siňdirýärdi. Günüň ýüzi welin agyr görünýär, oňa uzakly gün yhlas bilen çoýan, süňňüne ýyly ýöreden dünýäsini terk edip gitmek ýeňil däl bolarly. Gülleri burk urýan meýdanlaryň, ýagys suwdan emele gelen köçeleriň üsti Günüň şöhlesi bilen goşulysyp, tutasyp-ýaýrap barýan oda meňzäp lowurdaýar. Biziň sag tarapymyzda Pendi baýyrlyklary halka-halka bolşup, demirgazyk-günortalygyna ýaýrap otyrlar. Ol baýyrlar Hindistan diýip barýan kerweni ýadyňa salýar.

Ýeňseden at aýagynyň dükürdisi gulagyma eşidilen ýaly bolsa-da, men oňa ilki ähmiýet bermedim. Onýança Hommat gyzygyp ugran gürrüňini goýup, atynyň başyny çekdi-de, özüniňem bu dükürdini eşidenini mälim edip, ýeňsesine gaňrylyp seretdi.

Şonda biz allawarradan özüme tarap atlaryny ýüzin salşyp gelyän alty-ýedi adamy gördük. Hommat ilki birsalym olaryň kimligini bilmek niýeti bilen içgin synlap durdy. Meniň bolsa Ýölötenden ugramankak aýdylan gürrüň ýadyma düşdi.

Ýölöten otrýadynyň komandirleri biziň galan ýoly hem atly dowam etdirmekçidigimizi eşidip, töwerekde entek Guşga hüjüm eden aklaryň polkownigi Zykowyň dargadylan goşunynyň adamlarynyň dus gelinýänini, Kerim han, Durdy tentek ýaly gorkmasa sylamajak adamlaryň hem barlygyny aýdyp, habardar bolmagy sargapdy.

Hommat synlap-synlap, olaryň rejesiniň geň dældigine gözünü ýetirensoň, maňa tarap öwrüldi.

— Andreý Andreýewiç, siz ýüzin salyp, at çapyp görüpmidiňiz?

— Ýaşlykda bolmadyk zat ýokdur.

— Onda siz ýene-de bir ýola ýaşlygy ýatlaň! Gaýrat ediň! Atdan ýykylmajak boluň! — Maňa gaçmalydy gymyz mälim boldy. — Onsoňam meniň sözümi berk belläň. Häzir gaçmaly, bir oba ýetmeli. Maňa ýolda bir zat bolaýsa-da, siz yzyňyza dönmän gaçmaly. Baran ýeriňizde «Men Gaýgysyz Atabaýewiň adamy» diýseň, saňa eýe çykarlar. Ýüzüňi gaýralygyna tut-da gacybergin, şol tarapda oba bolmaly...

Hommat bu sözleri sapançasyna ok sürüp, atysyga taýyplanyp durka aýdysdyrды. Ol gelyänleriň oňly adamlar dældigine biziň ikimiz hem kemsiz ynandyk.

— Senem menden galma! — diýdim-de, atymy gyssap, çapyp ugradym.

Hommat hem meniň yzym bilen atyny ýüzin saldy. Yzdan gelýänler biziň gaçýanymyzy görüp, wagşy gykylyklary bilen gygyrysyp, tüpeň atysyp, bizi aljyraňňylyga salmakçy boldular. Menden ozup gitmäge mümkinçiligi bolsa-da, Hommat howlukmady. Ol maňa atlylaryň okunyň geläýjek tarapyny gabalap çapdy.

Bir gezek gaňrylyp yzyna sereden wagtym, men Günüň indi has aşak düşüp, özümize gönügen mis topuň agzyna meňzäp, hyýrsyzlyk bilen seredýänini, baş sany atlynyň bolsa hut şol ýerden atlyp goýberilen ok ýaly bolşup, yzymyzdan gelýänlerini gördüm. Hut çekäýmeli surat eken, diýip oýlandym. Şol arada bir ok gulagymyň golaýyndan sykylyk atyp geçdi. Meniň häzir näme hakda oýlanmalydygymy ýadyma saldy. Şundan soň meniň yzyna seredesim gelmedi. Jylawy deňläp, has-da tijenip gaçdym. Hommadyň ýagdaýyny hem yzymdan esidilýän tüpeň seslerinden özüm üçin anykladym. Kowgularyň tüpeňiniň sesi maňa uzakdan, özi-de basyksy esidilýärdi. Golaýdan esidilýän gümpüldi bolsa, Hommadyň kowgulara berýän jogabydy.

At çapyp barsyma men öňden tilkidir-sagal ýaly bir jandaryň, guş-gumryň duýdansyz göterilip, atymy ürküzmezligini dileg edýärdim. Yzymdan maňa degjek oky gursagy bilen almaga taýyn bolup gelýän, gyssagly pursatda harby adamlar ýaly netijä gelip bilýän ýoldaşyma azar bolmasam-da ýagşydyr diýip aladalanýardym.

Şu iň soňky syýahatyň bolaýmasyn, Marko Pola diýen pikir hyýalymda gezmeleýärdi.

— Andreý... Andreýewiç, öwlüýä tarap gacyň!

Hommadyň aladaly sesi meni töweregime garandyrdy. Gara görnümde ýeke oturan metjit sypat depesi gümmezli jaýy gördüm. Maňa şol tarapa gacmalydygym belli boldy. Bada-bat atymyň başyny gümmezli jaý tarapa öwürdim. At meni tizden, gabyr tūmmekleriniň arasyna getirdi.

Ýeňsämden at toýnagynyň sesini eşidip, Hommady görerin pikir bilen gaňrylyp sereden wagty onuň at üstünde ýoklugyny görüp, erbet bir iş bolandyr öýdüp howpurgandym. Howa ýetmeýän ýaly daljyganymy, inimiň lowlap gidenini duýdum. Bu umytsyzlyk pursady bary-ýogy birnäçe sekunt dowam etdi, ýöne bu mütet maňa ýoldaşyny ýitirmegiň nämedigini kemsiz düşündirmäge ýetişdi. Golaýda tüpeň atyldy. Men Hommadyň sapaňçasynyň sesini tanadym. Bu ses meni özüme getirdi, üsti boş aty gören wagty bir ýaňa ýitirim bolan sowujak şemaly ýene-de ýüzümi ýelpedi, ýezgen ysy burnuma urdy.

Hüjräniň arkasyna aýlanyp, özümi dürsäpdürsemänkäm, Hommat aňyrdan ypyrylyp ylgap geldi. Ol öwlüýä giren ýerinde atdan düşüp, ony bäriligine kowup, özi atysmak üçin şol ýerde galan eken. Meni üsti boş at diýseň gorkuzypdy, elimem, ýüregimem maýdaja tolkun bilen sandyraýardy, atdan düşmäge-de mende rowgat ýokdy.

Hommat muny duýan ýaly, gelensoň gujaklap meni atdan düşürdi.

—Andrey Andréýewiç, ýaralanyp-zada eden dälşiňiz-dä? — diýip aladalandy.

—Ýok, gadyrdan...

—Şükür. Galan zadynň bir alajy bolar.

Yzdan kowup gelyän at aýaklarynyň sesi öwliýäniň çäGINE ýetip, duýdansyz kesildi. Iňrik garalyp ugranlygy üçin töweregi saýgarmak aňsat däldi. Kowgular indi ok atsa öwliýä ok atdyklary boljakdygyna düşünen borly, şundan soň bize tarap ýekeje ok hem atylmady. Öz aralarynda jedellesýän bolsalar gerek, wagtal-wagtal ol tarapdan hümrüdi eşidilýär. Öňden derýa peýda bolup, kowgular bilen arany bölen ýaly boldy. Birsalymdan aralykda bar ýaly bolup duýulýan derýanyň ol kenarynda duranlaryň jany ýangynly, gyjالاتly sesleri eşidilp başlady.

— Eý, namartlar, çykyň-eý öwliýäden!

— Sizdenem bir erkek kişi bolarmy ýa-da siz şol «Etegne el ursam... çykypdyrlardanmy?»

— Hä, seniň bir...

Olaryň bu bolsy, garagollugy üçin tutup urma niýetine münen, eline taýak alyp, onuň yzyndan ýetip urmakçy bolup ylgan aýalyň ol oglanjygyň ýetdirmän suwa urup gidenini görensoň, alaçsyz galyp, onuň yzyndan sarnasdyrýan sögünçlerini ýadyna salýardy.

Kowgularyň gürleşip duran tarapyndan ýene-de birsalym olaryň özara hüňürdisi wagtal-wagtal eşidildi. Ýöne bir bähbit ýeri olaryň hiç birisi-de öwliýäni atyna depgiletmäge milt edip bilmedi.

Bizden-ä çekinmese juda bir çekinýän däldirler welin, ýöne olar öwlüýäniň gazabyndan çekinýän bolmaly diýip, men bu ýagdaý hakynda özümçe netijä geldim.

Birsalymdan ol tarapdan ýene-de biriniň, biziň çetimize degme maksady bilen aýdan gyryljyk sesi eşidildi.

— Ýatan ýeriňiz ýagty bolsun, eý, wenezzynalar!

Biz ýene-de jogabyny bermedik. Şundan soň hümrüder galyp, şemalyň bulut «obalaryny» öňüne salyp göçüriş ýaly, haýsydyr bir güýç olary hem süýräp äkiden ýaly boldy. Ümsümlük içini çekip dymdy.

Hüjürä girilensoň, Hommat ýene-de aladalanyp soradyrды.

— Andrey Andreyewiç, ýaralanyp zat eden-ä dälseňiz-dä?

— Ýok. Men gaçsam, oka ýetdirýänmi näme?

— Gadymyýetde Görogly beg diýen bir türkmen bolupdyr. Ol-da: «Gaçysym bar, kowuşyma berme-nem» diýer eken...

— Ýeri, özüň niçiksiň?

— Gözüň aýdyň diýäýmelidir. Töweregimden ok-bary geçdi. Ýöne atym-a ýeňilräk ýaralandymykan diýýän.

— Ýaňky çapyp yzymdan ýetiş-ä onuň ýaralanana meňzemeýär.

— Häzir gyzgynyna duýýan däldir. Durup biraz sowaşonsoň bellisi bolar. Budymy ýalap geçen ok onuň bir ýerine-hä sümüldi. Hommat wagtal-wagtal

kowgularyň galan tarapyna göz aýlap, sapançasynyň oklaryny sanap janyny barlap oturysyna maňa göwünlik berdi.

— Olar türkmen bolsa, öwlüýä ok atmaga het edip bilmez. Indi siz özüňizi «bese» atan ýaly arkaýyn duýaýyň, Andreý Andreýewiç! Galyberse-de, janam süýjüdir. Göni gelip, batyrlyk edip bilmezler. Geläyselerem ýyldyrym uran ýaly boljaklaryna akyl-lary çatýandyr. Onsoňam öwlüýä öwlüýädir. Ol köp zatlary adamyň ýadyna düşürýändir.

Hommat maňa mytarasyndaky suwdan içirensoň tiz geljegini aýdyp, bir hyýala münüp, töwereгинi garanjaklap, bukdaklap hüjreden çykdy. Men ol kowgularyň ýeňsä çekilenini-çekilmedigini anyklamaga gidendir, ýogsam onuň indi meýdanda näme işi bar diýip oýlandym. Suw içemsoň ýüregim-däki aladadan dörän saňňyldy mese-mälim azaldy. Arkaýynrak oturmak üçin ýeňsämi hüjräň diwaryna ýaplap, aýaklarymy uzyn saldym-da, gözlerimi ýumdum.

Hommat öwrülip gelende, irkiliberen ekenim. Men onuň aýak sesine oýandym. Ol hüjrä girip üst-başyna ilişen ot-çöpleri aýryp dursuna, kowgulardan habar alanyny, soňundanam atlary aşak peslige äkidip otlar ýaly edenini aýdysdyrды. Bolsa-da ok eýere degip, onuň aty ýaralanman eken.

— Olar bizi häzir-ä birbada günümüze goýan bol-maly...

— Şeýle bolsun-da hernä.

— Ýöne olar basyny alyp giden-ä bolmaly däl. Biziň çykaýjak bir ýerimizde garasyp ýatan bolmaklary hem ahmal.

Şu gürründen soň maňa näme üçin bu ýerden ugrap gidibermeýänligimiz, Hommadyň kowgularyň bizi günümüze goýup gidenine ynanmaýanyny bileninden soň belli boldy. Soňundanam ol bu ýagdaýdan çykmaq üçin, özüniň daşarda ölçerip-döküp, göwnüne jaý edip gelen pikirini maslahat hökmünde orta atdy.

— Andreý Andreýewiç, siziň öwlüýä bilen gatnasygyňyz nähili?

— Düşünmedim?!

— Siz öwlüýäden gorkýaňyzmy?

— Ýene-de saňa düşünmedim.

— Men kömek getirmäge gitmekçi bolýan. Öwlüýä bar ýerde onuň töwereginde oba hem bolmaly. Siz ýeke galanyňyzda...

— Maňa häzir öwlüýäniň gorkunçlygy ýok, ol ýerdäki diri adamlar welin gorkunç.

— Biziň ilde «Eke bolup bir ýerden gelýärkäň, düşlenmekçi bolsaň, öwlüýä bar, ol saňa höwür bolar» diýen bir gürrüňem bar.

Soň ol elindäki sapaņasyny maňa uzatdy.

— Ine, munuň ýedi oky bar. Hujreden çykmaň, aňsat olar bu ýere gelib-ä bilmezler, ýöne ätiýaç üçin, gerek bolanda, tark-turk edişdiräýmäge. Men tiz gaýdyp geljek bolaryn, öz gyssagym özümde bolar. Men elimi uzadyp, onuň pikiri bilen ylalaşandygymy, şeýle etmegiň gerekdigini aýdyp, onuň bilen hoşlaşdym.

Hommat çalasynlyk bilen töweregine garanjaklap, hüjreden çykyp, gijelige gosuldy.

Biziň pena gözläp giren ýerimiz öwlüýä gonambasysynyň guburynyň üstüne galdyrylan hüjredi.

Men onuň gabsasyz girelgesinden görünýän dünýä bölegini: üstüne ot-çöp örten mazar tümmeklerini synlap, içimi hümledig oýlanyp oturdym. Aý dogup tutuksy garaňkynyň ornunda aýdyňlyk geldi. Şondan soň töweregiň tümmekleri has-da köpelen ýaly boldy.

Uzakdan baýyr gerişleri salgym atysyp göründiler. Aý gaýkyjaklap, gelin ýöreýşini edip, oýtarlap barýar. Gijäniň gelmegi bilen gözi çarhlanan ýyldyzlar, asmanda el ugruna pytradylyp goýberilen gymmat baha daşlary ýadyňa salýar.

Hommadyň gidenine azyndan iki sagad-a geçendir, belki, ondanam köpräk bolandyr. Onuň bolsa şol gürüm-jürüm bolsy. Her gezek Aýa gözüm düşende, şüý-ä onuň niredeligini bilýändir diýip oýlanýan. Ol gelende ýany bilen suw hem getiräýsehä, baý, suw içesim gelýär-ä. Heý, şu golaýda suw ýokmukan? Gonambasynyň gabyrynyň töwereginde zyýaratçylaryň goýup giden apbasy pullary, üstüne çañ syran çörek bölekleri ýatyr. Bir küýze suw hem goýaýsalar bolmaýarmy. Häzir küýzäni basyňa çekip, erniňden suw sarkdyryp, onuň janlyja sapajyklarynyň ýakaňda içiňe syrygýanyny duýup bir içsediň... Hüjrä gelip girýän ýodajyk bilen ýel-

kildäp gelyän tilkimi-şagalmy, bir jandaryň sulbasy göründi. Meniň ünsüme düşensoň o-da tiz saklandy, başyny ýerinden göterip, ünsüni meniň oturan hüjrände jemledi. Görýädimikän zalywat? Aý, ýok, ysymy alandyr ýa-da nazarymy duýandyr. Onuň endik eden ýoly bilen suwa barýan bolmagy-da ahmal. Şunuň yzyna düşübersem, bu meni-de suwly ýeriň üstünden elterdi... Belki, ol meniň barmaly ýerim däldir. Barylmalý ýer bolsa Hommat meni bu ýerde galdyrmazdy.

Hüjräni dikanlap duran jandar, göwnüne bir zat getirdimi, nämemi ýodadan sowlup, gapdala gitdi.

Hüjräniň edil ortasynda gonambasynyň jesedi toprak bürenip ýatyr. Biten adam bolan bolmagy çemeli, onuň gubury beýleki guburlardan mese-mälim uly. Wagtal-wagtal kimdir biri bu ýere gelip, onuň töwerek-daşyny syryp-süpürýäne çemli. Hüjräniň içi arassa, gapydan giren ýeriňde bolsa, ýezgenden bili boglan sübse ýatyr.

Gijäniň gaýry bir mahaly uzakdan çilim başynyň gyzaryp gideni, hemem bir adamyň suduryňnyň düýäniň üstünde oturan ýaly leňner atyp gelyäni göründi. Ilki oňa gözüm düşende, Hommatdyr diýip pikir eden-de bolsam, soňundan onuň goýaňsy hereketlerini synlap, gartaşan göwredigini bildim. Ol gonambasynyň hüjresiniň deňine ýetende iki dyzyny ýere urup, elini kükreginiň deňinden saklap, oňa seredip dogra sanady. Eli bilen ýüzüni sypanydan soň bolsa ýene-de turup, küýkerip aňyrlýgyna gitdi.

Birhaýukdan onuň garagörnümdäki bir gubury gujaklap, sojap aglaýan sesi eşidildi. Ol agynyň arasy bilen erkek adamlara mahsus ýogyn ses bilen goşgy setirlerine meňzeş jümleleri zarynlap sanaýardy.

*Göz boldumy, bilmedim,
Dil boldumy, bilmedim.
Öçdüň gitdiň, jan balam,
Men nämüçin ölmedim...*

Bu bagtyýatan, bolup bilse perzendinden soňa galan ata bolmaly.

Gije ogly ýüregine düşüp, öýünden janyna jaý tapman, «huw» diýip, turup gaýdan bolmaly. Hut şeýledir, onuň wagty bilen ol ýerden gopasy gelmedi. Mazar üstüniň gumuny ençeme wagtlap ýakymlyja ysly çagajygyň arkasyny sypalaýan ýaly sypalap, gaýgy-hesrete öwrülip otyrdy.

Ol derdini bölüşip, ogly bilen hoşlaşan mahaly töwerekde gündizlige berimsiz aý-aýdyňlyk otyrdy. Hühürä giräýmese-de ýagsydyr, şonda näderkäm diýip alada galan-da bolsam, alaç gözlemeli bolmady. Pikirlerine berlen ýaşuly bu gezek meniň oturan ýerimi hasaba alman, hiňlenjiräp gapdalymdan geçdi.

*Araryň ýok, kararyň ýok, dynmaz sen,
Gije-gündiz gan içer sen, ganmaz sen,
Ahyr ne belañ bar, soňun sanmaz sen,
Ýykylgyn, ýumrulgyn, doly dünýä heý!*

Onuň özüçe heň berip aýdyp geçen agy gatysykly aýdymy wagty bilen meniň gulagymdan gitmedi.

Bu gören zatlarym meniň birnäçe wagtlap suw içmek höwesimi unutmagyma sebäp boldy.

Daň atyberende, göni oba bardyr diýip çak edýän tarapymda atysyk başlandy. Ol duýdansyz başlaýsy ýaly hem duýdansyz gutardy. Tizden men ol tarapdan Hommadyň: «Andreý Andreýewiç, bu mendirin how» — diýip, elini salgap ylgap gelýänini gördüm.

Hommat meniň çak edişim ýaly, ilki duşan oba göni barmaga howlukmandyr, ol oba barýan ýoluň saklanýanyny çak edipdir-de, onuň ýanyndan oýtarlap geçip, başga bir oba giden ekeni. Dogrudanam, olar bizi oba iner öýdüp, ýatyp ýolumyzy saklaýan ekenler. Hommat öz baran obasynyň aktiwistlerini Gaýgysyz Atabaýewiň ady bilen aýak üstüne göterip, meni halas etmäge howlугypdyr.

Biz gujaklaşyp görşenimizden soň atlarymyzy tapyp, atlanyp, agşamky barmaga çekinen obamyza tarap ugradyk. Gör-le muny, meniň uzakly gije içesim gelen suwum öwlüýäden aşak inenje ýeri-mizde uly ýap bolup, baýýrlaryň düýbüni ýalap akyp ýatanam ekeni...

* * *

Biz ýol ugrunda gabat gelip, düşläp geçmegi mürehet eden çopanyň goşunda ondan-mundan gümür-ýamyr edişip, töweregiň syncysy bolup oturdyk. Donunyň synyny biline çigip ykjamlanan ço-

pan ýigit bizi hezzetlemegin aladasy bilen, ýaňyrak süriniň yzyndan gidip, eşegin öňüne kese basyp getiren goýnunyň soňky süňklerini kaklaşdyryp durdy hem baş atyp biziň gürrüňimize hä berýärdi. Gapdaldaky ojakda goýnuň gazana atylan bagyr-öýkeni, töweregine ýakymly ys ýaýradyp, gaýnap durdy.

Ir ertir Guşga ugramagymyzdan öň öňümize getirilen çig gaýmaga çörek batyrysyp, üstündenem ýyljak süýt içip naharlanan-da bolsak, atyň üsti, bahar howasy ýene-de ýüzüniň ugruna siňdirip goýberipdi. Türkmenler bu ýagdaýy çägä suw guýan ýaly diýip suratlandyryrlar. Onsoňam men syýahata çykalyň bäre öňki iýýänimden köp ýimeli bolýardym. Ýogsam, atyň üsti, galyberse-de, türkmen ýazynyň önünde durar ýaly däl.

Delje görüp, nahar ýetişýänçä güýmenje hökmünde öňümize goýlan goýun süýdünden taýynlanan sargana tamsanyp, onuň tagamyny duýup oturysma, töweregimdäki dogaçyk şekilli inedördül hem biziň Russiýamyzyň tomsundaky ýaly ýaşyl görnüş bilen öwüsýän depelere meňzeş baýyr depelerine nazar aýlaýan. Bireýýäm oglanjyk bolup baýyr depesinde — pikirimde oturan ýerime turup gidiberesim gelýär. Barsam, önümde görmedik görnüşimiň peýda bolup, özümi heniz görmedik kartinanyň önünde duran ýaly duýjagymy ýatlaýaryn. Günortanyň öň ýanlarynda, wagtal-wagtal jaň sesi eşidilen tarapdan süriniň öňi bolup eşekli, altmyş baş-ýetmiş ýaşlaryndaky, seýlede bolsa eňegi sakgalsyz, temegi murtsuz, gözleri içinden geçip gelýän bir adam geldi.

Ony synlan mahalym süňňüm düýrügip, hut gapdalymdan ýylan turup giden ýaly boldy.

Aýdyslaryna görä her adamyň ýanynda göze görünmeýän jyny bolarmysyn. Adam bir ýere ugranda jyny hemişe onuň önünden ýöreyämişin. Adamlar bir-birleri bilen duşuşmazyndan ön ilki olaryň jynlary biri-birleri bilen duşuşarmysyn. Jynlaryň biri-birlerini sulhy alsa, onda adamlar hem dostlukly gürrüňleşip bilermişin. Jynlarynyň çyňkryşmadyk ýagdaýynda welin olaryň gürrüňleri alysmazmys.

Görýän welin meniňem jynym bu özüme sowuk görnen adamyň jyny bilen çyňkryşmady öýdýän. Başymy göterip, ikilenc onuň ýüzüne seredesim gelmedi.

Ol salamymyzy almaga howlukman, eşegiň üstünde oturan ýerinden ilki alarylyp bizi synlady, soňam düşüp, onuň üstündäki horjuny aldy-da, eşegi öz ugruna kowup goýberdi.

— Akmämmet aga, Ýekegep bardymy? — Çopan ýigit onuň saglyk-amanlyk sorasman, dommarylyp oturmagyny halaman, ol gelensoň dörän sowuklygy bize duýdurmajak bolup, ýoldaşyny gürrüňe goşmak isläp dillendi.

— Hmm.

— Ýañy goýun almaga baramda, ol zaňňar yzyna düşüp gaýdyberen eken. Bir görsem goşuň töwereginde söwedeňläp, meniň goýun soýaryma garasyp aýlanyp ýör. Hoşamaýlyk bilen birki ýola «Bar, sürini tap!» diýip, kowanyma-ha ol ýüzüne-de

almady. Dabanymyň ganyny ýüzüme urduryp, gapdalymdaky taýaga ýapysmamsoň gitdi.

— Bardy — diýip, ol ýene-de ýekeje söz bilen jogap gaýtardy.

— Gitmese gitmezem-ä diýäýjigem welin, şol geçen hepde süriniň töwereginde köwejeklän möjekler ýene-de geläýermikän diýen gorkymam ýok däl. Tapyr-tupurlyk bolsa gerek-dä.

Barybir, ol şundan soňam gepläp gürrüňe goşulybermedi.

Biz nahar iýen wagtymyz ol bir gapdalda oturyr çay içdi. Özi-de ony şeýle br yhlas bilen her gezek käsesine guýup alansoň, tüňçäniň üstüni esgi bilen basyryklap, howlukman, çayyň lezzetini öz hereketleri bilen nygtap hem-de ony köp içenligini mälim edip içdi.

Men çopan ýigidiň, Hommat horjunyndan cykaryp, sowgat hökmünde çay beren wagty begenmeginiň sebäbine diňe häzir düşündim. Ol öz ýoldaşynyň çay içse hezil etjegini ýatlap begenen bolmaly.

Akmämmet ikinji gezegem tüňçäniň çayyny hem ýap-ýaňy biz bilen tersleşende, sähel bir bahana bolsa yrsarap ýeňsäimize çalaýjaga meňzäp, dünđerilip oturysyna, bir özi içdi.

Bir ýola men gapdalda kölçä meňzäp ýatan sürä sereden bolup, gözümiň gytagyňy oňa aýlan wagty, Akmämmediň göz-ýüz obajygynyň cygjaryp, ýüzüniň der bilen ýuwlandygyny gördüm.

Bäý, buzy çözülip ugrapdyr-ow diýip oýlandym.

Hommat aýagyňyň gursugyny ýazarman bolup

turansoň, menem gezmelemegi niýet edinip, onuň yzyna düşdüm. Çopan bolsa gazanynyň ýanynda durup, et gowurmaga başlapdy.

Biz synçy bolup aýlanyp ýörşümize, bu adamyň oňly adam-a däldigi hakynda, onuň ýüzüniň rehim-sizligi hakynda gürrüň etdik.

Öwrülip gelenimizde, nahar edinen Akmämmet doga sanap, geçenlerini ýatlap, nahardan boldum edip oturan ekeni. Diňe şundan soň ol biziň barlygymyzy hasaba aldy. Bize tarap nazar aýlap gyzyklandy.

Birazdan men onuň özümi dikanlaýanyňy syzdym. Ol öz gören zadyna ynanansoň, Hommada tarap baş atyp dillendi.

— Munyňyz orus ýaly-la, oglanlar?

— Hawa.

— Çalgırt türkmençeläp otursa näbileýin, kowumdaş halklaryň adamlaryndandyr öýden ekenim.

— Ýok, orus, özem Leningraddan, Lenin agaň ýurdunyň orsy — diýip, çopan öňi bilen maňlaý derini çalyň, buşluk habaryny aýdýan hörpde gepledi.

— Öz-ä ig orus bolsa gerek?

— Mümkün — diýip, Hommat öz sözüne başga näme goşjagyny bilmän gülümsiredi.

— Orus gelmezinden öňräkdi — diýip, Akmämmet soňundan öz ýadynda galan bir wakany ýatlady. Ahyr gep-söz alşyp, onuň aramyza goşulmagyna biz hem öz ýanymyzdan begenişip, onuň berjek gürrüňi bilen gyzyklandyk.

— Meniňem ol günler özümden uly bolup, ýokarkydan özgäni hasaba alman, minneti atym bilen gylyjymdan çekip ýören günlerim...

Şol günleriň birinde maňa-da şuna meňzeş orus gabat gelipdi. Özlerem ikidiler. Ýöne birisi beýlekisiden garaýagyzzrakdy. Men şol gezek adamlarym bilen Eýranyň Çukuroý diýen ýerindäki gala alaman edipdim. Ol ilini özüni oňarýanlary galalarda ýaşaýarlar. Garyp-gasarlar bolsa galanyň töwereginde, çöp-çalamdan edilen tam kepbelerde, gamys öýlerde mydar edýärler. Alamancı diýeniň bolsa möjek, ýagly guýrugyň niredeligini gowy bilýär. Gala aralaşyp bolsa oljaň oňýar. Barlyny ýesir edip alyp gaýdaýanynda hem baýlyk bilen gelip, ony soran tapylýar. Garybyň bolsa gyz-gelnini alaýmasaň alara zady bolmaýar...

Çukuroýdaky gala kürsäp girdik. Ümüs-tamyşda ukudan zähresi ýarylyp oýanan adamyň ýaragyň önünde jany barmy. Ony ölüm howpy bilen, özüni ýitirmäge dilden agyzdan galdyryp, ykbalyna kaýyl edip, «Näme etseňiz elinizde» diýer hetdine ýetirenimizden soň, men yzyna adam düşürüp, ýesir ýatan türkmen dagy bar bolaýmasyn diýen niýet bilen, galadaky zyndanlary aýlanyp gördüm. Hemişe, haýsy obany çapsam-da, men ol ýere düşen ildeşlerim bilen gyzyklanardym, ýagdaý bolsa olary alyp gaýdardym. Şeýdibem, Allanyň önünde haýyr iş edip sogap gazanandyryn diýip, pikir ederdim.

Giden ýeriňden ildesiňi tapyp getirseň, gelensoň onuň dogan-garyndaşlarynyň berýän halat-serpaýam telim gyrnagynyň bahasyça bolýar.

Çopan ýigit, Akmammediň öz diýjek bolýan zadyny unudyp, başga tarapa tutduryp ugranyňy duýansoň, sypaýyçylyk bilen, onuň unudan pikirini ýadyna saldy.

— Biziň myhmanymyza meňzeş orsam şol galada ýaşayan ekenmi?

— Ýok. Olar zyndanda aýagy gandally oturan eken-ler. Bir-ä patdyk-sutduk türkmençe-de gepleýär, ikinjisi welin men ýaly dile patdal borly, hiç zat bilenok. Horlukdan ýaňa gözleri çlypyklap, reňkine sary ýöräp ugran iki sany süňkbaşy iri orus. Olara üns bermese-de bermezdim welin, şol arada hywa bazaryna aşyryp bolsa lomaý gazansa bolar diýen pikir kelläme geläýdi. Olaram galadan alan ýesirlerimiziň arasyna goşup sürdük bäre ýüze.

Oruslar bendilikde, oňly ugruna seredilmän, juda tapdan düşen ekenler. Olar köpüň aýagyna eýermediler, oganlar bilen atlara artlaşdyrmaly boldy.

Çakym meni aldaman eken. Azabym ýerine düşdi. Özi-de Hudaý aňsat etse, aňsat bolar eken. Hywa gelip tanyş özbegimi tapyp, yzyna düşürüp getiren orus täjiri olar bilen wajyr-wyjur öz dilinde gepleşensoň, baş egip, tagzym edip ot-elek boluberdi.

Maňa bolsa olaryň hersi üçin başatar berdi. Olaram «ysbasy-da, ysbasy» öz dillerinde ýene-de bir zatlar diýişdirip, gözlerini bagtyýar güldürüp minnetdar boluberdiler.

Eşidip otursam olar, orus hökümetiniň adyndan Owganystana iberilen ilçiler beg-begzadalar eken. Ýolda bendi düşüp galan ekenler. Ol ýerdenem bendileri ýakyn günlerde Maşat galasyna ýollamakçy bolup ýören ekenler.

Olaryň beren ýaraglary meniň gum içinde telim ýyllap Akmämmet galtaman bolup gezmegime sebäp boldy. Döwründe ol ýaraglar bahasyna ýetilgisiz zatdy... Aý, ol ýaragy görüp zähresi ýarylan az däl-dir-le. Ýöne arman, gyrnak paýlanymda wagty hasaba alman eke-nim. Ony-da soň bildim. Soňky tüýkülik sakgaly ezyämi näme? — Akmämmet galtaman nämendir bir bize näbelli bolan bir zatlary ýatlap ahmyr etdi.

— Meniň getiren gyrnaklarymyň arasynda öz obama siňenleri-de telim bardy. «Maňa-da bir kem-pirime taý gyrnajyk gerek» diýilse, berer goýbererdim. Ýyllar geçdi. Gyrnaklar ogully-gyzly, içeri-ni oňaryp oturan keýwany boldular. Olaryň çagalarynyň ýigrendigi bolsa men boldum. Kiçiräkkäler-ä olar meniň atymy kesekläp gaçardylar. Aý, çagadyr-da diýip, men olara azar bermezdim. Olaryň ejeleri öýde öz düşen günlerini ýatlap, maňa gargynyp oturan bolsa nädersiň. Kimdir birine ýigrenjem hut şýýdilip döredilýän eken. Gyrnaklaryň çagalary ulalyp, ese-boýa galansonlaram, men olaryň özlerini alyp baryşlaryndan özümi halamaýandyklaryny aňyp ugradym.

Ýöne olaryň kitüwleri içlerindedi, ýüreklerini dillerine alaysa, onda ol wagt diliň damagyna dykyl-jagyny olar gowy bilýärdiler. Meniň şöhratymdan, gazabymdan çekinýärdiler. Bir ýola meniň Saly baýa beren gyrnagym Gülbendiň yzyndan onuň erkek dogany geldi. Gyrnakdan ogully-gyzly bolan baý, çagalaryň daýysyny bir hepde-on gün öýünde saklap, edip bilen hyzmatyny etdi. Gidende hem serpaýlap, at mündüirip goýberdi. Men şol wennezzyna henizem münkür. Bir gezek gelsem doganoglan agam bardy, aglap: «Inim, öňünde ýüzügara bolandyrys» diýip öňümden çykdy. Eşidip otursam, günortanyň gününde bir bölek atly gyrdan inip, meniň aýalymy, ogullarymy, ýetişen gyzymy gylyçdan geçirip, öýüme gan çaykap gidipdir.

Günäkäri gyzyt-ot bolup näçe gözlesem-de tapyp bilmedim. Şeýdibem, tüwmaýak galdym. Garrap tapdan düşemsoňam, obamdaky nägile gözler meniň çöle çykyp gaýtmagyma sebäp boldy.

Ol ýene-de haýsydyr bir wakany ýatlady, ýöne ol şundan soň bir agzam geplemedi. Düýrügip oturdy-oturdy-da, soňundanam turup, hol beýlede otlap ýören eşegine tarap ýöräp gitdi. Biz çayyň oňa bagtly günlerini hem-de bibagtlygyny ýatladanyňy duýduryp, ugramakçy bolup durkak, men horjunyň düýbündäki iň soňky bölek çayy aldym-da, «Ýaşuly içer» diýip, onuň eline berdim.

* * *

Indi bireýýämden bäri garamtyl mahmalndan tikilene meñzeýän ýaz gijesi töweregimizde ýaýrap otyr. Atlarymyz bizi gijelikde Müsür piramidalaryna meñzäp oturan Badhyz baýyrlarynyň arasy bilen, aýlanyp-öwrülip ýören ýol bilen Guşga alyp barýar. Baýyrlar gijäniň içinde howalanysyp, biziň depämizden seredişip otyrlar. Gündizlerine özüni baýyrlardan has uzakda saklaýan asman gümmezi hem häzir gijäniň gelmegi bilen aşak inipdir, ol baýyrlaryň depesine galtaşyp durana meñzeýär.

Indi men çak bilen däl-de, ertiriň bir ýerinde Guşguda boljagymyzy bilýärin. Ol ýere ýetsem-ä dünýäň aňrybaşyna çykan ýaly bolsam gerek diýip oýlanýaryn. Hemem şeýle ýoly geçenime, gören ýerlerimiň, duýan zatlarymyň az däldiginem ýatlap begenýärin.

...1885-nji ýyldaky Daşköpri söweşinden soň, häzirki Guşgy galasynyň ýerinde rus goşunlarynyň palçykdan salnan kazarmasy peýda bolupdy. Ähli güýç iki rota kazakdan hem-de üç sany topy bolan batareýadan ybarat ekeni. Batareýa galany gorapdyr. Kazak rotolary poçta stansiýalaryny hem-de serhedi gorapdyr.

Bu ýere Harkowdan, Poltawadan birnäçe maşgala göçürilip getirilipdir. Şeýlelik bilenem, 1892-nji ýylda Guşgynyň eteginde «Alekseýewka», «Poltawka» ýaly rus obajyklary peýda bolupdyr.

1897-1898-nji ýyllarda Owganystan bilen dartgynlyk emele gelensoň, patysa Gusgyny berkitmegiň ugruna ymykly cykypdyr. Yzly-yzyna goşun güýçleri Gusguda peýda bolupdyr. Toplar Mara çenli otly bilen getirilip, ondan düýe bilen bu ýere daşalypdyr.

Berk gala gurlup, onuň dört burçunda top goýlupdyr. Çeşmeden galanyň içine turba bilen suw getirilipdir. Gospital açylyp, telegraf aragatnaşygy ýola goýlupdyr.

1914-nji ýylda fronta alynmazdan öň Gusgy galasynda 12 müň soldat bar eken. Gusgy patysanyň erkinligi söýýän, azatlyk meýilli ofiserleri hem sürgün edýän ýeri bolupdyr. Gusgy rus ofiserleriniň:

«Dalse Kuşki ne poslýut,
Menşe wzwoda ne dadut»
diýýän ýerine öwrülýär.

Aý dogup, öz ýolunyň dowamyna gidip barýar. Ol sap altyndan oňarylan şuglaly gülýaka meňzeş. Bir-de bolsa ol geým geýinmegi, özüne serenjam bermegi halaýan, öz gowy geýnip bilýänini töwerekden seredýän gözleriň öňünde hem buýsanç bilen nygtap geçip barýan ýüregi yşk heserli zenana meňzeyär. Gijäniň törüne aralaşdygymyzça howanyň çigreyäni duýulýar. Hommat meniň üç-dört ädim öň ýanymdan ukusynyň tutýanyny mälim edip, başyny asyp, at üstünde irkilip barýar. Ony ukudan açmaly diýen pikir kelläme gelensoň, ondan-mundan gürrüň etmek üçin, atymy debsiläp onuň bilen deňleşdim. Men ýene-de Gusgynyň komissary Margunow hakynda

gürriň açmakçydym. Önem bu adamyň Gusgy hakyn-da gürriň bolanda, telim bir gezekler ady tutulypdy. Belki, ýene-de ol hakyn-da birzatlar bilmek başardar.

Tötänlikde meniň nazarym kimdir biriniň ýatan ýerinden turup bukdaklap, bir ýerden başga bir ýere geçenine kaklyşdy. Bada-bat biziň daşymyzy gabaýan bolmasynlar diýen pikir kelläme geldi. Hommady ýagdaýdan habarly etmäge howlugdym.

— Hommat!

— Hä, näme, Andreý Andreýewiç? — diýip, meniň sesimdäki gozgalaňy duýup, Hommat ýalpa gözlerini açdy.

Ýaňy, hol öňden biri ýapyrylyp ylgan ýaly boldy.

— Şol öňki deýýuslaryň ýoldaşlary dagy bolmasyn!

— Bolup biler — diýip, menem öz çakymy gümansyratdym.

— Atdan düşeliň!

Hommat garaşylmadyk çalasynlyk bilen atyndan düşdi. Men bir onuň egnindäki donunyň ýelpäp giden ýaly bolanyny görüp galdym. Ol elinde sapançasyny taýynlap oturysyna, üns bilen ilki meniň görkezen tarapymy, üserilip ol ýerde meniň gören zadymy görmek niýeti bilen synlady. Atdan düşüp, menem ýene bir gezek şol gören salgymymy görmek üçin, onuň hereketlerini gaýtaladym.

Ýöne näme üçindir biziň garaşan «Ýaraglary taslaň, siziň daşyňyz gabalgy!» diýen sesimiz wagty bilen eşidilmedi. Ýa-da olar biziň has-da amatlaryna bararymyza garaşýarmykalar?!

Atlaryň ikisi-de biziň gözümiziň alnynda öňe seredişip, ol ýerde kimdir biriniň barlygyny duýýandyklaryny mälim etdiler. Hatda Hommadyň münen çal aty boýnuny öňe uzadyp hokranarly hem göründi. Muny Hommadam aňan eken, ol tutup oturan uýanyňy şeýle bir gazap bilen silkdi welin, at janawar bada-bat öz maksadyny unudyp, başyny ýere asaýdy. Özüni parahat alyp barmalydygyny syzdy.

— Andreý Andreýewiç, siz ýene birsalym şu ýerde oturyň, ol ýeriniň habaryny özüm alaýyn — diýip, Hommat atynyň uýanyňy maňa berdi-de, sapançaly elini öňe uzadyp, ýapynyň ýüzi bilen ýer bagyrtlap, ýokarlygyna süýsenekläp ugrady. Göwnüme indi hä diýmän iki taraplaýyn atysyk başlanarly göründi. Agzym gurapdyr, tolgunanynda bokurdagyň hem daralýan borly, ýuwdunanynda tüýküligim bokurdagymy agyrdyp geçdi. Oturan ýerimde bedenimi sowuk der basdy. Özümi garganyň agzyndan gaçan peýnir bölegine meňzedip, howada uçup gelýän ýaly, bir salymdanam ýere urlup, dyr-pytrak bolup gidiberjek ýaly duýdum...

— Andreý Andreýewiç!

Hommadyň sesi meni özüme getirdi. Görsem ol indi elini salgap ýatan ýerinde meni öz ýanyňa çagyryýar. Atlaryň uýanyňy bir-birine çatamsoň, emedekläp diýen ýaly onuň ýanyňa ugradym. Egnini deňleşen mahaly ol maňa seret diýen manyda, depäniň ýeňsesindäki köle tarap elini uzatdy. Men aý aýdyňa käliň içinde bir topar adamyň, hereketsiz,

jesede öwrülip ýatanyny gördüm. Düýnde-öňňinda bu ýerde Gyzył Goşun bilen onuň duşmanlyrynyň arasynda gazaply söweşiň bolanlygy belli boldy. Iki tarapdanam, ýaraly beýleki bolup, diri galan adam bara menzemeýär.

Diňe bir at aýlanyp ölüleriň arasynda otlap ýör. Ol gyzył esgerleriň biriniň aty bolmaly. Onuň eýerine gyzył baýdak berkedilipdir, at her gezek otlamak üçin bir ýerden başga bir ýere ýörän mahalynda baýdak biraz ýazylýan eken...

Töwerekde bizden başga janly jemende görnenok. Kölüň içinde bolsa üsti gyzył baýdakly at aýlanyp, otlap ýör...

Sözsoňy

Dutaryň owazy... Syýahatdan öwrülip gelenim bäri bu owaz meniň gulagymdan gidenok. Käte dagy ol şeýle bir saýramak saýraýar welin, meniňem haýsy hem bolsa bir türkmen aýdymyň çetinden kükräp giriberesim gelýär. Bir-de bolsa ol meniň özümi ýelkenli gäminiň üstünde ýaly duýmagyma sebäp bolýar. Onuň dartylan tanaplaryň birisine söýenip duranyma ynanyryn. Gämi meni birde ertip, Änew metjidiň deňi-taýy bolmadyk keramikasy bilen ýüzbe-ýüz etse, ýene bir-de Gökgümmez babanyň nagyşlary bilen duşurýar. Atly syýahatym ýada düşende men ýene-de özümi ýarym guşaklygyna çenli gök mahmala dolap

ýatan Köpetdagyň etegi bilen, dagdyr çöl aralygynda toplum-toplum bolşup oturan türkmen obalarynyň arasy bilen aýlap, Guşga gidip barýanymy görýärim.

...Öwezgylyç bagsy. Ol meniň şol gören ýerimde, goýunguýruk gum depeleriň aralygyndaky ýazylgynlykda, aýdym aýdyp, saz çalyp otyr. Onuň iki gapdalyny ýene-de Hommat bilen Dagym eýeläpdir. Olar özleriniň ýap-ýaňam birek-birege alagöz bolşup oturanlaryny unudysyp, ata-babalarynyň demi siňen jadyly aýdymlaryň belentligine göterilişip, il bolşup otyrlar.

Dutar saýraýar. Göwnüme häzir türkmen halkynyň taryhynyň meniň kalbymda jemlenişi ýaly, bagsynyň töwereginde hem ähli türkmen jemlenäýjek ýaly bolup duýulýar.

Ine-de türkmen halkynyň müň ýyllyk taryhynyň, ýer ýüzünde galan ýeke-täk şaýady Soltan Sanjaryň mawzoleýi. Ol töweregindäki ýer bilen ýegsan bolan bir mahalky haýbatly galalaryň harabaçylygynyň ortasynda egnini gysyp otyr. Özi-de şol döwür-döwranlardan bir özüniň galanyna uýalýana menzeýär.

Näme üçindir, her gezek Soltan Sanjary ýatlanymda, Abdyryzagyň sanap beren şu setirleri biygtyýar meniň ýadyma düşýär.

*Maru-Şahu Jahan asly mekanym,
Köp döwranlar sürdüm seniň üstünde.*

*Hangeçende guran bazar dükanym,
Jan berip, jan aldym seniň üstüňde.*

...Bu toprakdan giden ençeme türkmen tireleri dünýäniň köp ýurtlaryna ýaýrap, soňundanam şol ýerli halklara goşulyp ýitip gidipdirler.

Gijelerine mawzoleýiň töwereginde itler janygysyp, agyzlaryny ýokary tutuşyp uwlaýarlar. Diň salyp dursaň ol sesler kimdir biriniň şol, gidip daýdyp gelmediklerini ýatlap, jowranýan eňremesine meňzeýär. Taryha çümüp-çümüp oýlanmagyňa sebäp bolýar.

Mährijemalyň portret halysyny bolsa görüp doýma ýok. Halyda W.I.Lenin özüne mahsus hereketi bilen, elini jübüsine sokup oýurganyp dur. Bir görseňem, ol kimdir biri bilen gürleşip durana meňzeýär. Birsalym synlap duranson bolsa, sen onuň özüň bilen gürleşip duranyňa ynanýarsyň. Onuň portret şekiliniň töwereginde ajaýyp gölleri çitilipdir. Şonuň üçinem Wladimir Iliç ýene birde haly asylan diwaryň önünde durana hem çalym edýär. Gör, bu halyny dokamak üçin näçe mähir, näçe söýgi gerek bolandyr. Ol hut söýgüdür mähirden dokalan ahyryn. Mährijemal hyýalynda W.I.Lenin bilen, gör, näçe gezekler gürleşendir... Mährijemal, halysy Aşgabada alyp gaýtmak üçin soralandy: «Halyny öýümden çykarasym gelenok, goý, Lenin aga biziňkide dur-

sun, görjek adam gelsin-de görübersin» diýen ekeni. Leninsiz galsa dünýäniň manysyz boljakdagyna Mährijemalyň zenan ýüregi şol wagt düşünişdir.

Owsun atyp oturan ýaz otlary. Meniň Guşgy ýolunda gören, guwanan kagyzlarymda surata öwrülen dünýäm. Owsunjyrap tolkun atyp duran deňiz.

Atçapar gyr atyny säpjedip, Ýölöten otrýadyny yzyna düşürip, iki gapdalyndan barha beýgelýän Badhyz baýyrlarynyň arasy bilen komissar Morgunowyň çakylygyna Guşga barýar. Onuň egninde gurmyzy dony, aýagynda gara ädigi, başynda halap geýen ak telpegi. «Bolşewik ýüregim bolsa, egnimde gyrmzy donum, aýagynda ädigim, başynda ak telpegim bolsa, özge zatlaryň bir alajy bolar». Atçapar Taýyr: «Eliň geldi, senem mal edin, öý-owzar edin...» diýip maslahat berýänlere, hemişe şu jogaby berer eken.

Baýyrlaryň gabawyndaky köli ýatlanymda hemişe meniň gözümiň önünde şol gören iki tarap, bolşewik-menşewik bolnup, jan alnyp, jan berlen meýdan ol ýerdäki, eýerine baýdak berkidilen, aýlanyp otlap ýören at göz önüme gelýär.

Agzybirlik — türkmen halkynyň elýetmez arzuwy...

Iliň akylly-başly wekilleriniň hemmesi öz gowy durmuşlarynyň agzybirlik bilen baglydygyny bilipdir. Ýöne öz obasyndan özge ýerde oba baryny, öz dutaryndan özge ýerde dutar barlygyny bilmek isle-

meýän kütek tireparazlar hemişe agzybirlige garsy durmagy başarypdyrlar.

Türkmeniň eý görýän şahyry Magtymguly Pyragy hem öz gezeginde agzybirligi nygtaý-nygtaý geçipdir. Oňa sygyrlarynda dagynyk agzala ilini birleşdirmek başartsa-da, ony bütewilikde görmek miýesser etmändir. Bu arzuw edilen döwür-döwran diňe W.I.Leniniň ideýasy bu topragy çoýandan soň mümkin bolupdyr.

Mihail Iwanowiç Kalinin tribunadan «Türkmen respublikasynyň» döremegini jar eden mahaly, zalda oturan gurultaýyň delegatlarynyň köpüsiniň gözünde begenç gözýaşı buldurapdyr. Hatda Jüneyit hanyň hem gurultaýa iberen wekili: «Aý, adamlar, gözünüz aýdyň-ow, meniňem ilim ahyrsoňy bir döwlet boldy...» diýip aglapdyr...

Bu oý-pikirler ýene-de meniň kalbymda harasat gopmagyna, galam-kagyzyma täzedden ýapysmagyma sebäp boldy.

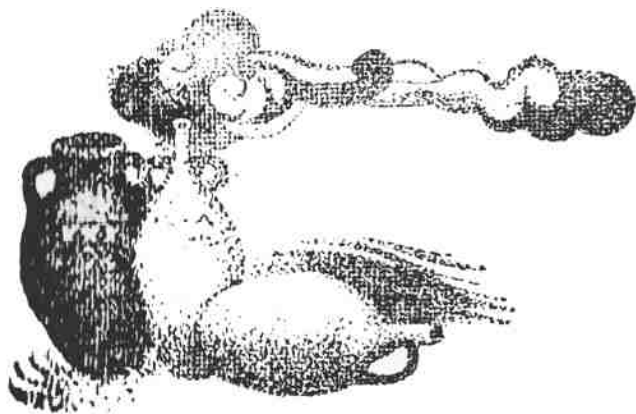
Ýürek bolsa şol bir zady, bu ýadygärligiň hut ilini ýüreginden dömen, onuň arzuw hyýalyny, geçmişini, özünde jemlän ýadygärlik bolmalydygyny nygtady. Kagyzyň ýüzünde ilki türkmen halkynyň geçmiş taryhyny, süňňüne siňdiren teke, ýomut, saryk, ärsary hem-de beýleki tireleriň halylary bilen bezelen tribuna peýda boldy. Onuň yzysüre-de halkyň birleşmeginiň simwoly bolup, azatlygyň bu ýere

gelenligini alamatlandyryp, Wladimir Iliç Lenin tribuna göterildi...

Ony synlap, men hut şol arzuw eden, türkmen halkynyň ýüregindäki ýadygärligi döredenime ynandym.

Adam erbet gününde hem-de begenen gününde göwün diýen adamlarynyň öz töwereginde bolmagyny arzuw etgiç bolýar. Meniňem häzir öz ýanymda türkmeniň Magtymguly ýaly, Gaýgysyz Atabaýew, Nedirbaý Aýtakow, Öwezgylyç bagsydyr Mährijemal, Hommatdyr olaryň ogul-gyzlarynyň, öz ýakynlarymyň bolmaklaryny, olaryň ýadygärligi synlap, makullaýjylyk bilen, «Ine, muny oňarypdyr» diýip, baş atmaklaryny isledim.

1977-1985

DAYÝŇAM GÖZÜNDE BOLSUN

Babageldi özüniň desantçylar bölüminde gulluk etjegini öňünden bilýärdi. Harby komissariat ony biraz mundan öň — mart aýynda çagyryp, özi ýaly birnäçe gulluga çagyrylýan oglanlar bilen Aşgabada iki hepdelik taýynlaýyşa alyp gaýdypdy. Onuň paraşýut bilen tanyslygy hem hut şu ýerden Aşgabadýň respublikan DOSAAF-ynyň howlusyndan başlanypdy. Ol bu ýerde özi ýaly soňra paraşýutçy boljak oglanlar bilen şäheriň ýokarsyna göterilen uçardan üç gezek böküp, synagdan geçipdi.

Bu ýere gelen oglan köpdi, ýöne olaryň köpüsini dogtorlar: «Desantçylyga ýaramaz» diýip gaýtarypdylar. Häzir Babageldi bilen bir wagonda barýanlaryň köpüsi şol özi bilen paraşýutly, uçardan towsan oglanlardy.

Otly ilki bilen Marydan Aşgabat ýoluna gönügen wagty, Babageldi öz ýanyndan: «Kaspiniň üsti bilen Kawkaza geçsek gerek. Bahana bilen deňzem göreris, Kawkazda gulluk ederis» diýip oýlanypdy.

Otly şol gününň ertesi aňyrlygyna Krasnowodsk tarapa gitmän, ýene-de Aşgabatdan yzyna dolandy. Gulluga barýan oglanlaryň ýanyna şäher çetindäki harby komissariatda bolan ýygnanysykdan soň, uzyn boýly kapitan bilen üç sany desantçy esger goşuldy.

Komissariatda egni zer pagonly general gulluga barýan oglanlar bilen duşuşyp, olara hakyky esger bolup gulluk etmegi sargap, ak ýol arzuw etdi.

Babageldi heniz peduçilişede okap ýören günleri türkmen diwiziýasy, onuň taryhy bilen gyzyklanypdy. Diwiziýanyň uruşdan dolanyp gelen esgerleri bilen gürrüňdeş bolupdy. Bu generalyň hem hut şol urşa gatnaşanlaryň birisi Bagsy, Ataýewdigini ol bilýärdi.

General Ýakup Kulyýew her söweşiň önüsyrrasynda öz önünden ötüp barýan ýigitlerine: «Gaýrat ediň, ýigitler, türkmene ysnat getiräýmäň! Türkmeniň ata-babasynyň nähili edermen bolanyny taryh gowy bilýändir!..» diýip, olary eňse ruhlandyrar eken.

Bagsy Ataewiň çykysy hem hut general Ýakup Kulyewiň söweşiň önüsyrrasynda aýdan sözleriniň özboluşly bir dowamy boldy.

Gijöýläňler desantçylyga barýan oglanlaryň münen wagonyny «Aşgabat-Moskwa» otlusynyň hataryna tirkediler. Küpedeşleriniň ikisi Babageldä öňden tanyş oglanlardy. Ýazmuhammet diýen garaýazgyz ýigit bilenem togalak kelle nurana ýüzli Ilmyrat bilenem, ol şol gezek mart aýy Aşgabada parasýutdan bökmäge gelende tanşypdy. Hatda ol bu oglana ýoldaşlarynyň käte Ilmyrat köşili diýip, adynyň yzyna onuň obasynyň hem adyny goşup ýüzlenýändiglerini bilýärdi. Öýleri şähere golaý bolansoň, ol köpleri myhmançylyga hem çagyrypdy. Ýigitleriň üçünjisi uzyndan gelen Nurgeldi atly garaýazgyz ýigitdi. Ol geplemän dymyp otyrды. Nurgeldi ýaňyrak öý-işik bolan eken. Alyp galjak bolsa, gaýyn atasy ony alty aý ýa bir ýyl gullukdan alyp galybam

bilýän eken. Sebäbi oglanlary harby gulluga alýan komissiýanyň bir çleni, onuň jogapkärli wezipede işleýän öz gaýyn atasy eken. Ýöne Nurgeldi-hä: «Meni alyp galyň!» diýmändir. O-da: «Seni alyp galaýyn» diýmändir. Şeýlelik bilenem Nurgeldi ýig-rimi gün süýjesip ýasaýan gelniniň gujagyndan sogrulyp gaýdypdyr.

Nurgeldiniň üzlem-saplam aýdyp beren gürrüňini Ýazmuhammet ýarym degişme bilen jemledi:

— Aý, näme, gyzyna gerek bolmasa, alyp galmasyn...

Babageldi agşam ýatmak üçin öz ornuna süýnen wagty, öýleri hakynda oýlandy. Şonuň üçinem ol wagty bilen uklap bilmedi. Onuň: «Onym galdy, munym galdy» diýip, alada edere gaýgysy ýokdy. Ol on doganyň, başy dik gezip ýören atanyň birisidi. Onuň kakasy Nazar aga kolhozda traktor brigadasynyň brigadiri bolup işleýärdi. Ol eselmegi-peselmegi bilmeýän, hemişe bir durkuny saklamagy başaryan, ilniň ýagsysyna-ýamanyna ýarap ýören bir gepli, az sözli adamdy. Çagalaryny ol öz göreldesinde, şol bir wagtda bolsa, manyly nazar astynda terbiýeleýärdi...

Käbir adamlar: «Nazar aganyň terbiýeleýşi ýaly terbiýelenen çagalar ulalandan soň, ene-atasy bilen sowuk gatnaşykda bolguç bolýar» diýen pikirdediler. Ýöne Nazar aga bilen çagalarynyň arasynda beýle ýagdaý bolmady. Ýyl geldikçe, çagalary oňa gowy düşündiler. Ol çagalary üçin ýyl saýyn süýjedi. Onuň çagalary özleriniň şeýle asyly kakalarynyň

bardygyna öz ýanlaryndan guwanýardylar. Hemişe bolsy ýaly kakasyny ýatlamak Babageldi üçin ýene-de ýakymly boldy.

Babageldiniň obalarynyň içine terslin-oňlyn aýlanan pikiri gelip mamasynyň gapysynda saklandy. Onuň mamasy hemişeki oturýan ýerinde gara öýüň arkasyny tärimе ýaplap, daşarda güneşläp otyrды. Babageldiniň çagalykda ýakalasyp oýnan çal pişigem garrynyň oturan düşeginiň bir gapdalyny eýeläp, Güne meýmirän bolup ýatyr. Bu ýagdaý onuň gözünde galan zatlaryň birisidi. Ol mamasyna özüniň ertir gulluga gidýänini aýtmaga, ony özi bilen öýlerine alyp gaýtmaga baranda, hut şu ýagdaýda göründi.

Hoslaşyk mahaly garry ýene-de özüniň şol sözlerini gaýtalady:

— Sag git-de, aman gel, oglum. Daýyňam gözüňde bolsun, o-da seň ýaly Orsýete gidipdi!..

Ýaňyrak oýanyp, ýuwunmaga giden borly, Babageldi oýanan mahaly, Ilmyrat ýokdy, küpede Ýazmuhammediň bir özi arkasyny diwara söýäp, oýurganyp otyrды. Nutgeldi tamburyň açyk penjiresiniň önünde, gülüp häli-şindi buduna şapbatlaýan uzynak oglan bilen çilimleşýärdi. Gün eýýäm al asmandady. Onuň täsiri küpeleriň süňňüne hem ýaýrap ugrapды.

Gülek oglan çiliminiň soňuny açyk penjireden pitiklänsöň, öz küpesine girdi. Penjiräniň önünde ýene-de bir çilimini çekip, ikinji birisini otlан Nurgeldiniň bir özi galdy.

— Niräk yetdik? — Köwsüni geýip, turma hyýal bolup oturan Babageldi Nurgeldä ýüzlendi.

— Indiki durjagy Mary.

— Maru-şahu-jahan, asly mekanyymy?

— Sol.

— Nämäniň pikirini edýäň?

— Aý, hiç, ýöne durun-la.

— Ine, görersiň, bir gün şeýdip dolanybam geleris...

Nurgeldi pikirinde özüniň esger bolup dolanyp gelen satlykly pursadyny göz önüne getirip, göwnühoşluk bilen ýylgyrdy.

Otly Marydan çykyp, birsellem ýöränsoň, oglanlar jemlenişip, nahar edinmekçi bolan wagty, Murgaply Ýazmuhammediň ýokdugy belli boldy. «Goňşy küpeleriň birinde bolaýmasyn!» diýşip, oglanlar gidip goňşy küpelere hem seredişdirdiler. Naharlanyp oturan wagtlary hem olar: «Ýazmuhammet bir ýerden çykar» diýen pikirdediler. Ýazmuhammet welin, wagty bilen gara bermedi.

Otly ýöredigiçe, hamala, Güne ýakynlanylyp barýlýan ýaly wagonlaryň içi barha kapasady. Kapitan bilen onuň üç ýoldaşynyň bolýan küpesiniň agzyndan sereden oglanlar olaryň türsüklerinden özge ähli geýimlerini çykarysyp, derleşip ýatandyklaryny gördüler.

Komandir Ýazmuhammediň galanyny eşidip, Babageldiniň pikir edişi ýaly gaharlanyp, odaköze düşübermedi: «Nämüçin maňa wagtynda duýdurmansyňyzam?» diýmedi.

Bir diýeni: «Galan bolsa oňa bizi salgy bererler» diýen söz boldy. Babageldi amaty bilen kapitandan özüniň bilesi gelyän zadyny sorady.

— Bizi niräk alyp barýaňyz, ýoldaş kapitan?

— Bu ýerden görnenok? — Kapitan ýylgyrdy.

— Näme harby syrmy?

— Baryp düşeris, ana şonda bilersiňiz.

Şu gürrüňden soň, Babageldiniň bu kapitan hakyndaky pikiri üýtgedi. Ol öň bulary öz gulluk etmeli bölümlerinden gelen adamlardyr diýen pikir dedi, şu sorag-jogapdan soň onuň kellesine: «Bular gulluga alynýan oglanlary eltip bölümüne tabsyrýan aýratyn bir bölüm bolsa gerek» diýip oýlandy.

Otly gijaralar Çärjewe gelip ýetdi. Ilmyrat bilen Babageldiniň biraz gezmelemek niýeti bilen perrona çykanam soldy welin, olar adamlaryň arasy bilen ýyrşaryp özlerine tarap gelyän Ýazmuhammedi gördüler.

— Hä, gaçaklar, meni goýup nirä barýaňyz? — Ol aňyrdan gelsine elini galgadyp, keýpihon seslendi.

Soňra ol ýolda özüniň heniz Aşgabatda wagty halaşýan gyzyna: «Maryň üsti bilen geçýäs» diýip, telegramma ugradanyny, onsoň terslin-oňlyn aýlanyň, ony wokzaldan gözleýşini, hiç ýerden tapmanam bir maşyn tutup, göni şol gyzlaryň öýlerine depişini, otludan galybam, aeroporta barsyny çay başynda gürrüň berdi.

Babageldi aňyrdan «Amyderýany göreris» diýip niýet edip gelyänem bolsa, onuň niýeti bolmady.

Otly derýanyň köprüsi bilen ala-zenzele bolup geçen mahaly, töwerek ýagşy garaňkyrapdy.

Üçünji günden soň, otluda ýol ýöremek oglanlaryň birneme ýüregine düşüp ugrady. Gujagy äpet Günli Türkmenistan, dürli-dümen taýynlap öňden çykýan özbek ülkesi birin-birin geçilen ýoluň hasabynda galdy.

Bu gün ir ertir çay içip, ertirlik edinip oturan wagty, Babageldi ýene-de bir gezek, bir stansiýada Güne meňzeş çörekleri satan şahy köýnekli, mylaýym garaýysly gyzy ýatlady.

...Ol şol görmegeý gyздan üç sany çörek alyp, yzyna sereden mahaly, öz yzyndan uly nobatyň emele gelenini gördi. Oglanlar ýylgyrjaklaşyp, bu gyza sagdan-soldan höwes bilen seredişýärdiler. Ýogsam gapdalda ýola çörek çykaran adam başga-da ýok däldi. Ýöne hemmelere çöregi hut şu gyzyň elinden almak ýakymlydy. Gyzam ýeser eken. Ol çöreklerini satyp bolansoň, aldy-da, öz geçginli söwdasyny görüp, öýkeli kürşerip oturan garrynyň çörekleriniň daşyna geçdi. Ol çöreklerem otly ugramanka, şaramşark gutardy. Otly ugran mahaly, ol gyz elini bulap, oglanlara ak ýol arzuw edip galdy. Bu hemmeler üçin diýseň ýakymly boldy.

Özbek ülkesinden soň, tükeniksiz gazak sähralygy başlandy. Babageldi näçe gezek penjireden seretse, ol sonça gezegem ýalazy oturan meýdanlary, onda-munda gum depeleriniň aralygynda ýatan kak suwuna meňzeş köljagazalary gördi.

Her duralgada diýen ýaly elleri düzüm-düzüm kakadylan balykly gazak gelinleri gabat gelerdiler. Duza ýatyrylan balyklar oglanlaryň soruny ýatyrды. Olaryň: «Wah, bu balyklar-a tüýs geregi eken, munuň gapdalynyň piwojygam bolaýsa» diýişmeklerine sebäp boldy.

Ilmyrat, bir stansiýada kapitan Abramowyň telim düzüm balyk alyp, wagona münenini görüp, öz ýanyndan: «Bizi alyp barýan ýerlerinde balyk, suw ýok bolmaga çemeli?» diýip oýlandy.

* * *

Ozalagşam şemaldeger ýer hökmünde öz aşakdaky ornuny Ilmyrat bilen çalsyp ýatan Babageldi gijäniň bir wagty üşäp, gurt bolup düýrүldi. Ilki ol muny düýşүdir öýdүp, düýşde üşäp ýatandygyny pikir etdi. Ol başyny göterip penjireden sereden mahaly, ýöreý-ýöreý daljygan otly haýsydyr bir stansiýa gelip durdy. Çyranyň ýagtysy düşýän ýer öljerip ýagsyň ýaganyny alamatlandyryp otyr. Otly silkinip ýoluna ugran mahaly, Babageldi özi ýaly üşäp ýatan ýoldaşlaryny ýatlap: «Şeýdäýsem hiç kime-de kem bolmaz» diýip, ýagys ysly howa gelyän penjiräni ýapdy-da, kellesini aýak uja goýup täzedен ýatdy. Barrybir ol ertir ýene-de ir oýandy. Gündizlik töwerege ýaýrap, töwerek ýaňy aýyl-saýyl bolup, öz kaddyna gelip ugrapdy.

Üsti balykgers edilip gelsikli oňarylan jaýlar, rejelenip, üstüne taýak dikilip basylan ot küdeleri, ezilişip, öl-myjyyk bolşup, eginlerini sallaşyp oturan agaclar, ýaşyl öwsüp oturan parç otly meýdanlar, demir ýoluň gapdaly bilen gelýän araba ýoly.

Babageldiniň ilkinji gözüne ilen zatlar, ine, şular boldy.

— Hany tursaňyz-la, eý, töwerege bir serediň ahryryn... Hut ýazyň yzyndan ýetipdiris.

— Nämäniň diýdiň? — Öz gulagynyň eşiden zadyna ynanmadyk Ilmyrat ýatan ýerinden sorag berdi.

— Ýazyň yzyndan ýetipdiris diýýän. Bizden gaýdyp ol gör, nirelerde ýatyp-turup ýören ekeni...

Babageldi penjireden daşaryny synlap ýatysyna, öz ýoldaşlarynyň sessiz bir-birleriniň ýüzüne seredişip: «Bu nähili gep boldy?» diýýän manyda üm bilen gürleşýändiklerini gördi.

Oglanlar aýak üste galyp, ýerli-ýerden töweregi, görülmedik dünýäni synlap, pikirlerinde Garagumuň ýazy bilen bu ýeriniň ýazyny deňeşdirip oturdylar.

— Sen goşgy-zat ýazýan bolaýma! — Dört bolup goňşy wagondan getirilen çayly çäýnegiň daşyna geçilen wagty, Ilmyrat Babageldä sorag bilen ýüzlendi:

— Ýazaýmagam bolar, näme size goşgy gerekmi?

— Ýok, ýöne meniň ykbalym birhili hemişe meni goşgy zat ýazýan bilen ýoldaş edýär. Uçilişede okaýarkagam seň ýaly bir oglan bardy. Bir gezegem ol alypdyr-da, biziň durmuşymyzymy, gürrüňlerimizi

hekaýa edip, gazete beräýipdir. Okadyk. Herimiz özüimizi tanap otyrys. Okamazça-da däl. Özi-de hemmelerini görüp-bilip ýörenje zatlary. Şonuňam käte şeýle, seniň ýaňkyň ýaly birden düşnüksiz gep-läýmejigi bardy.

— Onsoň ol ýoldaşyň häzir nirede? — diýip, Ýazmuhammet gürrüňe boşulyp, gürrüňi edilýän oglan bilen gyzyklandy.

— Häzir, ol esger. Ony uçilişäni gutarmanka aldylar.

Ilmyrat öz sözünü Babageldi göwnüne alandyr öýtdümi, nämemi, soňundanam önki sözünü ýumarlap gürlledi.

— Ýöne ol nemedi. Seniň ýaly däl. Ol hol atam-eýýämdäki bolan-goýan zatlara hem janyny ýakar ýözerdi: «Eger şol gezek ata-babalar ýalňyşmadyk bolanlygynda, ine, häzir «şeýle-şeýle» zatlar bolardy» diýip, bize taryh gürrüň bererdi.

— Hakykatdanam şeýle, biri aýdanson göwnünde jaý, ýazyň ýüzi demirgazyga — biz bilen ýoldaş — diýip, häliden bäri gürrüň diňläp, töweregi synlap oturan Nurgeldi oturyp-oturyp, Babageldiniň sözünü makullaýjylyk äheňinde gaýtalady.

«Tojeskaýa» diýen bir stansiýada Babageldi ot-ludan düşdi. Onuň çigit ýagyna gowrulan zatlary iýenindenmi, nämemi, sarysy gaýnap, ynjalygy ýokdy. Telim gezek suw içip: «Aýrylyp gider» diýip oýlansa-da, ol aýrylmandy. Şol barmana onuň şeýle bolanda, enesiniň käşir iýdirýäni ýadyna düşdi. Wok-

zaly hem ol hut käşir tapmak üçin aýlandy. Ýagsyň jybarlap duranyndan bolsa gerek, bu ýerde mähelle köp däl di. Adaty, her wokzalyň töwereginde diýen ýaly gabat gelýän bazarjyk bu ýerde hem bar eken. Bu ýerde satylýan zatlar oglanlaryň gazak sähra-synda, özbek ilinde gören zatlaryndan üýtgeşikdi, garry aýallar kakadylan kömelekleri ýüplüge düzüp, boýunlaryndan asypdyrlar. Bazaryň bir çetinde bili bükülen, kiçijik goja bedresindäki jany çykmaryk balyklaryň hyrydaryna garaşýar. Otlynyň gapdaly bilen gezmeläp, gül satyp ýörenem bar.

Babageldi gaýnadylan leňneç satylýan ýerde bir-sellem aýak çekip, leňneç satýan murtly pyýadanyň hereketlerini synlap durdy.

Leňnejiň iýilýändigini eşitse-de, Babageldi heniz onuň iýilenini görmändi. Ol çaga wagty obada onuň deň-duşlarynyň arasynda «Leňneç ýapyssa, onuň aýrylmasy kynmysyn, ony ýapysan ýerinden aýyrmak üçin, kyrk ak eşegi, kyrk gök eşegi, kyrk hem goňur eşegi jemläp birbada «aňňyrtmalymysyn» diýen og-lan gürrüni bardy.

Babageldi hem çagalykda şol gürrüňe ynanan oglanlaryň biridi. Her gezek leňneji göreňde, şol gürrüň ýene-de bir gezek onuň ýadyna düşerdi.

Ol peýnir, käşir, gowrulan balyk alyp dolanyp gelen mahaly goňsy küpede gelýän gyzyl ýüzli Sybin bilen bitdik gözli Saýyň iki bolup, bir topar leňnejiň daşyna geçip oturanlaryny gördi.

Ogланlar uzynly gün garaşsalar-da, hemişeki bir gujak bolup dogýan Gün bu gün gaýdyp gara bermedi. Hemmelere bir hakykat, öz barýan otlularynyň gapdaly bilen togurlanyp gelyän äpet Günüň çölün depesinde bir ýerlerde galany belli boldy. Otly telim gün ýol ýöräp, Moskwanyň Kazan wokzalyynyň önünde özüniň yzarlap gelyän ýolunyň soňuna ýetdi. Kapitan Abramow düşjek düşüp, perron ýagsy boşaýança ogланlary düşürmän, öz orunlarynda saklady. Hatarlara düzülişip, Abramowyň yzy bilen barýan wagtlary, hemmeleriniň nazary töweregindedi. Köp ogланlar heniz Moskwany görmändiler. Olar gidip baryslaryna eşiden gürrüňleriniň, gören suratlarynyň kömegi bilen pikirlerinde dörän Moskwany, Moskwanyň asyl nusgasy bilen deňeşdirip görýärdiler.

Kapitan Abramow Kazan wokzalyndaky harby kamendatura girip, birsalym eglenc edip gelensoň, ogланlaryň öni bolup metro girdi.

Metrodan ýüze çykan ogланlar «Belorus wokzaly» diýen ýazgyny okap, özleriniň bir wokzaldan ýene birine göç edendiklerini bildiler.

— Moskwa, Moskwa — diýişip, ine, ahyrsoňy oňa-da ýetdik — diýip, Ilmyrat arkasyndaky goş haltasyny düşürmäge durdy.

— Şu ýerde gulluk edäýsediň — diýip, daş-töweregiň ibirt-de zibirtligini synlap, arzuw edip duran Babageldi hem gürrüňe goşuldy.

— Görýän weli bizi bu jelagaýda goýmasalar gerek?

— Näme üçin beý diýýän?

— Üçini şol, biz wokzaldan wokzala göç etdik. Bu bolsa ýene-de ýol söküljekdiginiň alamaty.

— Äkitsinler, gaýta bahana bilen ýurt göreris — diýip, Babageldi gidiljegine özüniň birjik-de gysylmaýandygyny mälim etdi.

Aňyrsy birki sagatdan Pribaltika respublikalarynyň birine gidilýänligi, şeýle-de otlynyň gijara ugraýanlygy hut Aşgabatdan gelnişi ýaly ýolagçy otlusynyň aýratyn bir wagonynda gidilýändigini anyk boldy.

Ýol goşlary jemlenip, wokzalyň daş ýüzünde bir ýerde goýulansoň, kapitan Abramow köpüň islegini göz önünde tutup, oglanlara wokzaldan uzak gitmän, üç bir, dört bir bolşup, aýlaň-çaýlaň etmäge rugsat berdi.

Babageldi Ilmyratdyr Nurgeldi bilen birsalym otlynyň ugramagyna entek arsyz wagtyň bardygyny ýatlaşyp duransoň, şu mümkinçilikden peýdalanyp, heý bolmanda, Moskwanyň belli-belli ýerlerini görüp geçmegi makul bildi.

Wokzal tekge bolşup duran taksileriň biri tizden oglanlary alyp, Gorkiý köçesine gönügi. Taksici niräk sürmelidigin soran mahaly Gyzył ploşadyň Lomonosow uniwersitetiniň hem-de Uly teatryň atlary agzaldy. Birbada tutuksy garasöýmez adama çalyň eden gaşlak, ýaýbaň egin taksici oglanlaryň goşun gullugyna barýanyny anyklansoň, açylp, öz ýanyndan Moskwa barada oglanlara eşitmek gyzykly bolar diýen zatlaryny gürrüň berip oturdy.

Ýaşyl taksi uly teatry, Kremli, Lenin kitaphanasyny bap-bap edip ötensoň, aýlanyp-öwrülip Lenin daglaryna geldi. Babageldi ýolboýy geplemän diýen ýaly şäheri synlap, oýlanyp otyrды.

Moskwa onuň elýetmez arzuwydy. Ol öz ýanyndan gullukdan soň, Moskwanyň edebiýat institutynda okamaga göwün ýüwürdýärdi. Eger işler ugruna düşse, Moskwany yhlas bilen diňläp, ondan köp zatlar öwrenip boljakdygy barada oýlanýardy.

Bulutlaram bu gün oglanlaryň bary-ýogy birnäçe sagatlyk Moskwada bolýandyklaryny bilen ýaly, ýagjak bolup, ezjek bolup kösenmedi. Irden cykan Gün al-asman bilen lowurdap barýar. Hemme ýerde göwnügiňligiň arkaýynlygyň alamaty. Oglanlaryň köpüsi ýolagçy ynjalyksyzlygy bilen ýene-de, hamala münmeli otlulary wagtyndan öň ýola düşüp ugrap gidiberjek ýaly ir bilen dolanyp geldiler. Diňe Moskwa özüniň öňden beletdigini aýdan Ýazmuhammet wagty bilen gara bermedi.

Gün gijigiberende, Babageldi bir oturgyçda aýagyny aýagynyň üstüne atyp, täze alyşdyran kitapdyr žurnallaryny gözden geçirip otyrды. Ol eýýäm bu ýerde oturyp, öýlerini ýatlamaga-da, Moskwada öz gören ýerleri hakynda oýlanmaga-da ýetişipdi.

Ol öz goş düşüren ýerlerine tarap gelýän uzyn tawus köýnekli başlary tahýaly, eginlerine gelsikli begres geýnen gyzlary, olaryň yzy bilen Göroglyň ýigitlerine meňzeşip, degşip-gülşüp gelýän başlary ak silkme telpekli, eginleri gyrmyz donly, elleri du-

tar, deprekli ýigitleri görende, ol birbada öz görýän zatlarynyň hakykatdygyna ynanmady. Bu ýigitler, bu gyzlar ertekiden çykana menzeýärdiler. Bulary ilki köpler başga bir ülkä konsert bermäge barýan artistlerdir öýtdüler. Ýöne örän tiz hemmelere bu oglan-gyzlaryň Moskwanyň «Şepkin» uçilişesinde okaýan türkmenistanly ýigitler-gyzlardygy, köpleri alada goýan Ýazmuhammediň olaryňkyda myhmançylykda bolany, olaryňam esidişip, bu ýere öz ildeşlerini ugratmaga gelendikleri belli boldy.

Her saz guraly öz heňine öz ýoluna tutduransoň, olaryň ýakymly owazy oglan-gyzlary öz gününe goýmady. Goşulyp küşt depip, aýdym aýtdylar. Hemmeler ýene-de özüni asmany äpet Günli Garagumunda, ýakyn adamlarynyň arasynda duýdy.

Gyzlaryň nazary, sazyň göçgüni ömründe küşt depeni ýadyna düşmeýän Babageldinem täsirli sagalaňy bilen özüne aldy. Onuň öň ýanynda uzyn boýly bir gyz owsunjyrap tans edýärdi. Gyzyň derçigen maňlaýyndan, ha egnine ýazylýan, ha-da imrindiriji göwüsleriň üstünde çyrpynýan saçlaryndan Babageldiniň wagty bilen gözünü aýrasy gelmedi.

«Heý, beýlede bir görmegeý maşgala bor ekenow?!» diýip, ol öz ýanyndan oýlandy. Gyz bir öwrümde Babageldiniň özi hakda edýän pikirini aňan ýaly, oňa seredip, näz-kereşme bilen syrly ýylgyryp, has-da keýpihon bökjekledi...

Ýolagçylar ota münmäge çagyrylan wagty, student ýigitler gyzlar bilen üýşüşip, öz ildeşleriniň dolan wagonlarynyň önüne geldiler.

Otly yraň atyp kynlyk bilen gozgandy. Ýigitler-gyzlar gol bulaşyp, goşun gullugyna barýan ildeşlerine ýene-de bir gezek ak ýol arzuw etdiler. Ilki Belorus wokzaly, soňundanam Moskwanyň özi, geçilen ýolda bir bellik bolup yzda galdy.

Şol ertekiden çykan gyzlar bilen ýigitler welin henizem oglanlaryň hyýalynda otlynyň gapdaly bilen aýdym aýdysyp, saz çalsyp ala-ýaz bolşup gelýärler.

Prowodnik aýal wagonyň ysygyny öçürse-de, gijäniň gaýry bir wagty bolanlygyna seretmezden, oglanlaryň gözlerine uky gelmedi. Olar entegem Belorus wokzalynyň täsirinden çykyp bilmän otyrdylar.

Ýokarky gatda ýatan Ilmyrat uludan demini alyp hasylady:

— Nähili ugradyslyk...

— Gowy ýigitler, gowy gyzlar ekeni. — Ýazmuhammediň gyryljak sesi Ilmyradyň aýtmaga ýetişmedik sözünüň üstüni ýetirdi.

— Türkmen, ile özüniň gowusyny çykarýandyr.

— Näme bizem gowy diýjek bolýaňmy?

— Gep bizde däl-le.

— Hawa şon-a şeýle diýjek bolýar-ow, her ýetenden desantçy çykýan däl-dir.

— Hany entek bir desantçy bolalyň ahryry öwünsegem soň öwüneliň!

— Biz eýýäm desantçy, üç gezek «AN-dan» bökdük.

— Şu, ýagsyna, cygyna öwrenişip bolsa, galan zatda bir adamyň edenini etse bor-la...

— Oglanlar, ýatmaly. Sagadyň dili ikiniň töweregini sermeyär. Siz bolsa henizem... Mümkünçilik bar wagty uklaň, ýogsa soň uka zar bolarsyňyz!

Küpäniň ýarym açyk duran gapysyndan boýun uzadylyp aýdylan başinji ses uklamaga çak bolanyny ýene-de bir gezek oglanlaryň ýadyna saldy. Oglanlar agzybirlik bilen dymşdylar.

Oglanlaryň münüp gelýän wagony sol gününň ertesi günortanyň öň ýanynda öz kerweninden bölünip galdy. Ony aňyrdan ala tüsse bolup gelen köneje parawozyň yzyna tirkäp idirdetdi-de, wokzaldan bir cete saýlady.

Hemmeler wagondan düşenden soň, kapitan Abramow oglanlary hatara durzup, özüniň ýolda telim ýerde okan spisogyny ýene-de bir gezek eline aldy. Ol bu gezek elindäki tutuş spisogyny üç bölege bölüp, hersini aýratynlykda okady. Oglanlar üç bölege bölündiler. Kapitan Abramow her bölegi özüniň ýanyndaky esgerleriň birine tabsyransoň, olaryň hersine elindäki spisoklaryň birisini berdi.

Bir gapdalda ota garasyp duran kabinasy desant belgili maşynlar oglanlary alyp ýola düşdüler. Tizden bir zat — her maşynyň bir ugra gidenligi belli boldy. Babageldiniň ýolda höwrügen, «Şular bilen-ä bir bölümde gulluk ederin» diýen oglanlarynyň hersi bir maşyny münüp gitdiler.

Kapitan Abramowyň münen maşyny Babageldi dagyny gijöýlänler tokaý eteginde gurlan, polkuň hammamyna getirdiler. Olary görüp, goňsy howluda

agaç kesip duran esgerler: «Urra» sesi eşidilen tarapa sereden mahaly, agaçlaryň üstünde duran esgerleriň özlerine seredişip satlykly ýylgyrjaklaşýandyklaryny, ellerini bulaýlaşýandyklaryny gördi.

Türkmenistanlylaryň gelen günü Belorussiýaly oglanlaryň gelen wagty bilen gabat geldi. Babageldiniň hammamda öz gapdalynda ýuwnup duran hemmelerden uzyn, çüri gulak atan-satan oglan hakda: «Ziňňirt bir zaňňar eken» diýip oýlananam şoldy welin, ol elindäki sürteç bilen sabynyny oňa uzatdy.

— Dost, şuny bir meniň ýagyrnymyň gözünde aýlaşdyr. Sen türkmenistanlymy?

— Hümm.

— Men Lugowkin.

— Men bolsa Babageldi.

— Baba-gel-dy?

Adymyň ikinji ýarymyny aýtmak Lukowkine kyn bolany belli boldy. Ol Babageldiniň adyny hytaý adyna meňzedip bölüm-bölüm edip aýtdy. — Adyň, familiýaň ikisi bilelikde şu bolýarmy?

— Ýok, adymyň bir özi...

— Onda entek familiýaňy bir aýtmaweri, zaluwat. Ýadymdan çykar. Ýat haltam eleme deşikdir. Entek adyňy bir ýat belläýin!

— Gör, ýagdaýyňy!

— Gowy sürtüp bilýän ekeniň, şu günden başlap, her hammam günü sen meniň arkamy sürtmeli bolarsyň!

— Näme... Näme diýýän? — peltesine ot degen Babageldi bada-bat Lukowkiniň çigninden silterläp, ony özüne tarap öwürdi. — Sen näme diýjek bolýan, uzyn beg?

Lukowkiniň oýuncy ýaly ýylgyrýanyny görse-de, Babageldi ondan bada-bat hiç zat aňmady. Ol aldy-da, Lukowkiniň sürteçdir sabynyny eliniň tersi bilen garaňky burça dazyrdadyp goýberdi.

Töwerekdäki oglanlar üýşüşip üşerilişdiler. Özüniň degişmesine düşünilmedik Lukowkin bolsa kibtini gysyp, günäli ýylgyrды.

— Ynandym. Sen dogrudanam, gyzgyn ýerden gelen ekeniň. — Ol şeý diýdi-de, sabyndyr sürtejiniň yzyndan gitdi, yzyna gelibem ýene-de Babageldiniň gapdalyndaky boş ýerde ornaşdy.

— Men desantçylar degismegi gowy görýärmişler diýip esidipdim welin, ugrunda ýok öýdýän.

Bu gezek onuň gepiniň haýsy ýapyny çaňydýanyna Babageldi bada-bat düşündi.

— Entek biz desantçy däl ahyryn. Desantçy bolarys, ana, onsoň...

— Onda sonýança Lukowkin dymmaly-da!

— Aý, indi dymmasañam bolýar.

Babageldi bu sözi men indi seni tanadym diýen äheňde aýtdy.

Oglanlar hammamdan çykanlarynda eginleri täze geýimli esger bolsup çykdylar. Indi olar bir towugyň jüýjeleri ýaly bir-birlerine meňzeşdiler. Hammama giren oglanlar o başdan çykyp gidene, ol ýerden çy-

kan oglanlaryň bolsa, başga-başga adamlardygyna ynanasyň gelyärdi. Babageldi daşaryk çykan mahaly, aýaklary hokga ädikli, eginleri birmeňzeş «HB»li çilim çekişip duran oglanlaryň arasyndan ilki hemmelerden uzyn Lukowkin tanady. Ol ellerini hallan atdyryp, oglanlara bir zady gyzyklandyryp gürrüň berýän eken. Ykjam geýim onuň uzyn boýuny has-da uzaldyp görkezýärdi.

Lukowkiniň nazary tokaý eteginde duran okuw uçarlarynyň duran tarapyndady. Babageldi şondan çen tutup, ol oglanlara özüniň uçardan böküşi hakyn-da bir zatlary gürrüň berýändir diýip çak etdi.

Çykjaklar çykyp, hammamyň önüniň märekese köpelen wagty, bir gapdalda bir özi gezmeläp ýören serjant oglanlaryň ýanyna geldi.

— Ýoldas goşun gullugyna gelenler, meniň komandama gulak asyň! Hany boýly-boýuna üç hatara duruň!

Oglanlaryň bolup durşuny hopul-sopulrak görensoň, serjantyň olara «esgerler» diýip ýüzlenesi gelmedi. Oglanlar komanda eýerip, topursow, küpürsöp ýatan ýol bilen gitdiler. Garaňky gatlysyppy. Kazarmalaryň ýagty penjirelerinden egni maýkaly, baş açyk esgerleriň eýläk-beýläk geçýän sudury görünýärdi. Kazarmanyň önünde çilim çekişip oturan esgerleriň hemmesi täze goşuncylyga gelen oglanlary görüp, ör tursup, gapdaldan çykyp, oglanlardan nireden gelendiklerini soradylar:

— Eý, durnalar «ga-ga-ga», nirden uçup geldiňiz?

- Belorussiýadan.
- Ildeşlem, Cýebry...
- Mümkün.

— Ildeşler, tizräk kazarma öwrenişň, öz grantamýodymy size özüm elin tabsyraýyn! Men gitmeli, maňa ol ýerde bilýäňizmi kimler garaşýarlar? Gyzlar garaşýarlar.

Ol şatlygyny içine sygdyryp bilmän, göçgünli gygyryp gepledi.

Polk şamlyk edinen borly, alty-ýedi sany egni kombinzonly esger sport meýdançasyna çalym edip duran esger naharhanasynyň oturgyçlaryny galdyrysdyryp, bir çetden onuň poluny ýuwup gelýärdiler.

Serjant gidip, bir ýerden balyk düzülen ýaly edilip sime düzülen çemçeleri getirenden soň, oglanlar agzybirlik bilen nahara başladylar. Jozzuk ýüzli aspez birsalym baçok äberilýän gözden oglanlaryň naharlanyp bolaryna garaşyp, goşaryndan çözen sagadyna güýmenip oturan serjantyň gapdalyna çökdü:

- Bulary nireden getirdiler?
- Sebri hem türkmenler.
- Biziň Kurbanowyň ildeşlerimi?

— Kurbanow Duşenbeli bolaýmasa, bular bolsa Aşgabatdan.

— Gör, bujagazlar ýene näçe baçok kaşa iýmeli — diýip, wagtam geçer ýerde geçmez, diýen manyda aspez oglanlara seredip, uludan dem aldy.

— Biz gelenimizde-de şu gepi aýdypdylar, ýadyňdamy?

— Ýadymda. Hemmesi ýadymda. Gelenimiz hut düýn ýaly, eýýäm ýol keýpi bilen gezip ýörüs.

— Indi, gitjegiňe-de birhili gynanýarsyň. Barybir grajdankany diýseň küýsäpdirin.

Oglanlar naharlanyp daş çykan mahaly, wagt ýatar wagtyna golaýlapdy. Polkuň esgerleri bölek-bölek bolşup, her gün ýatylmazýndan öň edilýän gezelençde gezip ýördüler. Gijäni sazlaşykly inip-düşýän aýak sesleri bilen, aýratyn bir göçgünlik bilen aýdylýan aýdym sesi eýeläpdir:

*Güýçli goşun yokdur ýeriň ýüzünde,
Biziň uçup bilýän goşunmyz ýaly.*

Esgerler özleri hakynda, asman hem öz parasýutlary hakynda aýdym aýdýardylar.

* * *

Serjant Suglubow oglanlary yzyna düşürip, kazarma getiren gününden iki-üç gün soň, leytenant Buýnow olaryň arasyna geldi. Onuň ýüzi oglanlara ümürli göründi. Bir iş etmezinden öň oýlanan mahaly, onuň iki owurdynda bir menzeş çukanak emele gelýär. Babageldi bir salym komandirini synlansoň: «Göräýmäge-hä bir hyňranyp duran adam eken, munuň göwnüne ýetmek bize aňsat düşmese gerek» diýip, özüçe netijä geldi.

Leýtenantyň öz gelmegi, mynasybetli serjant Suglubowyň düzen hatarlaryna, göwni ýetmedi. Ol bada-bat birnäçe gysgaça kesgitli-kesgitli buýruklar berişdirdi.

— Üst-başlaryňyza serenjam beriň, ädikler lowurdamaly. ýene üç minutdanam her kim hatarda öz ornunda bolmaly.

Babageldi bellenen ýerde ädigini çotgalap durkan, eginlek daýaw bir oglan geldi-de, çotganyň nobatyna durdy.

— Başlandy — diýip, ol pilotkasyny çykaryp, ýüzüniň derini syldy. Onuň adyny, familiýasyny Babageldi entek bilenokdy. Diňe onuň Kamçatkadan gelenleriň biridigini bilýärdi. Olar Babageldi dagydan iki gün soň gelipdirler. Kamçatkalynyň düşnüksiz aladasy Babageldiniň bilesigelijiligini oýardy.

— Näme başlandy?

— Kowalanmak başlandy. Indi bizi tä esger bolýançak, gije-gündiz kowalarlar.

— Biz bolmanda-da esger bolmaga gelmedikmi näme? — Babageldi ädikli meseläni boldum edip, çotgany oňa berip gitmekçi boldy.

— Gulluk ederis-le, ýöne şu birmeňzeş komandalara, gaty kazarmalara bir tizräk öwrenişip bolsa.

Babageldi... «öwrenişeris» diýip, gürründeşine ýüzugra jogap berip, kazarma tarap ugran mahaly, kamçatkaly onuň ädiginiň ýeňsesindäki bir bölejik çotga degmedik ýeri görüp iki-üç ädimlikde saklady.

— Hany, dur, gardaş. ädigiň gonjuna-da çotgany birki gezek dolap goýber!

Babageldi öz ýanyndan men eýýäm özümiň dar-gawrak häsiýetimiň bardygyny äşgär edip ugradym-ow diýip oýlandy-da, kamçatkaly ýoldasynyň özüne uzadyp duran çotgasyny alyp, ädigini täzedden kak-sok edişdirmäge durdy.

Leýtenant esgerlerini täzedden hatarlara düzüp, olary howlukman, bir ýanyndan gözden geçirip ugran mahaly köpler onuň her esgeri aýratynlykda okap, her esgere özüçe baha kesýäni, gerek bolanda «süý-ä pylan gädikde durup biler» diýip, oýlanýany belli boldy. Onuň bu garaýşy köpleriň özüne buýsanjynyň oýanmagyna, özüni öňki çakyndakydan has ösgün duýmagyna sebäp boldy. Esgerler öz komandirleriniň oýlandyryjy nazaryna mynasyp bolmak niýeti bilen, peteklerini göterip, döşlerini biraz öňe çykarysyp, syrdam çeye göwrä öwrülişip durdular.

Hemmeleri birläý gözden geçirensoň, leýtenant Buýnow:

— Men siziň karantin rotaňyzyň komandiri — diýip, öz önünde duran esgerlere tanyslyk berdi.

Egninde ýyldyz göterýän komandirleriň gelimgidiminiň başy şu boldy. Duşuşygy soňundan polk komandiriniň geljekde duşuşmaly hem iş salysmaly boljak orunbasarlary dowam etdirdiler. Her gelen komandir bu ýerde öz wezipesine laýyklykda, öz alyp barýan işini göz önünde tutup gürleýärdi.

Polk komandiriniň syýasy taýynlyk baradaky orunbasary Sidorowy, öňden gulluk edip ýören «starikler» gysgaça özleriçe «komissar» diýip atlandyryýardylar.

Podpolkownik Sidorow duşuşmaga gelen mahaly, oglanlar onda harby adamlara mahsus bolmadyk ýumşaklygyň, açyklygyň bardygyny gördüler. Ol birnäçelerden niredede, haýsy kärde işläni sorasdyryp gürrüňi garaşylmadyk tarapdan başlady. Bir salymdan komissar söýülýän mugallyma esgerler bolsa onuň söýgüli okuwçylaryna öwürüldiler. Onuň döşündäki Beýik Watancylyk urşunyň weteranydygyny mälim edip duran ýubileý medaly Babageldiniň pikirini ýene-de bir gezek geçmişdäki urşuň gyzyly odunyň içinden geçirdi. Urşy ýatlanda, ol hemişe ilki göz önüne getiren uruş odunyň içinde öz tanaýan ýüzleri, daýysyny agalary Arnageldidir Haky Jumany, Öwezduurdy agany ilki tanardy. Bu gezek ol şolaryň ýanyndakylaryň arasynda ýene-de leýtenant Sidorowy tanady. Komissar Sidorow gidende, özi hakyn-da: «Beýle komandiriň bolsa yzyna düşse bolar, onuň bilen gala alsa-da bolar» diýen pikiri oýaryp hem-de özüniň oglanlaryň biridigine ynandyryp gitdi.

Maýor Brunçukowy oglanlar indi bireýýämden bäre tanaýardylar. Her gezek polk meýdançada sapsap bolup duran mahalynda ol komandir polkuň geler ýoluna garamlap, polkuň önünde elini arkasyna tutup gezmelärdi. Ol polk komandiriniň gyalary kerpiç dikilip, haşamlanyp bejerilen ýol bilen gelýänini

gören mahaly bolsa, haýkyryp polka komanda bererdi.

Soňundanam kiçijik göwresine gelişmeýän nyzamly ädimler bilen komandiriň önünden çykyp, oňa polkuň ýygnanysyga taýyndygyny, hasap okanyň bolsa maýor Brunçukowdygyny, wezipesini nobatmanobat aýdysdyrды.

Ol duşuşykda az gepledi. Gürrüňinde polkuň önde goýan wezipelerini, geçen okuw ýylynda telim bölümiň iň ýokary baha mynasyp bolandygyny ýatlatdy. Ýaş esgerleri ýakyn günlerde gulluk möhletlerini tamamlap, öýlerine ugrajak esgerleriň hakyky ornuny tutujylar bolmaga çagyrdy.

Polk komandiriniň üpjünçilik işler boýunça orunbasary podpolkownik Korobočka kelle saçy gutaryp barýan adamdy.

— Men podpolkownik Korobočka, emma adam ogluna ýalňysybam öz familiýamy Paçočka diýip tutmaga rugsat edýän dälidirin. Podpolkownik bu sözüniň yzysüre bir gezek bir gruzin soldatyň: «Podpolkownik Paçočka» diýip, öz familiýasyny ýalňys tutanyny aýdyp, gürrüňine ýarym degişme zeňini berdi.

Babageldi podpolkownigi diňläp dursyna, nazaryny bir gapdalda esgerleriň biri bolup oturan Buýnow bilen aralykda gezdirip: «Gör, adam bilen adamyň parhyny, podpolkownige seretseň-ä lowurdap Gün çykyp dur, leýtenant Buýnowa seretseň bolsa, ýüzünden gar tozgalaýar. Babageldiniň ýüzden

çen tutmasy, onuň mamasynyň ýaşlykda gulagyna guýan zatlarynyň birisidi. Ol ýaşrakkan mamasy oňa: «Oglum öýleneňde, gyzyň görmegeýini algyn, köplenç, adamyň süňni onuň ýüregine bap bolarmys, seýtseň ömrüň süýjülikde geçer» diýip sargardy.

— Düşündiňmi? — Yzda oturan Lugowkiniň ýene-de garagolluk hylty gozgady. Ol şeý diýdi-de bir elini öz pikiri bilen gümra bolup duran Babageldiniň egnine goýdy.

— Nämä?

— Papočka diýäýmegin!

— Men ol gruzin däl-ä.

— Bary bir meňzeýän, senem garaýagyz...

Daş-töwerekden özlerine seredişyän duýdurys beriji nazarlary görüp, olaryň ikisi-de aşak gözleşip dymdylar.

— ... Napoleon: «Esger ýüregine barýan ýol onuň aşgazanynyň üstünden geçýär» diýip belläpdir. Muny biz gowy bilýäs. Siz ustawyň diýşi ýaly gulluk ediň! Garnyňyzy doýurmagyň bolsa bir alajy bolar. Podpolkownik Korobočka göräýmäge açyk adama meňzese-de, onuň çyny nirede, oýny nirede seljermek aňsat däl eken.

Komandir polkuň «PDP» boýunça orunbasary kelte boýly podpolkownik Isen ýeňil-ýeňil ädim-läp, gapydan giren günü Babageldi komandirleriň üýşüşip oturan otagynyň gapdalyndaky üsti telefonly tumboçkanyň ýanynda dnewalny durdy. Strowoý taýynlykdan dabanlaryna awy öýdürip gelen oglanlar

ýaňy oturgyçlaryny alyp, kazarmanyň boşlag tarapyna üýşüşmäge komanda alypdyrlar.

— Karantin rota, tur gönell!..

Babageldiniň dnawalnyý hökmünde adaty berilmeli buýrugy bererine mähetdel, entek podpolkownik dnawalnynyň gabadyna ýetip-ýetmänkä, kabinetden çykan leýtenant Buýnow harby nyzam bilen onuň önünden çykyp, karantindäki rotanyň duşusyga taýyndygyny mälim etdi.

Dogrusy, ýaş esgerler podpolkowniň wezipesini göz önünde tutup: «Şu biziň sorajak soragymyza anyk jogap berip biler» diýen pikir bilen onuň bilen duşusyga garaşýardylar. Olar podpolkownikden haçan böküşlige gidilýänini soramakçydylar. Sebäbi bu sorag özge komandirlere belli bir derejede degişli bol-a, podpolkownik Isene bolsa gönümel degişli meseledi.

Nobat sorag-jogaba ýeten mahaly, leýtenant Buýnowyň gabadynda oturan garagözelek oglan sorag bilen ýerinden turdy. Ol birki günlükde: «Ejem rus, kakam koreý, kärim tokar-slesar» diýip, çilim çekilýän ýerde özi hakynda gürrüň beren oglandy.

— Ýoldaş podpolkownik, bizi indi haçan böküşlige äkidýäňiz?

— Näme, bökesiňiz gelýärmi?

— Aý, näme, gelmänem duranok, ýoldaş podpolkownik.

— Siz öň böküpmidiňiz?

— Üç gezek böküpdim.

— Onda erbet дәл. Öňem böken bolsaňyz, ýene-de asmany küýseýän bolsaňyz, bu erbet дәл. Has takygy biziň desantçylar bölümimizde gulluk edip biljeginiziň alamaty. Ýogsa-da, sizde: «Birden paraşýutym açylmasa» diýen pikir döremeýärmí?

Podpolkownik soňundan öz gürrüňdesine onuň garaşmadyk soragyny berdi.

Bu soraga garagözelek oglan birbada näme jogap berjegini bilmedi. Ýuwdunyp töweregine sereden mahaly oglanlar onuň öz bermeli jogabyny özgeleriniň ýüzünden gözleýänini gördüler.

Onuň bu bolşy soňra özüni özünden ileri goýup gürlmegiň çemini agtarýana meňzedi.

— Böken wagtym az-u-kän gorkamok diýsem-ä ýalan bolar. Ýöne näme üçindir soňundan ýene-de bökesim gelýär.

— Hakykatyň üçin sag bol, oglum! Biz adam ahyryn. Paraşýut hakynda oýlanýanyňyz gowy zat. Biz eýýäm böküşligiň aladasyny edip ýörüs. Siziň şu günlerdäki edýän işleriňiz hem hut şol uly aladanyň bir tarapy. Size şuny, indiki hepdeden böküşlige taýynlyk görüp ugrajakdygymyzy aýdyp bilerin.

Zalda mese-mälim gozgalaň duýuldy. Esgerler taýynlyk başlansa, onda tiz böküşligiň hem başlanjakdygy hakynda oýlanyşyp, bir-biregiň ýüzüne kanagatlanandyklaryny aňladýan nazar bilen seredişdiler.

Podpolkownik Iseniň sözüne dyngy berenine mähetdel, indi üç-dört günden bäri oglanlaryň ara-

synda ady «Kolobok» diýlip tutulýan tegelek ytyg-samadyk ýüzli, keltepaýçarak, eginlek bir oglan bir zat diýjegini ilki ýüzünde mälim edip, soňundanam ör galdy.

— Rýasowoý Samohin.

— Diňleýän, gwardiý rýadowoý Samohin.

Podpolkownik Isen Kolobogyň duran tarapyna seredip, onuň habaryny aldy.

— Ýoldaş podpolkownik, eger bökesiň gelmese, uçardan bökmeleşem bolýarmy? — Kolobogyň sesi gowuşgynsyz eşidilse-de, bada-bat töwerekde gyzyklanma döretdi. Sebäbi hiç kimde beýle özüne ýakymsyz kölege salýan sözleri kimdir biri aýdar diýen pikir ýokdy. Oglanlaryň köpüsi: «Kolobok bök-mäge gorkýandyr, sonuň üçinem bu onuň öňüni turup oturysydyr» diýip oýlandylar. Başga birnäçeleri bolsa podpolkownik Iseniň berjek jogaby bilen gyzyklandylar.

— Bolýar...

— ?

— Eger il bökende, seniň bir özüň galyp, bökmän durup bilseň — oda bolýar. Ýöne seniň düzümiňde eneň-ataň, il-günüň, alan terbiýäň bar, hawa, sen şuna meňzeş onlarça zatlaryň önümisiň. Şonuň üçinem bu zatlar seni öz gününe goýmaz.

Esgerler podpolkownigi diňläp, oýurganan mahaly, Samohin ýene-de ur-tut ornundan galdy.

— Ýoldaş podpolkownik, meni ilden çykan bir

gorkakdyr öýdäýmäň. Men eýýäm ikisi kem kyrk gezek uçardan towusdym. Bökmeli bolsa ýene-de taýyn.

— Ynanýan. Podpolkownik, Kolobogyň öňküden birneme süllerenini görüp, ýeri gelende, ony ýüzugra goldap goýberdi.

Oglanlar Kolobogyň öz böklüşiginiň sanyny komandire diýip aýtsa-da, onuň muny bile gulluk etmeli ýoldaşlaryna hem maglumat üçin aýdanyny olar soňra öz ýanlarynda bellediler.

* * *

Leytenant Buýnow öz esgerlerini şol ýerden meýdançada boljak polkuň ýygnanysygyna alyp gitmek üçin gelip, naharhananyň öňünde olaryň naharlanyp çykaryna garaşmaga durdy. Özge bölümler eýýäm ol ýere ýygnanysyp ugrapdylar.

Şol arada aňyrdan öz bölümüni howlukdyryp alyp gelýän, özi ýok ýerinde ady «Çypar» diýlip, tutulýan starşiy leytenant Buýnowy tanap, söz gatyp geçdi.

— Hany, sen ol iliniň barýan ýerine barmajakmy?

— Ýetişeris.

— Seniň çagalar bagyň entegem symyslaýarmy? Leytenant jogap ýerine ýeňsesini gaşap baş atdy.

— Kowala olaryňy. Ýogsam, igenje galýaň!

Leytenant naharlanyp çykan esgerler bilen naharhananyň öňünde hatara düzüp, salamlaşansoň, olary meýdançada, sap-sap bolup duran esgerleriniň

ýeňse tarapyndan aýlap, öz orunlaryna getirdi. Ortada, hemişeki maýor Brunçukowyň elini arkasyna tutup, mahal-mahal ştab tarapdan uzaklaşman görünjek polk komandiriniň ýoluna seredip, gezmeleýän ýerinde bu gün podpolkownik Sidorow gezim edip ýördi.

Polk komandiri bir alada bilen bir ýere giden borly. Aňyrdan garaşylan adam — polk komandiri polkownik Bliznýuk däl-de, oňa derek onuň ornuna galan maýor Brunçukow göründi.

Maýor Brunçukow harby düzgüne laýyklykda önünden nyzam bilen çykan podpolkownik Sidorowy diňlänsöň, orta gelip polk bilen salamlaşdy. Soňundanam rota komandirini töweregine üýşürüp, olara degişli tabsyryklar berişdirdi. Hemişe bolsy ýaly, meýdançadaky ýygnanysygy ýene-de polkuň parady jemledi.

Maýor Brunçukow öz töweregindäki jogapkär wezipeli komandirleriň birnäçesi bilen gelip, meýdançanyň bir gapdalynda ýörite oňarylan, ýüzi desant belgili tribuna çykdy. Orkestriň her gezek eşiden mahalyň, petekäni öňe tutup, ekezlenmegiňe sebäp bolýan göçgünli sesi ýaňlandy.

Diňe şundan soň polkuň goşun bölümleri aýak gosuşyp, tribuna tarap ýöriş edip ugradylar.

Leýtenant Buýnowyň rotasy hem, tribunanyň gabadyndan öten mahaly, keseden özlerini synlaýan komandirleriň nazaryna makul bolmak arzuwy bilen geçdi.

Ştabda işleýän möle gözli kapitan ylgap yzy-myzdan ýetip rotany saklamaly» diýen buýrugy ýetiren çagy, bir meseläniň ýüze cykandygy belli boldy. Lugowkin öz ýanyndan, ýaňy tribunanyň gabadynyda, önünden barýanyň ökjesini basyp aýagyny çalşanyny ýatlap, «kimdir biri görükdir-ow» diýip oýlandy.

Maýor Brunçukow bölümleri bir-bir gabadynydan geçirensoň, töweregi bilen birlikde leýtenant Buýnowyň esgerlerini saklan ýerine geldi. Oglanlar maýor Brunçukow aňyrdan gelýän mahaly onuň komandiriniň polkuň ornunda galanyndaky özüni alyp barsyny öz ýanlaryndan Batkanyň özüniň bar mahalyndakysy bilen deňeşdirip, saldarlamaga ýetişdiler. Ol häzir oglanlara öňküsinden birneme tekepbir hemem hökmürowan göründi. Esgerler şu arada bu üýtgeşmä bolan pikiri bildiler. Ýöne ol ýerde oglanlaryň pikirini tassyklaýan alamat görnemedi. Leýtenantyň ýüzi hemişekisi ýaly durnuklydy, düşnüksizdi. Maýor üns bilen bir salym önünde duran esgerleri synlansoň, onuň nazary gonjy tüzümleri duran ädikde eglendi. Ol başyny göterip ädik eýesine ýüzlendi:

— Sen, ýoldaş esger!

— Menmi?

Kolobok ýuwdunyp özünden kem gözläp müýnürgedi.

— Ýok, seniň çep gapdalyňda duran. Sen, sen!

Maýor baş atanyny az görüp, eli bilen Babageldini görkezdi.

— Men, gwardiýa rýadowoý Nazarow.

— Hany, onda iki ädim öňe çyk, gwardiýaý!

Babageldi tarp-tarp edip, esgerlere mahsus nyzam bilen hatardan çykdy.

— Hany ädigiň gonjuny boşat näme bardygyny bizem göreli!

Maýor Brunçukow oňa göz-görtele bir gapdaly tütmerip duran ädigi görkezdi.

Babageldi eglip, ädigiň gonjuna dykan daşy dolagly kitabyny çykardy. Şundan soň özlerinden kemçilik gözleşip duran oğlanlara kimiň günäkärdigi belli boldy.

— Ol näme boldugy?

— Kitap.

— Saňa ädige kitap salmaga kim ygtyýar berdi?

— Hiç kim, özüm...

— Sen graždankada kim bolup döwran sürdüň?

— Mugallym bolup, okuwçy okatdym.

— Ýoldaş mugallym diýsene?

Özüni okadan hemişe minnetdarlyk bilen ýatlap ýören mugallymlarynyň birisi onuň ýadyna düşen bolsa gerek, şu jogapdan soň maýor Brunçukowyň gepleýiş hörpi mese-mälim ýumsady.

— Şeý diýsene!

— Hawa, mugallym.

— Ýoldaş mugallym, indi sen mekdebi unutmaly bolarsyň. Indi sen watan gullugynda, indi sen okuwçy, biz bolsa mugallym bize «hä» diýmeli bolarsyň.

— Sizi diňlemäge taýyn, ýoldaş maýor!

— Seniň kitap okamaga nädip wagtyň bolsuna men haýran!

Ol şeý diýdi-de soňundan: «Näme bulaň başga edere işi ýokmy?» diýen manyda leýtenantyň ýüzüne seretdi.

— Men kitaby boş wagt bolanda ýa-da çilimleşik mahaly okaýan, ýoldaş maýor.

— Hümm.

— Il tüsseläp çilim çekýär, menem kitap okaýan, gazet okaýan.

Maýor Brunçukow şundan soň Babageldiden ünsüni sowdy-da leýtenant Buýnowy dikanlady.

— Ýoldaş leýtenant, talap ediji serjantlara tabsyr, şu kitaphonyň teni ýer ysgamasyn. Hany göreli şonda ol nähili kitap okaýarkan. Boş wagty bolmasyn!

Leýtenant Buýnow maýoryň häzirki ýagdaýda diýmeli sözünü diýmän, başga bir sözi diýse-de: «Şu esgeriň kitap okamaga eli degmesin» diýlen jümläni «Ädikde kitap saklamasyn» diýen buýruk hökmünde düşündi.

Gitmäge rugsat alanson, leýtenant Buýnow öz esgerlerini ýene bir gezek maýor Brunçukow bilen onuň ýanyndaky komandirleriň önünden nyzam bilen geçirdi.

* * *

Dnewalnynyň ýene-de birnäçe minutdan meýdana, taktiki okuw geçmäge gidiljekdigini mälim ederine mähetdel, kazarmanyň içinde birden ibirtde-zibirtlik başlandy.

Babageldi pilini ýanbaşyndan asyp durka, granatyny, zapas oklar saklanylýan çerim torbany kemerine düzmelidigini, protiwogazydyr rezin plaşyny almalydygyny ýatlaşdyrýardy.

Kolobok ýarag skladyndan alyşdyran zatlaryny bazara çykaran ýaly seteran edip öňünde goýuşdyryp dur. Indi bolsa ol şol zatlaryny bir-birden sime balyk düzen ýaly edişdirip kemerine düzüp otыр.

Tolýa Andursow ýene-de çasyp, öz doganynyň bir zadyny alan borly. Ol penjiräniň öňünde müýnürgäp, goş haltasyna güýmenip dur. Andursow ikinji oňa bir zatlar diýip eşidiler-eşidilmez gepläp igenýär. Çaky Tolýa ýene-de ýalňysyp, Olegiň protiwogazyny alan borly. Tolýa öz günäsini boýun alýana meňzeş, ol kaýylyk bilen Olegiň igenjini diňläp dur.

Andursowlar ekiz taý hem bolsalar, bir-birlerine gylyk-häsiýet tarapdanam, beden-gurluş tarapdanam şeýle bir meňzäp barmaýardylar.

Tolýa Andursow eginleri giň, pälwan sypat, gepläninden gözünü süzüp, oýurgananyny kem görmeýän ýaltalanç oglandy. Ony oglanlar ýakynda Olegden tapawutlandyrmak üçin, Andursow birinji diýip atlandyrypdylar. Oleg, Tolýa bilen bir günde doglan hem bolsa, ondan has ýaş görünýärdi. Onuň owadan balkyldap duran gözleri bardy. Onuň özüni artykmaç saýmagy gowy görýändigini hem belli bolup ugrapdy. Ol naharhanada özünden öň ýaga el uzadan Çasine özüni hondan bärsi saýyp: «Şu günden başlap menden bisorag mesgä el ursañ, soň oňullyk tamasyny etmegin!» diýip gaharlanypdy.

— Haý, bolduň meň başyma Fazan! — diýip, Çaşın hem ondan çigit ýalyjak-da çekinmeýänini mälim edip, hemmelere eşitdirip, ýaňsylap gülüpdi. Olegiň oglanlar arasyndaky ýörgünli ady Andursow ikinjidi.

Leytenant Buýnow tokaýyň eteginde aýdym aýdyp barýan rotanyň yzyndan ýetip, ony hammam bilen kazarmalar aralygyndaky giňişlige dolady.

Taktiki okuwy digir-digir saçly Awagýan öz çalgýrt dili bilen «Kıçjik uruş» diýip atlandyrýardy.

Awagýanyň taktiki okuwa dakan bu ady köplere ýarady. Şonuň üçinem oglanlar indi taktiki okuwy «Kıçjik uruş» diýip atlandyrýardylar. «Kıçjik uruş» Babageldä her gezek onuň çagalykda öz deň-duşlary bilen iki taraplaýyn «tüw-tark» atysyp oýnan oýunlaryny ýatladýardy. Hala türnükden sallanmak bolsun, hala ylgamak-bökmek bolsun, bu ýerdäki pişe hökmünde edilýän işleriň köpüsi esger oglanlaryň çagalykda hezil edip oýnan oýunlaryna meňzeşdi.

Rota wzwodlara bölünip, bellenen aralygy saklap, hüjüme geçdi. Hemmeler bada-bat maýdalap ýagyp duran ýagsy unutdy. «Duşman küreni» diýlip görkezilen maket-uçar uzak bolmasa-da, rota wagty bilen ol ýere ýetmedi.

Leytenant bir edilen hereketi öwran-öwran gaýtalandyp, öz esgerlerini otuz-kyrk ädim ýeriň içinde ters aýlady.

Her hereketi komandiriň göwnüne jaý bolar ýaly edip gaýtalamaga cytraşýan oglanlaryň biri bu ýer

depip, heläk bolup durmagyň sebäbi haýsydyr bir komandiriň buýruklaryny ters-ters edişdirýän öz ýoldaşlarynyň biridir öýdüp, ýer bagyrtlap ýatysyna janygyp gygyrdy:

— Buýrugy aýdylysy ýaly etseňiz-le. Halys öldük-le, how! — Ah, sen, kazarma bir bar, talyp!.. — diýip, haýbat ediji ses bilen gygyrdy.

— Maňa näme hebs edýäň! Menmi nä şol? Bu ses eşidilen wagty oglanlara tokaý-hojalyk tehnikumynyň üçünji kursundan gulluga alnan Çaşiniň «Talyp» diýen jümläni özüne çekeni belli boldy.

— Bu goh näme boldugy?

Gürrüňi leýtenant Buýnowyň hökümlü sesi kesdi.

— Üns beriş. Häzir biz zäherlenen meýdan bilen ýöräp gitmeli!

Esgerler komanda berlenine mähetdel, ýatan ýerlerinde protiwogazlaryny geýdiler, özlerini rezin plaşlara çoladylar. Oglanlar holtumalaryny salanyp sürlenişip ýören bir süri pile meňzedi. Demi protiwogazynyň aýnasyny tutan Lukowkin kimdir biriniň aýagyna çolasyp ýüzin ýykyldy. Leýtenantyň «ýatmaly» diýen komandasy şol bir wagtda eşidileni üçin hiç kim Lukowkini tötänlikde ýykylandyr öýtmedi. Ol protiwogazyň kapasasynda demigip, bir eli bilen agyran kibtni tutup ýatysyna: «Urus bolaýanda hem şundan erbet däldir, Awagyňan myňa «Kicijik uruş» diýýä welin, şol gaty mamla ekeni» diýip oýlandy.

Ýer bagyrtlap, şol beýlede keserip duran uçara çenli süýşüp gitmek buýrulan mahaly kimdir biriniň agy gatysykly endirewik sesi eşidildi.

— Çydamok. Çydamok, mundan artyk! — Ol protiwogazyny ýüzünden aýryp turan wagty hemmelere bu sesiň eýesiniň Andursow birinjidigi belli boldy.

Geň galaýmaly, leýtenant Buýnow oňa ünsem bermedi, onuň ýüzüne-de seretjek bolmady-da, çyrcytyr soňky güýçlerini jemläp, süýsenekleşip barýan oglanlaryň gapdaly bilen ýöremegini dowam etdirdi.

Esger ýigitler ýetilmeli ýere ýetip, protiwogazlaryny ýüzlerinden aýran mahallary, Andursow birinjiniň henizem şol galan ýerinde näderini bilmän, gadalyp duranyny gördüler.

Ol ilki ýüzüni sallap, oglanlara tarap ýöräberjek ýaly etse-de, ýöremedi. Ol özüne tiz düzediş berdi. Çekilen azabyň ol başynda oturan oglanlaryň ýanyna diňe olaryň özlerine meňzäp, ýetip bolýany onuň hakydasyna geldi.

Andursow protiwogazyny täzedden geýip, ýere ýazyldy-da, ýer bagyrtlap süýşüp ýoldaşlarynyň eden hereketlerini birin-birin gaýtalap, köpçülige golaýlaşyp ugrady.

* * *

Ir ertir meýdança bedenterbiýe maşklaryny ýerine ýetirmäge gidiljek mahaly serjant Suglubow karantin rotanyň esgerlerine özleri bilen ýorgan-düşeklerini hem daşaryk alyp çykmagy buýurdy.

Esgerler aýdylysy ýaly ýorgan-düşeklerini göterip, daş-töweregi alaň açyk bolup duran polkuň tomusky klubunyň uzyn-uzyn edilip ýasalan oturgyçlarynyň üstünde ýerleşdirdiler.

Aňyrdan aýagy ketili, egni sport geýimli öz maýdalyna ylgaý gelen serjant Suglubowyň nazary düşegini kese tagtalaryň biriniň üstünde ýerleşdirip, öz hatardaky ornuny eýelemäge howlugyp gelýän Babageldide eglendi.

— Ýoldaş, soldat!

— Rýadowoý Nazarow siziň buýrugyňyza taýyn.

— Babageldi serjantyň önünde aýagyny jüpläp, onuň öz öwredişi ýaly dim-dik bolup durdy.

— Siz şu ýerde galmaly, düşeklere göz-gulak bolmaly.

— Galmaly, düşeklere göz-gulak bolmaga taýyn.

— Ýekeje zat ýitäýmesin!

— Ýitmez, ýoldaş serjant!

Rota başyny jemläp, ylgaşlap meýdança tarap gidensoň Babageldi düşekleriň arasyna dolanyp geldi.

Gün lowurdap asmana göterilip gidip barýar. Asmandaky haýal hereket bilen barýan bulutlar bölejek-bölejek edilip, o ýerde, bu ýerde serlen pagta böleklerine meňzeýär. Gowy Gün ýene-de asmany äpet Günli Türkmenistany onuň ýadyna düşürdi.

... Ana, mamasy, ol gara öýüň tärimine arkasy-na berip, asmana göterilip barýan Güni synlap, özüniňkiler üçin, janly-jandar üçin gowulyk diläp otyr.

Ol soňra gök gowaçalygyň içi bilen özüne tarap gelyän traktory görüp, onuň üstünde oturan kakasyny tanady. Onuň gapdalynda bolsa jigisi Çary bir eli bilen kakasynyň oturan oturgyjynyň ýeňsesinden tutup, traktora münenine hondan bärsi bolup begenip ýylgyrjaklap gelyär. «Men indi kakamyň traktoryna suwçy boldum, bir el boşlukda ol maňa sürmegem öwretjek diýýär» diýip, Çary oňa öz hatynda ýazypdy.

— Rýadowoý Nazarow!

Ady tutulan mahaly Babageldi ýaňy meýmiräp ugrapdy. Ol başyny göteren wagty gapdalynda serjant Suglubowyň ýeňsesini gaşap duranyny gördi.

— Nahara gidilende sen ýatdan çykypsyň, bar, naharhana, entek narýad iýip-içen dälidir, şeýle-şeýle diýip düşündir, garbanmaga bir zat bererler! Sen gelyänçäň, garawullygy özüm ederin.

Kuhnýanyň önünde kak çekge, kelte boýly bir starsına kimdir birine sögünip, aýlanyp ýördi.

Babageldi gapdalyndan geçiberende, ol azgyrylyp ony saklady.

— Niräk barýaň sümsünip?

— Naharlanmaga.

— Heý, seň bir toparyň zadyň bolmazmy?

— Men nahardan galypdyryn...

— Nahardan galyp, sen näme, il iýen wagty, ýedi gat ýeriň aşagynda öküž bolup, şahyň bilen ýeri göterip durmudyň?

— Ýok.

— Ýok bolsa naharam ýok saňa. Bejit ugra şu ýerden! Açgöz! ýene-de gijä gal...

Babageldiniň häzir ony iýerin, muny içerin diýip alyp baryan şeýle bir işdäsem ýokdy. Ol ýaş esgerlere mahsus bolan kaýyllyk bilen yzyna dolandy.

— Eý, esger!

Babageldi çigniniň üstünden yzyna sereden wagty, hälki starsınanyň özüne el salgaýanyyny gördi.

Ol Babageldi öwrülip ýanyna gelen çagy, oňa: «Bar starsına naharlansyn diýdi» diýip, aspezleri salgy berdi.

Nahardan soň ol ýene serjant Suglubowyň kitaba güýmenip oturan ýerine geldi.

— Nätdiň, naharlanyp bildiňmi?

— naharlandym.

— Starsına Marçilýunasy gördüňmi?

— Bir starsına-ha bar eken.

— Sögündimi?

— Hawa, sögündi.

— Onda şol Marçilýunas. Ony hemmeler tanaýar. Ol oňat adamdyr. Käýinmek oň endigidir. Ýöne soňy ýokdur.

Serjant Suglubow gidenson, Babageldi düşegine gysaryp ýene-de gününň ýakymly söhleleriniň aşagynda meýmiredi.

— Tüýs garawula gerek ýigid-ä sen ekeniň! — Bu gezek Babageldini seržant Suglubowyň kine gatysykly sesi oýardy. Ol düşekden baş göteren çagy klubuň ortasynda bir özünüň uklap galanyny gördi. Töwerekde iki-ýeke düşek galypdyr. Her kim öz goşuny göterip-göterip gidipdir.

— Seniň ukyň hemişe şeýle agyrmy?

— Öň-ä kän agyr däldi — diýip, Babageldi müýnürgedi.

— Bu ukyň bilen sen garawula ýaramasaň gerek.

— Serjant Suglubow Babageldiniň äm-säm ukuly ýüzüne seredip, onuň ertirki gününü alada etdi.

Babageldi goşuny göterip, kazarma girip barýarka, oglanlaryň özüne seredip ýylgyrjaklaşýandyklaryny gördi.

Oglanlar onuň irkilenini görüp, soňundan gülşüp hezil etmek üçin, Lugowkin başlyklaýyn ýuwaşlyk bilen gelsip, onuň töwereginden goşlaryny göterişip gidipdirler.

* * *

Uzakdan çal diwar bolup görünýän, tokaý agaçlarynyň aňyrsyndan ilki Günüň ýarpy göwresi, soňundanam tutuş özi göründi. Onuň şöhlesi otlaryň arasyndan çyg düwmejiklerini täsin çyrajyklara meňzedip ýakdy, jahanyň ýüregine giňlik berdi. Esgerler bu mahal meýdançada irki bedenterbiýe maşklaryny ýerine ýetirip ýördüler. Olar Güne bu gün oňat gün boljagyny ýatlaşyp seredişdiler. Gözlerini süzgekledip, eňegini sypalap, Güne seredip duran çypar esger bolsa şeýle günlerde hemişe diýen ýaly paraşýut ukladka edilýänini ýatlady.

— Podpolkownik Iseniň günü geldi. Paraşýutlary bökülsige taýyn etmeli bolarys — diýip dillendi.

Öňden gelyän beýle endiklerden bihabar ýaş esgerler çypar esgeriň aýdan sözlerini öz ýanlaryndan, ýöne, şeýle bir agyz ugruna aýdylan zat hasap etdiler. Ony diňe aňyrdan gelip türnügiň beýleräginde ýaş esgerleriň başarnygyny synlap, olary öz ýanyndan baha kesip duran, guşaklygyna çenli ýalaňaç başga bir soldat makullady.

— Podpolkownik Isen bu günüň bir gädiginden-ä aslyşman galmaz.

Biraz salymdan rotanyň nobatçysy gelip ýaş esgerleri, düýnki gün düzülen iş planynyň üýtgeýändigini aýdyp, olary duran ýerlerinden paraşýutlary getirmek üçin paraşýut sklada ýollady. Meýdançadaky paraşýutlary taýynlamak gürrüňi hakykat bolup çykdy.

Esgerler paraşýutlary getirip, ukladka mahaly ýazylýan düşekleri ýazysdyryp, üsti gytyjak otly meýdançanyň üstünde hatara edişdirip goýuşdyrdylar.

Birinji karantin rota nahardan soň gelip, işe başlanda, üçünji batalonyň esgerleri eýýäm işe girişipdirler. Töwerek ak paraşýutlardan ýaña gar düşen meýdana çalym edýärdi, esgerler guşaklygyna çenli çykarynypdylar. Daşyna gelsikli edilip dolak oralan ädikler, birmeňzeş edilip goýlan gimnastýorkalar, bir gapdalda tertip bilen hatara goýlupdyr. Lugowkin paraşýutyny çözen mahaly, onuň hasasyna ýel dolup, howada galgap, ony yzyna düşürip idenekledip çekip ugran mahaly ýerli-ýerden oglan-

lar kömege gelmedik bolanlygynda, paraşýut wagty bilen onuň tartgy-çekgesine gelerli däldi. Serjant Suglubowyň paraşýutyndan özge meýdança getirilen ähli paraşýutlar çözülip, ukladka edilip ugraldy. Serjant Suglubow bu ýerde ýokdy. Ol mundan bary-ýogy bir sagat öň özüniň demble gidýänini eşidipdi. Häzir ol kazarmada howul-hara ýol şaýyny tutup otyrdy. Demble gidýän esgerler elleri çemodanly plasa gelip giren mahaly hemmeleriniň ünsüni özüne çekdi. Olaryň hemmesi bir kemsiz geýnip beslenipdirler. Ýaş esgerler bir salym demble gidýän esgerlere gözigidijilik bilen seredişip durdular:

— Wagt geçýär...

— Gyssansaň geçäýmänjik gider — diýip, öz boýunyň hözürini görüp, ilini depesinden seredip duran Lukowkin ýeňsesini gaşap bir zatlar diýmekçi bolan Çaşiniň sözünü agzyndan aldy.

— A sen gyssanma!

— Bizem bir gün şolar ýaly bolup, in soňky gezek polkumyzyň baýdagyna guwanç bilen seredip öteris...

— Näme dembliň pikirini edýäňizmi, salagajyklar! — Hataryň bir ýan basyndan ukladkanyň hilini barlap gelýän agras maýor özüniň golaý gelenini mälim edip dillendi. Babageldi barlanmak nobatynyň öz paraşýutyna ýetenini görüp gyssandy. Ol eglip, öňden taýynlanyp goýlan towugyň bellik edilen aýagyna meňzeş gyzyl bellikli stropany, on dördünji stropa bilen bilelikde ýokaryk göterdi.

— Dembliň pikirini etmäge entek saňa ir. Her

zat öz wagtynda gowy. Paraşýutyň hakda oýlan! — Maýor bu sözi esasy paraşýutdan geçip zapasnoý paraşýutdan kem tapan çagy igenc äheňinde aýtdy.

Orkestriň sowhunly owazy ýene-de hemmelerin ünsüni özüne çekdi. Demble gidýän esgerler üç hatara düzülip, nyzam bilen polkuň baýdagynyň, komandir polkuň birnäçe öz egindeşleri bilen duran ýeriniň gapdalyndan ötdüler. Ýaş esgerleriň köpüsi öz serjantlaryny uzakdan tanady. Serjant Suglubow üçünji hataryň önünde ýöräp geçdi. Ol indi ençe günden bäri ýol keýpi bilen ýasaýardy. Sypynsa, oturyp kemeriniň demrini, iliklerini aýratyn yhlas bilen süpürüp ýalpyldadýardy. Bir ýola Babageldi gijäniň bir wagty oýanan çagy serjant Suglubowyň geým-gejimplere serenjam berilýän otagda, murtluja kaptýorkaçy bilen gürlleşip oturanyny gördi. Ertir ol bu barada oglanlara aýdanda olardan birisi: «Ol diňe bu gün däl, indi üç günden bäri ýatyp bilenok. Uzyn gijäni ädigini ýaglap, pogon tikinip dymyrdanyp geçirýär» diýip dillendi.

Demble gidýänler tribunadan ýagsysaýlanansoňlar, olaryň arasyndan kimdir biri hatardan çykyp, elindäki çemodanyny ýerde goýdy-da, paraşýut układka edýän oglanlara tarap öwrülip, birnäçe sekundlap bir elini howada galgadyp durdy. Ol Witýa Suglubowdy. Karantin rota onuň özleri bilen hoşlaşýanyny bildi. Dabaraly «urra» sesi töwerege ýaň berdi. Bu ýaş esgerleriň öz komandirlerine: «Ýoluň ak bolsun» diýdikleridi.

* * *

Leytenant Buýnow öz karantin rotasyny bir kem-siz goş-golamy bilen besläp, ýene-de taktiki okuw geçilýän meýdana alyp çykdy. Ädikler gorsuldaşyp, biri-biriniň seslerini gaýtalaşdylar. Inçejik ak tozan asmana göterilýärdi. Kazarmadan uzaklaşmanka, esgerler öz ýanlaryndan: «Ertir salkyn geçen taktiki okuw leytenantyň göwnüne jaý bolan däldir, ol indi bizi täzededen itimiz çykýança elewreder» diýen pikir-dediler. Şeýle bolanda leytenant şol bir zady irginsiz köp, tä öz göwnüne jaý bolýança gaýtaladardy.

Rota meýdanda eglenmän, tokaýa girip, tegelenip duran açyklykda saklandy. Leytenant Buýnow birsalym rotany tutuksy nazary bilen synlap duransoň, olara töweregi ýaýrap dync almaga ygtyýar berdi. Goşhaltalaryň üstüne keseligine goýulan ýaraglaryň ýanynda Andursow birinji bilen ýüzi ýakymсыz, agzy kiçijik, sähel zat bolsa kimdir birine sürünäýesi gelip duran, kiçi seržant Morozow galdy. Agaçlaryň arasy ýalazy meýdana seredeniňde birneme garaňkydy, tutuksydy, bu tutuklyk Babageldä çölün nazaryna juda meňzeş bolup görüldi. Çölde hemişe ony töweregiň düşnüksiz nazary oýlandyrardy. Şeýle-de çöl onuň az gepli çagalaryny nazar astynda terbiýeleýän kakasyna meňzeş bolany üçin mähribandy. Ýeňseden bir ýerden çybsyldy eşidilen mahaly, Babageldi ýoldaşlarynyň birini görmek üçin şol çybsyldynyň eşidilen tarapyna öwrüldi. Töwerekde görünýän adam ýokdy. Bir ýer-

lerden Lukowkiniň saňňy sesi eşidilýärdi, ýöne o-da uzakdady. Birdenem onuň nazary pessejik agaçlaryň arasynda owlagyny yzyna tirkäp ýören suguna düşdi. Babageldi adam tarapyndan How-ene, Adam atadan bäri söbügine düşülip, zähresi ýarylan jandarlaryň özüni görse gözüne urlan ýaly ümdüzine tutduryp gaçjagyny ýatlap, çiş arkan düşüp ýatdy-da, pilotkasyny kellesiniň aşagyna goýup, agaçlaryň aralygyndan görünýän, seretdigice ýere golaýlaýan asmany synlap ýatdy. Tizden ol özüniň Pribaltika tokaýynda ýatanyny, on-ýigrimi ädimliginde sugunlaryň owlagy bilen aýlanysyp ýörenini hem unutdy.

Golaý bir ýerde daşdeşen «tatyrdadyp» kimdir biriniň gapysyny kakyp ugran mahaly, Babageldi onuň nähili guşdugyny görmek üçin ör galdy. Uzyn syrdam pürsüz agajyň ortam bilinde, bili zynjyrtanaply pürse çykan montýora meňzäp, bir daşdeşen gydyrdanyp otyrды. Ol Babageldiniň özüne golaýlap gelýänini gören badyna galgap, ýene bir agajyň başyna göç etdi. Birsalymdan onuň «awtomaty» ýeňsede bir ýerde «tatyrdap» ugrady.

Babageldi bir wagt nagm bolany mälim bolup duran ýere ýetende, bir ýakymly ys onuň burnuna doldy. Ol durup töwereginde syn saklan mahaly, okoplaryň içinde, gyralarynda türkmen baýyrlarynyň çopantepkelerine meňzeş landys gülleriniň toparlanysyp ösüp oturanlaryny gördi.

Babageldi yzarlap gelýän ýodasy bilen açyklyga çykan mahaly, bu ýerde Güne meýmiräp ýatan

ýoldaşlarynyň birnäçesiniň üstünden geldi. Olar düşen-düşen ýerlerinde otlaryň üstünde serlişip sessiz-üýnsüz ýatyrdylar. Bu ýerde üstünden ýyl aşyp çüýrän ýapraklaryň goýry ysy bardy. Otlar bolsa agaçlaryň arasynda ösen otlar bilen deňeşdireniňde has ösgün hem dury reňklidi.

Babageldi ýoldaşlarynyň bolup ýatysyny synlap, häzir olaryň özleri üçin iň ýakymly bolan ýatlamalara berlip ýatanlaryny çak etdi. Onuňam bu lezzetden çetde galasy gelmedi. Il azarsyz olam bir amatly orun saýlady-da, çiş arkan düşüp, asmandaky goşulysyp-aýrylysyp ýören ak-ala bulutlara seredip ýatdy.

Günüň şöhlesi diýseň ýakymlydy. Bir salym ýatanson Babageldiniň Günüň aşagyndan galasy gelmedi. Ýatmak oňa ýatdygyça hoş ýakdy.

— Bu böwşeňlik näme boldugykan, ýa-da gulluk-da şeýle wagtal-wagtal öz ugruňa kowmak diýen ýaly bir bap hem barmykan? — Birsalymdan Inýuşynyň gyryksy sesi eşidildi.

— Leýtenant bizi käbir zatlary ölçerip-dök-megimiz üçin dogrudanam öz-özümize kowana meňzeyär. — Babageldi hem ýatan ýerinden Inýuşin bilen pikirdeşdigini mälim etdi. Ol ýene-de: «Tokaýy synlan bolsaňyz, ol biziň leýtenanta juda meňzes pikirli hem köpmanyly diýjekdi. Onýança çemini tapsa, geplemegi halaýan Lugowkin şaňňy sesi bilen jammyldap gürrüňe goşuldy.

— Hany, tosla bakaly mugallym, hezil zadam aýdýasyň-da. Geliň, oglanlar, ýalanam bolsa, şu

ikisiniň diýenine ynanalyň. Eý, eşitdiňizmi! Hemmäh güp ynanyň, eý!

— Lugowkin, näme alsaň al-da, häzir şu jyňňyldyňy goýsana. Hut çybynyň bar-da. — Kolobok ýerinden gozganjyrap, gep-gürrüniň häzir artykmaçdygyny mälim etdi.

— Kolobok bes et, ýogsam iýerin! — Lugowkin Kolobogyň ertekidäki kolobokdygyny ýatladyp, oýunlyga salyp kikirdedi.

Babageldi hemmelere oýlandyran bu böwşeňlik barada ýolda-yzda esli oýlansa-da özüni kanagatlandyrjak belli jogaby tapyp bilmedi, diňe sol günüň ertesi ala-säher bilen gyr-gyssag bolnyp ýola düşülen mahaly, düýnki gezelenjiň dartgynly günüň önündäki az mahallyk ýörite berlen ýazgynlykdygy hemmelere öz-özünden belli boldy.

* * *

Üsti esgerli, paraşýutly maşynlar aerodroma gelende, töwerek heniz ýagtylyp ýetismändi. Allowarada duran uçarlaryň hokranmalary eşidilýärdi. Töwerek, oganlar paraşýutlaryny alyp, barlag zondan aňyrda öz uçara münmek nobatlaryna garasyp otyrka, ýuwaş-ýuwaşdan agaryp ugrady.

Oganlar özleriniň ot-çöpli alaň-açyk meýdanda oturandyklaryny gördüler. Jahan ýagtylanson, hálki uzakdan sudur bolup görnen gara salgymlar hem uçma hyýal bolşup duran ak uçarlara öwrüldiler.

Düýn-öňňinki paraşýut ukladrasynda bolan ak ýüzli maýor häli-şindi esgerlere degip ýylgyrýan, kapitan bilen bile aýlanyp, paraşýutlaryň ýagdaýyny ýene bir ýola gözden geçirişdirýär. Güwwüldeşip, taýyn bolşup duran uçarlarynyň hersi esgerlerden ýetdik paýyny alanson, asmana göterilmäge başladylar. Babageldi illýuminatordan sereden mahaly, aşakda uçara münmek nobatyna garasyp duran, arkalary paraşýutly ýoldaşlarynyň toparyny gördi. Aşakdaky ownujak köller häzir depesinden seredeninde, başly-barat zyňlan aýna bölejiklerine meňzeýärdi. Uçaryň içine ümsümlik aralaşdy. Esgerler birsalym öz oý-pikirleri bilen ikiçäk galdylar.

Biraz salymdan gapdalda gapa golaý oturan ýüzi ýylgyrysly kapitan ör galyp, sagadyna, soň bolsa lýotçikleriň oturan tarapyna seretdi. Onýança sireniň sesi ilkinji bökmeli hatary ör göterdi.

— Gitdik...

Babageldi bökmekçi bolup, çykalga baran çagy çygly semal onuň demini tutdy. Ol öz öň ýanyndaky ýoldaşlarynyň eýýäm howada gaýmalasyp barýandyklaryny gördi. Uçardan bökülensoň, ol ýedi ýüz bir, ýedi ýüz iki diýip ýedi ýüz bäşe çenli sanamalydygyny ýatlady, diňe şondan soň gysymyndaky paraşýuty açyjy trosy aşak çekmelidi. Erkin gaýyp gelýän göwre birden silkindi. Şundan soň onuň uçuş tizligi kemelmek bilen boldy. Jany arama girip ýokarsyna sereden wagty ol paraşýutynyň hanasyna ýel dolup, giňden açylsyp ugranyny gördi.

Asmanyň ýüzi gaýda-gaýmalasykdy, kimseler asmanda uçup ýördi, ýene kimseler sallan-sallan bolşup, eýýäm ýere ýetip barýardylar.

Babageldi töweregini synlap, biraz asmanda hallan atanson, ýene-de onuň keýpi göterildi. Her gezek onuň paraşuty bilen asmanda uçup ýörkäň, öň aýdym aýdyp ýören bolmasa-da, keýpi göterilip, aýdym aýdasy gelýärdi.

Häzir töwerek belli bir hudožnigiň ussatlyk bilen ýerine ýetiren kartinasyna çalym edýärdi. Aşakda ýere düşen esgerler paraşutlary bilen idirdesip, gaýda-gaýmalasyk bolşup ýördüler. Bir gapdalda gününň emri bilen zer-zerbap geýnen tokaý agaçlary bu tomaşa gelen agyr märekä meňzeýärdi. Birbada ençe uçardan esgerler dökülýärdiler. Bir-birlerine meňzeşip uçuşyp ýören paraşutlar ýene-de Babageldä ak öýli türkmen obasyny ýatlatdy. Ol uçup gelsine, häzir özüniň atyny iki-ýeke basdyryp, bir obanyň çetinden giren ýolagça meňzeýändigini ýatlady.

... Ol bir öýüň gapdalynda arkasyny tärime berip oturan mamasyny gördi.

— Oglum, sag-aman ýörenmisiň?

— ?

— Daýyňam gözüň-de bolsun, o-da Orsýete gidipdi...

Babageldiniň gözüniň önündäki mamasynyň keşbiniň ornuny daýysy eýeledi. Hem ol bada-bat mundan sanlyja sekunt öň özüniň dünýäni sarsdyryp aýdym aýdasy gelenini unutdy.

Böküşlik birýan ýüzli bolşuberipdi. Her bölümiň paraşýuty aýratyn bölek-bölek bolup dur. Esgerler onda-munda hümerlenişip, gürrüň edişip durlar. Eginleri böklüşik mahalynda geýilýän kombinzonly, elleri galam-kagyzly komandirler paraşýutlaryň töwereginde köwejekleşip, olary hasaba alýarlar. Hemmeleriniň ýüzi açyk. Olar öz asmandan inişlerini bir-birlerine höwes bilen gürrüň berýärler.

Diňe leýtenant Buýnowyň ýüzüniň şol öňküligi. Ol ýüzde ne asmanyň täsiri görünýär, ne-de töweregiň. Leýtenant iki esger bilen paraşýutlary ýeke-ýeke hasaba alanson, gidip bir topar oglan bilen gürleşip duran at ýüzli maýora paraşýutlaryň dolulygy hakynda maglumat berdi.

Esgerler maşynlara münüp, polka tarap ugransonlar, ýolda, beýleki karantin rotadan bir oglanyň asmanda aljyraňňylyga düşüp, gaty bir zerur bolmasa açylmaly däl ätiýäçlyk paraşýutyny açandygy hakynda gürrüň boldy.

Bu gezekdäki böküşlik mahalynda, şundan özge bir dile alar ýaly üýtgesik zat bolmandy. Bahtýarowyň bolsy has üýtgesikdi, ýöne ol hakda bu oturanlaryň hiç birisi häzire çenli hiç zat bilenokdy. Witýa Bahtýarowyň özi-de häzire bu oglanlaryň arasynda ýokdy. Ol bökmele wagty uçardan böküp, ilini biri bolup bilmändi. Bahtýarow uçarda galyp, şol giden uçary bilen ýene-de yzyna dolanyp gelipdi.

Onuňam bada-bat düşen ýerindäki otur-tur işler buýrulany üçin häzir bu oturanlaryň hiç birisi hiç zat bilenokdy. Olar iki paraşýutyny asmanda bir wagtda açan oglanyň gürrüňi bilen gyzysyp ugrapdylar, ony ýazgarýanam bardy, tersine arkasyny çalyňam. Pälwan sypat Inýuşin onuň öz ildeşidigini aýdyp, käbir göz önüne getirip bilmeýänler üçin ony söz bilen suratlandyrdy:

— Hol Prokopenko bilen Andursow ikinjiniň aralygyndaky krowatda karantin rotalara bölünmänkä biri ýatandyr-a. Burny bir göreniň ýadyndan çykarly dälidir-le. Tilkä meňzäp durandyr, özem jylk sarydyr...

— Onuň ol edişi bolmandyr — diýip, Lugowkin Inýuşiniň sözünü agzyndan alyp, tilkä meňzedilen oglana sowuklyk bilen at dakdy. Inýuşinem öz gezeginde ildeşiniň asmanda elinde baryny edip, öz ýalňyslygyny düzetmäge çytyraşanyny, uly paraşýutynyň açylýanyny görüp, bada-bat etegine döken ikinji paraşýutyny ýygnajak bolsuny aýdyp, Lugowkiniň pikiri bilen özüniň ylalaşmaýandygyny duýdurdy. Lugowkin Inýuşini ýaňsa alyp ýylgyrýar, hem töweregine seredip, başgalaryň nazaryny okaýar.

— Ol ilki howlukman, ýokarsyna ýagsy bir seretmelidi, bir gezek seretdiň paraşýut hereketsizmi onsoň birsalymdan ýene bir gezek seret.

— Onsoň ýene ýere ýeter-ýeter uçuryňda, üçünji gezegem bir ýokaryňa seret, ine, şol seniň iň soňky gezek asmany gördügiň bolar. — Giň ýeriň gürrüňiniň

edilmegini halamadyk Andursow Kolobogyň siňňitli başlan gürrüňini ýaňsa alyp, has-has edip kükregini silkeläp güldi.

— Daş-töweregiňe seretmeli diýýän, aýdýan zadyň dilde aňsat. Paraşýutyň açylmanka, ol-a telim gezek ýokaryňa seretmekmişin özüňe bir gelip bolýarmy näme? — diýip, garaýagyz Mihaýlina-da gürrüňe goşuldy.

— Mihaýlinaňky düşnükli, ol öz aýbyny açýar. Men her gezek paraşýutymy açylansoň, özüme gelyän diýjek bolýar.

— Gepi güjükletme, Lugowkin! — Mihaýlina ýüzüne gyzyl reňk çayyp oturan ýerinde jibrindi.

— Asman ýalňyslygy bagyşlamaýar. — Mihaýlina gyzyp, gürrüňe girişi ýaly, ýene-de duýdansyz tiz çykansoň, jedel has gyzdy.

— Esasy zat, şol aman-sag ýere düşdi dälmi? düşdi. Ine, gepem şonda!

— Ýeňijini sud etmeýärler diýjek bolýansyň!

— Ýeňijiniň ýeňiş sazyny çalmaga haky bar, diýjek bolýaryn.

— Şol ýeňşiň şanyňa boljak dabarada meniň sazandalyk edesim gelyär.

— Ýaňsyla bakaly. Indikile şeýdäýse, ol aman düşäýmez. Onuň bagtyna bu gün semal bolmady, eger şol dagy bolaýan bolsa, baryp paraşýutlar bir-birlerine çolaşardylar, tomasany ana onsoň görerdiň... Esgerler birsalym hut dilleşilen ýaly, agzybirlik bilen dymşyp oturdylar. Diňe şundan soň, Lugowkiniň bir adam

beýle ýanynda Babageldiniň oýurganyp oturanyny gördi. Pilotkasyny maňlaýynyň üstüne süýşürüp, göwünli-göwünsiz ýeňsesini dyrmalaşdyransoň, Babageldiniň egnini kakdy. Babageldi göwünsiz Lugowkine tarap öwrülip: «Näme diýmekçi?» diýen manyda baş atdy.

— Sen näme diýmekçi?

— Hiç zat.

— Geple. Senden özge şu ýerde dilli bolsa-ha, bir dilini bulaýlap gördi!

— Biz geplemek nobatyny saňa berdik.

Babageldi asmanda hyýalynda mamasy bilen gürleşeli bäri daýysy bilen bagly bolan ýatlamalaryň täsirinden uzaklaşyp bilmän gelyärdi. Daýysynyň öýlerindäki törden asylgy duran suratyna meňzes keşbi onuň töwereginde, ýakyn bir ýerde aýlanyp ýördi.

Babageldiniň özi daýysy bilen duşuşyp, birbirlerine «daýy», «ýegen» diýsip, gören oglan dälidi. Ol daýysyny hemişe ilden eşiden gürrüňleriniň üsti bilen göz önüne getirýärdi.

... Holha ol ýene-de Arnageldi aganyň gürrüň berşi ýaly Russiýanyň bir ýerlerinde selçeň agaçly tokaýda baş bir, on bir bolup oturan esgerleriň arasynda Arnageldi aga bilen, bir katelokdan nahar iýip otyr. Onuň töweregindäki esgerleriň birinden özgesiniň ýüz gurawy häzir Babageldiniň töwereginde oturan ýoldaşlaryna çalym edýär, diňe oňa belli bolan Arnageldi aganyň öz ýüzi, öz gurawy. Şol

mahal bir top oky gelip, olaryň beýle ýanyna düşýär. Apyla-sapyla sowlanson, anyklanylan mahalynda, üç-dört ýaralynyň birisiniň Babageldiniň daýysydygy belli bolýar. Arnageldi aga ony medsanbata ugradyp: «Ýene-de duşuşarys» diýip hoşlaşýar...

Bu waka Arnageldi aganyň gürrüňine görä kyrk ikinji ýylda bolan zat, öýleri bolsa ondan kyrk dördde hat alypdy.

Dik depesine seredip uwlaýan itiň sesine meňzes aýdym sesi çykyp ugran mahaly, maşyn şugundyr ýygnaýan meýdanyň gapdaly bilen barýardy.

*Pyýada goşunyň sekmejek ýerne,
tanklaň atymyndan bolanda uzak,
Ol ýere desantcy biziň goşunmyz
Asmanda gaýmalap düşer her gezek.*

Meýli bolan ýetişen ýerinden aýdyma goşulysyp, aýdyma başlan Andursow birinjini özüçe makullady.

*Biz üçin parhy ýok sümme tokaýyň,
Suwa-da, batga-da düşüp ýörüs biz.
Desantcyň almajak galasy bolmaz,
Egninde paraşýut — ol biziň öýmüz.*

Şugundyrly meýdanda gyz-gelinleriň görünmegi ýürekleri ersdirip, aýdyma has-da göçgün berdi. Oglanlar öz ýanlaryndan gyzlar hakynda pikir edişip, birsalym esgerdiklerini, maşynyň üstünde oturdylaryny hem unutdylar.

Şugundyrly meýdan yzda galansoň, oglanlar aýdym aýtmagy goýbolsun etdiler. Her kim gyzgelin bilen bagly, öz ömründe bolan ýakymly bir pursady ýatlap, bal kölüne batyp otyrды. Şugundyrly meýdanyň gyzlary bolsa esger hyýallarynda, henizem olaryň yzlaryndan galman mylaýym ýylgyrysyp, başlaryndaky akja ýaglyklaryny bulaýlasyp, maşynyň gapdaly bilen gelýärdiler.

* * *

Bir aý dolup-dolmanka ýakynda gulluk etmäge gelen oglanlar, dabara bilen esger kasamyny kabul etdiler. Şol gün adaty gün bolsa-da, kazarmalaryň maňlaýyndan baýramçylyk günlerindäki ýaly baýdaklar asyldy. Komandirleriň ählisi diýen ýaly bu gün işe baýramçylyk lybaslaryny geýsip, görmegeý bolşup geldiler.

Irki naharda ýaş esgerlere süýt goşulan kofe bilen köke berildi. Olar çykyp barýarkalar, naharhananyň önünde starsına Marçilýunas durdy. Starsına aşhana tarapdan gelýän ýakymly ysy ysyr ganyp, töwerekdäki oglanlary begendimek isledi.

— Gör, nähili ýakymly ys. Baryň kasam kabul edip, hakyky esger bolup bir geliň, günortan siz tagamly kotlet iýersiňiz.

— Ýoldaş starsına gyzgynjak kofäň üçin sag bol. Tüýs ejemiň taýynlaýan kofesi ýaly eken...

Andursow ikinji starsınanyň gapdalyndan geçende säginip, oňa aýratynlykda minnetdarlyk bildirdi.

— Ogul jigiň bolsun, ýoldaş esger, ýigrimi ýyldan o-da seniň ýaly gowy ýigit bolup ýetiser...

Starsınanyň arzuwyny eşidip, Andursow ikinji ýüzüni tursutdy.

— Eger indi ogul jigim bolsa, men ol öýe dolanyp barmaryn. Meniň kakam ýok ahyryn. Maňa beýle arzuw etme, ýoldaş starsına! — diýip, nägile boldy.

Starsınanyň tötänlikde Andursowyň ýarasyny basany belli boldy.

Lugowkin gülüp: «Andursowlaryň ikinjisi niredäkän?» diýip, töweregini boýurganan wagty, onuň Kolobokdyr Inýuşin bilen üç bolup, howul-hara bir çilimi soruşyp, gürrüňiň bir çetiniň gulaklaryna ýetenini mälim edişip, gülsüp duranlaryny gördi.

Ýaş esgerler aralygy polkuň howlusyndan uzak bolmadyk tokaý etegindäki daş-töweregi at gaýtarym açyklyk bolup duran, doganlyk mazaryň üstünde gurlan ýadygärliگیň önüne üýşürdiler. Uly çinli komandirleriň köpüsi eýýäm bu ýerdediler. Polk komandiri polkownik Bliznýuk ýadygärliگیň golaýynda bu dabara ýörite çagyrylan myhmanlar bilen gürlleşip, esgerleriň doly jemlenerine garaşyp durdy. Her rotanyň kasam kabul etjek ýerinde üsti gyzyl mata bilen örtülen ýörite stollar goýlupdyr. Polk orkestriniň esgerleri-de bir tarapda üýşmелене dabara bermek üçin turbalaryny gujaklaşyp durlar.

Orkestriň ýolbaşçysy eli dirižor taýajykly komandir harby adamlara gelişmeýän äýnegini aýryp-dakynyp hataryň önünde gezmelän bolup ýör.

Polk baýdagy üç adamyň ugratmagynda dabara bilen gelip, ýadygärligiň önünde öz hormatly ornuny eýelänsoň, polkownik Bliznýuk öz esgerlerini «Mukaddes kasam» kabul edilmegi bilen gutlady. Özüne ynanylan polkuň hemişe atalaryň ynamyna mynasyp boljakdyklaryna ýadygärligiň önünde söz berdi. Komandirden soň eli hasaly şeýle-de bolsa, daşyndan syrdam görünýän myhman goja söz aldy. Ilkinji aýdan sözlerinden onuň ozalynyň matrosdygy mälim boldy. Ol uruşda öz komandirlik eden korablynyň Leningrady goraýsyndan gürrüň açdy. Şemal onuň ilikleri ýazan plasyny bir gapdala serpen wagty oglanlar onuň döşünde «Altyn ýyldyzyň» lowurdap gidenini gördüler. Ýaşulynyň yzyndan orta boýly saçlarynyň biri galman agaran dogumly aýal gürlledi:

— Serediň ýigitler, bu ýerde ençe müň sany sowet esgeri ýatyr! — diýip, ol gürrüňini ýadygärlikden başlady. Gürrüňiň dowamynda aýalyň söweşde wepat bolan esgerleri şu ýerde jaýlamaga gatnaşandygy, ýörite topar bolup olary araba bilen şäheriň çar töwereginden çöpläp daşandyklaryny ýatlady. Ol aýal ýagdaý hakynda şeýle bir beletlik bilen janygyp gürlledi welin, bada-bat hemmeleriniň watancılyk duýgusy ulalyp ýüreklerde tolkun gomlary emele geldi. Babageldiniň gözünüň önünde tokaý ýoly bilen takyrdap gelýän üsti jesetli arabalar janlandy. Ol şol

hyýaldaky arabalaryň birinde murtluja çypar esgeriň gapdalynda ýatan esgeriň kesplerini öýlerinde asylgy duran suratdan çen tutup, ony daýysyna meňzetdi. Ol nobaty ýetip baýdagyň önünde harby kasamy pert-pert aýdyp durka hem ýadygärligiň duran ýerine — doganlyk mazaryna gelyän arabalar onuň gözünüň önündediler...

Şol dabaradan iki-üç gün soň polkuň suratçysy kazarma oganlaryň dabara mahaly alnan suratyny getirdi. Bu köpden bäri özlerini esger geýiminde görmegi arzuw edişip ýören oganlaryň birinji aldyran arzyly suraty boldy. Babageldi suraty synlan mahaly owurtlarynyň biraz çekilişip, ýüzüniň garalyp, ortasy bosagaly burnunyň birneme jüýgerendigini gördi.

Karantinde bolmaly wagtlarynyň tamamlap, gullugy dowam etdirmeli bölümlerine geçmegiň oganlaryň köpüsi üçin uly bir tapawudy bolmady. Bölünüşikde doganlar Andursowlar, Lugowkin, Babageldi, jemisi karantin boýunça on bir ýarym ogan bir rota düşdi. Tanys komandirleriň — leýtenant Buýnowyň hem öz töwereklerinde bardygyny bilmek oganlara hoş ýakdy. Ol bu az wagtyň içinde özüniň tutanýerlilik bilen, talap edijiligi bilen, tapmaça meňzeş ýerlikli häsiýetleri bilen oganlaryň özi hakyndaky ilkinji günlerde gelen pikirlerini üýtgedipdi. Leýtenantyň hem bu ýerde bolany üçin rota täze gelen on bir ýarym adam özüni hossarly ýaly duýdy. Babageldi öz ýanyndan leýtenantyň işi

alyp barsyny, özüni alyp barsyny synlap, ony asylly öýüň atasyna meňzedýärdi. Onuň saldamly, tapmaça häsiýeti Babageldä köp halatda kakasyny ýatladardy. Onuň on çaganyň atasy bolan kakalary niredede otursa, ol bir hereketiňe bellik edip ýören ýa bir abyr-zabyr käýinip ýören bolmasa-da her kim onuň ýanynda özüni asylly alyp barmaga çalşardy. Onuň nazarynda birhili ruhuňy basyjylyk, ondan köp zat öwrenmelidigini aňdyrýan hemişe öz akylyň bilen ýüzbe-ýüz bolmaga mejbur edýän, bu zatlaryň özüň üçin zerurlykdygyna güwä geçýän birhili alamatlar bardy.

Oglanlaryň köpüsi Buýnowyň dünýäsini duýup: «Gerek bolsa beýle komandir bilen iş bitirse bolar» diýen netijä gelipdirler. Leytenant Buýnow rotada komandir rotasynyň syýasy meseleler boýunça orunbasarydy. Oglanlar şindi karantinde mahaly, rotada «starikler» kemeriňi eliňden alýarmyş, gowy geýimini alyp, saňa bolsa sürlüp özüniň sandan galan şylhasyny berýärmiş diýen gürrüň bardy. Ýöne olar täze gelen topary öňden eşidilen gürrüňlerdäki ýaly garsy almadylar. Olar diňe uçardan bökmän yzyna gelen Bahtýarowy öz aralarynda saýry saýdylar. Onuň şol gezek uçarda galanyny, täze gelen oglanlary komandir ýok mahaly hatara düzüp, Bahtýarowyň kimdigini anyklanam, ilki kelteden gelen togalak ýüzli kiçi seržant Filkowdy.

— Senmi şol kyrkyň içinde janyňy aýaýan!

Ol Bahtyýarowyň ýüzüne haýbatly seretdi. Bahtyýarow näme jogap berjegini bilmän, depesini gözläp ýuwdundy.

— Sen desantçy diýen ada şek ýetirýäniňi aňýaňmy?

— ?

— Seni terbiýelemeli bolar, salaga. Men seni şeýle bir kowalaryn, şeýle bir kowalaryn welin, kazarmanyň adaty günleri seniň üçin dowzaha öwürüler. Ine görersiň, indiki gezekde ilden öň paraşýutsyz özüňi ýere zyňmaga uwundyrýn — diýip, kiçi seržant Filkow bolsuny gelsiksiz hasap eden seržant Frowlow geldi-de, täze gelen esgerlere jňkerilip duran Filkowu egninden gujaklap, oglanlara bolsa: Baryň çaşysyň, işiňiz bilen boluň! diýdi-de, ony gapdala äkitdi.

— Ertir irden ýag iýeňde ýarysyny kimdir birine bermeli bolarsyň, sebäbi sen entek bökmedik bolsaň desantçy däl, saňa desant paýogyny iýmegem bolmaýar. Sen häli-häzire ýarym esgersiň.

Filkow gaňrylyp yzyna gözläp, gidip barsyna, köşeşip bilmän, ýene bir gezek Bahtyýarowyň üstüne küpürsedi. Şu gürrüňden soň rotada köpler Bahtyýarowyň adyny ýarym adam diýip tutup ugrady. Onuň bu adyny diňe Bahtyýarow bilen bir çakylykda gelen oglanlar unamadylar. Sebäbi olaryň hemmesi hut indiki böklüşikde Bahtyýarowy uçarda şu gyjytlardan soň, zynjyrlabam saklap bolmajakdygyna ynanýardylar.

Esgerler toparlaryny bozman, komandirleriniň yzy bilen hasanaklaşyp ylgasyp barýardylar. Häzir olaryň bolup baryslary kimdir biriniň almaly howluga aralaşyp, indem gaçyp, ümdüzine tutduryp barýana çalyň edýärdi. Obada bir şoh adamyň öz gulluk edişinden gürrüň açanda: «Komandirler armyda özge pişelerini tüketseler, tutup-tutup daljygýançaň ylgadarlar» diýen sözi Babageldiniň ýadyna düşýär.

Olary karantinde-de az ylgatmandylar. Ýöne on-on baş kilometr aralygy ýaş esgerleriň heniz hiç birisi yl-gap görmändi. Şeýle-de, bu ýöriş ýaş esgerleriň beýlekileriň önünde gecmeli synaglarynyň ýene-de birisidi. Ylgamak barha kynlaşmak bilendi, şeýle bolanda, içde hem gyzgynlyk artýan bolmaly. Agyzlar kepäp ugraýardy. Ýürekler buz ýaly sowuk suw küýseýärdi. Der ilki ýagyrynyň ýüzüne soňundan gara meýdan bolup, iki çigne çykdy. Babageldi hasanaklap, nämedir agyr bir zady öz yzy bilen çekip barýan ýaly bolup boýnuny süýndürüp ylgap barýarka: «özgeler nä haldakan?» diýen pikir bilen mahal-mahal gaňrylyp yzyna gözleýärdi. Şonda ol her gezek ýoldaşlarynyňam sürüden galmajak bolup, çyr-çytyr bolşup gelyändiglerini görýärdi. Gözler öz aralarynda bir-birege raýdaslyk äheňini mälüm edişip: «Gelyäňizmi?» «Gelyän» diýşip, sessiz gepleşýärdiler. Öňe gözlän wagty bolsa, ol her gezek ilki ziňnirt Lugowkini görýärdi. Häzir Lugowkiniň ýüzi derçigipdir hem gan üýşüp gyzarypdyr. Boýny bolsa mese-mälüm süýnüp uzalypdyr. Ol silkinip —

per-ganat çykaryp uçup gidiberjege menžeyär. Onuň boýnunyň juda süýnenini «Gaz bolsa gaz bolmuş» diýip, Babageldi ylgap gelsine öz ýanyndan belledi.

Protiwogaz geýlensoň, ol göz-görtele köpleriň haýyny aldy. Howa kemelip demlikler daralyp ugrady. Birsalymdan Babageldiniň protiwogazynyň aýnasynda ýeňiljek bug perdesi peýda boldy. Munuň gowulyk alamaty däldigini onuň ýüregi syzdy. Ýöne häli-häzire ýol görmek mümkindi. Ol: «Iliňem ýag-daýy seniňkiden öwerlikli däldir, gaýrat et, Babageldi, azabyň aňyrsy indi uzakda däldir!» diýip, öz-özüne göwünlik berdi, şol barmana bolsa, düýn-öňňinlikde bolan bir waka onuň ýadyna düşdi. Babageldi aladalarдан boş mahaly ak matany bölekläp, birki sany ýoldaşy bilen bölüşip, köýnegine ýaka tikiňip otyrka, goňşy batalonda gulluk edýän ildeşi Ilmyrat ony gözläp geldi. Onuň elinde iki eplenen gazet bardy. Ol gazetde Sowet Soýuzynyň Gahrymany Aýdogdy Tahyrowyň edermenligine bagyşlanan «Rota partorgynyň edermenligi» atly makalada bar eken. Diňe şundan soň Ilmyradyň gazetini okap, öz begenjini bölüşmek üçin bu ýere gaýdany belli boldy. Gazetini okap, özleriniň bir wagt Aýdogdy Tahyrowyň gulluk eden diwiziýasynda gulluk edýändiglerini bilmek ildeşleriniň ikisine-de hoş ýakdy. Olar soňra gahrymanyň öz polklaryna däl-de, diwiziýanyň özge bir polkuna degişlidigi hakynda onuň adynyň her günki barlagda diriler hatarynda tutulýandygy hakynda bir bagtly türkmen esgeriniň her gün starşina:

— Gwardiýa rýadowoý Aýdogdy Tahyrow! — diýlende guwanç bilen «Men» diýip yzyndan hem: «Sowet Soýuzynyň Gahrymany Aýdogdy Tahyrow Watan üçin wepat boldy» — diýip, jogap berýändigini buýsanç bilen ýatladylar...

Bu wakany ýatlan mahaly Babageldiniň bedeni gurplanan ýaly boldy. Häzir ilden galsa, Aýdogdynyň adyna şek getiräýjek ýaly bolup duýuldy. Ýöne bir salymdan ýüzünden göterilen bug onuň protiwogazynyň gözlerini tutuş eýeledi. Indi nätmeli diýen sorag ýüze çykdy. Gözüniň görmeýänligi üçin indi onuň sähel zada бүдүрәбем ýykylaýmagy ahmaldy. Rota bolsa protiwogazy bilen bir süri pile öwrülip, depginini gowsatman öňe ylgap barýardy.

Babageldiniň gyssag arada delalat isläp gapdala uzan goly kimdir biriniň çignini gysymlady. Ol silkinip, ýokuş görýänini mälim edip, Babageldiniň elini çigninden aýyrды-da, soňundanam oňa arkasyny-daky goşhaltasynyň birýan gyrasyndan tutduryp hüňürdedi. Babageldi şol wagt ol hüňürdäniň kimdigini anyklap bilmese-de, onuň öz maksadyna düşünenine begendi, şundan soň ol goşhaltadan elini sypdyrmady.

Aýak çekilip protiwogazlar başdan aýrylan mahaly, Babageldi özüniň seržant Frolowyň gabady bilen ylganyny bildi.

— Gaýrat etdiňmi? — diýip, seržant ýüzüne inen derini süpürip durşuna hoşamaýlyk bilen oňa baş atdy.

— Hawa. Sag bol, ýoldaş seržant. Gözümiň öňi hiç zat görmedi.

— Menem şeýledir diýip çak etdim. Aňyrdan gelşiň gowudy. Zeleli ýok, bolýan zat, protiwogazy gowy gözden geçirmelidir.

Babageldi demi-demine gelip, ağaçlaryň arasynda endamyndan der bugaryp giňişligini alyp otyrka, «Oba adamlary hemişe öz çagalarynyň ilini biri bolmagyny arzuw edýärler welin, görüp otursam, ilini biri bolaymak buda aňsat zat däl eken-ow» diýip, özüniň ýykylman-sürşmän bu ýere ýetenini ýatlap, oýlandy.

Babageldiniň ünsi güýzügip oturan tokaýda eglendi. Ol bolsa mundan bir sagat öňem bardy, ondan öňürägem ir ertir bilenem bardy özi-de häzirkisinden owadan bolmasa kem däl di. Meýdan ala gury ýapraklar bilen basyrylypdyr, şahalardaky ýapraklaryň hem köpüsi şu ýerde baslygyp ýatan ýapraklara meňzeş alagury altynsow ýapraklar.

* * *

Babageldi birsalym töweregini synlap oturanson, goş haltasyndaky katelogyny aldy-da suw içmek üçin gapdaldan yňdyrylyp akyp ýatan derýanyň güzerine indi, suw içensoňam ýene-de gelip onuň kenarında tirsekledi. Derýanyň öwrüm berýän yerindäki ýapynyň ýüzünde birnäçe syrdam, bir-birlerine boý deňäp ösen ağaclar otyrdylar. Asmandaky Günüň şöhlesi ol ýere düşüp, ýapraklar altyn bölejikleri-

ne agaçlar bolsa altyn getirýän daragtlara meňzäp ýalpyldasýardylar. Daş-töwerek imi-salalykdy. Mundan bir sagat öň bolan azaply aladalaryň, hamala, hiç birisi-de bolmadyk, gaýdybam bolmajak ýalydy. Tokaýy synladygyňça pikirini durlanýardy, kalbyňa giňlik çaýylýardy.

Altyn haýata meňzäp duran tokaý agaçlaryň aňyrsyndan ýeldir arça agaçlara ilteşip galana meňzäp, bir bölejik çal bulut görünüýärdi.

Babageldi bu gözelligiň, bu ümsümligiň arkaýynçylyk bolmasa, hiç kimiň gözüne ilmeýänligi hakyn-da, diňe arkaýynçylyk bolan mahalynda, bu zatlaryň gadyrynyň bolýandygy hakyn-da oýlanyp oturdy. Birsalyndan onuň nazar egläp oturan agaçlarynyň ýokarsynda bir süri garga peýda boldy-da, soňam gonmaga ýer peýlaşyp, şol töwerekde köwsarlanysyp aýlanysyp ugradylar. Babageldi käte gije tokaý içi bilen barylýarka-da, depesinde-agaçlaryň ýokarsynda guş ganatlarynyň pasyrdylaryny eşidýänini ýatlap, olar hem şol ýerde mesgen tutan guşlar bolsa gerek diýip oýlandy. Ýöne gargalar gonma hyýal bolup görünseler-de hiç ýere gonman, şemal pytradan bulutlara meňzeşip, dürli taraplara uçusyp gitdiler. Babageldi ýoldaşlarynyň ýanyna dolanyp barmalydygyny ýatlap, yzyna dolanyp gelyärkä, kömelekleriň, çüýrän ýapraklaryň ysyny süňňüne goşan ýuwaşja şemal öwsüp ugrapdy. Şahalardan tänen ýapraklar howada gyzgylt ganat kebelejikler bolşup uçusyp ýördüler, şemal güýjöp ugranson, ol kebelejikler töwerekde has-da köpeldiler.

* * *

Tokaý içi bilen bölüm-bölüm bolup gelýän rota birsalym ýöränsöň, guran otdur ýaprak bilen basyrynyp oturan giňiş bir meýdana çykdy. Şu ýerde kapitan Tregubow rotany şapba iki bölege böldi-de, birisini «Duşman» atlandyrdy. Beýleki topary bolsa sowet esgeri hökmünde olaryň garsysyna goýdy.

«Duşmanlar» başlaryndaky beretalarynyň ýyldyzly tarapyny ýeňselerine öwürülip, tersine geýdiler. Hiç kim hiç kimi aýamady. Iki taraplaýyn garpysykly «söweşler» başlandy. Esgerler birek-birege pýçak urşup, gaýtawul alsyp, hakyky duşman bilen gabat gelsilen mahalynda edilmeli hereketleri çyna berimsiz edip, ýerine ýetirmäge durdular. Beýle gidislikde zanny pälwan, göreşlerde telim ýeňişler gazanan Andursow birinjiniň günü geldi. Ol ýesersiräp, özüne pýçak uran kiçi seržant Filkowýň pýçagyny güýç bilen gaňryp aldy-da, özüniň kuwwatly elleri bilen ony gapdala taşlady. Filkowýň bu ýagdaýa biraz çeti gyzdy. Ol Andursow ikinji bilen idenekleşip duran Babageldiniň aýagyndan alyp, onuň ýüzüni gum garbatdy-da onuň gulagyna bir zatlar diýip pysyrdady. Babageldi turan wagty bolsa, özüni onuň hakyndan çykan hasaplap: «Uruşda şeýle-de bolýamyş» diýip, onuň ýüzüne keýpihon seretdi.

Soňra bolsa seržant Filkow, öz toparyndaky Andursow bilen güýç birikdirip, eýýäm özge biri bilen gidisip duran Andursow birinjiniň üstüne hüjüm

etdi. Andursow birinji hem olaryň aňyrdan iki bolsup gelýänlerini gördi-de, rejäniň geň dældigini aňyp, yza gaçgaklady, nädende bulara hötde gelip biljegini aňynda aýlady. Onýança haslap dogany oňa has ýakynlaşdy. Andursow birinji şonda onuň ellerine elini ýetirip, dyza çöken ýaly etdi-de, ýatyp atdy. Onýança bolsa, ýeke galan Filkow ýene-de onuň eline düşdi. Kiçi serjant Filkow onuň elinde ýene-de sanlyja sekuntdan nä güne düşjegini ýatlap, hile tapyp, tarp urdy.

— Eý, eý, Andursow, ýene hälkiň ýaly edip zyňaýsaň, eşitdim eşitmedim diýme, rota barsak, narýatdan gözüňi açdyrtman. Häzir oýlan, soň gic bolar!

— Sen «duşman» ahyr — diýip, Andursow birinji bu sözden soň biraz ýöwselledi.

Soňundan bolsa ol: «Aý bolýa-da» diýip, seržant Filkowy öz gününe goýdy-da toparynyň beýleki og-lanlaryna kömek bermäge howlukdy.

* * *

Kapitan Tregubow rotany tokaý içinde saklap, birsalym esgerlerine dem-dynç almaga rugsat etdi. Onuň özi hem leýtenant Buýnow bilen bir töňňäniň üstünde oturyp, çilimini otlady. Töwerege çilim ysy ýaýrady. Agaja söýenip, gözünü ýuman Babageldi garsysynda Petýa Babokiniň çilimine şarik bolup oturan Lugowkin mahal-çahal özüne seredip, bir zatlar edişdirýänini görse-de, oňa üns bermedi.

Ýeňseden, keseligine ýykylan agajyň üstünde aýaklaryny sallasyp oturan kiçi serjant Morozow bilen hemişe gysmyljyrap, onuň ýanyndan aýrylmaýan ýefreýtor Perwedensowyň başly-barat gürrüňi eşidilýärdi. Moroz bir zat diýip gepe başlasa, Perwedensowa kem galyp barýan ýaly, bada-bat onuň gapdalyndan gep goşýardy. Ony özüçe makullap, gürrüňe göçgün bermäge çalyşýardy.

— Men graždankada hemişe ir ertir ýyljajyk süýt içerdim.

— Menem käte içerdim.

— Süýt içseň, dogtorlar aýtmyslaýyn, dişleň pugta bolmagyna peýdalymys.

— Aý, ol ýalňys bolaýmasa.

— Nämüçin?

— Meniň özümden uly bir aýal doganym bar, süýt içilende, hemişe menden köp içerdi. Hatda ejem oňa göwüs süýdünem üç ýaşyna ýetýänçä iciripdir, diňe meni dogurmazynyň öň ýanlarynda süýtdeň aýrypdyr, şonda-da eýýäm onuň köp dişleri ýok. Özünden alty ýaş uly adamsy bolsa, indi oňa şol dişler sebäpli degip «kempirim» diýýär.

— Şu gyzlar uzynak agras ýigitleri gowy görýärler welin, nämüçinkä?

— Aý, men näbileýin, ony gyzlardan sora.

— Ýeri, gyz bolaýanda şu Lugowkin uzynam ekendä, şony nädip söýjek.

— Özem juda gyjykçy eken, ýaňky tutluşykda gabadyma geldi welin, edil geçi ýaly lägirdi.

Rota hatara durmaga komanda berlen mahaly, Lugowkin gysmyljyrap, Babageldiniň ýanyna geldi-de, oňa ýanynda göterýän kiçijik depderinden goparan sahypasyny uzatdy.

— Al, söýgüliňe: «Meniň Litwa tokaýynda pinek edişim» diýip ugradarsyň. — Soňundanam kagyza çekilen surata seredip, Babageldiniň ýüzüniň üýtgänini görüp: «Näme ýa senem men ýaly, öz söýen gyzynyň toýunda bolup: «Gorka» gygyryp, ony äri bilen ogşaşdyryp gaýdanlardanmy? — diýdi.

— Hatarda gürrüňi bes ediň! — Leýtenant Buýnowyň hökümlü sesi hemmeleri özüne tabyn etdi. Rota tokaý içi bilen ýene-de ýola düşdi. Babageldiniň suraty synlap, ýüzüniň üýtgemeginiň sebäbine özünden özge düşünen adam bolmady. Ony oýlandyran zat bu suratyň öýlerindäki daýysynyň suratyna meňzeşligidi. Surat ony ýene-de bir gezek daýysy bilen ýüzbe-ýüz etdi.

Lugowkin ony daýysyna meňzedip çekipdir. Rota bir günlük ýörişden şähre dolanyp gelende şindi gün batmandy. Onuň elwan öwüsýän ýüzi bolsa, indi mese-mälim öňküsinden has gyzyly bolup görünýärdi. Esgerler aýaklaryny süýreşip, ýadaw halda gorsuldaşyp, ýöreşip gelyärdiler. Şol arada garaşylmadyk bir ýagdaýda yzdan gürleşip gelyän komandirlerden has öňde rotany äkidip barýan starsinanyň buýrugy eşidildi.

— Rot-a-a-a!

Hemmeler öňde bir uly çinli komandirleriň birine gabat gelinendir diýip oýlandylar. Köýnekleriniň synlaryny çekişdirip, komandirleriň talapgöý synyna mynasyp bolmak üçin tijendiler. Onýança-da ikinji komanda eşidildi.

— Rota sag egniňe tarap, gönell!

Ädik sesleri bir notany agzybirlik bilen gaýtaldylar. Esgerler sag çiginlerine sereden mahallary, awtobus duralgasynda egni kiçiräk asma sumkaly, görmegeý bir gyzyň uýaljyrap, tolgunyp esgerleri synlap ýylgyryp, bir gowy bolup duranyny gördüler. Uzakly günün ýadawlygy bada-bat hemmeleriň ýadyndan çykdy.

Rota ýüzlerçe guwançly nazara öwrülip, harby nyzam bilen gyzyň gapdalyndan geçdi.

* * *

Rota atysyk meýdançasýndan dolanyp gelende, nahar wagtyňa çenli iki sagada golaý wagt bardy. Esgerler ýörite ýarag arassalanylýan mahaly ulanylýan stollary kazarmanyň ortasyndaky zal bolup duran açyklykda goýup, oturgyçlary alybam, ýaraglary bilen onuň töweregine egrilişpdiler.

Kiçi seržant Morozow rota komandiri kapitan Tregubowyň papka goltuklap gidenini görensoň, giňişligi aldym hasap edip ör turdy-da, öz önündäki zatlary gapdalynda özi ýaly guşaklygyna çenli çykarynyp, ýaragyny arassalap oturan Babageldä tarap süýşürişdirdi.

— Ine, saňa içi ýagly guty, ine-de, esgi zatlar. Şu gyzgynyňa meniň awtomatymam arassalap goýber!

— Arassalap bilmerin.

— Jyňkyň çykmasyn. Men köp gürleýäni halamok.

— Men bolsa kişiniň ýaragyny arassalamagy halamok. — Babageldi başyny göterip, soňuny saýman, oňa öz hörpünden jogap berdi.

— Bu ýeri armiya, han ogul, köl boýunda ýerleşen pioner lageri däl. Biz diýsek, etmeli borsuň. Ýogsada mejbur ederis.

— Wagt az, ol iki awtomaty arassalamaga ýetmez ahyryn ýoldaş seržant! — diýip, Lugowkin Babageldiniň arkasyny çaldy.

— Men senden zat soramok. Öçüp otur!

Babageldi onuň bilen eňekleşmegiň gerek dældigini düşüniş dymdy-da, onuň goýan ýaragyny görmedik bolup, öz ýaragyny süpürmegi, ýaglamagy dowam etdiriberdi. Nahara gidilmeziniň önüsyndasynda atysyk meýdançasyndan aňyrlygyna öýüne nahara gidendir hasap edilen, bir alada bilen ol ýerde saklanan leytenant Buýnow kazarmada duýdansyz peýda boldy. Ol ýarag arassalap oturanlara gözüni aýlan mahaly, iki-üç adamyň öz ornunda ýokdugyny gördi. Rotany duran ýerinde hatara düzdi. Hol beýle-de kimdir biri bilen gürrüň edişip, wagtal-wagtalam göwnibir ýaly bolup, öz awtomatyny arassalap oturan Babageldä öçli seredip, düwülüp ahmyr baglap oturan Morozow zordan ýetişip hatara durdy.

Leýtenant arassalanan ýaraglary birbaşyndan synlap gelsine Morozowyň awtomatyna gezek gelende, ony synlansoň, sagadyna seretdi.

— Size on minut wagt berýärin, arassalap maňa mälim edersiňiz, düşnüklimi size?

— Düşnükli, ýoldaş leýtenant.

— Howlugyň!

— Uh, men seniň başyňa kyýamat gopdyryn entek!

Morozowyň Babageldä hemle atanyna gözi ilen leýtenant Buýnow, eline alyp synlap duran ýaragyny eýesine gaýtaryp berdi-de:

— Kiçi serjant Morozow hatardan bir ädim öňe saýlan! diýip, buýruk berdi.

Morozow göwünli-göwünsiz bir ädim öňe ätledi.

— Bolanok, täzeden! — Leýtenant ýüzüni şol bir ýagdaýda saklap hötjetlik etmäge hyýallanýan Morozowyň somalyp öňe çykýan men-menligine özüne berlen komandir hukugy bilen täzeden talaply düzediş berdi.

— Täzeden! — Morozow adam ýaly bolaýmasa, öz hereketleriniň ýene-de hasaba alynmajagyny aňdy. Ol üçünji gezekde aýagyny hakyky urmalysy ýaly urup, esgerlerçe hatardan çykdy.

— Rota cmirno! Özüne berkidilen ýaragyna sowuk-sala seredenligi üçin hem-de täze gelen esgerleri keseki saýyp bulanýanlygy üçin kiçi seržant Morozowa iki gije gündizlik gaupwahta ygylan edýärin!

Soňra ol rota nobatçysy Filkow ýanyna çagyryp, oňa Morozowy eltip gaupwahta tabsyrmaly wagty belläp aýtdy. Şol gün günortan nahardan soň, kiçi seržant Filkow Morozowyň kemerini elinden alyp, ony öňüne salyp äkitdi. Morozow bilen Babageldi arasynda bolan bu waka rotadaky «starikler» atlandyrylýan toparyň wekili bilen hasap boýunça ikinji ýüzbe-ýüz duruşmak boldy. Köpler indi ýakyn günlerde san boýunça üçünji бүкүдишлигін болжagyny çak etdi. Ol bolsa Morozow «dync alyşdan» dolanyp gelenden soň bolmalydy.

Şol günden iki gün soň, kiçi seržant Morozow rota agşam nahara gitmeziniň öň ýanynda, ýüzüni sakgala basdyryp, sürpüldäp geldi.

Kapitan Tregubow oňa özünü tertibe salmak üçin on baş minut wagt berdi. Nahardan gelip, rota agşam telewizoryň alkymyna üýsüşen wagty, rotanyň şol günki dnewalnylarynyň birisi Lugowkin tertibe esewan edip krowatlaryň aralarynda aýlanyp ýören mahaly, krowatlaryň aňry başyndaky penjirä golaý açyklykda Filkow bilen kiçi seržant Morozowyň özara gürrüňiniň gapdalyndan bardy.

— Leýtenant Buýnow bilen gowusy oýun etme. Ol howply tip. Ol saňa öňki starleý дәл anekdot аýdyp sypaýaryň ýaly. Görýäň-ä heý, şol geleni bäri «starik» diýlip, sylanýan adam barmy. Onuň üçin hemmäh deň soldat — diýip, Filkow cytylyp, penjireden daşaryk seredip oturan Morozowa gep düşündirýärdi. — Plotkin rotnyý wagty ýumşaklygy zerarly diýenini

gögerdip bilmän: «Gullugy ýene üç ýyla getirmeli, şonda esger iki ýyl gulluk edýär, bir ýylyny bolsa ol dync alýar, gulluk iki ýyllyk bolany bäri bular bir ýyl gulluk edýärler» diýip janygardy.

— Ony bilýän...

— Bilseň, ine, şeýle.

— Buýnowyň Plotkin däldiginem bilýän welin, ýöne sen özümiň bu ýere gelen günlerimizi bir ýatla, biziň gören günümüz bilen deňeşdireniňde bularyňky deňlik, how.

— Deňligem bolmaly-da.

— Ýadyňdamy, rota ilki gelen günlerimiz iki gatly krowatyň ýokarky gatyna çykyp, her gije komandirler ýok mahaly: «Biziň edermen stariklerimiziň öýe gitmegine ýene pylança gün galdy!» diýsip, metgi bolsup, «urra» gygyrýanymyz!

— Bir ýola Açmizow, ýadyňdamy beýleki batalona geçen, kawkazly, ýöne rusça gowy gürleýän oglan!

— Hawa ýadymda.

— Şol bir ýola ýalňysyp, 60 gün diýmeli ýerine «61 gün galdy» diýip sananda, Zelenkow onuň üstüne çişip, ony tas iýipdi.

— Diptan ikisi. Bizi şeýdensoňlar, biziňem şeýdesimiz gelýär-dä.

— Bizi şeýdenlerinde, bir-ä rotanyň komandiri Tregubow däldi. Ikinjidenem, biziň içimizde şeýdip aýny wagtynda Nazarowyňky ýaly oňa edilen talaba şeýdip jogap berenem bolmandy.

— Aý, biz näbileli, şeýle bolmalymykak öýdüp-

diris. O-da özüniň «salagalygyny» ýatlap, sessizje arassalaýar öýtdüm-dä.

— Ondan kine etme. Onsoňam pikir edip otursaň, özüň bilen deň adama öz işiňi etdirmegem gowy däl ahyryn. Hä, ýadyma düşdi... Sen hol günki diwiziýamyzyň gazetindäki, Sowet Soýuzynyň Gahrymany hakynda makalany okapmydyň!

— Şol nemesleriň maglumat alma niýeti bilen gynan Aýdogdy Tahyrow hakyndaky makalanymy?

— Nemesleriň ondan maglumat aljak bolup, nähili çyrypnyrlar. Ahyrda alaç tapman, onuň derisini sypyryp ugraýrlar.

— Gör, nähili zalymlyk!

— Ol welin, şonda-da ýer bolup dymýar. Şeýdäýmek üçin gör, nähili ýürek gerek.

— Okamda inim dyglap gitdi.

— Özem kommunist, rota partorgy ekeni.

— Okadym.

— Okan bolsaň, Nazarowam şol adamyň ildeşi. Etmeli däl zadyny muňa-da aňsat etdirip bolmasa gerek.

— Ýöne bu wakanyň hiç kim hiç ýere dargamanka bolany gowy boldy. Ýogsam bu bolan hyňranysmany kimdir biri leytenant Buýnowa ýetirendir — diýip, münkür bolardym...

Lugowkin özüniň kiçi seržant Filkowyny nazaryna ilenini görüp, gapdalyndaky krowatyň eýlesine-beýlesine sereden boldy-da, beýleki bir ganata geçip, gürründen daşlaşdy.

* * *

Dynç alyş günüdi. Esgerler ir ertir naharlanansoňlar, gelip kazarmalaryň gapdalynda keserişip duran maşynlara doldular. Häzir olaryň ýanlarynda ne-hä goşhaltalary bardy ne-de ýaragy esbaplary. Düýn-öňňinlikdäki: «Ýakynda kolhozlara kömek bermäge gidýäs» diýilýän gürrüň çyn bolup çykdy.

Leytenant Buýnowyň ýolbaşçylygyndaky maşyn işlenilmeli ýere gelende, bu ýeriň gelin-gyzlary eýýäm deperlerinden däne sowrusyp, işleşip durdular. Üýşmek-üýşmek bolsup duran bugdaý depeleriniň töwereginde işleşip duranlaryň diňe birisinden — däne daşýjy maşynyň töwereginde gowadaklap ýören adamdan özgesi gelin-gyzlardy. Olar maşyny dolduryp gelen esgerleri mylaýym nazar bilen garşyladylar. Zenan nazarlary bilen eselen ýigitler iş görkezilenine mähetdel, ýerli-ýerden dessine işe girişdiler. Brigadir aýalyň agsama iş bolar diýip, çaklan üýşmek bugdaýy iki sagada galyp galmanka, basdyrmanyň aşagyna çekildi.

Giňiş meýdanlar, mähirli zenan ýüzleri, atababalaň gümrasy gara iş, bu zatlaryň hemmesi sowuk ýaraglaryň gapdalynda gezip ýören oglanlaryň hemişe arzuwydy. Gyzlar bilen gülsüp bugdaý daşýjy maşynyň gapdalynda halta dolduryp duran Lugowkin kolhoz başlygy aralaryna gelen mahaly, ur-tut oňa sorag berdi.

— Ýoldaş başlyk, size mehanizator gerek dälirdä?

— Gerek özün-ä.

— Siz gabanjaňmy?

Başlyk önünde duran uzyn soldatyň gyzlara tarap seredip goýberenini görensoň, onuň gürrüňiniň niräni tozadýanyny aňdy. Myssa ýylgyrdy.

— Gabanjaň bolanda nätjek, dänänem biri bilen ekmeli ahyryn.

— Onda ýoldaş başlyk, meni gyzlaň biri bilen tanyş edip bilseň, traktorist bolmagam meň bilen.

— Oňat işläp berjeginiň çynyň bolsa, onda gyzlaň birini saňa beräýmeli bor-da.

— Eý, oglanlar, başlyk eçildi, sizem diläň özüňize bir gelinlik!

— Lugowkin ýylgyryp töweregine seretdi.

Ol bu gürrüňleri degişmä salyp öz Lugowkin äheňi bilen şeýle bir täsirli edip diýdi welin, diňe gyzlar bilen başlyk däl, hatda juda seýrek ýylgyrýan leýtenant Buýnow hem aşak bakyp ýylgyrdy.

— Beýle niýetiňiz bolsa, ýigitler, gözlere serediň, gözlere, gözler sözläp dur ahyryn — diýip, başlyk gyzlara tarap elini salgady.

— Maňa-da bir garry-gurry harby tapyp, ärlü edäýmeseňiz biläýiň, oglanlar, meniň brigadamdan gyz alasyňyz ýok! — diýip, başyny ak ýaglyk bilen bogan saçy agaryp gutaryp barýan brigadir aýal şuwelenli gürrüňe goşulyp özüni gyzlardan ilerledi.

— Geliň şu daýzany starsına Marçilýunas bilen goşalyň! — Babageldiniň ilki diline gelen sözem şu boldy.

Onuň by sözi diýerine mähetdel ogланlar iki garrynyň jüpleşenlerini pikirlerinde görüp gülüşdiler. «Iki ädik bir-birine taý» diýsip, makulladylar.

Esgerler aram-aram gülüşdiler, degişdiler ýöne işlänlerinde welin kişi kimin işlediler. Gidip-gidip mahal-mahal bassyrmanyň aşagyna üýşýän däneden habar alyp gaýdýan brigadir aýal bir gezek leýtenant Buýnowyň ýanynda aýak çekdi.

— Seniň esgerleriňiň bir günde eden işini men gyzlar bilen bir hepde-de edip ýetişemok. Gör, nähili ýigitler, olar häzir şu işlere diýseň ýetenok — diýip, ýüregini diline aldy.

— Biz bu işleri işlemeli bolsak, näsini aýdýaň daýza, onda-da keýp edip işlejek. Ýöne daşky döwletleriň birnäçesi ýaragynyňam, diliniňem eýesi däl. Olar Puşkiniň «Däli başyndaky» türk ýaly gyljyny depesinde bulaýlap bizi öz günümize goýa-noklar. Ýogsam, biz däne ekip, demir ýenjip ýören ata-eneleriň ogullary ahyryn.

— Aý, näbileýin, oglum, galyň kapitalistiň ýeňip bilmez-ä biz bolduk.

— Olar ýeňibem bilmez, ene. Ýöne biz gulluk etmeli borus.

— Gulluk ediň, oglum, galan zadyň bir alajy bolar-la.

Esgerler gaýdysyn ýolboýy aýdym aýtdylar. Ol aýdymlardan daýhan topragyna, ol ýerde al-elwan bolşup işleşip ýören gelin-gyzlara bolan teňnelik duýulýardy.

* * *

Babageldini gijäniň bir mahal kazarmada dnewalnylyk edip duran Awagýan oýardy.

— Çalşaly wagt boldy!

Öndenem turmalydygyny ýatlap ynjalyksyz ýatan Babageldi: «Häzir» diýip, ukyň arasyndan jogap gaýtardy.

Dnewalnynyň ornuny eýelemäge gelende Awagýan oňa starsınany alta baş minut galanda turuzmagy ýatladyp, ýatmaga ýerine gitdi.

Babageldi rota dnewalnylygyny kiçi seržant Filkow, Awogýan bilen düýn giç öýlän kabul edip alypdy. Agşam kuhnýa kartoska arassalamaga baran dnewalnylaň arasynda ol hem bardy. Ol sagat ikilere ýene-de yzyna kazarma dolanyp gelipdi. Kartoska arassalaýanlaryň ol ýerde sähere çenli eglenjegi ikuçsuzdy. Ýöne ikinji batalondan gelen epelek boýly, ýeňşik burun, Ýermoškin hemmeleriniň dadyna ýetişdi. Ol ussalaryň ýola salyp bilmän: «Haýsydyr bir şaýyny çalşyrmaly» diýsip giden kartoska arassalaýan maşynlarynyň töwereginde hiňlenip:

Ne ekýäs, biz, ne sürýäs,

Dilde döwek döwýäris.

Dilimizi bulaýlap,

Bulutlary kowýarys

— diýip, aýlandy-aýlandy-da, ony ýola saldy oturyberdi. Maşyn işläp ugranson, bada-bat Ýermoškine

gidip ýatmaga rugsat etdiler. Beýleki pyçak bilen kartoska artysyp-itinişip oturan oglanlar bolsa, masyn işläp ugranson, polkuň ertir naharynda iýjek kartoskasyny bir ýarym sagada ýetirmän masyndan geçirdiler.

Babageldi dolanyp gelende, onuň ornuna rota nobatçysy kiçi seržant Filkowýň özi dnewalnylyk edip duran eken. Ol entejik özüniň durjagyny aýdyp, Babageldä birsalym dync almaga rugsat edipdi.

Babageldi turup ýüzüni sowuk suw bilen ýuwanson, birneme ukudan açylyşdy. Tumboçkanyň gapdalynda biraz duranson, ýene-de onuň ukusy tutup ugrady. Häzir daşary çykyp bolsa ol ýeriň salkyndygyny, ukudan tiz açylmak boljakdygyny, yzysüre bolsa özüniň dnewalnydygyny, ornundan gozganmaga ygtyýarynyň ýokdugyny ýatlady. Ol ukudan açylmak üçin kazarmanyň ortarasyndaky turnikden asylyp, özüni çekip durka, kimdir biriniň zalyň ugry bilen öz rotalaryna tarap gelýändigini saýgardy. Onuň habaryny almak üçin, aňyrdan sagdyn-sagdyn ädimläp, eýýäm dnewalnynyň durmaly ornuna ýetip gelýän nobatçy komandir öňünden çykdy. Babageldidir ol gelýän komandir bir-birlerini tanap gülümsiresdiler. Bu gelen polkuň nobatçysy Abramowdy. Ol mümkinçilik bolsa, hemişe duşulanda, özüniň Aşgabatdan getiren oglanlary bilen durup, hal-ahwal sorasardy. Kapitan Abramow başga bir batalonda bolsa-da, Aşgabatly oglanlar ony özleriniň ýakyn bir adamlary hasaplaýardylar.

— Nähili ýagdaýlar, gulluk bilen öwrenişýärmiň?

— Eýýäm tas köne esger diýen ýaly.

— Men birki günlükde Ýazmuhammedi gördüm, ony rota komsorgy saýlapdyrlar.

— Ilmyrady bolsa seržantlyk kursuna iberdiler.

— Haýsydy ol? — Kapitan Abramow birbada Ilmyrady göz önüne getirip bilmän oýurgandy.

— Ilmyrat Amanmyradow, murtly oglandyr-la.

— Hä, murt diýsene. Şol murtuňy aýyrmaly diýlende: «Şuny aýyrmaň, men munuň yzynda durjak bolaryn!» diýenmi? Ýadymda. Bolup bilýär. Hany rota nobatçysy görnenok-la?

Babageldi ýeňsesine öwrülip, göwresini krowata taşlan, ädikli aýagyny tubaretkanyň üstüne goýup geými zady bilen, ilkinji çykalyga taýyn bolup, üstüne şinelini atan göwräni görkezdi.

— Turuzmalymy, ýaňyrak gysaran bolmaly özün-ä...

— Onda, goý, ol ýene biraz ýatsyn. A, sen irkildiňmi?

— Men, ine, häzir turup, ukudan açylyşyp bilmänem turnikden asylyşyp durun — diýip, Babageldi amady gelende, özüniň ornundan üýtgemeginiň hem sebäbini mälim edip geçdi. Kapitan Abramow parahat ýatan esgerleri synlap, kazarmanyň içine bir öwrüm berensoň, yzyna dolandy. Onuň basgançakdan düşüp, daşlaşyp barýan aýak sesi ýene-de esli salym eşidildi.

Babageldi öýlerine hat ýazmalydygyny ýatlap, pursatdan peýdalanmakçy boldy. Gapydan gelip giren

görner ýaly ýüzüni gapa tarap öwürdi-de çep gabat-daky öňi demir torly ýarag saklanýan jaýyň ysygyna hat ýazmaga oturdy.

Ýeksenbe güni gidilen kolhoz, üýsmek-üýsmek bolşup duran bugdaý depeleri, sadaja geýnüwli, göwüsleri ýumurlanysyp, gözleri balkyldaşyp duran täsirli gyz-gelinler onuň gözünüň önündedi. Öýe hat niýetlenen kagyzyň ýüzünde ilki iki setir, soňra bolsa tutuş bir bent goşgy peýda boldy...

Isledikçe ýene

Isläsiň gelýär.

Gyzlar, siz seredip

Dursaňyz bolýar.

Haçanda ol goşgyny şeýle bent bilen jemläň mahaly hem ol kolhozda şol gyz-gelinleriň arasyndady. Nahar mahaly özüne kompot guýup beren tä gaýdýança ýeleden-ykdan özüne hyrydar nazar bilen sereden sary gulkak utanjaň gyz bolsa häzirem onuň gözünüň önündäki şol aýal-gyzlaryň ön hatarynda dur.

Goşgy ýazylanson, Babageldi özüniň henizem şol kolhoza gidilen günün täsirinden çykyp bilmän ýörenini bildi. Ol ýeňsesinden kimdir biriniň nazaryny duýup, yzyna öwrülen mahaly, ukudan oýanýan kiçi seržant Filkowýň ýeňsedem özüni synlap duranyny gördi.

— Goşgy ýaly-la?

— Entek syntgylamaly.

— Özüňden ýazdyňmy?

— Şeýleräk özün-ä.

— Sende bir zad-a bar, ol duýulýar.

— Nireden? — diýip, Babageldi gyzyklandy.

— Ýatla, hol gün telewizor «Kerç» atly dokumental film görkezdi.

— Ýadymda.

— Ýadyňda bolsa, kadrda şäher elden-ele geçýän wagty sen şäheriň düşen gününe şeýle bir heläk bolduň... men seni şol wagkly ýagdaýyňy aýdyp biljek däl, ýöne gözümiň önünde, gapdaldan seni synladym.

— Göwnüňedir, ýoldaş serjant.

— Bölme meni. Ýok ol ejizlemegem-ä däl. Şeýlede sen käte-käte özüňden daşlaşyp oýlanýaň. Hemme zady gönümel ýürege kabul edýäň. Bir ýerde okadym, şahyrcylyk bolsa ýürekden bolmaly. Seniň bu düşnüksizligiň aňyrsynda bir zatlar-a bar...

— Göwnüňedir, ýoldaş seržant.

— Hany goşgyny rusça öwür.

— Ertir.

— Ýok, häzir — diýip, Filkow diňlemese aýrylmajagyny mälim edip öz eňegine tutdy. Erjellik görkezdi. Soňundanam «Ýogsam nobatsyz narýad alýaň!» diýip gatyrgandy.

— Düýnem birini berdiň-ä.

— Ýene berilse, iki bor. Bol, haýys edýän oka!

Babageldi öz ýazan goşgusyny Filkowa bentmebent sözme-söz terjime edip berdi.

— Berekella, gyzlary taryplaýan goşgulary men

gowy görýän — diýip, ol Babageldini öwdi. Elini arkasyna tutup, oýurganyp töweregine aýlanansoň bolsa: «Wah, sen öz diliňde ýazýaň-da, rusça dady akgynly edip ýazanlygyňda, biz seniň bilen goşgulap gyzlara, gör, nähili söýgi hatlaryny ýazardyk!» diýip, ýüregini diline aldy...

Kiçi seržant Filkow, rotany örügen mahaly, daşary şindi alagaraňkydy.

* * *

Sentýabryň başlarynda ýekşenbe güni Babageldi ilkinji gezek uwolneniýä çykdy. Rota starsşinasy şähre çykýan esgeri birlaý synlap, göwnüne jaýlansoň, olary hatara ýöredip ştaba, polk dežurnysynyň hasabatyna getirdi.

Babageldi rugsat kagyzyny alyp, ol ýerden çykyp gelýärkä, ýolda oňa bir alada bilen ştaba iberilen Ýazmuhammet gabat geldi. Ýazmuhammet ildeşiniň üst-başyny synlap gülümsiredi:

— Seni tanabam bor ýaly däl.

— Tanadyň-a.

— Kynlyk bilen.

— Uwolneniýä barýan bolsaň gerek?!

— Ahyrsoňy.

— Menem uwolneniýede boldum. Kiçirägem bolsa Alitus oňatja şäher.

— Göreris-dä.

— Görmeli. Bolýar onda. — Ýazmuham-

met hoşlaşmak üçin Babageldä el uzatdy. — Seni eglemäýin, onsuzam rugsatda bolsaň, wagt tiz geçýär. Bir gyz tapyp, ýaňy mydy-mydy edip ugraýaň welin, sagadyňa seredip turmaly bolýar.

Babageldi hoşlaşyp, on-on iki ädim ýöräp ýöremänkä, Ýazmuhammet ýene-de onuň adyny tutdy.

— Babageldi!

— Näme?

— Gyzlara salam aýt!

Iki ildes birek-birege düşünişmeklik bilen keýpihon ýyljyraklaşdylar.

Babageldi polk bilen ýaşajyk agaçlaryň arasyndan akyp ýatan maşyn ýoluny kesip geçen mahaly, hol öňden gürleşip, şäher tarapa barýan özi ýaly uwolneniýä çykan oglanlaryň yzyndan ýeterli görünse-de, ol tiz saga agaçlaryň arasynda oturan «Ofiserler adasy» atlandyrylýan obajyga tarap öwrüldi.

Ol ýakynda, ýene-de bir gezek ölçerip döken-den soň, öz ýanyndan daýysynyň gözlegini hut öz polklarynyň golaýyndaky şu doganlyk mazardan başlamagy makul bilipdi. Babageldi bir gabady gelende, kapitan Abramow bilen daýysy hakynda gürleşip, ondan esger kasamy kabul edilen günü esgerleriň önünde öz ýatlamasy bilen çykyş eden Marina Maksimowna diýen aýalyň adresini tapyp bermegini sorapdy. Onuň Marina Maksimowna bilen ikiçäk oturyp, ine-gana gürleşmek, oňa uruş

döwri öz eli bilen jaýlan esgerleri hakynda bilenini aýtdyrmak niýeti bardy. Şol gürrüňçilikden üç-dört gün geçenden soň, kapitan oňa bloknotyň bir listine ýazylan adresi getirip gowsurypdy.

Birsalymdan asmany eýemsirenip oturan garaýagyz bulutlaryň süňňüniň gowsandygy belli boldy. Bulutlaryň ys beren ýerlerinden dür guraw damjalar sepelenmäge durdy. Babageldi ýagys geçýänçä, eglenc etmek üçin gapdaldaky ýolka agaçlarynyň biriniň aşagyna çekildi. Ýagsy diňsirgenip, töweregi synlap durka, çagalykda köp gaýtаланan sanawajy onuň ýadyna düşdi.

Ýag ýaganak, ýag ýagys,

Ýag aşaga, ýokara.

Doldur meniň aýamy,

Aýam — akja okara!

Gözleg salyp baran Tolstoý köçesini oňa obajyga giren ýerinde gabat gelen, dükandan gerek-ýaragyny alyp çykyp barýan gözi äýnekli garryja aýal salgy berdi.

— Ana, hol, hiňňildigi görýämiň?! Görýänsiň, gözüň ýitijedir. Şoňa ýet-de, çepiňe dön, burçdaky Galaktionanyň öýüniň duşundan geçersiň welin, öňünden üç sany hatarylanysyp oturan dub çykar, ana şol köçe-de Tolstoýdyr. Babageldi gözleg salyp baran gapysynda bir bölejek kagyzyň iltelip goýlanyny görüp, habaryny aljak adamyň häzir öýde ýokdugyny

bildi. Ol hatda «Men plan goňşulara gürrüňçilige çyk-dym» diýip, ýazylandyr diýip oýlansa-da, ony alyp okamagy özüne uslyp bilmedi. Daşarda garaşmagy niýet edinip münen basgançaklary bilen ýene-de aşaklygyna düşdi. Daş gapyda bir aýal agaç bilen jaý aralygynda germelen simdäki, asyl-asyl bolsup duran geým-gejimleri ýygnaşdyryp ýören eken. Babageldi, gapdalyndan öten mahaly ol aýalyň özüne täsirli seredenini görse-de, gönüläp oňa söz diýmedi. Ol biraz ara açansoň, ýuwan geýimleri ýygnaşdyryp ýören aýalyň özi onuň yzyndan gygyrdy:

— Esger, sen birini gözleýän ýaly-la!

— Hawa gözleýän. — Babageldi aýak çekip, habaryny bermek üçin yzyna öwrüldi.

— Nataşany gözleýänsiň, belki. Ak mapraç aýal aýaklarynyň üstünde yranyp duýular-duýulmaz näzirgäp gürlledi.

— Ýok, men Marina Maksimownany gözläp geldim. — Babageldi habaryny berip: — Belki, onuň nirededigini siz bilýänsiňiz diýen manyda ak mapraç aýaly dikanlady.

— A, sizi bu ýere kim iberdi? — Babageldi erkek adamyň sesini eşidip, sesiň gelen tarapyna sereden mahaly gapdaldaky jaýyň ikinji gatynyň balkonynda bir ýaş ofiseriň kostýumyny egnine ýelbegeý alyp çilim çekip duranyň gördi.

— Men uwolneniýede, ýoldaş leytenant. Maňa Tolstoý on ikide ýaşaýan Marina Maksimowna gerek!

— Öýünde ýok bolsa, ol onda niredede bolup biler-kän.

— Soň ol ýeňsesine öwrüldi-de, ol ýerde kimdir biri bilen gürleşdi. İçerden: «Häli­räk ol awtobus duralgasyna tarap barýardy» diýen mylaýym aýal sesi eşidildi. Babageldi öýlerden beýleräk çekilip, dükandan alyp çykan kökesine güýmenip, Marina Maksimownadan sorajak zatlaryny aňynda öwürip, gezmeläp ýörkän bir gezek baş göteren çagy ol ýaňky geým to­plap, gözünüň gytagy bilen özüne seredip, iç­erisine girip giden aýalyň penjiresiniň önünde Gün bolup dogup duranyny gördi.

Babageldi hatara ekilen ýolka aga­çlarynyň ara­synda aýlanyp ýörkä gapdalyndan çybsyldy eşiden mahaly muny hut şol penjiräniň önünde duran özüni yhlas bilen synlan boldumly aýaldyr öýtdi.

— Sizmi şol, Marina Maksimownany gerek­leýän esger? — Babageldi başyny göteren mahaly, öz önünde gysby jalbar geýen, egni durkuna şaplaşyp duran kurtkaly, saçlaryny se­çelendirip egnine döken, başy saçlaryna meňzes beretaly, diňe galgan döşleri, mylaýym owazy bilen zenan maşgalalara çaly­m edýän bir gyzyň habar sora­maga gelenini gördi. Bu gyz ol dükandan çykyp gelýärkä, gapdalyndan öten eli saýawanly gyzdy.

— Garaşýan bolsa, özem şol garaşýan esger bolsa, onda şol men bolmaly.

— Siziň Marina Maksimownalyk näme işiňiz bardy?

— Siz ýalňyşmaýan bolsam, Marina Maksimowna däl bolsaňyz gerek.

— Şol diýen ýaly. — Gyz mylaýym gülümsiredide, men onuň agtygy. Galyberse-de, biz mamam bilen atdaş, meniňem adym Marina. — Men sizi öýe çagyrdym welin, çäräm ýok, mamam gapa gysdyran hatynda: «Açary öňki goýulýan ýerde goýandyryn» diýse-de, ol ýene ony özi bilen äkidipdir. Özümem öýe girip bilmedik adam.

— Bolýan zat. — Babageldi öz mamasynam käte şu güne düşýänini ýatlap gülümsiredi.

— Elbetde, ýaş hem adamdan öz gereginini alýar. Ýady könelişen adam-da.

— Onda, biz ikimiz şol bir ýagdaýdaky galan adam-da.

Marina myhmany ýol üstünde galdyryp gidibermegiň ugruny tapmadymy ýa-da alyp barýan bir işiniň ýokdugyny ýatladymy yzyna öwrülip gidibermedi.

— Garassaň wagt haýal geçýär, garaşjagyňyz çynyňyz bolsa ýörüň biraz gezmeläliň. Bu ýerden Nemanam uzakda däl.

— Ýörüň gezmelemeli bolsa — diýip, Babageldi hem saýawanyňy ýapyp ýygnan gyzyň gapdaly bilen ýöräp ugrady.

— Ýagşyň tutumy uludy welin, bu birden ýuwaşady. — Marina şeý diýip, agaçlaryň aralygyndan görünýän açyklykdan asmanyň bir bölegini synlady.

— Ýagşyň bellisi bolmaz, asmanyň eteginde açyk ýer göze ilenok, munuň ýene-de ýagybermegi daşda

däldir. Babageldi hem ýagys barada öz gelen pikirini diýdi. Marina Babageldä seredip: — Men ýagsy gowy görýärim — diýdi-de, ýüzüne düşen saçlaryny rejeleşdirip barsyna, — onda-da ýaz ýagsyny — diýip, pikirini takyklady.

Babageldi jotdaja leýtenant bilen iki esgeriň magazinden çykyp bäriligine özlerine tarap ýönelenini görse-de, olar özi üçin öwrülendir öýtmändi. Nemana tarap geçip gider diýen pikirdedi.

Jotdaja leýtenant golaýlanson, «Gwardiýaçy!» diýip, zyzndan gygyryp ony saklady-da, soňundanam bäs, on ädim gapdalda durup, ony ýanyna çagyrdy. Babageldi alkymyna gelen wagty bolsa leýtenant gözlerini ýesersi gülümsiredip, beýlesine öwrülip ökjelerinde yranjyrap duran gyza göz gytagy bilen seredip habar sorady.

— Ýeri, bu ýerlerde näme işläp ýörsüň?

— Men uwolneniýä çykdim, ýoldaş leýtenant: — Ol öz sözünü jübüsinden çykaran rugsat kagyzy bilen hem tassyklady.

— Bolýar, desantçy.

— Gözüňiz ýetdi dälmi?

— Gepi köpeltme, ýoldaş desantçy. — Leýtenant Babageldiniň sözünüň äheňine düşüňip, sesini gatltdy. Soňundanam ýumşap, ýene-de gülümsiredi. Marina tarap göz astyndan seretdi.

— Sagyrsyny, aýaklaryny synlasaň, erbet zat däl eken. Işdäň erbet däl.

— Men näme, ony...

— Hemmesi düşnükli — diýip, leýtenant ýene-de soraga geçdi.

— Munuň jorasy ýokmy? — Leýtenant öz soragynyň täsirini biljek bolup, göz astyndan Baba-geldini synlady.

— Bilmedim, özünden sorap göräýmeseňiz?

— Bolmaly. Siz desantçylar tapmaly, biz ýaly gyzyl pagonlar däl-ä siz.

— Tapawudy näme, ikisem bir goşundyr-da.

— Tapawudyny siz gowy bilýäňiz.

*Gowy goşun ýokdur ýeriň ýüzünde,
Biziň uçup bilýän goşunmyz ýaly.*

— diýsip, aýdym aýdysyp dünýäni göçüräýjek bolýaňyz.

— Dogry zada dogry diýmeli, ýoldaş leýtenant. Biz özümiziň desantçy bölümde gulluk edýändigimize guwanýarys.

Leýtenant oýurganyp cytyldy.

— Hany onda gepiň dogry bolsa, kemeriňi aýryp guşagyňy täzeden guşan, üst-başaňa serenjam ber!

Babageldiniň durşy ykjam-da bolsa, bada-bat leýtenantyň buýrugyny ýerine ýetirdi.

Leýtenant iki esgeri bilen yzyna öwrülip gidensoň, ol ýene-de özüne garasyp duran Marinanyň ýanyna dolanyp geldi.

— Barlap keýpden çykdymy?

— Öz-ä ynjuk eken.

— Ýörün, biraz ýöräliň!

Olar iki tirkeş bolsup, ýapraklaryny döküp gutaran agaçlaryň arasy bilen gürleşip gitdiler. On-on baş minutdan bolsa gelip, derýanyň boýuna çykdylar.

Derýanyň bolup barsy sähel zada tasanjyran gelne çalym edýärdi. Ol güýzde bolsa ýazdaky ýaly bulanyp, tolkunyp öz hanasyny dar görüp akýardy. Onuň oýnuny uzak synlasaň, ol şonda hiç ýere akman şol bir duran ýerinde togarlanyp, agnap ýatan haýsydyr bir görülmedik jandara çalym edýär. Töweregiň ýüzi asmana meňzeş, tutuksylyk bilen gamasyp dur. Derýanyň iki kenaryny hem şol birmenzeş böwrüni diňläp oturan çolalyk eýeläpdir. Marina birsalym derýany synlap duransoň, on-onki ýaşynda mahaly, ejesi kakasy bilen bir tomusda öz gaýyklary bilen derýany yzarlap ýüzüşlerini onuň kenarlaryna çykyp kömelek gözleýişlerini ýatlady. Kakasy bilen oňa galsa-ha, olar syýahaty ýene-de dowam etdirjek ekenler. Ýöne hemme zat hemişe bolşy ýaly onuň ejesiniň islegine görä bolupdyr. Ol mundan aňry ýüzere ýagdaýynyň ýoklugyny aýdypdyr, şonuň bilenem gürrüň gutarypdyr.

Babageldidir Marina öz duran kert kenarlaryndan öwrülip, çägesow meýdana düşen mahallary, garşydaky kenardan üç sany losuň, tumsuklaryny ýokary tutuşyp, suwuň akymyny peýdalanyp, ýüzüp gelýänini gördüler. Loslar ilki ýakyn gelerli görünselerem, olar soňra suw bilen akyp barha daşlaşdylar. Kenarda bolup, janly-jandardan olaryň göreni diňe

şu los boldy. Yzlaryna oba dolanyp gelýärkärer Babageldi ýene-de şol öňki patrullar bilen uçraşdy. Leytenant şol öňki hörpünde «Gwardiýa, bäre gel!» diýip, öňe uzadan barmagyny egip, ulumsylyk bilen ony ýanyňa çagyrdy.

— Men şol ýaňky barlanyňyz-a! — diýip, golaý baranda Babageldi «Bar onda gidiber» diýler diýen net bilen özüni tanatdy.

Leytenantyň gasy çytyldy. Özüni ýas-ýaňy barlanyny bilip durubam gyz maşgalanyň ýanynda leytenantyň beýdip durmagy Babageldä ýaramady. Ol muny Marinanyň ýanynda mertebesiniň kemsidildigi hasap etdi. İçinden: «Nä meni zol-zol çagyryp bajyňa är etjekmi?» diýse-de, özüni parahat alyp barmaga çalyşdy.

— Ýeri, gepi köpeltme. Hany rugsat hatyňy görkez!

— Ýenedemi?

— Kime diýilýär, ýoldaş esger!

— Näme, her ädimde saklap, beýdip durmak siziň ustawyňyzda barmy?

— Gepi köpeltme, ýoldaş esger. Islesek ýüz gezek barlarys.

— Näme kenarda bu gyz bilen bir çüýşäni bölüşäýendir öýtdüňizmi?

— Soragyňy bes et!

— Zol meni barlap duranyňyzdan, gidiň-de hol

derýa boýda iki sany gyzyl pogon bir gaýgyň üstünde keýp çekip otyr, şonyňzy oňaryň! — Babageldi «Başa gelenini göreýin, ýöne şuňa bu gyzyň ýanynda merte-bämi depeledip üstümden güldürmäýin» diýen niýet bilen derýa tarap elini uzadyp, pert-pert gepledi.

— Nirede, ýalan sözläňok gerek? — diýip, leytenant onuň bu sözi aýdaryna mähetdel, kenardaky esgerler bilen gyzyklandy.

— Näçe meniň size ýalan bergim barmy?

Leytenant yzyna öwrülip: «Bürgütler, yzym bilen» diýdi-de, üç bolup gaty-gaty ädimleşip derýa tarap, ýok adamlary güpbasdy etmäge gitdiler.

— Nädäýdiň olary? — diýip, beýleräkde gürrüňiň bir tarapyny esidip duran Marina daşlaşyp barýan patrullaryň yzyndan seredip gülümsiredi.

— Olary edäýmelisi şoldur. Her ädimde meni saklap beýdip durmaga kim oňa ygtyýar berenmiş. Ana gitdiler şakyrdaşyp — diýip, Babageldi hem öz tapan çykalgasyny apalady. Olar yzlaryna öwrülip gelen mahallary Marina Maksimowna henizem öýüne gelmändi. Onuň şol «Açar öňki goýulýan ýerindedir» diýen mazmunly haty şol öňki duran ýerinde gapynyň tutawajynyň aralygynda düýrlengiligine durdy.

Babageldi özüniň ýitig gözleýänini Marina gürrüň berip, hoşlaşyp yzyna dolanan wagty asman ýene-de gysymyny açyp, ownujak damjalaryny şäheriň depesinden elemäge durupdy.

* * *

Düýn gijöýlänler duýdansyz, gijeki böküşligi ýerine ýetirmäge göterilip giden polk ertir irden ümüs-tamysda yzyna gaýdyp geldi. Esgerler argyndy hem-de, ukusyzdy. Böküşlik gutaryp-gutarmanka ýagyp başlan ýagys geýimleri, paraşýutlary öl-suw ezipdi. Meýdanda paraşýutlaryň üsti suw geçirmeýän çadyrlar bilen ýapylanam bolsa olaram ýeterlik derejede cyg çekipdiler, agramlyp, metin bolupdyrlar.

Rotany sagat on birler töweregi turuzdylar. Olaryň geýinenine mähetdelem, starsına ertirlik naharyň bireýýäm naharhanada taýyndygyny aýdyp howlukdy. Daşarda ýaz şemalyna berimsiz hoştap şemal öwürýärdi. Düýnki arzuw edilen Gün depede zer-zerbap şöhleler bilen lowurdap, gözüňi gamasdyrýardy, ýagysa ýuwlan ýollar tämizligini göz edip, garamtyl öwsüşip ýalpyldaşyp otyrdylar. Rota naharhana ýetip gelýärkä, ştabdan gaýdyp gelýän, her duşuşykda mümkinçiligi bolsa, esgerler bilen bir abyr-zabyr edişip alýan starsına Marçilýunas petepet geldi. Ol bir gapdala çekilip, öňki endigi boýunça joşup elini salgady.

— Starsiý seržant, sen bularyňa dözmezlik etmegin, tä hakyky esger bolýançalar, gije-gündiz elesletgin. Suworow «Okuw kyn bolsa, söweş aňsat» diýipdir — diýip, esgerlere seredip duran ýerinden aýtdy.

Onuň ýüz-gözüni kürşerdip boluberişi ýene-de esgerleriň hezil edişip ýylgyrmaklaryna sebäp boldy.

Nahardan soň strasina, rotany paraşýut sklada alyp geldi. Bu ýerde üsti öl paraşýutly maşynlar skladyň önünde hatara durdular. Birnäçe rotalar eýýäm bu ýerde, ibirtde-zibirt bolşup paraşýutlar serilip, barlanylýan ýerde işleşip ýördüler.

Paraşýutlar çekilip, serişdirilenden soň, öýlän salkyn ýene-de ýekşenbe günlerindäki ýaly birneme böwşenlik boldy.

Babageldi «öz-özüne hyzmat» atlandyrylýan otagda Awogýana saçyny tarasladansoň, Lugowkin bilen Andursowyň ýoklugyny görüp, olaryň gözlegine çykdy. Ol aşak düşen mahaly birinji gatda ýerleşen sapýor batalonyň esgerleri, maşynlardan öz patyputularyny düşürip durdular, ýüzler ýadaw hem-de gara ört bolup garalypdyr. Olar agyr-agyr ýaşsikleri itenekde-çomalak bolşup maşynlardan kazarmalaryna çekýärdiler. Bir gapdalda sapýorlaryň kombaty ýüzi ýaýrawly saryýagyz kapitan işiň gidisine syn edip cytylyp durdy. Olar polkdan bir hepde mundan ön çykyp gidipdiler. Agşamky böküşlikde-de olar ýokdular. Häzir kombatyň sowuk şemal daglan argyn ýüzi garamtyl bolup görünýärdi.

— Geldiňizmi sag-aman — diýip, Babageldi maşynyň üstünde ýoldaşlaryna iki bolup ýaşsik uzadyp duran ildeşi Sapary görüp onuň halyny sorady.

— Geldik. Ýöne juda gaty işlenildi.

— Minany köp gömdüňizmi?

— Eşitmediňmi? Bir obaň gapdalynda nemeslerden galan ok-ýaragyň tapylanyny.

— Kim görüpdür ony.

— Agaçlar.

— Agaçlar görüpdür?. .

— Hawa, şol golaýda ösen agaçlaryň köki ýognap, adamlaryň ahmallygyna garaşyp ýatan minalaň birini gysypdyr... şol günem bizi trewoga göterdiler.

— Ýene-de galan ekenmi.

— Hawa.

— Komandiriňizem-ä ýüzi gök-dalak bolupdyr.

— Ol juda zor adam eken. Özüniň kimdigini görkezdi. Şol...

— Ýoldaş esger, işe zeled berýäňiz!

Babageldi ýeňsedem kombadyň sesini eşidip:

— Bolýar onda soň, giňişlikde gürläşeris, diýip, gyssanmaç ikinji gezek duýdurys eşitmezlik üçin, bu ýerden daşlaşdy. Onuň öz ýanyndan uzakdan görüp: «Şolar Lugowkin dagy bolsa gerek?» diýip, gelen ýeri özge batalonyň oganlarynyň güneşläp ýatan ýeri bolup çykdy. Olaryň birisi Kolobokdy, özleriniň welin hemmesi onuň ýoldaş bolup gören adamlary dälidi.

— «Soldat ýatyr, gulluk ýöreyär» edýäňizmi?

— Düýn juda ezilen ekeniň — diýip, Kolobok onuň bilen turup görüşdi.

— Duýdansyz üsti basdy-da.

— Öňküler ýöne ýere bu ülkä «Ýagys ülkesi» diýen dälidir.

— Biraz Güne ýylynaýsak diýdik.

— Lugowkin dagyny gören-ä dälşiň?

— Ýanynda Krokodil — Andursowam barmydy.

— Beýleki Andursowyň Golubkowdan başga gepi alysýany barmy näme?

— Ýok, görmedik. Ýaňy hol beýleden iki üç oğlan tokaý tarapa-ha ötdi.

— Şolardyr öýdýäňmi?

— Mümkin.

— Tokaýa siňip gitmek «samowolka» ahyrin.

— Sen Lugowkine näbeletmi, ola uzyn-jirafa, krokodilem ýanyna alan bolsa, indi ol öz watany — Afrikadan bärde durmaz.

«Krokodil», Kolobogyň özüne lakamy ýelmänsoňlar haklaşmak üçin, Andursow birinjä dakan öz lakamydy. Kolobok öz dakan lakamlarynyň hem özüne dakylan lakam ýaly ýörgünli bolmagyny isleýärdi. Ýöne nämüçindir oğlanlar «jirafa», «Krokodil» lakamlary «Kolobok» lakamy ýaly alyp götermediler. Munuň şeýle bolmagyna Lugowkin bilen Andursowyň giňgöwrümliligi, sähel zady gaty görmeýänligi, gaýta degişmeden lezzet alýanlygy sebäp bolan bolmagy-da mümkin. Gaýta bir gezek Andursow Babageldi geýimlerine ütük urup durka, sakgalyny syryp oturan Andursow birinji oňa aýnada görüňän Andursow birinjini görkezip:

— Kolobok mamla, mende bir hili krokodile çalymdaşlyga bar — diýip, özüniň krokodile meňzeýänligine hoş bolup gülüpdü.

Babageldi Kolobogam özüne ýoldaş edinip alyp gitmekçi boldy, ýöne ol ýoldaşlaryndan aýrylyp gidibermegi kyn gördi. Gaýta «Gel senem biziň ýanymyza çök!» diýip, onuň özüne mürähet etdi. Babageldi yzyna öwrülip ýöräp ugran mahaly Kolobok bir zady ýatlap, ýene-de onuň yzyndan gygyrdy.

— Ba... bageldi, Bahtyýarow nätdi?

— Ol rotada dnewalnylyk etdi.

— Ýene-de bökmedimi?

— Bahtyýarow dnewalnydy. Dnewalny bolubam galdy. Komandirler-ä: «Senem ýör diýmedi?» o-da: «Menem alyp gidiň!» diýip aslyşmady.

— Biz bolsa indi ol gyjyt astyndan çykar diýen pikirdedik. Bu ýerde leýtenant Buýnowyň eli bolmaly.

— Menem şol pikirde. Onsoňam kapitanyň gündiz bökmedik, ýürek edip gije nädip böker diýen bolmagy-da mümkin?

— Ýok, bu ýagdaýyň düýbünüň bir çöpi bolmaly, ýöne ýerden Buýnow bölünişikde onuň böküp bilmeýänini bilibem özüne almaly däl. Onuň irdegiçe özüniň tartgy çekgesine geljegini bilip alan bolmagy mümkin.

Babageldi olaryň ýanyndan gaýdansoň, haýatyň düýbündäki ýodajyga ýetip, sag egnine sowuldy-da, kasam kabul eden ýerlerindäki ýadygärligiň önüne geldi. Häzir ýadygärligiň töweregi adamsyzdy. Babageldi ýakyn baryp, onuň ýüzündäki ön okan ýazgysyny ýene-de bir gezek okady. Soňundanam aýlanyp

ýadygärligiň arkasyndaky bellik edilen guburlaryň ýüzündäki ýazgylary okady. Babageldi nazary bilen gözläp, aýratynlykda atlary ýazylan esgerleriň öz ildeşleriňiziňkä meňzeş atdyr Familiýany görmedigem bolsa, bu on müň esgeriň arasynda olaryň hem bardygyna ynanýardy.

...Näçembir adamlar gaýdypdyr ahyryn, bir biziň obamyzdan Agageldi Esen, Aşyr Öde, Jümmi, Jojy, Tylla hasapçy, Batjy pälwan... ýüz elli dört adam gaýdypdyr. Mundan on-on baş ýyl ozalam «Brest» galasyny goranlaryň arasynda Türkmenistandan adam ýok diýerdiler. Gör, Belorus pionerleri soň olaryň näçesiniň yzyny tapdylar.

Babageldi hümrüdi eşidip, ýeňsesine gözlän çagy üçünji batalonyň ştab naçalnigi özi ýok ýerinde ady «Filipok» diýlip tutulýan pes boýluja tokgaja maýoryň, özüçe iki bar sary saç daýaw aýalynyň gapdaly bilen garsydan ýöräp gelýänini gördi.

Babageldi esgerlerçe çest berdi-de, onuň deňinden ötüp öwrülip, polka tarap gaýtdy.

Okalganyň açykdygyny ýatlap, ol klub tarapa sowlan mahaly Andursow bilen Lugowkiniň hol beýlede haýatyň üstünde aýaklaryny sallasyp oturanlaryny gördi.

— Nämüçindir birki günden bäri içim gysýar — diýip, Babageldi ýanlaryna gelen çagy Lugowkin oňa derdini aýtdy.

— Obaňyzy, graždankany azyrak ýatla.

— Menem şeý diýdim. — Andursow hem gapdaldan söze goşuldy.

— Onda bu ýerde näme işläş otyrsyňyz.

— Dünýäni synlaýas.

— Ýoldan gyzlar öryär, solary synlaýas — diýsip, Andursow bilen Lugowkin Babageldini hem haýatyň üstüne, öz tapan hezilliklerine çagyrdylar.

* * *

Ýañyrak taktiki taýynlykdan dolanyp gelen esgerler kazarmada ýanlary bilen alan goşlaryny ýaraglaryny ýer-jaý edişdirip, jaýba-jaý goýuşdyryp durdular. Babageldi rezin plasynyň ilki dolanysyny göwnüne jaý etmän, bir boşlukda ýazyp täzededen düýrläp durdy. Lugowkin awtomatyny ýarag goýulýanda goýansoň, onuň ýanyna geldi.

— Babageldi, bilýäňmi näme?

— Nämäni bilmeli?

— Ynanarmyň?

— Ynanar ýaly zat aýtsaňyz ynanmaly bolar.

— Hol karantinde günlerimiz «Ejemi göresim geldi» diýip gaçan kimäý şol?

— Wacilçenko bolaýmasa.

— Hawa, edil özi, zenan ýaly owadan oglan. Men näme üçin onuň gaçanyny bildim.

— Nädip. — Babageldi işinden başyny göterip bir täzelik eşitmek üçin, Lugowkiniň ýüzüne seretdi. Şonda ol Lugowkiniň keýpsiz, dargaw pikirler bilen duranyny gördi.

— Onuň ýüregi gysan eken. Bilýämiň häzir men-

em hut şol güne düşen adam. Görýän welin, meniňem cydam käsäm dolup barýan ýaly.

— Hä, şeý diýip, özüňi ynandyrsaň, elbetde, içiň gysar, onsoňam ýeke seni däl, hemmäniňem yzynda dogan-garyndasy bar ahyryn.

— Andursow ikiň şu meselede dilleşen-ä dälşiňiz-dä. Ikiňizem şol bir zady diýýäňiz. Häzir şähere-çykyp, ony terslin, oňlyn aýlanaýsam bilýän-le ýürek ýerine-de geler welin...

Babageldi oýurgandy, soňra bolsa oňa leýtenant Buýnowyň oturan jaýyny salgy berdi.

— Leýtenantyň bar ýanyna. Mümkün saňa düşüner.

— Sen düşüner öýdýäňmi? — Lugowkin ýaýdandy.

— Men düşüner öýdýän. Ol Buýnow ahyryn.

— Bu gün dynç günem däl-ä...

— Bu bir ýola şeýle günleriň ýene birine rugsat hatyny bermedilermi näme?

— Onuň ol gün doglan günüdi ahyryn.

— Senem dogul. Kim saňa şu gün dogulma diýdi!

— Şunyň bir ýol how! — Lugowkiniň ýüzi ýagtyldy. Soňundan inçejik tama bilen ýüzüni eline alyp, leýtenantyň ýanyna girdi. Çykan wagty bolsa, ol ýene-de şol öňki keýpihon hakyky Lugowkinligine öwrülip çykdy.

Ol aýna seredip, howlukmaç sakgalyny syrýp durkan Babageldini üm bilen öz ýanyna çagyrdy:

— Ideýaň üçin, sag bol, mugallym!

— Näme diýdiň, ol ýerde?

— Şu gün meniň doglan günüm diýdim. Birsalym şäherde bolup, kinojyk göresim gelýär diýdim.

— Bada-bat ynanaýdymy?

— Ynanar ýaly edip aýtdym-da.

— Ol näme diýdi?

— Sen oňa näbeletmi, ýüzüme seretdi-seretdi-de «Hä, bolýa» diýdi. Batalonyň ştabyna jaň edip, men üçin rugsat haty diläp aldy.

— Ýol bolsun!

— Näme getirmeli?

— Ýüregiňe giňlik salyp gel!

Babageldi öz krowatynyň aýak ujunda duran oturgyjy alyp ýoldaşlarynyň üýşýän ýerine «Lenin otagyna» ýetmäge howlukdy.

Lugowkin aýnanyň önünde durup, kaptýorkadan alyp çykan baýramçylyk, lybaslaryny geýnip birkemsiz bezenip, beslenensoň çaňsyran ädigini yhlas bilen çotgalap, onuň ýüzüne şinel bölegini ýöredip, ýüz görü bermeli edip lowurdatdy. Biline Çaşiniň hemişe otursa-tursa üç edip arassalap ýören, dakynan mahalyň gelsikli görkezýän kemerini alyp dakyndy. Ol polkuň derwezesinden görlende höwes edilýän birkemsiz esger bolup çykdy. Ýolda ol şäher hakynda, onuň köçelerinde ine-gana arkaýynçylykda aýlanysyp ýören adamlar hakynda, özüniňem birsalymdan şol adamlaryň arasynda boljakdygy hakynda öz pikirlerine imrinip oýlandy. Şeýle-de bolsa, ol şähre ýetmäge howlukmady, uly ýoldan şahalanyp aýrylýan ýodalaryň birine düşdi-de, ilki

tokaýa geldi. Güýzüň täsiri bilen tokaý ağaçlary häzir ýapraklaryny döküşip, kemsiz ýalaňaçlanypdyrlar. Diňe ýolkadyr ýel ağaçlary özleriniň şol bir durkuny saklaýyp ýaz bolşup otyrlar. Bir ýerlerden wagtal-wagtal özlari görünmeýän gargalaryň çakyr sesi eşidilýär diýäýmeseň, tokaýyň içi ümsümlikdi. Howasy ýakymlydy. Lugowkin aýlanyp, birsalym howlukman töweregini diňsirgenip gezensoň, töwerekdäki ağaçlaryň açyklyk beren ýerinde dörän bir kiçiräk kölüň ýakasynda aýak çekdi. Bu ýerde gurbaga kerebi goşulysyp, porsan çüýrüntgi ýapragyň ysy bardy.

Tokaýdan çykansoň, ol şähre ýetmek üçin özüniň uly gatnaw ýola çykmaladygyny ýatlap sürlüşdügär edilen meýdanyň içi bilen gönüläp ýöredi. Yhlas siňdirilip sürülen meýdanlar häzir üsti pessejik tolkunly deňiz görnüşine meňzeýärdi. Ilerden bir ýerde ýer sürýän traktoryň sesi eşidilýär. Lugowkin birsalym ýöränsoň, şüdügär ýeriň ortasynda sürülmän galan bölejik ýerleriň birini ýeke at goşulan plug bilen sürüp ýören aýala gabat geldi.

Ýene-de hoşamaý gylygy onuň ýoluny açdy.

— Ene, salawmaleýkim!

— Saglykmy, oglum — Plugyň yzyna düşüp gelýän, başyny ak ýaglyk bilen bogan aýal atyň başyny çekip, onuň salamyny aldy.

— Armaň-da.

— Bar bol, oglum. Rugsada çykdyňmy?

— Hawa, ene, tokaýa bardym, geçip barýardym. Sizi gördüm-de sowlaýdym. Rugsat etseňiz, birki gezek aýlanjak.

— Sen, oglum özüň-ä daýhan ogluna meňzeyäň!

— Bildiň, ene.

— Obada ýaşaýaňyzmy?

— Hawa, siziňki ýaly tokaýyň eteginde biten bir obajyk.

— Ýaňy tokaýda aýdym aýdanam, oglum, sen bolsaň gerek.

— Hawa.

— Hümm. — Pluga ýaplanyp duran aýal öz içki pikirine diňşirgenip oýurgandy, soňundan bolsa:

— Onda, oglum, seniň ýüregiň gysýan bolmaly — diýdi.

— Mümkin — diýip, Lugowkin öz syrynyň aňylanlygy üçin biraz gyzaryp, soňundanam öz-özi bilen gyzyklandy. — Siz muny nähili bilip ýörsüňiz?

— Seniň aýdymyňdan mälim oglum. Ilkiler, menem şu oba gelin bolup düşen günlerim öýümizi ýatlap, bile gezen deňim-duşumy küýsäp, aýdymy köp aýdardym...

Lukowkin ol aýalyň elinden azaly alanda bir ýola aýlanyp geljegini aýdyp alan-da bolsa, onuň soňra wagty bilen azaly eýesine beresi gelmedi. Bir aýlanansoň ýene-de bir gezek aýlanyp geldi. Obalaryny göz önüne getirip, ýatlamalara berlensoň bolsa, ol özüniň ötüp barýan öteğçidigini, azal eýesi aýalyň bir gapdalda elini owkalap duranyňy hem unutdy.

Ýer sürmek onuň üçin çagalygyndan bäri özboluşly baýramçylyklaryň birisidi. Lugowkinleriň her ýyl özleri üçin kartoskadyr, nohut ekýän meýda-

ny obadan birneme üzňeräkdí. Şonuň üçinem ýeri sürmäge, onuň hasylyny ýygnamaga maşgala tutuş birki güni öňe alyp ýörite giderdi.

Sürüm döwri gelende bir amatly gün maşgalanyň kakasy Alekseý Lugowkin säher bilen turardy-da, aty araba goşardy, juda ýyly bilen saraýyň bir böwrüni eýeläp ýatan azaly getirip ýerleşdirerdi. Özi-de bu işe Lugowkinler hemişe tutuş maşgalasy bilen giderdiler. Olaryň araba dolan maşgalasy Antonina mamanyň ördek-gazlarynyň gijesine penalap oturýan köprüsiniň üstünden ötüp, tokaýa tarap giderdiler. Ilki-ilkiler, Witýa heniz aýaga çolasyp ýören oglanjyk mahaly ýeri Alekseý Lugowkiniň bir özi sürerdi. Onuň aýaly bilen gyzy bolsa güýçleriniň ýetdiginden oňa kömek bererdiler. Witýa bolsa olaryň aýaklaryna çolasyp azar bolardy. Ejesi, kakasy onuň beýdip ýörmegine guwanardy. Uýasy bolsa gaharlanyp jibrinerdi:

— Eje, şu «Witýany özümüz bilen alyp gaýtmaly däl ekenik, goňsulaň öýünde oýnardy-da, ýogsam ol durşy bilen azar-la» diýerdi. Ýöne ejesi bilen kakasy oňa hä bermezdiler. Gyzlary ony silterläp minnetde-minara boluberende bolsa: «Degmesene, gyzym, şoňa, ol entek kiçijek ahyryn» diýşip, Witýa edilýän abyr-zabyryň öz-özlerine ýaramaýandygyny mälim ederdiler. Witýa ulalyp, ýigit çykansoň, ol kakasynyň maňlaýyndan diredi, ýer sürülmeli wagty gargalary töweregine üýşürüp, kakasyna meňzäp, ýer sürdi. Kartoska köwlemeli mahaly kartoska köwledi.

Witýa Lugowkin ol günleri ýatlasa, hemişe özüni bagtly duýýar. Sebäbi ol günlerde onuň kakasy bardy...

Nätanys aýal Lugowkini synlap, birsalym gol gowsuryp duranson yzyna öwrüldi-de, hol beýlede oturan öýlere tarap gitdi. Birsalymdan ol bir golça süýt, peýnir, doňuz etidir bir tokga gara çörek bilen dolanyp geldi. Meýdanda saçak ýazyp, Lugowkini onuň başyna çagyrdy.

Lugowkin nahar edinýän wagty ol aýal göräýmäge ýalňyz görünüň bolsa-da, özüniň ýeke daldigini, üç gyzy, iki ogly ösdürip ýetişdirendigini, olaryň häzir hersiniň bir ýerdedigini, şäherli bolsup gidendiklerini, negada bir bu ýerde ejeleriniň hem keselbent kakalarynyň bardygyny ýatlap, gyr-gyssag bolsup gelip gidýändiklerini ýatlady. Bu ýylyň sürümi hem hut şolaryň «bararys, bararysyna» ynanylyp gijä galdyrylypdyr.

Nahardan soň hem ol azal başyny eýesine bermedi. Edilen işiň höwesi barha onuň göwnüni göterdi. Garry aýalyň: «Sen şähere-de degip gaýtmalysyň, oglum, indi galanja ýeri assa-ýuwaş özüm sürüp gutararyn!» diýmesi hem ony raýyndan gaýtaryp bilmedi. Gaýta, mahal-mahal sagadyna seredip, jylaw silkeläp azal çekýän aty gyssady.

Lugowkin işi boldum edip, aty gyra cykaran mahaly garry aýal onuň töwereginde ýokdy. Ol özi üçin iki-üç gün iş boljak meýdanyň sürlüp gutaryp barýanyny görüp, sürüm wagty ýüze galkan galan-

gaçan kartoskalary ýygnaşdyryp Lugowkini gyzgyn nahar bilen hezzetlemegiň ugruna çykypdy.

Lugowkin gyssagly üst-başyna serenjam berip, sagadyna sereden wagty onuň polka dolanyp bar-magyna bary-ýogy ýarym sagat wagt bardy.

Garry aýal ony öýüne çagyrmak üçin gapydan çykan wagty ol Lukowkiniň sürlen ýeriň içi bilen her ýerden bir basyp, ylgap barýanyny gördi.

— Esger, esger, niräk barýaň? — diýip onuň yzyndan gygyrdy.

Lukowkin ol aýalyň sesini eşitdimi, nämemi sürlen ýerden çykan ýerinde aýak çekdi-de, yzyna öwrülip başyndaky ýaşyl beretasyny depesine gö-terip, howada galgatdy.

* * *

Rota iki bölege bölünip, onuň bir bölegi polkuň garawullygyna kabul edip aldy. Beýleki ikinji kuh-nýa narýadyna durmaly bölegi bolsa, seržant Filkow öňüne salyp starsına Marçilýunasyň huzuryna getirdi. Bu ýerde hemişe kuhnýa narýadyna, işe girişilmezinden öň geçirilýän düşündirişi ýene-de starsına Marçilýunasyň özi geçerdi. Naharhananyň çemçe-çanaklaryny nähili ýuwmalydygyny, çöregi nähili bölüp, stollaryň niresinde goýmalydygyny, aspezlere nähili kömek berilmelidigini birin-birin nygtap düşündirdi. Her iki sözünüň birinde bolsa ol: «Düşündiňizmi?» diýip, öz Marçilýunas häsiýeti

bilen öňünde duran esgerleriň üstüne heňkirerdi. Bu gezegem starsinany nazary bilen ölçäp-döküp duran esgerler: «Aňry ýany bilen düşündik, ýoldaş starsina, siz arkaýyn boluň, hemme zat hut öz diýşiňiz ýaly ediler» diýsip, ýarym oýun bilen, oňa jogap berdiler.

— Düşündik-de, düşündikdirler, hakykatda bolsa düşünen zadyňyz ýokdur, salagajyklar. Häzir birsa-lymdan baryp barlarsyň welin ähli zat diňe tersinedir. Ne çemçän ýuwarlar, ne-de tabagyň — diýip, starsina gaşlaryny çytyşdyryp, olara göwnüýetmezçilik bilen elini silkdi, şu arada ýene-de Lugowkiniň dili gijedi. Ol harby düzgüniň kadasyny saklap seržant Filkodan starsina ýüzlenmäge rugsat aldy.

— Geple, uzyn! — diýip, starsina hem oňa rugsat etdi.

Lugowkin ilki biraz saklanan boldy, soňundan bolsa biraz çekinýänini duýdurmak niýeti bilen ýaýaplabrak söze başlady.

— Ýoldaş, gwardiýa starsinasy, soragymy nemeräk görseňiz bagyşlaň. Siz öýsüz bolsaňyz gerek...

— Näme öýsüzligim meniň maňlaýyma ýazylypmy?

— Starsina Lugowkini dikanlap, cygjaran maňlaýyny sypalady. — Ýeri, onsoňam, uzyn ýeser meniň öýlüdigim, öýsüzdigim bilen seniň ne işiň? «Näme maňa kaka bol?» diýjek bolýarmyň? «Gümüňe git, seň ýaly ogul meni urup öldir».

— Ýoldaş starsina meniň-ä çynym. Biz ol gün bir aýala, siz bilen tanyş etmäge söz berdik.

— Öç, uzyn ýeser. Häzir kimi oýnamalydygyny men seniň gözüňe görkezerin. Sen özüňiň diýmeli däl zatlaryňy diýýäniňi bilýämiň? — starsına Marçilýunas gazaplanyp, elini silkdi.

— Men seniň gözüňe görkezerin, berebekge...

— Meniň cynym, ýoldaş...

— Bes et! Soň ol janyýangynlyk bilen öjügip, seržant Filkowa Lugowkini görkezdi.

— Şuny... şu uzyn ýeseri gap-gaç ýuwulýan ýerden çykarmagyn. Eli däl, tä, ýüzi garrap ýygryt atýança, sol ýerden çykman, gap ýuwsun. Düşnüklimi?

— Düşnükli, ýoldaş gwardiýa starsınasy! — diýip, Filkow hem oňa bada-bat jogap berdi.

— Baryň iş ýeriňize. «Düşündik-de, düşündik diýsip: «Düşünen şaýňyz ýokdur ähli işi çalak-çulak edişdirip bidir gidersiňiz...

Şundan soň, starsına düşündiriş işini boldum edip, özüniň naharhananyň bir böwründäki iş otagyna gitdi. Esgerler bolsa narýady kabul edip, işe girişdiler.

Şol günün ertesi starsına Marçilýunas günorta naharyndan soň, narýad naharhanany täze narýada tabsyrmazynyň öň ýanynda elini arkasyna tutup zala girdi. Ol stollaryň üstüni syrysdyryp ýören Lugowkini göz astynda synlap geçdi-de, aşanadan zala nahar alnyp berilýän deşiň öňünde saklandy. Daş-töwerekdäki häli-häzire çenli aýrylmaga ýetişilmedik şiräni görüp, seňrigini ýygryp zala gygyrdy.

— Muny näme henizem aýyrmansyňyz. Häziriň

özünde süpürişdiriň-de, aýryň. Gazalap yzyndanam gyzgyn suw bilen ýuwup süpürüň! — diýip, sözüne bat berdi.

Şol arada bolsa ol ýene-de bir gezek göz astyndan Lugowkine seretmäge ýetişdi.

— Ýoldaş starsına! — Gyryljak ses onuň sözünü böldi. Ol ses gelen tarapa sereden mahaly çörekçi eginlek daýaw Muzyçenkonyň çörek kesilýän jaýyň penjiresinden boýnuny çykaryp duranyny gördi.

— Ýeri, näme diýersiň? Ýene-de gant ýetenokmy? Gije-gündiz at bolup gütürdetsen, elbetde ýetmez...

— Ýoldaş starsına, sizi telefona çagyryrlar.

— Nireden?

— Ştabdan.

— Ine, gelýä diý!

Şol gün kiçijik rota smenasyny tabsyryp durkan starsına, Lugowkini öz kabinetine çagyrdy. Lugowkin ýolda starsınanyň çakylygyna barýarka: «Ýene-de şu dilimden bela galaýdym öýdýän» diýip özünden nägile boldy.

Lugowkine orun görkezip, öz garsysynda oturdan soň, starsına oňa tarap baş atdy.

— Sen düýn näme diýdiň uzyn ýeser?

— Şol eşideniňiz-dä — diýip, Lugowkin heniz gürrüňiň nähili hörpde boljagy hakda anyk netijä gelip bilmäni üçin, aralyk jogap gaýtardy.

— Eger şol diýeniň dogry bolsa, hany onda, aýt, ol nähiliräk heleý...

Düýnki gürrüňiň starsşinany oýlandyrany mälim boldy.

— Gülme, çyndan soralyar. Ýaşy näçeräk?

— Aý, ellä-hä bardyr.

— Şol bolýar, ondan ýaş heleý indi maňa hezil bermez, şol bolýar.

— Özem brigadir aýal, starsşina, brigadasynda bolanymyzda äre barmak meýliniň bardygyny bildik.

— «Är gerek, tapyň!» diýdimi?

— Ýok, oýunlyga salyp diýdi.

— Oýun bolsa, onda iň bolmanda, onuň üçden biri hakykat bolmaly.

— Menem şony aňdym-da, ýoldaş starsşina.

— Oňarypsyň, uzyn ýeser. Ýöne bu seniň degişmäh bolaýmasyn?

— Barlap göräýiň, ýoldaş starsşina. Oýun дәl. Çynym hut özi aýtdy. Adresini hem berip biljek...

— Dogry. Neme, oň maly zady barmy?

— Bilmedim. Maly nätjek sen, starsşina. Ýa-da saňa mally gelin gerekmi?

— Ýok bolsana, uzyn ýeser. — Starsşina gürrüňdesiniň geňirgenenini görüp, murtlaryny sypalap ýylgyrdy. — Mal geregime ýok-la, ýöne şony bahana edermikän diýip, pikir edýärim.

— Saňa göwni ýetse bahana etmez ýoldaş starsşina!

— Oýun etme!

— Oýun edemok.

— Bar onda işiň bilen bol. Ýöne bilip goý, düýnkiň ýaly köpüň içinde ýesersiresen, juda gaty degerin.

Onsoňam bu gep ikimiziň aramyzda galmaly.

— Men gabyr, ýoldaş starsına.

— Bar onda.

Lugowkin gapydan çykyp barýarka ýene-de starsına Marçilýunasyň talap ediji sesi onuň yzyndan ýetdi.

— Ýogsam tä gullugy gutarýançaň, şu naharhanadan duz datmarsyň. Tapdyň sen ýumry-ýumsak komandiri!..

* * *

Golaýda polkuň okuw geçirjegi aňylýardy, ýakynda diwiziýadan gelen ýörite komissiýa hem polky meýdanda ýarym salkyn saklap, her esgeriň taýynlygyny aýratynlykda barlapdy. Ýetmezçilikler görkezilipdi. Uly okuw başlanan güni öz esgerleriniň taýynlygynyň nä derejededigini görmek niýeti bilen diwiziýa komandiri general Gordiýew hem polka geldi. Ol gelende hemmeler dync alyp, süýji ukuda ýatyrdy.

Hemişe bolsy ýaly, okuwy ýene-de howsalaly trewoga başlady. Kazarmalaryň hemmesinde şol bir wagtyň özünde başagaýlyk döredi. Özleriniň esgerdigi hemmeleriniň ýadyna düşdi. Bada-bat içeriňiň ýagtysy bilen penjireleriň aňyrsynda üýşüp duran gije bilen aralyga çäk çekildi.

— Hany meniň ädigimiň bir taýyn...

Ozaldan tabsyrylysy ýaly odealynyň äkidip, bir

penjiräni tutulan, soňam aýakýalaňaç düňküldäp, howlukmaç ornuna gelen Andursow birinjiniň janygyryly sesi eşidildi.

Ädigine derek duran ädigi geýip mydar etjek boldy welin o-da aýagyna dar geldi, bolmady.

— Gözle.

— Niräni gözlejek, eýýäm ilň ädigi aýagynda ahyryn.

— Onda ony it äkidendir.

— Eý, dnewalnyý, meň ädigim ogurlanypdyr, tap!

Doganynyň sesini tanap oňa tarap öwrülen Andursow ikinji delalat etme ýerine girreldi.

— Sen özüňi oňarmarsyň.

— Ýeri bolýa-la...

— Eý, men ýalňysyp geýenim ýaly-da? — Şol arada Bahtýarowyň müýnli sesi eşidildi.

— Çykar ädigi — Andursow birinji bada-bat onuň öňe uzadan aýagyndaky uludygy mese-mälim görnüp duran ädigi çekip aldy-da, gaharyna bäs gelip bilmän, özüniň şu sebäpli ýoldaşlaryndan gijä galyp barýandygyny ýatlap käýindi. — Hälem öýde «trewoga» yglan edilenok, ýogsam Lugowkin ikiň bu bolşuňyza hemişe jalbar ýerine aýalyňzyň ýubkasyny geýip çykardyňyz.

— Ha, ha-ha, ýubkaly desant...

Ýubkaly adamyň gülkünc ýagdaýyny göz önüne getirip, kimdir biri gülüp goýberdi.

— Lugowkiniň bu ýerde günäsi nämemiş? — diýip, goşaltasynyň ol bi ýerini düzedişdirip,

howlugyp barýan Lugowkin, Andursow birinjä bas atyp geçdi.

Rota daş gapyda özüni jemläp, kazarmadan daşlaşyp barýarka, esgerler iki kazarmanyň aralygyndaky ýüzüniň gary aýyrlan ýolda generalyň sägimläp aýlanyp ýörenini gördüler.

Özüni howlukmaç «Howpsuz zona» atan polk säher-säherler ýalazy meýdanda, özleri bilen samolyotdan zyňyljak agyr ýaraglary soňra uçardan zyňmak üçin toplum şwartowka etmäge durdular.

Üçünji wzwodyň esgerleriniň paýyna ýük masşyny zyňlyşyga taýynlamak — ýüki parasýuta berkitmek düşdi. Serjant Filkow ýaş esgerleri saýlap, olara şwartowka gerek boljak enjamlary daşatdyrды. Inçe işleri bolsa öň bu işden habarly esgerler ýerine ýetirdiler.

Häzir ak reňk bolup, töweregi eýeläp oturan garyň üstünde, togarlanyp, islese gar tozudyp ýören ýakymсыз şemal bardy. Ol işiň gidisine elinden gelen zeledini ýetirýärdi. Oglanlar ylgansa, ýörelse beýdip bir ýeri depeläp durandan has gowy boljagy hakda gürläşip, aýaklaryny üşetmezlik üçin, duran ýerlerinde bökjekleşýärdiler. Elliklerini çykaryşyp, aýaklarynyň içine ýyly dem üfleşýärdiler. Kapitan Tregubow, leytenant Buýnowy öz ýanyndan rotanyň asgynlyk edäýjek ýeri çaklaýan «SPG»-li dördünji wzwodyň ýanyna goýupdy. Onuň özi bolsa düýrügip ýeňsesini tüňnerdip ýörşüne tutuş şwartowkanyň barsyna gözegçilik edýärdi. Çilimiň derdinden töwe-

regi saralyp giden iki barmagyny dodagyna ýelmäp aýlanyp ýörşüne çilim tüsseleýärdi.

— Häzir bir ot ýakyp ýylynaýsadyň — diýip, üşän ellerini çalt-çalt owkalaşdyryp duran Çaşın töweregine eşitdirip arzuw etdi.

— Wah, sony diýsene. — Üşän eli bilen çigin edip bilmän kejugip duran Morozow bada-bat ony goldady.

— Eý, Moroz — sowuk, saňa-da sowuk täsir edýämi? — Seržant Frolow edip duran işinden başyny götermän Morozowy ýaňsylady.

— Moroz, sen bir çeträge çekilsen gowy bolaýjak ýaly. Ýogsam bu garly howaň sowgy bir ýandan, seniň familiýaňdan göterilýän sowugam beýleki bir ýandan, siz iki bolup, bizi gaty heläk etjek. — Awogýan öz çalgırt dili bilen Frolowyň sözünüň egsigni doldy.

Morozow ýa-ha häzir jedeliň wagty dældigine düşündi, ýa-da oýuna düşünmän öýkeledi. Ol: «Eý, barsaňyzla!» diýip, elini silkensoň, gaýdyp dil ýarmady.

Iki sany inli tagtany bilelikde depesine göterip, ýegşerilip gelýän Andursow birinji çilim çekilýänini görüp, Frolow bilen Bahtyýarowyň gapdalynda aýak çekip, ýüküni düşürdi.

— Meniň yzym borsuň — diýip, Frolowyň «me» diýip, çilim uzadaryna gultunyp duran Bahtyýarow eli bilen özüni görkezip, Andursow biriniň nobatyny anyklady.

— Aý, bolýa, maňa iki gezek sormak ýeterlik. Frolow çilim çekip durşuna, Bahtyýarowa obada

bir gezek bir gelin bilen balyk, tutmaga gidişini, yzlaryndan gelmeli gaýyk gelmän agşamlyk suwuň ortasynda göbek bolup oturan adajykda gelin bilen ikiçäk galyslaryny, süýjüdi, deliller getiripdirip gürrüň berýärdi.

— ... Ýagys bolsa guýýar, gelin ikimiz bir plasyň aşagynda otyrys. Halalyň bolsun, şeýle bir ýagýar, şeýle bir ýagýar, göz dagy açdyrsa nädersiň, depäň ala tapyrdy. Gyslysyp otyrys, plasyň içinde gelniň saclarynyň arasyndan göterilen ýakymly ys bar, şeýle bir ýakymly hiç cydar dagy eder ýaly däl. Biziň herimiz bir tarapa seredişip, birek-biregiň arkasyna ýaplanysyp, bir göwrä öwrülip otyrys. Men onuň bedeniniň ýylysyny duýýaryn. Eýläme, gelin tarapa öwürülesim gelýär. Ýöne beýdäýsem, plasyň aşagyndan kowularyn, bu günümdenem dynaryn diýen gorky bar. Ýagys bolsa şol guýup dur, guýup dur. Diňmelidirem öýdenok...

— Onsoň näme boldy? — Wakanyň hezil jemlemesine howlугyp, Andursow birinji onuň sözünü bölte di.

— Gelin mahal-mahal ukuda bir gowy düýs görüp ýatana meňzäp, süýji-süýji tamşanyar. Maňa: «Mişinka, sabyrly bol hemmesi düzeler...» diýýär.

— Sabyrly bolmak erkek bolan kese juda bir başardybam barmaly däl — diýip, mähirli pysyrdýar.

— Ah, şeý diýensoň dagy... Ol saňa ýüregini aýdypdyr ahyryn. Beýläňe öwrül-de bas-da bagryňa.

— Andursow birinji durup bilmän, ýene-de gapdaldan çykdy. — Men bir gezek — diýip, soňundanam gezegi özüne almakçy boldy.

— Sen Andursow bir gezegiňi ýene bir gezekde aýdarsyň — diýip, seržant Frolow elindäki çilimini uludan bir gezek soransoň, ony Bahtyýarowa berip, iş ýerine howlugdy.

— Gepi böltäp-böltäp gutarmaga goýmadyň-ow — diýip, seržant Frolow gidensoň, süýji ýerinde galan gürrüňi ýatlap, Bahtyýarow Andursowdan nägile boldy.

— Andursow nomer bir, näme sen ol ýere ýatymlaýyn gitdiňmi? Indi biz şeýdişip seniň sakyrdyň tükenýänçä garasyp durmalymy. — Kiçi seržant Morozowyň hökümlü sesi Andursowy gyssady. Ol ýaplanyp duran tagtalaryny kynlyk bilen göterip, leňner atyp ugran mahaly Bahtyýarow yzyndan ýetip özüniň birki sormaga ýetişen çilimini onuň agzyna gysdyrdy.

— Al, sahylyk menden galsyn.

Andursow Bahtyýarowa: «Watan seniň hyzmatyňy unutmaz» diýip, onuň öz gepiniň hörpuňe görä jogap beresi geldi. Ýöne agzyndaky çilimi gaçar öýdüp dymyp oňdy.

Telim günden bäri polkuň töwereginden özge ýeri görmedik oglanlar üçin ýalazy meýdan sowuklygyna seretmezden gyzyklydy. Daş-töwerek gar bilen basyrynyp, doňup oturan meýdan. Haýsydyr bir äpet guş depede silkinip, ýelegini düşürüp gidene meňzeýärdi.

Agyr ýaraglar kada laýyklyklyk, paraşýutlar bilen üpjün edilensoň, Babageldi dagynyň batalony «On kilometrlikde duşmanyň önüni kesmeli» diýen tabşyrygy aldy. Esgerler öz tyrpýan tyrpyklaryny alsyp, ýola düşdüler, şundan soň olar her ýerräge bir galtaşyp uçup barýana meňzediler.

Ýolda tyrpykda tyrpyp ilin biri bolmak Babageldä aňsat bolmady. Gar ýagaly bäri telim günläp özi ýaly ön tyrpyk bilen iş salsyp görmediklere aýratynlykda taýynlaýys okuylar geçilen-de bolsa häzir oňa il deňinde ýenillik bilen typmak başartmaýardy.

Tyrpyk sürmegin ugruny bilşi ýagdaýly bolansoň ol özgeleriň az güýç sarp edýän zadyna köp güýç sarp edip gynanmaly bolýardy. Şeýle-de bolsa sürüden bölünip galmazlyga mümkinçilik bardy.

Esgerleriň özleri geçmeli ýoluň bir ýerlerinde bolsalar-da, olaryň pikirleri hersi şol barylmalý ýeri özleriçe göz önüne getirýärdiler. Beýtmek öz süňňüne erk etmäge, oňa buýrup bilmäge kömek edýärdi. Dert-azar bolşup gidip barýan oglanlaryň bedeninden ýeniljek bug göterilýärdi. Babageldiniň ön ýanyndan seržant Frolow bilen Çaşın ýenillik bilen tyrpyp gidip barýardy.

Serjant Frolow käte gaňrylyp yzyna gözleýärdi-de, gözi bilen Babageldiden habar alýardy.

Iki esgeriň nazary birek-birek bilen sessiz gepleşýärdi:

— Gelyňmi?

— Gelyändirin.

— Arkაýyn bol.

— Şeýle-de etmeli, biz esgerler ahyryn.

Uzyn hataryň yzyndan rotanyň SPG-li agyr hasap edilýän wzwodynyň soňy bilen leýtenant Buýnow topary jemläp tyrpyp gelyärdi.

Kapitan Tregubow aýak çekip: «Asmanda duşman uçarlary» diýip, duýdurys beren mahal rota gyrymsy ösen tokaý agaçlarynyň arasy bilen gidip barýardy. Komanda ýaňlanan badyna her kim duran-duran ýerinde özüni bir çöpüň düýbüne taslady, duşman uçarynyň nazaryndan özüni gizledi.

Ör galmaga rugsat edilen mahaly Babageldi seržant Frolosyň, şarka iki bölünen tyrpygynyň bir taýyny eline alyp: «Ine, biziň-ä düşen günümüz» diýen manyda töweregini garanjaklap, näderini bilmän duranyny gördi.

— Ýer doň, ýöremegiň bir alajy bolar — diýsip, bir tyrpykda hem tyrpyp bolar diýen manyda oglanlaryň birnäçesi oňa göwünlik berdi.

Çilimleşikden soň rota ýene-de duşman ýoluny bekleme üçin ýola düşdi.

* * *

Birinji batalonyň esgerleri aerodroma gelip, maşynlardan düşen mahaly polkuň beýleki iki batalony eýýäm bu ýerdedi. Olar paraşýutlaryny arkalaryna alşyp, çilim çekişip uçarlaryň gelerine garaşyp durdular. Arkadan bir ýerden bir däl, birbada telim

bir uçarynyň güwwüldisi gelyärdi. Gijäniň süňňüne bolsa maýdaja saňňyldy aralaşypdyr.

Babageldi üsti paraşýutly ýükli duran maşyndan özüniň «Nazarow B.» ýazylgy paraşýutyny tapyp alanson indiki beriljek komanda garaşdy.

— Paraşýutlary gabyndan çykaryň! — Kapitan Tregubowyň hökümlü buýrugy eşidildi. Bu diýildigi: «Paraşýutlary sumkalardan çykaryň, sumkalary epläp, ätiýaçlyk paraşýutyň rezinine berkidiň» diýildigidi. Paraşýutlar uzynlygyna ýazylan brezent düşegiň üstünde çykarylyp goýulanson olary ilki, elleri çyraly kapitan Tregubow bilen leýtenant Buýnow aýlanyp gözden geçirdi. Gönümel paraşýut bilen iş salyşýan «PDP-niň» komandirleri aňyrdan barlaga gelende kapitan Tregubowyň rotasynyň paraşýutlary eýýäm esgerleriň egnindedi. Bu barlag uzak bolmady. Podpolkownik Iseniň yzyna düşüp, barlaga gelenler paraşýutlary jikme-jik barlaşdyransonlar, rota barlagdan geçilen ýörite hatara barmaga rugsat edildi.

Diňe şundan soň töweregi ine-gana synlamaga, bilim çekişmäge maý boldy.

Babageldi gapdalyndaky Çaşiniň çilim otlaýanyyny görüp, onuň egnine kakdy.

— Menem birki soraýyn?

— Sen üçünji...

— Ikinji kim?

— Andursow birinjiden başga kim bor.

— Ol entek seni görenok ahyr.

— Sen oňa näbeletmi. Çilimiň ysyna geler hem

«Men senden öň nobat belledim» — diýip, götindawa tutar.

Lugowkin bilen gürrüň edip duran Andursow gürrüňiň arasynda öz adyny eşidip ýeňsesine öwrüldi:

— Meniň gybatymmy?

— Ýene-de.

— Sorap çekseň süýji bolýar-a. — Soňam ol: «Arkaýyn çekiberiň meniň özümde çilim bar» diýip, elini ýokarsyna göterip barmagynyň aralygyndan tüsseläp duran çilimi görkezdi.

Andursow ikinji welin bu gürrüňi degişme hökümünde düşündän geçirmedi. Ol ilki Çaşına alarylyp seretdi, soňundanam bolsa çilim çekip duran doganyny biraz hatardan saýlap, oňa igendi:

— Tolýa, näme ile gep bolýaň? Saňa derek men gyzarmaly bolýan. Sorama ilden çilim, ile çilmem berme, sen ýöne adam däl, tehnikumyň üç ýylyny kowalap, taýakdan adam ahyryn, bular bolsa partadan ýaňy turan jüýjeler.

— Bolanda näme. — Şu ýere çagyrybam diýjegiň sumy indi? — diýen manyda Andursow birinji doganynyň özüne sorag berdi.

— Bolandasymy, bolandasy ili üstünden güldürme!

— Sen, Olýoşa, bu meselede azara galma, özüm oňuşaryn.

— Men bar, Golubsow bar, ol dagy institutyň diwaryny gören ýigit. Seniň şepelenen has bilimli.

— Ýöne akyly däl.

— Dur, meniň sözümi bölme. Men saňa diňe gowyny arzuw edýärim.

— Olýoşa, hany bes etsene, şol Golubsowýň akademik bolsa-da maňa parhy ýok. Meniň ondan sorajak zadym bolmaz.

— Tolýa, ýadyňdamy, ejem bize gowy bilen ýoldas bolmagy sargapdy. Seniň töweregiňdäki warra-şarra dostlaryňa bolsa meniň pisindim oturanok. Olar başarsalar bir-birleriniň üstünden güljekler. Bir, ol türkmeniň az-kem dymma, o-da rus dilin gowy bilenok, ýogsam sizden kem oturjag-a meňzänok.

— Meniň ýoldaşlarym bilen işiň bolmasyn! — diýip, Andursow birinji batyrgaýlyk bilen doganynyň ýüzüne geldi, elini silkdi hem beýlesine öwrülip gitme hyýal boldy.

— Onda ýagdaýy ejeme ýazmaly bolar. — Oleg Andursow owadan gözlerini eýläk-beýläk aýlap ýene-de doganyny terbiyelemegini dowam etdirdi.

— Ýaz, ýöne meni öz günüme goý! — Ýuwdunanson bolsa ýene-de sözünüň egsigini doldy. — Ýoldaşlarym bilenem işiň bolmasyn. Olar seniň çeýnejek çöpüň dälidir!

Ol Olegiň ýanyndan gidip, ýene-de öz ýerine dolanyp gelip ýoldaşlaryna goşuldy. Tizden uçarlara münüşlik başlandy, ýene-de ähli pikirler parasýutdyr, uçaryň töwereginde jemlendi. Babageldi uçara tarap hatar bolsup ýöräp barýarka, öňki böküşlikde özüniň uçardan bölünişini, özünden öň böken oglanlaryň, hatar gursup, ýere düşme pikiri bilen aşaklap ugran

durnalara meňzeşip uçup baryşlaryny, uçardan bökeniň birsalymdan ak gülle, ol gül asmanda ulalansoň bolsa onuň üsti ak keçe basyrykly türkmen öýüne çalyň edýändigini ýatlady.

Komandirlere bir zat, bu böküşligiň öz esgerleri üçin arzuw edilip ýetilen böküşlikdigi bellidi. Tomusky böküşlik bilen bu günüň aralygyna iki aýdanam gowrak wagt salnypdy, şonuň üçinem olar amady bolanda, özleriniň bökesi gelýänini gizläp durman komandirlere: «Ýoldaş komandir, indi haçan bökmäge gidýäs, ara köp wagt salsaň, ýene-de desantçy goşunda gulluk edýänimiz ýatdan çykyp oturybermesin!» diýşerdiler. Uçardan towusmak birnäçe gezek gaýtalanansoň, onuň ýüregiň talabyna, islege öwrülýändigi komandirlere näbelli zat dälidi. şonuň üçinem olar öz esgerleriniň soraglaryny adaty bir bolmaly zat hökmünde seredýärdiler.

Esgerler uçara münensoň leýtenant Buýnow bilen bir uçara düşen jüýk burun kapitan ikisi iki bolup paraşýut halkalarynyň uçaryň boýuna-uzynlygyna gerlen ýörite trosa berkidilişini gözden geçirdiler.

Bu ýer daşardan has ýyly eken. Uçaryň sandyrdylý owazy ýadaw esgerlere ene hüwdüsi bolup esidilip ugrady. Olaryň köpüsi tizden lagambir irkildi.

Babageldiniň ädigiňiň gonjuna sokaň kitabyňy alyp güýmenesi gelse-de, gözleri bürlüp, uky onuň hem erkini elinden aldy.

Birsalymdan böküşligiň başlanýanlygyny mälim edýän ses-sirena ýene-de hemmeleri aýak üstüne göterdi.

— Gitdik!

Ilki jüýk burun kapitan, uçaryň kitiň agzy ýaly açylan guýrugyna özüni oklady, şundan soň esgerlerem yzly-yzyna onuň eden hereketlerini gaýtalasyp, gezekli-gezeginde howa gosylsyp ugradylar.

Babageldi hem nobaty ýetende aňyrdan ylgap gelsine özüni uçardan asman boşlugyna oklady. Ol ýene-de töwereginde her gezek uçardan bökülip aýrylan wagtyndaky zatlary gördi. Onuň ön ýanyndan iki sany ýoldaş güýçli akýan suwuň ortasyna düşen garpyz ýaly togurlanyp howada akyp barýardy. Ol: «Bir ýüz bir, ýüz iki...» diýip, ýüz bäşe çenli sanansoň, elindäki, paraşýuty açyjy halkany aşak çekdi, soňundanam ony gaçyrmaly däldigini ýatlap kemerine berkitdi. Paraşýuta ýörite berkidilen açyjy apparat hem onýança şarkyldap işläp paraşýutyň hanalaryna ýel dolusyp, açylsyp ugranlygyny mälim etdi. Indiki mesele, şemalyň ugruny anyklamalydy, oňa tarap arkany öwrüp, şemal ugruna düşmelidi. Ukudan bolsa bireýýäm nam-nyşan galmandy. Sowuk şemal ýakymсыз dili bilen ýüz-gözleri ýalaşdyrýar. Kimdir biriniň «urra» diýip, asmanda gygyran sesi Babageldiniň gulagyna geldi. Ýöne ol bu sesiň kime degişlidigini şol wagt anyklap bilmedi.

Lugowkin ýere düşüp, paraşýutyny toplan durka, hanasyna ýel dolan bir paraşýutyň kimdir birini

yzyna düşürip, idirdedip barýanyňy gördi. Ol ilki: «Aşaky stropadan çekibermeli ahyry» — diýip duran ýerinde ugur bilmezligine käýindi, soňundan bolsa öz paraşýutyny ýygnamagy soňa goýup, oňa kömege gitdi.

— Sen ömrüňde ilkinji gezek böken ýaly-la — diýip, ol paraşýutyň yzyndaky oglany tanaman, ilki oňa käýindi. Ýöne onuň kimdigini tanan wagty welin, Lugowkiniň igenji bada-bat şatlyga öwrüldi.

Onuň önünde gulluga geleni bári müýn çekip, kiçelip ýören Bahtýýarow şatlykdan doly gözlerini bakyldadyp durdy.

— Senmi bi?

— Hawa, men.

— Ahyrsoňy?...

— Bökülendir!

— Gutlaýan!

Lugowkin elini uzatdy. Ýöne öz üstünligine juda begenen Bahtýýarow onuň elini almady-da garsa gujaklap oğsady.

— Ýaňy asmanda biri ýüregi içine sygman, «urra» gygyrды welin, şo-da senmi?

— Men. Biziň ruslar belentlikleri «urra» bilen alýar ahyryn.

Bahtýýarowyň bu üstünligine hemmeler begendi. Onuň özi bolsa uzynly gün, garsydaşynyň derwezesine iň gerekli goly sokan hokkeýçä meňzäp, keýpihon bolup, ýylgyryp gezdi.

* * *

Kapitan Tregubow gijäniň bir mahaly, öz yzy bilen tyrpykly taýyp dert-azar bolup, ýöräp gelýän rotany tokaý içinde saklady. Olara düşlemäge, dem-dynç almaga ygtyýar etdi. Indi iki günden bäri meýdanda ýatyp-turup ýören esgerler häzir juda argyndylar. Ýöre-ýöreý ysgyny gaçan aýaklar birsellemem bolsa dynç almaga mätäçdi. Esgerler, rugsat edilenine mähetdel özlere ýatar ýer edinmegiň aladasy bilen boldular. Töwerege ýaýrap ýolka agajynyň şahajyklaryny getirip, ony ýatyljak ýere düşediler.

Babageldi şundan soň plaspalatkasyna dolanansoň, Andursow birinji bilen Çaşiniň aralygynda çugutdyryp ýatdy. Ol tiz uklady hem düýs gördi. Has takygy onuň düýs görere wagty bolmady aňyrsy bir sagatdan, ýatan esgerleriň töwereginde gezmeläp dnewalnylyk edip ýören Zenow ýatanlaryň arasyndan ony tapyp oýardy. Ol gözünü açan mahaly pes boýluja Zenowyň öz üstüne eglip, günäkär görnüşde seredip duranyňy gördi. Turup dnewalnylyk etmelidigi ýadyna düşdi.

Zenow awtomatyny ýarag goýulýan ýerde ýerleşdirip durka: «Sen Golubsowy bir sagatdan turuzmalysyň!» diýdi. Soňundan bolsa nirede süýnjegini bilmän ýaýdandy.

— Şu seniň ýeriňde ýatybersemmikäm?

— Ýatyber — diýip, Babageldi uky gatysykly basyksy sesi bilen onuň pikirini makullady.

— Aý, ýok, men seň ýeriňde ýatmaýyn, gelseň

ýene-de turmaly bolar — diýip, Zenow ýene bir sagatdan özüniň turmaly boljagyny ýatlap ikirjiňlendi.

— Ýatyber, Zen, men gelsem ýer taparyn. Menem öz ornuma durýanyň ýerine girerin-dä.

— Hä, ana munyň boldy. Gapdalyň kim!

— Andursow bilen Çaşindir.

— Bolýar. Onda men-ä öçdüm. — diýip, Zenow uky almagyň höwesi bilen plaşpalatkasyňa dolandy.

Babageldi awtomatyny boýnundan asyp, birsellem töweregi aýlanansoň, ukudan açylyşdy. Ol her gezek ýokarsyna sereden çagy asmanda şol bir lemmerlenişip duran bulutlardan emele gelen meýdany gördi. Töweregiň agaçlary bolsa häzir, synlaryny kakysdyryp, komanda ören esgerleri ýatladyp, «ýör, how!» bolsa goşulysyp gidiberjege çalym edýärdi. Babageldi oduň başyna gelip commalyp elini çoyansoň, oňa iki-üç sany odun atyp turmak bilen boldy. Ot sähelçe golaýlasaň, ukyňy tutdurýardy, şeýle-de onuň süňňüniň ähli synadan öň üşeyän aýaga peýdasy azdy, sonuň üçinem geziberenden öz işiň bilen gümra boluberenden gowsy ýokdy.

Babageldi gezmeläp ýörşüne özleriniň wagtal-wagtal birleşýän, ýene birde deňiz tolkunlaryna meňzäp, çar tarapa pytraýanyny ýatlap, polky deňze, ýoldaşlary bilen özüni bolsa şol deňziň, tolkunlaryna meňzedip, okuw günlerini özüçe göz önüne getirdi.

Kapitan Tregubowyň rotasy häli-şindi obalaryň gapdalyndan çykýardy. Esgerler şonda jaýlaryň turbalaryndan göterilýän tüsseleri synlap, ol ýerde

ýylyjak pejiň barlygyny, agşamky boljak tansa göwün ýüwürdi oturan höwesli gyzlaryň bardygyny ýatlaşardylar. Gyzlar ýatlananda her kimiň öz ýüreginiň bir ýerinde göterip ýören gyzy gözünüň önüne gelderdi. Obalaryň içinden geçişlerini, töwerekden seredýän guwançly göreçleri ýatlamak Babageldi üçin ýene-de ýakymly boldy. Ýene-de düýnki hataryň gapdalyndan çykan gyz onuň hyýalynda gezmeledi.

— Soldatas penas nora?¹ — diýip, oňa mylaýym ýylgyryp, elindäki süýtli golçasyny uzatdy...

Babageldi garsydaky agaçlaryň arasy bilen birde görnüp, birde ýitip gelyän üç adamy gören mahaly hüsgärlenip bada-bat ýatlamalarynyň daşyna çykdy. Ol goşalanyp ösen iki agajyň aralygyna dulandy-da adamlar ses ýetime gelen çagy olardan habar sorady.

— Dur, kim gelyär!

— Biz.

— Siz kim, parol?!

— Ýantar.

— Geliberiň, rugsatdyr.

Babageldi ol üçler ýakyn gelen mahaly olaryň biriniň maýor Brunçukowdygyny, ikinji biriniň kluba müdirlik edýän kapitandygyny, tanady. Bularyň üçünjisi bolsa onuň polkda gören komandiri dälde, şonuň üçinem Babageldi ony diwiziýadan ýörite gelen wekildir öýtdi.

Maýor Brunçukow deňleşen çagy Babageldä söz gatdy.

— Gorayañmy?

— Saklaýan, ýoldaş maýor!

— Sen gullukdan öň näme kär eden adam? Çopan bolsaň-a sen ukyňa saksyň.

— Men «ýoldaş mugallymdym».

— Hä, hä — diýip, maýor Brunçukow birzady ýadyna saldy. — Senmi şol goşgy ýazýan şahyr?

— Hawa.

— Hol gün saňa Türkmenistandan iberilen jurnal ştaba gelen ekeni. Suratyňam goşgularyňam bar eken. Men gowsuryň diýipdim, gowsurdylarmy?

— Hawa, ýoldaş maýor, sag boluň!

Babageldi maýor Brunçukow dagyny kabul edenden soň, on, on baş minutdan Golubsow bilen ornuny çalşyp ýatmaga gitdi.

* * *

Ertir seržant Filkow komandirler üçin ýörite gurlan çadyra girip çykansoň, birnäçe minutdan rotany öz önünde jemledi. Leytenant Buýnow çadyryň önünde görnen mahaly bolsa baryp oňa:

— Ýoldaş leytenant, rota siziň tabsyrygyňyz boýunça hatara düzüldi — diýip, habar berdi. Leytenant Buýnow hataryň önüne gelip, rota bilen salamlaşansoň, öz önünde duran ýigitlerini synlady. Onuň önünde sowugyň derdinden dodaklary gaýzygan, ýüz-gözlerini aýaz daglan ýigitler esger bolşup, indiki beriljek buýruga taýyn bolşup durdular.

— Gwardiýa rýadowoý Lugowkin, hatardan iki ädim öňe çyk!

— Häzir — Lugowkin gysgaça jogap gaýtardy-da, «tarp-tarp» aýak urup hatardan saýlandy.

Babageldi ýaňy onuň bir tokga gar bilen kimdir birini patyladyp ýeňsesine uranyny görüpdi, sonuň üçinem ol: «Leýtenant Lugowkine temmi berse gerek» diýip oýlandy. Onýança-da leýtenant Buýnowyň ikinji komandasy ýaňlandy. Ol rota «smirno» komandany berdi-de, özüniň näme üçin ilden saýlanyp öňe çykarylanyny bilmän duran Lugowkini on dokuz ýaşynyň dolmagy bilen dabaraly gutlady.

Ýoldaşlary hem hoşamaý nazar bilen mönsüräp duran Lugowkini mübäreklədiler. Lugowkin bolsa, ýakynda doglan gününü bellänini, bahanalap şähere rugsada gidenini öz ýanyndan komandiri aldadym diýip ýörenini ýatlap utanyp gyzardy.

* * *

Batalon «Duşmany bellenilen nokatda, saklamaly» diýen buýrugy alanson, esgerler depelerinden gum sowrup, iki sagatdan gowrak okop gazdylar. Kapitan Tregubowyň rotasy agaçlaryň gabawynda ýaýrap oturan boşlugyň sag etegini eýeledi.

Birsalymdan hemme ýerde diýen ýaly bir wagtda adam boýlary bilen deň goranyş çukurlary peýda boldy. Diňe gözegçilik punkty üçin niýetlenen ýer gata düşüp esgerleri birneme egledi. Gazuw işleri

birýan ýüzli bolanson, oglanlar öz oturjak ýerlerine çöp-çalam düşesdirdiler.

Seržant Filkow, hamala, garşydan kinodakylar ýaly, ýagyrnysy haçly tanklar görünäýjek ýaly, leýtenant Buýnowyň özüne galdyryp giden dürbüsi bilen töweregi synlaýar hem ýüzüne tüsse urduryp, çilim çekýän serjant Frolow bilen ýaňkalaşýar.

— Frol, şu wagt hakykatdanam gözýetimden duşman tanklary görünse nädersiň?

— Arkaýyn bol, görünmez. Olary 1945-de metal-laloma tabsyrdylar ahyryn.

— Ana, mysal üçin, diýeli, sakyrda göründi-dä.

— Indi ol tanklar mysal üçinem görünmez.

— Hä, hä seňki düşnükli, Frol. Gorkýanyň boýun almaga utanýaňmy?

— Filka, ýaňsylan bolma. Seniň düşünen zadýň ýokdur. Beý diýen bolup meniň şahsyýetime kölege salyp bilmersiň. Ýene görseň ol ýerden tank görünäýse, ilň öňi bilen gaçyp barýan özüňsiň.

— A Frol näder?

— Frol bolsa, seržant Frolowa öwrüler-de, arkada Russiýaň bardygyny ýada salyp, öz ornunda galar.

— Panfilow, bol-a, Panfilow bolmuş!

— Panfilow.

Filkow buduna şapbatlap hezil edip hahahaýlap güldi.

Iki seržant özara ýaňka-ýaňkalaryny tüketmäňkä, tank görünäýse diýlen tarapdan bir maşyn göründi. Ol batalonlara aýlanyp, hat-gazet paýlap ýören ýörite maşyn ekeni. Babageldi şol bir günortan nahar wagtynda bir bukjada iki sany hat aldy.

Hatlaryň birisini Marina Maksimowna ýazan eken.

Meniň gadyrly esgerim! Ýadyňda bolsa, men saňa, siziň daýyňyz hakda hiç hili maglumat bilmeýändigimi ýazypdym. Şeýle-de bolsa seniň gözlegiň meni öz günüme goýmady. Meni, ýatlama düwünçegimi telim bir gezek çözüp düwmäge mejbur etdi. Şeýdibem, ahyrsoňy bir ys tapyldy. Bäs-üç ýyllykda bize öň şu ýerde söweşen zapasdaky polkownik, öz söweşen ýerlerine aýlanmaga gelipdi. Men aldymda, ýagdaýy düşündirip soňa hat ýazdym. Bir esger daýysyny gözleýär diýdim. Ondan kömek soradym. Ýakynda bolsa ondan şu haty aldym, okap gör ony saňa ýollaýaryn.

«Hormatly Marina Maksimowna!

Eger-de, men Moskwa diwiziýadaşlaryň duşuşygyna gitmedik bolanlygymda siziň hatyňyza bu jogaby ýollap bilmezdim. Hawa, bu hakykatdanam şeýle. Hut siziň hatyňyz meni duşuşykda dillennäge mejbur etdi. Şonda polkumyzdan bir kapitan ine şu, sizi gyzyklandyrjak wakany gürrüň berdi. Öz razwedgruppasynda bir türkmeniň bolany onuň ýadynda eken. Soň ol bir ýola duşman tylyna «dil» getirmäge gidişlerini ýatlady. Ol ýigit şonda goraýjy toparda eken «Dil» alnyp yza dönülen çagy duşman töwerekde biziňkileriň bardygyny aňypdyr, şonda goraýjy topar «dili» alan topar ara acýança atysyp, duşmany birsalym tokaýda saklamaly bolupdyr. Buýruk ýerine ýetirilipdir. Ýöne goraýjy topardan hiç kim yzyna dolanyp gelmändir. Diňe üç günden,

biziňkiler Nemandan geçensoň, olardan üç adamyň agaçdan asylanyna gabat gelipdirler. Kapitanyň aýtmagyna görä, şol üçiň hem birisi şol türkmen ýigidi ekeni. Onuň familiýasy Altmyşow, derejesi ýefreýtor ekeni. Ýöne kapitan näçe islese-de, onuň adyny ýady-na salyp bilmedi. Onuň mahal-mahal gürrüňçilikde, men Günortadan menden aňyrda sowet Soýuzy ýok» diýip, Guşgynyň töwregini bir ýeri salgy berýäni welin onuň ýadynda eken. Hawa, ýene-de bir zat ol esgerleriň üçüsi-de siziň şäheriňizdäki polkuň ýerleşen ýeriniň töwreginde jaýlanypdyr. Şolaryň şol umumy gonamçylyga gonam başy bolan bolmak-lary-da ahmal.

Ine, meniň size ähli aýdyp biljek zadym.

Zapasdaky polkownik M.A.Kusoçkin.

Harby okuwdan gellen gününüň ertesi, Babageldi oturdy-da, Litwa topragynda Altmyşow familiýaly, ady näbelli bir türkmen ýigidiniň wepat bolup galanyny habar berip, «Ýaş kommunist» gazetine hat ýollady.

Sözsoňy

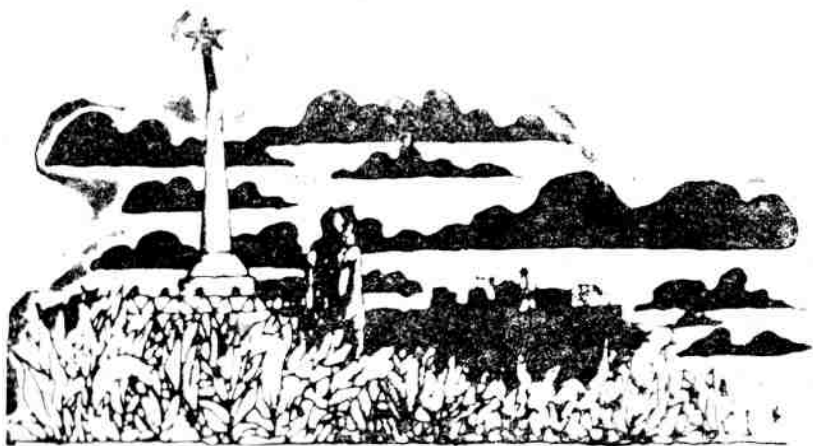
Ýaz günleriniň birisidi. Starsiý leytenant Buýnow ýakynda özüne ynanylan rotasyna, göçgünli esger aýdymalarynyň birini aýtdyryp, atysyk meýdançasyna alyp barýardy. Polkuň gabadyndaky ýadygärligiň gyrasy görnenden ol aýdymy goýmagy buýurdy-da, ylgap rotanyň önüne geçdi. Tizden bolsa, her gezek ýadygärligiň deňedinden geçilende ýaňlanan komanda eşidildi:

— Rot-a-aa! Ýadygärligiň hormatyna gönel!

Babageldi komanda eýerip, egniniň üsti bilen ýadygärlige tarap sereden mahaly öz gözlerine ynanmady. Ýadygärligiň önünde iki sany türkmen zenany bilen iki-üç sany dähenek ýigit durdy. Şundan soň Babageldi öz habarlarynyň gazetde çap bolup, onuň ýetmeli adamlaryna ýetendigi belli boldy. Esgerleri görüp, ol duranlaryň hemmesi bärligine dolandylar.

Starşiý leytenant Buýnowyň rotasy hormat bilen doganlyk mazarynyň üstünde gurlan ýadygärligiň duşundan geçdi.

1980.

ÇAT AÇAN MENZIL

Otuzynjy ýyl bolsa gerek. Şeýledir. Otuz däldir. Otuz bir Arnageldi aganyň Iwan Poskrebko bilen pahyr bolan ýyly bolýar... Öz-ä güýzdi. Hawa, güýzüňem başraklarydy öýdýän, mizan aýlanyp çem gelen çöpe öz sapajyklaryny iltesdirip ýördi. Men şol ýyllar Arnageldi aganyň otrýadynyň bir esgeridim. Bir alaşaly, bir tüpeňli, otrýadyň edýän işlerinden başlap, umumy biş-düşüne çenli deň hilesi bolan bir esgerdim. Biziň otrýadymyza il içinde Arnageldiniň otrýady diýilse-de, dokument boýunça «Dobr otrýad» adymyz bardy. Otrýad biziň Pendimiziň serhetden geçmäge amatly ýerdigi nazara alnyp, şol ýyllardaky gaçyp-tozup serhetden aşýanlara, ýeňsede güýç jemläp, çapyp gidýän toparlara jogap bermek üçin ýörite döredilipdi.

... Bir ýola atymy suwa ýakmak üçin jara inen mahalym, meni gyssagly ştaba çagyrdylar. Ine, barsam, Arnageldi aga serhetçileriň komandirleriniň biri Iwan Poskrebko bilen meniň gelerime garaşyp otыр. Olaryň beýle ýanynda bolsa başyna bürenjegini çümre bürenen bir zenan maşgala çugutdyryp otыр.

Özüň-ä bir ýaş maşgala bolsaň gerek? diýip, men ol gelniň atynan bürenjeginden çen tutup oýlanýaryn. Ýöne ol bu ýerde näme üçin beýdip otырkan... Zenan bilen gyzyklanyp ol barada pikir ýöredip ugranymam soldy welin, Arnageldi aga habaryny bermek bilen boldy.

— Näme üçin çagyrylanyňy bilýänmi, Magsut? — diýdi. Menem «Sizden bilmäge geldim» diýen manyda onuň ýüzüne seredip: Ýok, bilemok, Arnageldi aga! diýýärin. Arnageldi aga meseläni düşündirip ugran mahaly, men gözümiň gytagy bilen onuň gapdalynda oturan Iwan Poskrebkonyň ýuwduňy, ýakasyndaky ýazan iliklerini ötürişdirýänini görýärin. Türkmençä oňly düşünmese-de, häzir onuň Arnageldi agany meniň bilen deň diňläp oturysy, ähli diýilýän sözlere düşüňip, olary ýekeme-ýeke tirip oturana çalyň edýär. Arnageldi agany biraz diňlämsoň, maňa şu oturan zenanyň kimdigi belli bolup ugrady. Geçen gezek ilerligine — Badhyz tarapa giden toparyň serhet ýakasyn-da bir bölek atly-ýaragly barýan göç bilen tutlusyp, atysyp-çapysyp alandyklaryny, olardan galan bir ýaş maşgalanyň bolsa bu ýere otrýada getirilendigini men birki günlükde daş gu-lakdan eşidipdim. Häzir bu ýerde oturan zenan hem hut şol maşgala bolmaly.

Gelin men ýok mahalyň, sorag soralan wag-ty ol serhetden geçip barýan adamlaryň özüniň gaýyn toparydygyny, Hywada bolsa ene-atasynyň bardygyny, bir agasynyň bolsa şol ýerde oba şura başlygydygyny aýdysdyran eken.

— Magsut, sen şu gelni äkidip, Hywa — dogan-garyndaşlaryna gowsuryp gaýtmaly bolarsyň! Komandiriň diňe şu sözünden soň, maňa bu ýere näme üçin çagyrylandygym däl, hatda näme sebäp-den hut özümiň çagyrylandygym hem belli boldy.

Arnageldi komandir meniň telim ýyllap söwdagäriň kerweninde gezip, Hywany, Buharany torç edenimden habarly adamdy.

— Geliň, ýene-de bir gezek öz adamdygymyzy adamçylyk bilen subut edeliň!

Arnageldi aga bu jümläni menden jogap sözünü eşitmek niýeti bilen maňa tarap seredip aýdýar. Menem öz gezegimde oňa düşünenligimi mälim edip: «Döwletli maslahat, Arnageldi aga» diýýärin.

Iwan bilen maslahatlaşyp, bizem hut şu karara geldik — diýip, Arnageldi aga ýene-de bir gezek öz sözünü nygtady.

Iwan Poskrebko hem öz gezeginde Arnageldi agany makullap, baş atdy.

Çölde ygym-sagym bolsup ýören, garaşmadyk ýeriňde öňünden çykýan duşmanlaryň bardygy hasaba alnan bolarly. Gürleşilen mahaly bir özüm bilen gürleşilen-de bolsa, Arnageldi aga meni bu gelniň ýany bilen ýola ýeke goýbermedi. Otrýadyň ýene bir esgeri bolan Ahmet maýyl ugrajak günümüz biziň ýanymyza üçünji adam bolup goşuldy. Ahmet aga uzyn boýly, saçlary bireýýäm çalaran, elli ýaşdan geçeňkirlän daýanykly, gepi nygtap geplemegi gowy görýän bir adamdy. Ol häzir otrýadyň geým-gejimini çykaryp, başa seçelenip duran burmaly silkme telpek, aýagyna bolsa göle hamyndan tikilen ädigi urupdyr. Egnine dyzyna düşüp duran düýe ýüňünden dokalan çäkmen geýip, bilini hem guşak bilen ykjam guşapdyr. Onuň häzirki bolsundan çen tutsaň, göýä

häzir ýumşa däl-de, bir ýerden bir ýere görme-görşe barýana çalyň edýärdi.

Biz bir düýeli, iki atly bolup säher-säherler Tagtabazardan çykdyk. Aramyzda ýaşuly Ahmet maýyl bolsa-da, ýol kesmeli mendim. Ýolda bolşewigiň atlylaryna gabat gelnende, habar soralan mahaly, olara görkezmeli hat-petekler hem meniň ýanymdady.

Gelin yzda gelýän düýäniň üstünde leňner atyp otyr. Onuň ýüzi häzirem şol gezekkisi ýaly bürenjek bilen örtülen. Maňa bir onuň adynyň Aýnabatdygy belli, ony-da ugramazymyzyň öň ýanynda Arnageldi agadan sorap bilipdim. Biziň üç tirkeşik bolup barýan kiçiräk kerwenimiz, güýz gelip süňňüne tukatlyk aralaşan, egni hyşadyr keýigokaraly, ýezgen ysly baýyrlaryň arasy bilen ýöräp barýar.

Günortanyň öň ýanlarynda biz gelip, güýzüne bir gulak suw bolup akýan Gusgy derýajygynyň boýundaky peýwagtyna ösen ýylgynlygyň arasynda, öň düşlenilip, ot ýakylp ötülen açyk meýdanda nahar-şor edinmek niýeti bilen goş düşürdik. Ahmet maýyl, çay içilende onuň berjek lezzetine maýyl bolup, çöpleme çöpläp, ot ýakmak bilen boldy. Ol bir basyp, iki basyp töwerekde çöpleme çöplemekden, ýalyň ysyny doldurman, çay gaýnatmakdan lezzet alýan adamdy. Ahmet aganyň bu işe goşulsaň halamajagyny ýatlap, men düýedir atlaryň aladasy bilen boluberdim. Aýnabat meniň dyzyna urup çökeren düýäm-den düşensoň, uzyn ösen ýylgyn agaçlaryň arasy bilen derýajygynyň jugurdap, ownugrak daşjagazlary

togalap akýan ýerine tarap ýöräp gitdi. Men işime güýmenip ýörsüme, çaýyň ysgyna düşen Ahmet maýylyň beýlerägimde bir ýerde burnuna salyp sanaýan sanawajyny diňleýärdim.

*Oduň gowsy jagrama,
Tagam gowsy dograma,
Keýwanyň bilen iýseň,
Bar zat tagamly, diýsen...*

Düýäni, atlary örklämsoň, işlerimi boldum edip, el-ýüzümi ýuwmak üçin derýajygyň boýuna gelen mahaly, Aýnabat şindem bu ýerde eken. Ol özüni çolalyga atyp birneme erkinlenipdir, ýüzi açyk, bürenjegi gapdaldaky egri ýylgynyň bilinde ýatyr. Onuň birýan gapdala gözläp, bolup oturyşy haýsydyr bir zady ýadyňa saljak bolýana meňzeýär. Ýuwnan mahaly tirsege çenli çermelen ýeňler henizem şol çermelgiligine dur.

Ine, saňa tegelegrägede ýüzli, çokullary ýeňsesinde çogum-çogum bolşup duran bir päkize gelin. Gyýarak gözleri ýeňiljek ümür bilen geriljiräp dur. Aýnabat meni gören çagy ýanaklaryna dökülen zülplerini gulagynyň ýeňsesinde saýhallap, turmak bilen boldy. Bürenjek ýene-de gelniň täsirini özünde gizledi.

Ahmet aga ikimiz ody orta alyp, çaý içip oturyş. Aýnabat bizden üç-dört ädim ýeňsede, öýe täzelikde düşen gelne meňzäp, beýlesine öwrülip iýen-içen bolup otyr. Ahmet agadan gep-söz ýok, häzir onuň

bar küý-köçesi okara-käsesine gowurma atyp edinen çayçorbasynda.

Üçimiz üç ýerden, herimiz bir oý-pikir bilen gümra bolsup dymşyp otyrys. Ahmet aganyň giňiş maňlaýyny häli-şindi birsydyrgyn der basýar. Ol mahal-mahal telpeginini üstünde duran uly ýaglyk bilen manlaýyny süpürişdirýär. Onuň aralygy syrylan, hersi ortada emele gelen açyklygyň bir tarapynda tovlanyp galan murtlary häzir ol gäwüsäp oturan wagtynda, düýrügip-süýrenip bir ýerlerden bir-birlerine tarap süýsüp gelyän birmeňzeş, üsti tüýjümek, ýaz aýlarynda baýyrlarda juda köp gabat gelyän meýdan gurçugyna meňzeyär.

Ahyr beýdişip, ýas ýerine gelen ýaly dymşyp oturmak meniň ýüregime düşüp ugrady. Kalbymda nähili-de bolsa bir çykalga tapyp, gürrüňçilige ýol açmak meýli döredi. Şeýdilse, Aýnabat hem gürrüňçiligi gulaklap, indi telim günden bäri ýüzüp, daşyna çykýş bilmän ýören pikirlerinden birsalym aýňalar diýip oýlanýaryn. Ýöne welin, bu pikiriň daşynda näçe köwejeklesem-de, meniň belli bir gelen netijäm bolmady. Ahyry hem çay-suwdan boldum edip, häli gelip, gyzyp gelenligi göz önünde tutulyp, bada suwa ýakylmadyk atlary ýatlap, ornumdan turdum.

— Sen niräk atlandyň, inim? — Indi öňküsine görä birneme haýal gäwüseyän Ahmet maýyl menden habar sorady.

— Atlar suwsuz durandyr...

— Hä, boldy. Şolary bir inim, gowja et-de sy-

gyryp, bir suwa ýak!

— Bolýar.

— Onsoňam, inim, nemedişdir-de, eýerlerinem aýraý, sowajak bolsa, indi bir çen bolandyr. Günem biraz olary öz elleri bilen sypalaşdyrsyn. Biziň atlaryň süňňüniň gypba ýarysy Gündür, inim!

Ilki atlary yzyna tirkäp äkidip, suwa ýakyp, ýerini täzeläp örkenledim. Nobat düýä ýeten mahaly, ol meni ýylgyna çolaşany üçin esli wagtlap öz töwereginde itinip durmaga mejbur etdi.

Gaýdysyn Aýnabadyň gapdalyndan ötdüm. Ol sol bir oturan ýerinde bürenjege öwrülip, bir gysym bolup oturan eken.

Ýanaşyk ýöräp gelyän atlaryň ilki birisi başyny göterip, önde kimdir biriniň bardygyny mälim edip boýurgandy. Yzysüre bolsa, ikinji at onuň hereketlerini özüçe gaýtalady. Biz atlaryň üşerilişen tarapyna sereden mahalymyz, gözýetimdäki alaňyň üstünde iki sany adamyň özümizi synlap duranyny gördük. Bu töwerekde Kerim hanyň atlylarynyň gözegçilik edýäni bize bellidi. Häli-häzire çenli ol bolşewigiň adamsy bolan bolup ýördi. Şeýle-de öz komaňdirimiz Arnageldi aga bilen onuň kellegözünü iýen ýaly çepdigini, olaryň birek-birege pisindiniň oturmaýandygyny biz bilýärdik. Ýöne olaryň ikisi-de öz geplerine hä diýdirmegi oňarýan, göwün çykan adamlardy.

Arnageldi aga bir ýola Kerim hanyň ogurlyk etmese, günü geçmeýän adamlary ilki malyny sürüp barýarka yzyndan ýetip, hezerki-sugtyny daşyna

üýşürüp, olary suwasalma ýençdiripdi. Soňundanam: «Baryň, agaňyza habar beriň!» diýip, kowup goýberipdi. Ol tutulyp, ýenjilen ogrularyň arasynda Kerim hanyň ýakyn garyndaşlarynyň hem birki sanagy bar eken. Şol gezek han onuň mergenligine belet bolanson, Arnageldi aga bilen ýapy saýlaşyp atysmaga milt edip bilmändir. Ýöne indi köpden bäri diýeni bolup, göwni çykyp ýören Kerim hanyň Arnageldi aganyň atyma gelerini peýleýäninden habarlydyk.

Alaňyň üstünde ekizler ýaly bir-birlerine çalym berip duran iki sany ak balak, ak köýnek, başlary araba tekeri ýaly selleli, gözleri juda ala iki adam duran eken. Olaryň çep gabatda eli ýaragly durany biz ýakyn gelen mahalymyz absarylyp durşuna habar sorady:

— Haýsy ýerden gelyänsiňiz, haýsy ýere barýansyňyz?

— Biz Pendifendiris.

— Onda Han ýanyňa barmalydyr!

— Bizem bolşewigiň adamsydyrys.

— Ony men bilmen, han biler.

— Ýör, han bilse!

Kerim hanyň atlylary bir giňişlikde düsläp, dem-dynç alsyp oturan ekenler. Ortarada bir çadyr gurlupdyr. Kerim hanyň özi şol çadyrda eken. Biziň habarymyzy almak üçin çadyrdan çykan başy papakly, egni gaýys keltekçeli saryýagyz adamy men bada-bat tanadym, ol komissar Şkilterdi. Men ony

öñ hem otrýadlar güýç birikdirip, basmaçylara garsy söweşen mahallary ençeme gezek görüpdim. Ýaňy ýolda gelyärkäm hem, onuň bu ýerde bardygyny çak edýärdim. Hökümet yrga Kerim han düşüner, düzeler diýen tama bilen bu belli bolşewigi oňa komissar belläpdi. Komissar meniň özüne uzadan kagyzlarymy alyp, meniň bilen bilelikde içerik girdi. Kerim han törde özi üçin ýörite tikilen körpeçäniň üstünde öňünde üýşüp duran pissä güýmenen bolup oturan eken.

— Salawmaleýkim.

— Näme hyzmat. Çaparmysyň?

— Ýok, ötegçi.

— Bu adamlar Hywa barýar. — Komissar kagyzlara seredip durşuna biziň habarymyzy berdi.

— Arnageldiniň atlylarymy?

— Hawa.

— Ýeri, siziň Hywada ne körüňiz barmys?

— Biz ýeke däl, ýanymyzda bir zenan maşgalamyz hem bar, şony alyp barýas.

— Heleýiňmi? — Kerim han pisse çeýnemesini goýup, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

— Ýok. Baş-alty günlükdäki çaknysykda bir gelin ele düşdi, ana, şol. Şony dogan-garyndaşlaryna gowsurmaga äkidip barýarys.

— Näme, siziň ilde erkek ýokmudy? — Hanyň ala gözleri ýesersiredi. — Gelni bizde goý-da, gidiberiň. Sizde ýogam bolsa, oňa hötde geljek ýigit Kerim handa kän!

— Biz ony size goýup gitmek üçin bu ýere geti-remizok, han aga!

— Özüňizde erkek ýok bolsa, dagy nädersiňiz? Zenan diňe şeýle ýagdaýda «taňryýalkasyn» bilen yzyna eltilýändir...

Kerim hanyň içi güjüikli sözleri meniň çetime ýagşy degdi. Onuň ýagdaý tapsa, Arnageldi aganyň at-abraýyny garaşilliň atjagy olaryň gatnasyklaryndan habarly bolanym üçin maňa mälimdi. Şonuň üçinem men aňyrdan, munuň adamlarynyň yzyna düşüp gelýärkäm, işiň bähbidi üçin giň bolmagy özüme sargap gelýärdim. Şeýle-de bolsa, häzir maňa bu sözlerden soň, soňuny saýmak başartmady. Ondan gep alyp galasym gelmedi:

— Siziň bu soragyňyzyň jogabyny Arnageldi aga ýene bir gezek köprüde duşulanda berer, han aga...

Bir ýola Kerim han özüniň on-onki atlysy bilen Murgabyň Ýölötendäki köprüsinde özünden öň köprü atyny salan Arnageldini yza döndermek üçin, il içinde: «Arnageldi Kerim handan terpendi, oňa ýol berdi» diýen gepi ýaýratmak üçin, onuň önünden çykypdy. Ýöne Kerim hanyň nä maksat bilen ýoluny tutanyny Arnageldi aga hem bada-bat aňypdyr. Ol şonda töwekgeliň işini Taňry oňar edipdir-de, gyljyny syryp köprini tutup duranlaryň üstüne «hä» diýip at goýupdyr. Şol gezek Kerim hanyň ürken aty aýny wagtynda gapdala, derýa bökäýmedik bolsa, Arnageldi aga ony gaýgyryp goýjak däl eken.

Han meniň haýsy depäni çaňadýanymy aňdy,

şundan soň onuň saryýagdyr garagurum goşulyp sypalanana meňzeş ýagjymak ýüzi has-da mojady. Maňa ol ýene-de bir söz aýtsam, jöwher bolup, üstüme süýnerli görüldi. Onuň gözlerinden: «Häý, it ogly!.. Seniň-ä boljagyň-a bar welin, arman bolşewik namart bolan wagtymda... Ýogsam, bujagaz heleýjigiňi gözüň alynýda togalap oýnamazmydy Kerim han» diýen ahmyrly many okadym.

Komissar Şkilter meniň bu ýerde uzak durmaly däldigimi aňan borly, ol okaşdyran kagyzlaryny gaýtaryp, yzyna berdi-de, bizi ýola salmak bilen boldy.

* * *

Gördüm, taň etdim. Görsemem-ä gören ekenim welin, ýöne bela-da galan ekenim. Şondan soň ol gelniň derdi maňa gysyr emgek bolup ýapysdy. Tötänlikde açylan etek ýaly ol otursam-tursam, gözümiň önünden gitmedi.

Ýoly menzil-menzil çaylap-suwlap geçip barýas. Meniň pikirim yzdan gelyän düýede. Ahmet aga bilen gürleşýän halatlarymam, ol meniň gözümiň önünden gitmeýär. Men onuň bürenjegini arkasyndan özümi ogryn synlaýanyňy, şol ýerde oturyp, oturyp-turşuma baha kesýänini çak edýärim.

Tizden men gaýa-gopuz ýok ýerinden bu gelni özümiňki diýip aňryma geçirenimden soňky boljak zatlary hem süýjülik bilen ýatlamagy çykardym.

... Bir ýerlerde gelip, öýümiziň beýleräginde at-

dan düşýärin, öýüň eňsisi serpilipdir, ol ýerde Aýnabat ojak başynda hamyr ýugrup otyr. Ol meniň gelip, atdan düşenimi görüp, begençli ýylgyrýar. Onýançada, içeriden iki sany çaga, bir oglanjyk, bir gyzjagaz ylgasyp çykyp, «kaka-da, kaka» bolsup, maňa tarap gaýdýarlar. Men olaryň hersini bir gujagyma alyp, ardynjyrap, Aýnabadyň oturan öýüne girýärin.

Aýnabadyň welin biziň bilen şol bir bolsudy. Wagtyň, heniz biziň haýrymyza eden işi ýok. Diňe meniň Aýnabatly ýatlamalarymyň, süýjöp örüsi giňelýär. Ony gürrüňe goşma niýeti bilen edilen synanysyklaryň bolsa, hemmesi şowsuz gutardy. Bir gezek Ahmet aga ikimiz ikiçäk otyrkak, ol: «Saçy kesilen geplemän alayýar, bir gepläýsedi, onda bir alajy tapyljak welin» diýip, Aýnabadyň bize per bererlikli dældigini boýun aldy. Ony gürrüňe goşmaga synanysýanlaryň biri özüm bolsam-da, gelniň gürrüňe goşulmaýanyny bir tarapdan unaman hem duramokdym. Göwnüme bolmasa, Ahmet agany hem onuň ýelgini galgadyp ýörene meňzeýär. Wagt tapsa, ol horjunyndaky myhraz-müçegini alyp murtuny timarlamaga oturýar. Silkmesini eline alyp, häli-şindi onuň burmalaryna mahabat berýär. Özi-de juda çaýsyraýmasa, hemişe keyplije. At üstünde barýarkan hem nazaryny uzaklara dikýär-de, haýsydyr bir aýdyma hiňleniberýär. Men ol aýdym aýdýan mahaly «Häzir onuň hyýalynda öz ýanymdan anryma geçirip ýören Aýnabadym uz sallanyp ýörendir, ol bu çal bedibagta mähirli ýylgyryp seredýändir diýip, gabanjaňlyk

bilen oýlanýardym. Ahmet maýyl: «Nädýä, aýdym göwnüňe ýaraýarmy?» diýip, ýüzüme sereden mahaly bolsa, göwni üçin makullap, baş atýanam bolsam, Aýnabady ilden gizläp gabanyňam üçin, onuň gyzgelinleriň töwereginde aýlanyp-öwrülýän aýdymalary maňa juda bir ýarabam barmaýardy. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik gerekdi.

Biz uzakly gije at üstünde şöwür çekip, jahan ýagtylyberende, Örme guýusyna ýetdik. Gije durlanyp, çöl ýaňy öz kaddyna gelip ugrapdy. Üç-dört günlükde bu ýerde bir çopanyň çaylap-suwlap gideni belli bolup dur. Guýynyn töweregindäki ürgün çägniň üsti çörüň derdinden ýere gurt düşene meňzeýär. Ot ýakylan ýeriň gapdalynda ik-üç bölek ojar oduny hem çakyr süňke çalym edip ýatyr. Bagtymyza guýynyň tanapdyr gowasy özünde eken, şonuň üçinem, biz bu gezek guýudan suw alnanda, öňki gezekdäki ýaly ýanymyzda bar bolap tanaplary biri-birlerine üleşdirip — uzaldyp, at torba sallap azara galmaly bolmadyk.

Men atlary yzyma tirkäp äkidip, örkenläp gelen mahaly, Ahmet aga guýudan düýe bilen çekip çykaran göle derisinden edilen gowanyň suwuny dökän-saçan edişdirip, boş gaplara guýuşdyrýardy. Oňa gapdaldan kömek berýän Aýnabat bolsa hol beýlede Ahmet aganyň sakla diýen ýerinde rugsada garaşyp, düýäni butnatman owsarlap durdy.

Biz suwdan geregimizi edinip, tünçeleri oda goýýançak, daş-töwerek kemsiz ýagtyldy. Şapak

gyzaryp ýanyp, Günüň dogar ýerindäki hereketsiz duran bulutlar harsaň-harsaň bolsup ýatan altyn böleklerine öwrüldiler.

Nahar-şordan soň, Ahmet aga meniň bilen ikiçäk hymy-symy gürrüňiniň bardygyny aýdyp, meni töwerekdäki alaňlaryň biriniň üstüne alyp çykdy. Agşam bu alaňyň üstünde ik-üç sany tilki ýakalaşyp oýnan borly, aýak yzlary çägäniň üstüni torç edip basgylapdyr. Guýa seredeniňde, bu ýeri has beýik, hem hol öňdäki barlygy belli bolan şoruň ortasynda şora goşulman, özbaşyna ada bolup oturan depäniň arkasy görünýär.

Ahmet aga nas atansoň, biz birsalym kimdir biriniň yzymyzdan ýeterine garaşýan ýaly bolsup, gelen yzymyza seredişip, dymsyp oturdyk.

Ahmet aga nasyny tüýkürensoň: «Inim, bu ýerden yzymyza dolanaýsak nähili bolarkan?!» diýip, maňa maslahat saldy. Belli guýulardan çen tutulanda, biz häzir Tejen obalarynyň duşundadyk. Özi-de biz gum içindäki basmaçylar bilen gulakdaş adamlaryň bardygyny göz önünde tutup, «Gezegen aýak poh basar» diýen pikir bilen gabat gelýän obalaryň, çopançoluklaryň töwereginden aýlanyp geçerdik. Göni gelnip duşulanda, nalaç hal-ahwal soraşdyk. Şonda Ahmet aganyň dilinde Aýnabat ikimiz är-heleýe, Ahmet aganyň özi bolsa, bizi gudasynyňka alyp barýan ýakyn bir garyndaşa öwrülerdi.

Ahmet aganyň bu gepi meniň biraz nebsagyryjylyk bilen: «Ýol, bu bendäniň ýüregine düşen bolsa

gerek» diýip oýlanmagyma sebäp boldy. Hemem bile bir ýerik ýola düşülende, ýaşuly adamlaryň: «Ýol azaby, gör azaby» diýişýändikleri ýadyma düşdi. Öz jahyllygyma osup, Ahmet agany gyssap, heläklän bolaýmaýyn diýip müýnürgedim.

Ýöne bu ýerdäki gep meniň pikir edişim ýaly däl eken.

— Biz, Ahmet aga, Pendiden Tejene diýip däl, Hywa diýip gaýdypdyk ahyryn? — Men gürrüňiň anygyna ýetmek üçin, Ahmet aganyň maksady bilen gyzyklandym.

— Seň diýýäniň hak, inim, ýöne sen bir agaňy diňle! Sen şu gysyr gyrnagýň pikirini edýänsiň. Ony pikir etme, inim! Şu golaý obalaryň birinde meniň bir ýagşy dostum bar. Ady Halyk. Ýigidiň gowusydyr. Myhman dagy bolup barsaň, begenip, iki bolup bilmez, aýaly Nursoltanam süýji dilli zenandyr. Ana, solar bu gyrnajygy bir elinje ýere ýerleşdirer, inim. Ondan bize gep gelmez. Arnageldä bolsa baryp, ol gyrnajygyň juda ärsirän eken, Tejende garamadyny birine atdy diýeris. Şeý diýsek, ol bize näme diýip biler? Onuň şondan Tejene gelip ýagdaýy anyklap gitmejeg-ä hak. Geläýende hem gelne är bolan kişi ony Arnageldi bu jelegaýa gelýänçä, Arap Reýhana Görogly begiň Gülendam ýeňnesiniň aýdysy ýaly: «Indi meni ornumdan gozgamaň!» diýer derejesine ýetirer, inim».

Ahmet aganyň gürrüňi göwnüme ýaramasa-da, içimden «Aýnabada är gerek bolsa, bu ýigit näme är

bolup bilmez öýtdüňmi?» diýip, özümi öňüne tutup, käýinenem bolsam, ýaşulynyň göwnüni ýykmazlyk üçin, geplämde sypaýçylygy elden bermän gepledim.

— Arnageldi aganyň ol sargydyňy näderis onda? — diýip, Pendide bolan gürrüňi onuň ýadyňy saldym. Ol bize Hywadan öz adyna berlen taňryýalkasynlaram-a getirmegi sargapdy.

— Arnageldäm bir täsin adam şı. Taňryýalkasyn hantama. Ýeri, sen bu maşgalany ekläp-saklapmydyň, zaňňara! Mugt ýerden taňryýalkasyn hantama — diýip, Ahmet aga gepini burnuna, salyp janykdy.

— Biziň borjumyz komandire «hä» diýmek, hem onuň sargydyňy berjaý etmekdir, Ahmet aga! Hywa däl, komandir: «Şu gelni Moskwa äkidiň!» diýse-de, biz esger, äkitmeli bolarys. Men Ahmet aga bu gürrüňi indi şundan aňry äkitmez diýen niýet bilen sözümi has-da nygtadym.

— Onuňam bir alajy bolar, inim — diýip, Ahmet aga gepi ýene-de meniň beýlemden aýlady. — Oňa Tejen ussalarynyň ýasan byçagyndan, ýene-de şuňa meňzeş bir zat alyp bararys. Meniň atymy çalsyp, başga bir at hem edineris. Barýançag-a ol bize aýagulağymyz bolar, baranymyzdan soň bolsa: «Şuny saňa gelniň dogan-garyndaşlary berdiler» diýip aýdarys. Ana, şonda Arnageld-ä at münüp, serpaý ýapynan adam bolar. Goý, zaňňar: «Hywaly garyndaşlar maňa hormat baryny eden eken-ow!» diýip, hoş bolup gabarylsyn. Meniň atymy bolsa ýolda öldi diýeris, wessalam. Iki sakgally bolup, şol bir zady aýtsak, ol

ynanar. Onsoňam, inim, tüýs çekelenilmeli wagty, gül ýaly maşgalany sogap işden goýup günäsine galynylmasa ýagşy...

Ahmet aga degerli-degerli gürrüňler tapyp, öz maksadynyň töwereginde näçe janygyp pelesañ ursa-da, ol meni özi bilen pikirdeş edip bilmedi. Bendäniň diňe dert-azar bolup, telim bir gepiň başyny agyrdany galdy. Ýöne men onuň dostunyňka aýak üstünden baryp gaýtmagyna welin,razy bolman bilmedim. Ahmet aga şundan soň ýeňil gopup, bizi özüniň tizden dolanyp geljegine ynandyryp, bezenip-beslendi-de, atlanyp gyssanmaç ýola düşdi.

Çolaja guýynyň başynda Aýnabat ikimiz ikiçäk galdyk. Maňa-da geregi soldy. Men Aýnabadyň ysýyna düşüpdim. Ýolda-da ondan gözümi aýyrasym dagy gelmeýärdi. Bir amaty bolanda oňa ýüregimi açasym, onuň mähir-muhabbetini gazanasym gelýärdi. Häzir bolsa meniň şol garaşan pursadym gelipdi. Ana, indi ak çägäniň üstünde oýkanjyrap oturan maňyzmaýaly gelin — Aýnabadyň bar. Özüme bir zat diýip lak atdyrmak üçin, men Aýnabadyň gapdalyndan eýläk-beýläk geçen bolup görýärim. Häzir ol bu çola ýerde töwerekde şaýat ýok wagty göwün awlaýjak hoşamaý söz aýtman, içden çykamaz bir söz bilen käýäýse-de men razydym. Onuň bir zat diýip geplemegini isleýärdim. Ol geplese, meniň göwnüme ähli zat öz isleýşim ýaly bolaýjak ýalydy. Belki, ol häzir oturan ýerinde meni näletläp otursa-da oturandyr. Onuň ýüzi bürenjegiň aňyrsynda, maňa görnenok. Sonuň üçinem hiç zat belli däl. Meniň häzire çenli

bu gelniň ýelesi kaýda, ygy kaýda, aýgyt edip bilmän oturmagymyzyň hem düýp sebäbi hut şu näbellilik.

Gidenden soň meniň pikirim şemalyň üýtgeýşi ýaly bir tarapdan beýleki bir tarapa üýtgedi. Ahmet aganyň bolsa, gidishi gidish bolupdy. Onuň gelerin diýen öýlän ötüp, wagt eýýäm indi gijä sanyp ugrapdy. Men öz ýanymdan Ahmet aga geldigi howlukmaç naharlanyp, atlanyp ýola düşmegi göz önünde tutup otyrdym. Ol welin ýene-de wagty bilen gara bermedi. Telim gezek gidip-gidip töwerekdäki alaňlaryň üstünde oturyp, ýol garap geldim. Jany ýananyň dili uzyn bolýan eken. Özüme, Ahmet aga käýinip gördüm. Ýöne munuň bilenem üýtgän zat bolmady. Ýene bir-de bolsa: «Eglense eglener-dä, ykmanda basmaça-ýenekä gabat gelmedik bolsa bolýar, sag-aman gelen ýeri bolýar» diýip, özümü köşesdirip oýlandym, Ahyr di bolsa onuň ertiriň bir ýerinde gara bererine garaşmakdan başga alaç galmady. Ýatmak üçin öz düşegimi düşän mahaly, geläýse diýen pikir bilen Ahmet aga üçin hem gapdalymda ýatar ýaly ýer taýynladym. Näçe dymyp ýatanam bolsam, meniň bu gije gözüme uky gelmeýärdi. Köw tarapdan wagtal-wagtal hüwiň sesi eşidilýärdi. Göwnüme bolsa häzir ýyldyzlaryň asagynda bir Aýnabat ikimiz galan ýalydyk. Dünýäde bizden başga janly-jemende bara meňzänok, sereden ýeriň çakyr ümsümlik bolup dur. Maňa Aýnabadyň gümmezekläp duran sagrysý görünüär. Ol meniň baş-on metr beýle ýanymda ýazynan düşeginiň üstünde kese bakyp, ýanyn ýatyr.

Başymda her hili oý-pikirleri aýlap-bugaryp, boýlap oňa berlip ýatysyma ahýram seýtanyň alyna

ylygdym öýdýän?.. Ýüregi bire baglap, bagty synap görmek pikiri kelläme gelýär. Ýöne birbada ýürek edip bilemok. «Zenan kim ilki onuň etegine el ursa, soňkudyr» diýip, tijenip, ýüregi bire baglamaga özüme dalda etmekçi bolýaryn. Şeýtsem, ol ygtyýaryny elden berer, zenan maşgalanyň süňni erkek kişini ysny alsa gowsaýarmys, Aýnabat bilenem hut şeýle bolar, süňnünde dörän hyjuw ony maňa tabyn eder, özüme meýlimiň bardygyny bolsa, men oňa nazarym bilen ýañzydypdym diýip oýlanýaryn. Pikirim: «Yza çekilme, hiç haçanam mundan amatly wagt bolmaz, ýüregiňi diýip gal, çekilseň, ýene çekilersiň, soň beýtmek seniň endigiňe öwrüler» diýýär. — Aýnabat! — Men onuň iki-üç ädimliginde «Näme oglan?» diýip, süýjülik bilen dodaklaryň arasyndan sozup çykjak jogabyna garasyp, onuň adyny tutýan hem häzir onuň özüm hakynda ýakymly pikirler bilen oýlanyp ýatanyny pikir edýärim. Tolgunmadan ýaňa ýüregim gürsüldäp süňnüme sarsgyn berýär.

Aýnabat meniň höwese berlip, üstüne abanyp oturanymy görüp, tisginip ýerinden galyp, düýrükdi. Bürenjegi bada-bat başyna bürenmegi unudany üçin men onuň ýüzüni gijäniň çal perdesiniň aňyrsynda ýene bir gezek gördüm. Onýança-da men heniz aňyrdan aýdaryn diýip belläp-belläp gelen sezlerimi aýtmaga başlap-başlamankam, Aýnabat syçrap, garasylmadyk bir çusluk bilen meniň dulugyma suňşurdy.

— Ýok bol, ýerçeken!.. Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?

Ýene bir zat, onuň nazarynyň ot bolup ýalpyldap gideni ýadymda. Men ot alan ýaly bolup giden dulugymy sypalap, lapykeç yzyna öwrüldim. Agzym laplap kepidir. Dilim öl ýerde bir gataňsy zada süýkenip durana menzeýär. Şu äm-sämligiň arasy bilen garaşan jogabym bolmasa-da, garaz, bir jogap alandygym hakyndaky pikir kelläme gelyär.

Şundan soň golaýda durmagy özüme uslyp bilmän, yraw-daraw ýäräp düýn giçlik Ahmet aganyň ýoluna sereden alaňyňa tarap ugraýan. Men çägäniň üstünde kellesine taýak degen ýaly saňsar bolup otyryn. Hälim-şindi Aýnabadyň tekrarlap aýdan gazaply gepi meniň gulagymda ýaňlanýardy.

«...Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?...»

Göz önümde bolsa henizem, men golaýlan wag-tym tisginip sycrap, elheder alyp, ýüzüme ýüzkessir şarpyk çalan Aýnabadyň keşbidi.

Asmanyň ýüzi ýyldyzdan dolupdyr. Ol häzir endam-janyňa çapraz bary dakylan görümsiziň donuna meňzeş. Anha Ýedigen, ol öz görnüşi bilen ýekebara ýyldyzlardan has täsirli, olaryň häzir hemmesi-de maňa gyjytly seredişýärdiler. Ýyldyzlaryň ýüzünden men «hä, ýigid-ä iş bitird-ow» diýen ýaňsyly manyny okaýardym.

Aýnabadyň uklandygyny çak edemsoň, biraz gözümiň awusyny almak niýeti bilen yzyna dolandym. Gelsem, ol bir elini kellesiniň aşagyna ýassyk edinip, öňki ýatysyny ýatladyp ýatan eken. Bolangoýan zatlar hakynda ýene-de birsalym oýurganyp

ýatamsoň, gijäniň bir wagty menem uka gidipdirin. Duýdansyz kükregime gütläp degen demir meni ukudan açdy. Bir görsem, Aýnabat meniň kükregime tüpeň gezäp, jellat bolup dur.

— Oýan, ýerçeken!

— Aýnabat...

Janam bir süýji zat. Rejäniň geň däldigini bada-bat syzdym. Elimiň tersi bilen, janhowluna iki aýagy-my bir gonja sokan tüpeňi gapdala kakanymam soldy welin, tüpeňem pöwhüldäp, gijäni sarsdyryp göçdi. Urgynyň badyna Aýnabat yza tesip, çäykandy. Men janhowluma atylyp baryp, onuň elindäki tüpeňimden ýapysdym. Ok meniň çep elimiň goltuk aralykdaky ýumry eti aşyklynyň eti ýaly silkip geçen eken.

Aýnabadyň ýaragyny elinden aljak bolup onuň bilen şol idenekleşip, çekeleşip durkam men göçüp, janyýangynlyk bilen onuň degnasyna deger diýen sözleri dile alyp sögünýärdim.

— Haram ganjyk diýerler saňa. Hezzet ýaraşmaz heleý, heý bir adamy sähelçe zat üçin ataýmak bolarmy. Her bir «maňa heleý bol!» diýeniň kükregini garaltjak bolsaň, sen tizden erkek göbeklä saýhal berersiň... — diýýärdim.

Silterleý-silterleý onuň elindäki ýaragy öz elime alamsoň, yza çekilip, haklaşmak üçin tüpeňi taýak tutan ýaly edip tutýaryn.

Ýöne şol arada meniň nazarym garaşylmadyk bir görnüşe düşdi. Çekeleşik mahaly gelniň ýyrtylan köýneginden onuň bir taý göwsini sähelçe çykan ekeni. Ine, uýy garaly oýmaga meňzäp, tözlenip duran şol

göwüs meni akylyma aýlady. Özümiň kim bilen deň bolýanym, kimi duşman saýyp, ar almakçy bolýanym ýadyma düşdi. Ýogsam, meniň ony duşman hökmünde ýagsy depgiläsim-ä gelyärdi, indi gaýdyp ýaraga el uzadanda, süňni saňnyldar derejesine ýetirmekçidim, soňundanam ýüp bilen sarap, tä Ahmet aga gelyäncä, el-aýagyny güýlöp zyňaýsam diýen pikire gelipdim. Yzysüre onuň biraz mundan öň janymy bermäge kaýyl bolan maşgalamdygy, şol iki-üç günden bäri ýere-göge dözmän, apalap ýören, hyýalymda duşuşyp, telim gezek süýjesip oturan maşgalamdygy meniň ýadyma düşürdi.

Gelniň saclary häzir tar-tar bolup çöşlenip egnine, ýüzüne dökülipdir. Ol tutuş bedeni bilen elenip saňnyldaýar. Dil geplemese-de, onuň nazary maňa: «Men-ä şeýtdim, hany senem et eliňden gelenini, indi ýarag seň eliňde!» diýýär. Men oňa birsalym dikanlap seredip duramsoň, hiç zat diýmän yzma öwrülip, ýaramy daňmak üçin goşa tarap gaýtdym. Daş-töwerek ýagtylyp, wagt düýnki gelen wagtymyza ýakynlap ýören eken.

Ahmet agadan welin, henizem derek ýokdy. Aýnabat birsalym şol bir duran ýerinde sömelip duransoň, aşak oturyp, içi-içine sygman, eginlerini silkip aglady. Men oňa edýäniň näme-de diýmedim. Goý, aglap-zat edip, birneme egsilsin!

Başardygyndan ýaramy daňyp, çaý içip, Ahmet aga ýene-de guşluga çenli garaşdym. Men öz ýanymdan, atlary suwlap, suwdan geregimi edinip turmaly, ýolugra bolsa Ahmet aganyň giden obasyna degip,

ony sorap geçmeli diýen karara geldim. Suwdan ýagşy ýükümüzizi tutmak maksady bilen guýudan suw alan mahalym, ýaraly elim bilen bir özüme bu işiň ýeňil düşmejegini ýatlap, Aýnabady kömege çagyrdym.

— Suw almaly welin, biraz kömek et, Aýnabat!

Ol sessiz ornundan turup, meniň ýanyma geldi. Biz iki bolup, düýäniň kömegi bilen suwly gowany guýudan çekip aldyk. Ilki ýanymyz bilen ýola aljak suw gaplarymyzy suwdan doldurysdyrdyk. Soňundanam guýynyň başyna getirip, meniň atym bilen düýäni suwdan gandyryýarys. Şu halatda meniň mundan biraz öň bolup geçen harasat ýadyma düşýär. Belki, häzir Aýnabadam bu harasady ýatlaýandyr. Ýöne bu barada häzir biziň hiç birimiz hem dil ýaramzok. Hamala, bu harasat gopmadyk ýaly.

Çykalan gamys bilen guýynyň üstüni ýapyp, öňküsi ýaly edip pugtalap durkam, Aýnabadyň aşaklyk bilen özümde syn saklap, seredip duranyny görýärin. Onuň bu düşnüksiz garaýşy meniň özümi çümmükläp ýene-de bir gezek janymy barlap görmegime sebäp bolýar: «Häý, gyrnajyg-a, ýene bir oýun turuzmagyň kül-külüne düşüpdur-ow» diýip oýlanýaryn. Baş sany okuň kisämdedigini, özge oklaryň bada-bat onuň eleterinden uzakdadygyny ýatlaýaryn. Horjuny bolsa men indi ikinji gezek ahmal galmazlyk üçin gözümnden salmaýardym, tüpeň ýa-da şuňa meňzeş eline düşen bir zat bilen özümi urup ýatyrmaga bolsa, aňsat onuň bognunyň ysmajagyny pikir edýärdim. Biz ýola çykan mahalymyz Hywa tarapdan süňňüne çöl otlarynyň ysyny siňdiren, şeýle-de biraz ýalyn gatysykly sähraýy

şemal öwüsýärdi. Garasarlary bölek-bölek bolsup, pasyrdasyp biziň depämizden uçusyp gelyärdiler. Güýz düşeli bäri şöhesi kemelip, täsiri azalyp ýören Gün lowurdap, şahdacyklyk bilen biziň depämizden çöle ser salyp otyrды.

Aýnabadyň gopduran harasady ýadyma düşýänligi üçin, bir tötänlik bilen kükregime niýetlenen okuň elimden degmedik halatynda, özümiň häzir çöli synlamak bagtymdan hemişelik düwne boljak ekenligimi ýatlaýanyň üçin, häzir maňa çölün bu görnüşlerini synlamak hem oňa guwanmak ýakymlydy. Şeýle-de, başyň dik mahaly dünýäniň hany-manyna şarik bolup ýaşamagyň gowudygy hakda, Zelili şahyrdan çen tutup: «Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr» diýip oýlanýardym.

Takyrdan çykan ýerimizde, bize töweregine sygyrlaryny pytradyp oturan çopan gabat geldi. Çopan hor ýüzüne neşän reňki ornan, ýörän mahaly bir aýagyny agsap alýan, geçi sakgal adamdy. Ýaşy uly hem bolsa, bizi görüp, onuň özi ilki salam berdi. Soňundanam: «Nasyň-a ýokdur, halypa!» diýip, çylpykly, gözlerini ýumjukladyp, pukara bolup meniň ýüzüme seretdi.

— Ýok — diýip, men bu bendä delalatymyň degmejegini ýatlap, kibtimi gysdym.

— Temmäkiň bolsa-da bolar. — Ol baş barmagyny bir ýere jemläp, alsamam, ine, şundan kän almarny diýen äheňde çümmüginini görkezýär. «Ýok» sözi ikinji gezek gaýtalan mahalym, onuň ýüzüniň has-da agramlygyny görýärin.

— Onda tirýegem ýokdur sende?

— Ýok, men bineşe, agam.

— Onda, inim, bolanyna görä şu heleýiňem almaly däl ekeniň! — diýip, çopan Aýnabada tarap baş atyp, maňa kejiğýär.

— Ýaşuly, siz Halyk sopy diýen birin-ä tanaýan dälsiňiz? — diýip, men yzyna öwrülip gidibermekçi bolanda, ondan habar soradym.

— Şol geçen ýyl kesellände, it etini iýip açylan Halykmy? — diýip, çopan bize tarap öwrülýär.

— Onçasyny biljek däl, ýaşuly!

— Sen bilmeseň, biz bilýäs — diýip, ol meni Halygyň bir ýakynydyr öýdüp, menden neşe ugrundan zat alyp bilmedigine jany ýanyp, kinaýa bilen onuň üstünden düşüp ugrayar. — Seniň ol sopuhygyň Hudaýnazar balaň sary köpegini Öwez neşä soýduryp iýdi. Onuň şeýdenini oba bilýär. Men indi onuň bilen toý-sadakada hem ýoldaş bolamok. Şuny senem eşidip goý!

Maňa diňe häzir bu bendäniň akylynyň hem biraz kem kakýandygy mälim boldy. Indi bir ýol bilen munuň göwni tapylaýmasa, ol maňa «hä» diýmese gerek. Men onuň ýanyna sorasyp-idesmek üçin, ýagdaýy bolsa iberip, Halygyň öýünden habar tutdurmak üçin sowlupdym. Özüm gitmekden kimdir biriniň üsti bilen habar tutmak meniň üçin has atlydy. Gidäýenimde-de Aýnabady hem ýanym bilen alyp gitmeli boljakdym. Ony bu ýerde galdyryp gitmäge bolsa, onuň goýan ýerimde garasyp otur-jagyna mende ynam ýokdy.

— Me, ýaşuly, nas alarsyň, ýol ugruna bolsa, Halygyň öýüne degersiň, onuň öýünde myhmanynyň

baryny-ýoguny bilersiň — diýip, oňa birnäçe pul uzadýaryn. Ýaşuly pullary alyp, gysymyna gysyp durşuna, oba gidip gelmek üçin maňa sygyrlaryny tabsyrysdyryp ugraýar.

— Sygyrlara göz-gulak bolmalysyň ýöne! Özüňem oba taraprakda bolgun. Garnyny doýursa gaçyp-tezeni tapylar. Suhanyň sygryny bolsa hijem gözden salmagyn. — Ol soňra elini uzadyp, özge sygyrlardan saýlan bir şahsyz kelek sygry maňa görkezýär.

— Sygyrlaryndan nadync bolma. Olary gaçyryp-tezdirmen. Bozdumanyň önünde olaryň gaçyp-sypjak ýeri bolmaz — diýip, men ony arkaýyn etmek üçin münüp oturan atymyň boýnuna kakýaryn. Ol meniň sözümi göwnüne jaý edenson, elindäki kirli düwünçeği ýerde ýatan taýagyň gapdalyna atyp, sygyrlaryň arasyna goşulyp, otlap ýören esegini kowalap tutup, howlukmaç ýola düşmek bilen boldy.

Gün öýläne sanan uçurlary çopan aňyrdan esegini debsiläp geldi. Häzir onuň keýpi kökdi. Onuň neşesizlik beladan dynandygyny duýmak kyn däl. Agyr durmuşyň möhri galan ýüzi öňküsine görä biraz ýagjaryp täzelenipdir. Ol maňa nasly agzyny pakgyldadyp durşuna, özüniň ilki bir neşekeşiňkä baryp, birki baş tüýdük soranyny, soň Halygyň öýüne barsyny, onuň Sapardurdynyň ganjygyndan bolan itiniň täzesi, çykyp haý-küş edýänçä, özüni öýe golaý goýbermändigini aýdyp, gerekmejek derejede jikmejik maglumat berip ugrady. Maňa diňe bir salymdan soň Ahmet aganyň Halyklarda düşländigini, ondanam atlanyp, Halyk bilen goňşy obalaryň birine gidendigi belli boldy.

— Haý, ýoldaş-a saýlap beren eken-ow — diýip, men hyýalymda Arnageldi agadan nägile boldum. Ýa-da töwekgeliň işini Taňry oňar edip, Aýnabady hem alyp, niredesiň Hywa diýip, Ahmet agany bolsa, nätse-şeytsine galdyryp gidibersemmikäm? Indi goý, onuň özi bizi gözläp tapsyn. Ýoly men ilden soramaly däl, bu ýol meniň alty ýyllap torç edip gatnan ýolum. Pikirim düýeden düşüp, töwerege aýlanyp, gelip ýene-de düýä münen Aýnabadyň töwereginde aýlanyp-öwrülýär. Maslahat kelte bolmaz ýaly, şuna-da sala salaýsammykam diýip, özüme geňesip görýärim. Sol arada şeydäýsem, Aýnabadyň: «Hä-ä, indi büýä gaçaryny tükedip, syrtyňy çöpe diredi-ow. Garry köpek muň hut hakyndan çykdy-da» diýip, böwregini bökdürüp, oýlanaýmagynyň ahmaldygy ýadyma düşýär. Soňundanam ýene muňa syr bildirmezlikden gowsy bolmaz diýen karara gelýärim.

Häzir men keypihon çopan bilen ondan-mundan gürrüň edip durşuma, alasarmyk bir pursady başymdan geçirýärdim.

* * *

Biz gijäniň bir wagtyňa çenli ýol ýöräp, ýadap, dünđerilip oturan goýun guýruk depäniň ýeňsesinde, şemaldan sowarak orny peýläp, birsalym aýaklary uzyn salyp, dem-dynç almak niýeti bilen goşumyzy düşürdik. Bu ýerden oba hem bir çakrymdan uzak bolmaly däl. Biri-birlerinden beleň alşyp, üýrýän itleriň gowurdylary kemsiz eşidilýärdi. Eşekler içgişip-içgişip aňňyrýardylar.

Ir ertir meni Aýnabadyň basyksy sesi oýardy.

— Magsut, tur!

«Haý, bu gyrnajyg-a meni öz günüme goýjak däl-ow». Aýnabadyň sesini eşidip, meniň ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Onuň kükregime tüpeň çenäp, dyza-nyp durşy gözümiň önüne geldi. Gözümi açmazdan ön, ýaragymy goýan ýerimi — ýassygymyň aşagyny ýatlap, indi bir soňa galaýmaýyn diýen pikir bilen bada-bat şol ýere elimi urdum. Howsala bilen gözümi açan mahaly Aýnabat beýle ýanymda bürenjegiň arkasyndan özüme seredip, bir habar bilen meniň turaryma garaşyp duran eken.

— Turuň!

— Hä, näme?

— Tejen aýagyndan birki sany atly-düýeli adam görüldi.

— Bize tarap gelýärmí?

— Hawa.

Aýnabadyň elini uzadan tarapyna sereden wag-tym, ýapyň ýüzünde besse-besse bolsup özüme tarap inip gelýän aýak yzlaryny gördüm. Hüsgärligi elden bermeli dældigimi ýatlap, horjunyň düýbündäki okly düwünçegi ýanyma alamsoň, Aýnabada gozganman şu ýerde, goşuň ýanynda bolmagy tabsyryp, özüm awuny çemeleýän awça meňzäp, ýapa ýarmaşmak bilen boldum.

Üç-dört adamlyk, iki düýeden, üç atlydan ybarat çaklaňja kerwen ýeriň pesi bilen öz maýdalyna ýöräp gelýän eken. Kerweniň önünde iki sany atly atlaryny ýanaşyk sürüp gelýär. Häzir bu ýerden görünmese-

de, yzdan gelyän düýeleriň owsary şol iki atlynyň birisiniň tirseginde bolmaly. Düýeler atlylaryň inen ýerinden inişip, çykan ýerinden çykysyp gelyärler. Yzdan kiçijik bölegi jemläp gelyän atlynyň öň ýanynda ýene-de kimdir biriniň yranyp gelşi gözüme ilýär. Önden gelyän iki atlynyň özara hümrüdisi barha maňa golaýlaşýar. Yzdaky atlynyň öňüne düşüp gelyän pyýadanyň eliniň baglydygyny gören mahaly, maňa onuň bu atlylaryň jany agyrjak adamsy däldigi, şeýle-de atlylaryň özleriniň hem oňly adamlar däldigi aýan bolýar.

Güýç deň däl, eger mümkin bolsa, bu adamlara degmeli däldigim hakynda, özüňden güýçlä duşarsyň diýip, dileg bilen gapdaldan geçirip goýbermelidigim hakynda, gapylykda bir zat edäýmeseň, bir ýapa ýaplanansonlar, üç adamyň bir adama per bermejegi hakynda oýlanýaryn. Atyşan bolup Aýnabady elden aldyrsyň diýen pikir kelläme gelyär. Şu pikirlerden soň men birhowa öz ýanymdan atmaly däl, görünmelem däl diýen netijä gelyärim. Atlylar tarapa seretdirip, çemeläp goýan tüpeňimi göräýmesinler diýen pikir bilen aşak, özüme tarap çekýärim. Birdenem Ahmet aganyň münen atyny tanap «hih» edip içimi çekenimi duýman galýaryn. Yzdaky düýäniň tirkegi şol iki bakan çaykanyp, ýola sygmaýan ýaly gelyän onuň özi bolsa näme. Häý, bagtygara sen mundan çykdyň-ow diýin oýlanýaryn. Bu bolup gelsini görüp, oňa meniň nebsim agyrdy, ýolboýy eden kinämi hem bada-bat unuttym. Meniň ýaplanyp ýatan ýapymyň ýüz, ýüz elli ädimliginde şuna meňzeş ýene-de bir ýapy bardy. Nyşana almak üçin men öz oturan ýerim-

den ol ýeri amat bildim. Süýsenekläp aşak indimde, sil köwen çukuryň içi bilen ýöräp, barybam şol depäniň ýeňsesine ýaplandym.

Tüpeň sesi ümsümligi endiretdi. Zähresi ýarylan atlaryň hersi segreşip özlerini bir ýana zyňdylar. Atlylardan birisi bada-bagg özüni atdan ýere oklady. Ikinji birisi bolsa atynyň boýnundan gujaklap, soňundanam sallanyp nirä giderini bilmän ters aýlanyp duran boz atyň aýak astyna düşdi. Ilkinji atylan okuň ýerine düşendigi diňe şundan soň mälim boldy.

Duran-duran ýerlerinden goranyşa geçen beýleki iki atly ýerli-ýerden ok atysyp, meniň bilen garsylykly söweşe geçdiler. Töweregi yzly-yzyna atylýan tüpeň sesleri eýeledi.

Men öz ýatan ýerimi okuň has köp gelýän ýeri hasap edenim üçin, togarlanyp on-on baş ädim gapdala göçüm eden mahaly, goslaryň ýanynda galan Aýnabadyň meniň bolşumy görüp, aýak üstüne galyp ýakasyny tutanyny görýärin. Ol meniň togarlanyp barýanymy görüp, ok degendir öýtdümi, nämemi, ylgaşlap maňa tarap gaýtdy. Ornumy üýtgedip juda dogry eden ekenim, bu ýerde ýaňky öňden gelýän ikinji atlynyň bir egni görünýär. Ol öňi kert ýalpagrak çukuryň içinde commalyp oturysyna, yzly-yzyna öňki ok cykýan ýeri nyşanalap ok ýagdyrýar.

Garaşylmadyk ýerden çykan ok ony cykgynsyz bir güne goýdy. Ýaragy elinden gaçdy. Soňundanam içinden bir zat tutýan ýaly elleri bilen garnyny gujaklap gark bolup barýanyň sesi bilen gygyryp, çukuryň içinde birsalym iki bakan togarlandy. Bu ýagdaý üçünji atlynyň hem salyny gowşadyp,

gonjuna gor guýany belli boldy. Ol ok atmasyny kiparlatman süýsenekläp, gorkuşyp bir-birleriniň daşyna aýlanysyp, basga düşüşip duran düýeleriň aňyrsyna çekildi. Garsydan atylan şol oklaryň birisi meniň sähelçe görnen kellämiň depesini, gulpak ýerimiň birini ýalap ötdi. Men yza çekilip ýüzüme inen gany süpürip, tüpeňiň gundagyna ikilenc ýaplanan wagty, şol Ahmet maýyly süýrekläp alyp gelýän atlylaryň birisiniň howlukmaç atyny debsiläp ara açyp, gaçyp barýanyny gördüm. Soňra meniň çemelenip-çemelenip atan oklarymyň hijisem onuň yzyndan ýetip bilmedi.

Düýeleriň ýanynda atlaryň diňe birisi, eýerine düýäň owsarynyň bir uýy berkidilen at galdy. Atlaryň beýlekileri bolsa şol gaçan atlynyň yzy bilen ümdüzine tutduryp gaçyp gitdiler. Apyla-sapyla sowlamsoň, men düýeleriň bäri ýanynda uzalyp ýatan Ahmet aganyň halyndan habar almaga geldim. Beýlerägimde çägäni dyzanaklap oturan Aýnabat hem şundan soň ör turup, meniň yzyma düşdi. Ahmet aga ýolda görgi baryny gören bolmaly, onuň ýüzgözünde gan-pet galmandyr. Süýri uzyn tüýi düşüp ugran kelläniň telim ýeri güberip çişipdir. Ol özüni bilýän-de bolsa, wagty bilen agyz-dile gelip bilmän ýatdy. Onuň suwsuzlykdan çişen dili owurdyna sygman agzyndan çykara gelen eken. Men suwsuzlykdan diliň çişýänini esitsem-de, bu güne çenli beýle waka bilen ýüzbe-ýüz bolup görmändim.

Ahmet agany getirip, düşekde ýatyranymyzdan soň, Aýnabat bir esgini ölläp, onuň çaňsyran dilini, ýüz-gözlerini süpürişdirdi. Men haýal etmän, aýak

üstünde bolanlygynda Ahmet aganyň bu işi özüme ynanmajagyny ýatlap, oňa çay bermek niýeti bilen tüňçeleriň aşagyna ot ýakdym. Tüňçeleriň gyzaryna mähetdel Aýnabat olaryň birini alyp, ellerini çyzgady-da, Ahmet aganyň çişen dilini ýuwmaga oturdy...

Sowasdygym saýy meniň tenimdäki ýaralarymyň ikisi iki ýerden agyryp ýüregime düşüp ugrady. Bir çökemsoň, wagty bilen ýerimden galasym gelmedi. Ony getirip, muny äkidip, Aýnabada kömek edesim gelse-de, soňra meniň hiç zada gurbum çatmady. Aýnabat hem meniň bu halymdan habarly ýaly ýumus bilen ýüzlenmedi. Ähli işleri galyp-gopup, özi edişdiriberdi.

Ahmet aganyň dili ikinji tüňçe boşaberende kemkemden öz kaddyna gelip ugrady. Ol birki owurt gyzgyn çay owurtlap, bazzyk-buzzuk ol-bi sözüň basyny çatyp ugran mahaly, töweregi Gününň tomusdaky ýaly ýiti, şöhleleri eýeläpdi, meniň ýaralaryma bolsa diňe şundan soň Aýnabadyň eli ýetdi. Ol meniň kellämi gan köp gitmezligi üçin ot goýup saran wagty mana ýene bir gezek onuň ak boýnuny, şol uzyn boýnuň töwereginde bulaşan çokul saçlary görmäge, saçlaryň arasyndan göterilýän ýakymly ysy ysgamaga maý boldy. Ahmet aga çay içip, biraz agyz-dile gelensoň, özüniň nädip bu adamlara gabat gelip ýörşüni ýatlady.

Birki aýlykda dosty Halyk oňa: «Gelip git, bu ýerde bir sen tap dul maşgala bar, bizem heleý bilen onuň ýanynda seniň tarypyňy ýetirdik, ol özümem

bir görüp, sonuň bilen gepleşip sözleşip göräýsem diýýär» diýip habar eden eken. Ol biziň ýanymyzdan gidip, göni şol dostunyňka barypdyr. Ahmet aganyň öz aýtmagyna görä, ol bu gelinli habary Arnageldi aga hem aýdypdyr. Ol bolsa Ahmet aga: «Beýle bähbidiň bolsa onda ondan galma, ýolugra ondanam habar alyn geçäýerler» diýip, ony meniň ýanyma goşupdyr. Hem: «Indi, zalywat, heleý alsaň, berkirägini al, özüňi öldürmän, ölmez ýalysy bolsun!» diýip, degşipdir. Dosty Halyk: «Ejiziňi bir görüp geç!» diýip, onuň göwnüni bölmedik bolanlygynda, Ahmet aga ol gelni näçe göresi gelse-de, sabyrlylyk etmegi, onuň ýanyna Hywadan geliş ugrumyza barmagy, eger şol durmuşa çykjak zenan özi bilen gitme hyýaly bolsa, şonda ony alyp gidibermäge-de amat boljagyny göz önünde tutan eken. Elbetde, ol bu pikire ýapyda oturyp, men bilen eden maslahatyndan soň gelipdir. Eger şol gezek men sähel gowşak duraýan bolanlygymda, onuň maksady Aýnabady şu ýerde kimdir birine çatyp, soňam başa gelenini görüberdik-dä diýip, öz gerek daşyny gola salanson, meni yryp yzyna dolanyp gaýdybermekde eken. Entek belli bir zadyň ýoklugy üçin, şeýle-de ol zenan «Maňa munuň ýaly är gerek дәl» diýäýen ýagdaýynda, şaýat hökmünde meni görende, soňundan utanmazlyk üçin, tä bu hyýaldaky pikirler hakykada ýakynlaşýança, Ahmet aga bu matlabyny menden syr hökmünde gizlemegi niýet edinen eken. Diňe şu gürrüňlerden soň, onuň ýolboýy kakynyp-silkinip, ýigitsiräp gelmeginiň sebäbi maňa düşnükli boldy. Men bolsa onuň eselip bolubersini synlap, «Garry oýnasa gaý turar» diýenleri bold-ow büý-ä» diýip, onuň, pikirleriniň Aýnabadyň töwereginde pelesañ

urýanyňy çak edip, öz ýanymdan oňa münküň bolup gelýärdim.

Ahmet maýyl bilen onuň dosty Halyk öz saparlarynyň, ýerine düşendigini ýatlaýyp, hoş bolsup yzlaryna dolanyp gelýärkäler, duýdansyz gamyslyda iki sany adam olaryň gapdalyndan çykyp ýarag çenäpdir. Ahmet aga okuna-ýaragyna ýetmäge pursat bolmandyr. Habar soralan mahaly, Ahmet aganyň pendilidigi onuň gepinden-sözünden mälim bolupdyr. Olar öz ugurlarynyň hem şol tarapadygyny ýatlaýyp: «Bir öwrümde ýol kesmäne gerek bolaýmagy mümkin» diýen pikir bilen onuň elini baglap kerwene tirkäp özleri bilen alyp ugrapdyrlar. Halygy bolsa şol ýerde artyk şaýat hökmünde urup, janyny öçüripdirler-de, eltibem gamyslyga süsdüripdirler. Men onuň gürrüňini diňläp otyrkam: «Ýaşuly, häli bize gabat gelmedik bolanlygyňda, Pendä bizden öň irgözinden dolanyp barajjagam ekeniň» diýip, onuň çetine degesim geldi. Ýöne onuň şuglasy öçüşen gözleri, gany gaçyp solugşan ýüzi juda armanlydy hem naýynjardy.

Ahmet aganyň tapsyzlygyny, özümiň hem argynlykdan ýaňa gaçaryny aldyran möjege meňzeyändigimi, şeýle-de ýanymyzda eýesiz galan, ýola gerek bolmajak üsti ýükli düýeleriň hem bardygyny ýatlap, ýoly wagtlaýynça dowam etdirmegi goýbolsun edip, ýakyndaky — çem gelen obalaryň birine birki günlük dem-dynç almak üçin sowulmagy ýürege düwdüm.

* * *

Baran obamyzyň oba şura başlygy bilen duşuşanymyzdan soň, onuňkyda goş ýazdyryp, biz şol günüň özünde Ahmet aganyň dosty Halygyň gözlegine çykdyk. Oba şura başlygy öz ýanyna alan adamlaryndan başga-da iki sany aksakaly, tap bilen hökmünde ata çykaryp, bu şum habary ýetirmek üçin Halygyň obasyna ýollady. Ýöne Halyk şol gezekdäki iki adamyň eltip gamşa süsdüren ýerinde ýok eken. Golaýdaky obadan habar tutulanda, onuň kimdir biri tarapyndan görüp oba eltilendigi, ol ýerde hem onuň kimdigi tanalyp, dogan-garyndaşlaryna: «Biz şeýle adam tapdyk» diýip habar edilendigi, şeýle-de ony äkitmäge gelenleriň arasyndan bir ter gara sakgal adamyň: «Olar iki bolmalydylar, beýlekisiniňem jesedi şu golaýda bolaýmasyn diýip, ýany bilen getiren adamlaryna gamyslygy gözledendigi, hiç derek tapmanam: «Gören-eşiden bolsa, habar beriň, özümüz eýesidiris!» diýip, sargap gideni belli boldy.

Biz bärden bir süri atly bolup baran mahalymyz, oba bir gije öýüne myhman bolan Halyk pahyry eýýäm öwülýäde ýer-jaý edip gelen eken.

Hana-da biz ýagdaýymyzy aýdyp, Halygyň ýas düşeginden turmakçy bolan mahalymyz, başy köne çabytly gartaşan aýal bilen ter gara sakgally ýaşuly içerik girdi. Başy çabytly ol zenan Halygyň aýaly eken.

— Nursoltan... biz-ä ýüzügara bolup geläýendiris — diýip, Ahmet aga ony gören çagy dostuny ýatlap, damagy dolup, hamsykdy.

Zenanyň aglamakdan ýaňa çişen gözlerinde gözyaş buldurady. Ol birsalymdan soň özüni dürsäp: «Aý nätjek-dä, Ahmet, bu-da bir boljak işdir-dä» diýip, çäresiz adamyň armany bilen sözlerini gözyäşä garyp gürlledi.

— Nätjek, gaýrat et, Nursoltan! Gör, men nämelere sebäp bolup ýörün... Soňky sözleri aýdan mahaly ýene-de Ahmet aganyň sesi sandyrady.

— Boljak zada çäre bolmazmys. Işi gaýdany düýän üstünde it ýararmys. Kysmatydyr-da onuňam. Dostuňy ýatlap, gözläp gelipsiň, taňryýalkasyn. Ol bende: «Ahmet» diýip, seni inňän gowy görerdi. Dostum ýok diýip, bizi ýadyňdan çykarma, özi bolmasa men bar, çagalary bar, bizi ýatlap gelip dur! — Zenan bu sözleri howlukman, her söze minnetdarlyk äheňini berip aýtdy.

Turup ugrap barýarkak, men oda süsdürilen tüňçeleriň beýleräginde üç adamyň arasynda aýbogdaşyny gurap, ýarty petiri bir dyzynyň üstünde goýup tamsanyp oturan adamy tanadym. Ol şol bize birki günlükde duşan çopandy. Çopan meni görüp, şol gün meýdanda neşesizlikden azarlap ýörkän Halyga diýen sözlerini ýatlap utanaýdy öýdýän, ol hamala men millete ýüzlenip, «Adamlar şüý-ä şol gezek şu sözleri aýdypdy, tutuň ony» diýäýjegim ýaly müýnürgäp, aşak bakdy-da, meni görmedik bolup, tä biz atlanp, ugrap gaýdýança başyny ýerden götermän oturdy.

Biz gelen ýolumyz bilen ýene-de yzymyza, Aýnabady galdyryp gaýdan obamyza dolandyk.

* * *

Bu kyrk-elli öýlüden köp bolmadyk obajykda galyň, birki gün dem-dynç alanymyzdan soň, biz ýene ýola düşermen bolduk...

Üsti ýükli düýeleri oba şura başlygy inçemikden gelen uzynak, gyz ýaly ýumsaksy ýigit Tejen şäherine äkidip geldi. Onuň ýany bilen bizden habar soramaga gelen iki atly gelen çagy, bizi öz ýanlary bilen şähere äkiderli görünse-de, meniň ýanyma berlen kagyzlary okasdyransoň, bir-birleriniň ýüzlerine seredişip daş çykdylar-da, bizsiz ýerde maslahatlaşyp, maslahaty bişirip geldiler. Dokumentleri yzyna gaýtaryp: «Ýol bolsun!» diýişip gitdiler.

Aýnabat ugramagymyzdan bir gün öň öýüň gapdalynda oturyp, öý eýesi garryja aýalyň beren gabynda meniň hem Ahmet aganyň geým-gejimini ýuwup, soňundanam ýuwan geýimleri küdäniň töweregine aýlap serişdirdi. Saçyny ýuwup, darandy. Ýola taýynlandy.

Oba şuranyň ejesi gazak ýüz, bili бүкүлип ugran, ýüzünde gasyndan ýaňa barmak basara ýer galmadyk süýji dilli aýaldy. Iki dyzyny gujaklap oturan wagty ol aýal her gezek meniň ýadyma birçak ýagys ýagyp durka, bagda ala gury ýapraklaryň arasynda gören süllümbaý ezilen biçäre kepderini salýardy. Ol biziň hemmämize «hanym-janym» diýip ýüzlenerdi. Öýüň asly pukara bora çemeli, onuň içinde halydyr halyça ýaly zatlaryň düşnügi ýokdy. Ol diňe birsydyrgyn üsti sürlen keçeler bilen ýetne-ýütne basyrylypdyr. Orta-da tegelenip oturan ojak bar. Garry her gije şol ojaga

ilki düýe gumalagyny salýar, ol ýagşy tutaşandan soň bolsa köz bolar ýaly onuň içine töňňeliräk odunlardan atysdyrýar. Gijesine oba şuranyň öýünde Aýnabat bilen garryja aýal hem Ahmet aga ikimiz dört bolup ýatýarys. Şura başlygy bolsa, biziň giňişräk ýatmagymyz üçin, gidip başga bir öýde ýatyp, irden biz bilen çaylaşmaga gelýär.

Ertir ugrajak günümüzüň agşamsydy. Biz irgözin-den ýatyp, ertirem säher-säherler turup göterilmegi niýet edinip ýorgana giripdik. Ahmet aga ýene-de menden öň uka gitdi. Meniň bolsa günortan birneme irkilenim üçin häle-bärde gözüme uky gelmeýärdi. Pikirim Pendini, Hywa ýoluny köwsarlap aýlandy. Öýleriň töwereginde daňlan sygyrlaryň agyr hos-suldysyny, gümür-ýamyr edişip, golaýdan ötýän adam seslerini eşidip ýatyryn. Haýsy ýoldan gidiläýse, amatly bolaýarkan? diýip, ýatan ýerimde Tejen aýagyndan çykyp, Daşoguz üstünden inýän ýoly, Ata guýynyň üstünden geçip, Köneürgenjiň ilatly mülküne aralaşýan ýol bilen deňeşdirip görýärdim. Biziň ýüzümüz birinji ýola tarapdy. Men Ata guýyň üsti bilen gidilende azyndan iki gün ýol utup bolýandygyny, şindi Pendiden çykyp ugramankam göz önünde tutupdym. Ýöne düýnki gürrüňçilikde ýagdaýa belet adamlar häzir ol töwerekde gazak hem türkmen galtamanlarynyň güýç jemleýändiklerini aýdyp, hemem Ahmet aganyň atyny münüp gaçan ahmyrly adamyň hem şol ýoldadygyny ýatlaşyp, bize Ata guýyň üsti bilen gitmegi goýbolsun edip, beýleki ýol bilen gitmegi maslahat beripdiler. Bu maslahat şol wagt meniň göwnüme jaý bolupdy, şeýle-de bolsa,

bu adamlaryň arasynda hem biziň maksadymyzy anyk bilmeli däl adam bar bolaýmasyn diýen pikir bilen: «Aý meniň üçin-ä parhy ýok, ikisem öz belet ýolum, giňişlige çykylanson, muny ýoldaşlarym bilen maslahatlaşyp göräýerin, giňişligini almasa, türkmen aga dara-direlikde pikirini jemläp bilýärmä näme» diýip, oýunlyga salyp, olaryň ýanynda belli bir çöpüň başyny bogmandym.

Hakykatdanam, beýleki ýoldan gidiläýse, kem bolmajak ýaly. Bir-ä Aşgabat-Kükürtli aralygyna gatnaýan kerwen bolmaly, şolara dagy gabatlaşyp, ýoldaş bolup bolsa, ýoluň köp bölegini köpçülik bilen geçmek mümkindi. Onsoňam ondan aňyrda näme ýol bar. Takyra düşüp, ulaglary ykjam durup, haýdasaň birki günde Hywa barýaň.

Gijäniň bir wagty, öý eýesi garry aýal bilen Aýnabat pysyrdasyp gürleşen çagy hem men heniz uklamandym.

— Gyzym ýatdyňmy? — diýip, garryja aýal gapdalyna — Aýnabada tarap öwrülip, pysyrdady.

— Hä?

— Turuzaýdymmy, köşek?

— Näme, ene?

— Oglum, saňa bir zat aýdasym gelip, aýdybilmän ýörün-dä men...

— Aýdyň, ene!

— Tüweleme, sen bir elli-golly maşgala ekeniň. Saňa synym oturdy, gyzym. Göwnüňe jaý etsen, sen maňa gelin bolaýsaň nädýä. Meniň oglumy bolsa sen gördüň, köşek! Öleniň yzynda ölüp bolýarmy, näme? «Öli arslandan diri syçan» diýildigem bardyr,

dünýäm. Sen ene-ataňa gowuşaňsoň hem, hemişe öýüňizi alyp oturyp bilmersiň. Kimdir biriniň ojagynyň başyna barmaly bolarsyň.

Garryny diňledigimçe, meniň keжебäm daryk-mak bilen boldy. Ýüregimiň urgusy üýtgedi. Özümiň oýadygymy bildirmezlige çalsyp ýatysyma, Aýnabat bu kempiriň hajyk-hujugyna maýyl bolup galaýma-bilse ýagsydyr diýip, howsala galdym. Ony öz elim bilen getirip, bu ýerde ojakbaşy hökmünde galdyryp gitmek, onda özümiňem göwnümiň bolany üçin, maňa juda ýokuş degjekdi. Aýnabat wagty bilen garra jogap gaýtarmanson, men bu gürrüňler ýene-de onuň ýarasyny täzeländir, ol häzir sessiz gözýaş togalap, geçmişini ýatlap aglaýandyr diýip oýlandym. Dogrudanam, geplän wagty onuň sesi sandyrap çykdy.

— Ýok, ene. Men munda galmaýyn... Ol meniň ýeke-täk görüp-duýup, söýüp-synyp bilmeýän elýetmezimdi...

— Onda özüň bil, gyzym!

Şunuň bilenem maňa birsalym otly köýnek geýdiren hemem tükeniksizlik bolup görnen gürrüň şu ýerde tükendi. Ýüregim ýene-de ýerine geldi.

* * *

Daňyň ümüş-tamsynda biz ýene-de niredesiň Hywa diýip, ýüzümüzizi ertire tutup ýola düşdük. Çöldymýardy.

Biz ýadaman, öz ýapy-ýagdaýymyz bilen göçüp-gonup gidip barýarys. Obada däri-derman edileni

bäri, meniň elimiň ýarasy indi sorkuldap agyryp, azar bermesini goýupdy. Kelläme düşen ýeňil ýara bolsa diňe bitermen bolup gijeýän wagty meniň ýadyma düşýärdi. Her gezek men töwerekde syn saklan mahaly, sol bir göterilen ýerinde hemişelik doňup galan çäge depeleriniň tolkunlarynyň ýolda syrgyna galan düýelere meňzäp oturandyklaryny görýärdim. Şeýle-de, daş-töwerek häzir ýazyň bir gününü ýadyňa salýardy. On-onki günlükde yzly-yzyna tapgyr-tapgyr ýagan ýagyşdan soň meýdana ot örüpdür. Güýz şeýle gelende, mallaryň ýylynyň gelýändigini meniň ýadyma düşýär. Goýunlar güýz iče bir gök çaykaýsa, onsoň gys onuň topugyndanam bolmaz diýip oýlanýaryn. Mahal-mahal bolsa atymy gorduryp, kerwenden saýlanyp gidýän-de, bir alaňa çykyp, del adam ýokdur-da diýen pikir bilen töweregi synlaýaryn. Soňra bolsa meniň nazarym ýene-de goňurymtyl ýaşyl öwsüp oturan meýdanyň içi bilen gelýän Aýnabatly kerweni tapýar. Kerwen şonda her gezek maňa ýeri gytratlap hatara uçup gelýän guşlary ýatladýar.

Ahmet aganyň indi öňki keýpi ýokdy. Onuň küý-köçesi dostunyň ölümidi. Ol bu ölüme özüniň sebäp bolanyny ýatlap, müýn çekýärdi. Düýn ol Halykdan gürrüň çykanda: «Wah, ol neresse bilen menem öläýen bolsam bolmaýarmy?» diýip ahmyr etdi. Soňundanam onuň bilen Pendi çölünde goňsy bolup, mal bakyp gezen ýyllaryny ýatlap oturdy. Ahmet aganyň Aýnabada bolan gatnaşygy hem göz-görtele üýtgedi. Indi onuň nazarynda «Wah, şujagazy bir maňa bersediler» diýen many ýokdy. Indi ol Aýnabada

ýüzlenen mahaly, oňa «Gyzym» diýip ýüzlenýärdi. Hem şol gezek dilini ýuwup, eden delalaty üçin ondan minnetdar bolýardy. Şeýle-de onuň dili mese-mälim süýjäpdi. Hamala, Aýnabat şol gezek Ahmet aganyň ähli gerekmejek sözlerini dilini ýuwan çagy ýuwup aýrana meňzeýärdi. Ahmet aga her gezek tüňçeleri dolduryp, ot ýakdygy, oduň başyny Aýnabada berip, özi ýeňsä çekilýärdi. Çygda oturmazlygy, oturjak ýeriňe çöp-çalam goýmagy, ýogsa guragyry ýolugyp, köseniljegini ýaşuly hökmünde bize wagyz edýärdi. Onuň käbir hereketleri bolsa, beýhuş dermany ysgap, şindi ondanam açylyp ýetişmedik adamyň hereketlerine meňzeýärdi. Ol diňe dosty Halyk bilen özi üçin baryp gören gelinligi hakynda gürlän mahaly, gaýgyhasraty unudyp, ýene birsalym öňki kaddyna, öňki Ahmet maýylylygyna öwrülip bilýärdi.

«Halyk ilki söz aýdyp baranda, ol gelin «Ýigidi bir görsek, gujaga salar ýaly zatmykan ol?» diýipdir. — Ol ilki beýleräkden başlap, meniň ýanyndan gidibermezligim üçin gürrüňi gyzykdyrýar. — Öýüne barsam: «Ýör, seni bir soňa görkezeýin» diýip äkitdi-dä, neresse. Ha, Halyg-a oguldy-la... Ine, sürüp barsak, ýekeräk oturan gara öý, päp-päkize içeri. Suw kädiler diýermiň, ýatylan ýassyk-düşekleri diýermiň, hut ojaga salynjak odunlara çenli ähli zat öz durmaly ýerinde saýhal-haýhal bolup dur. İçerini synlap, içimi gepledýärim. Işiňe-hä ygtyýar ekeniň welin, özüň nähili zatkaň? Her halam bolsa görmedik maşgalaň-da, böwrüňi diňledýär. Ýamandan elli bizar, her kime-de ýetdirse, gowy gerek. Hem şol oturyşyma mykraz-müçegim bilen murta-sakgala

nagdyn timar berenimi gören keşmerimi gözümiň öňüne getirip oýlanýaryn. Biz iki sakgally bolup baran mahalymyz gelin öýde ýok eken. Eli kündükli küdäniň arkasyndan owşanaklap gelýän garryja kem-pir, biziň habarymyzy ilki, ana, şol aldy. Onuň indi uzak eglenmän gelmelidigini aýdyp, bize girip öýde garaşmagy mürähet etdi. Ol goňşy aýallar bilen bir ýere ogul gutlamaga giden eken. Ine, birsalymdan golaýda aýal sesi esidildi. Inim çümsüldäp gitdi.

— Bize myhman gelen ýaly-la. — Mylaýym, ýakymly ses. Ol gapysynda biziň gaňtarylgy du-ran ulaglarymyzy görendir. Öz ýanymdan ýene-de, sesiň-ä synalabermeli eken, özüňem sesiňe meňzeş bol-da, Taňrym, diýip dileg edýärin. Birsalymdan içerik bir ortamyýana, türkmen bugdaýyň nany ýaly göze ýakymly bir maşgala gelip girdi.

— Sag-gurgun geldiňizmi? — diýip, köpügören-ligini edip, ilki Halyga ýüzlendi, gözünüň gytagy bolsa mende.

— Şükür. Özüňem gurgun oturanmysyň, Ogul-sapar — diýip, Halygam onuň bilen saglyk-amanlyk soraşýar. Ýeri gelende bolsa, meni tanysdyrýar.

— Bu bolsa, Ogulsapar, şol meniň gowy görýän dostum bolmaly?

— Hä-ä... — Ogulsapar uýaljyrap, maňa aşaklyk bilen göz aýlansoň, ýene-de ýer dyrmalamasyny dowam edýär. Men şol pursatda näme diýmelidigimi bilmän, ellerimi owkalaşdyrýaryn.

Ahyryn heleýden maňlaý oňjak-how diýip oýlanýan. Şuny öýe eltip bilsem, öňki iki pahyrdan galan, inimiň öýündäki iki basdaşja ogullarymy,

aýal doganymyňkyda bolýan gyzjagazymy öýe getirip, başbütinlik edip boljagyny, eger islese, bu zenanyň ýetimjelerimiňem, özümiňem maňlaýymdan direjegini pikir edýärin. Arzuw kölüniň içinde başy bitin, içi baş başlyk bagtly öýüm otyr... Men ortada ýazylan saçagyň tör tarapynda, her oglumam meniň bir ýanymda, Ogulsapar bolsa ojak tarapda gyzjagazymyň ýanynda otyr...

Bir salymdan oýlanyp, pikirini jemlän gelin, başyny ýerden göterip, Halyga seretdi.

— Özüň bilýäň, Halyk. Görmedik-bilmedik ýeriňe baraýmak ýeňil zat däl. Ýöne bu aýallaryň maňlaýyna ýazylan zat, muňa-da akylым gowy çatýar. Ýörite gelen bolsalar gerekdirin-dä gelendirler. Sen: «Ýakyn günlerde geljek» diýip, önem aýdypdyň. Ýöne, hoş diýmänkäm, men size, ine, şu zady hem aýtmalydyryn. Dostuň menden bala-çaga umydygär boljak bolsa häzir diýsin, erteki gün bir ýerden bir ýere barlansoň, bu sözi aýtsa, maňa ýokuş deger. Gizläp oturasy iş ýok. Hudaý çaga dogurmak bagtyny maňa bermändir. Onuň bu aýdýan sözleri meniň üçin täzelik däl. Bu barada men öň Halykdan hem eşidipdim, onuň bilen maslahaty bişiripdim. Şeýle-de, ol öň dogranam bolsa indi aýallaryň dogurmasyz ýaşyna ýeteňkirlän aýal ahyryn.

Özümiň üç çagamynyň bardygy, olaryňam başga gapylardadygy, bu aýala bellidigini hem men bilýärdim. Bu zatlaryň hemmesi hakda öz aralarynda gürrüň bolanyny Halyk maňa aýdypdy. Bu bolsa Ogulsaparyň bu gepi hut meniň öz gulatymdan geçirip, başgaça gürlän mahalym, ýüzüme basmak

üçin aýdylýan gürrüнди, Men nä, oglan-oglanjykmy, bu zatlaryň hemmesine düşüniп otýryn-a.

— Eý, Ogulsapar, gowy tanamasam, yzýma düşürip, seniň gapyňdan geljekmi men. Eger zenan garamatyňy irde-giçde bir ýere atmakçy bolsan, şu adam, ine, özüňem görüp otyrsyň, tüýs seniň diýen taýyň! Sen ol ýere barsaň, ogully-gyzly, ärlil-öýli başbitin bir maşgala bolýaň. Şol ýetimlere eýe bolsaň, bir bendäniň sönen ojagynda köz bolup bilseň, olaram gerek wagty seniň gadyryňy bilerler. Köp zat onsoňam, öz gylygyňa, iniş-çykysy bilşiňe-de baglydyr.

— Ol diýýäniňem-ä dogry, Halyk. — Oýurganyp, bir zatlary ýatlap perişan bolup oturan Ogulsapar Halygyň gepini jaý görüp, ýürekden makullady. — Onda Halyk, siz baş-on günden geläýiň. Men ol-bi zatlarymy, aýal doganlarym bar, olara berişdireýin. Enem-atama-da gitmäňkäm bir sadaka bereýin. Ana, onsoň gelseňiz, men bir düýä urarlyk goşum bilen siziň önüňizde taýyn bolup oturaryn. Şu ýekelikden indi bizaram bolupdyryn, äkitseňiz äkidäýiň meni — diýip, gözüniň gytagyňy ýene-de maňa aýlap goýberdi.

Biz hoş söz eşidip aýagymyzyň ýeňläni üçin, on-on baş güne galyp-galman öwrülip geljegimizi aýdyp, gyssagarada bişen naharyň duzuny çala-çula dadyp, ýola düşmek bilen bolýas.

Halygyň yzy bilen gapydan çykyberenimde Ogulsapar:

— Adyňyz näme siziň?! — diýip, mana söz gatýar.

— Ahmet, Ahmet maýylam diýýän bar diýip, me-

nem aýak çekdim. Şeýle bir muň ýaly dara-direlikde pikirimi jemläbilýänem däldirin welin, şol gezek Ogulsaparyň özüm bilen ikiçäk birki söz gürleşmekçi bolýanyňy aňaýdym.

— Sag-aman gidip geliň onda!

— Dilegiň gowussyn, Ogulsapar.

Biz birek-birege mähir duýgusy bar adamlara mahsus bolan ýakymlylyk bilen gürleşip durýarys.

— Oturan-turan ýeriňizde munda öz ejiziňiziň bardygyny hem unutmaweriň, Ahmet! — Onuň ejiziň diýende, özüni gözüniň önüne getirýäni belli zat.

— Nesip bolsa, seniň huzuryňa indi tiz dolanyp gelermen, Ogulsapar!

— Gözüň ýoluňda bor, Ahmet!

— Ogulsapar, ýa ikimiz häzir gapyny ýapyp, hasyr-husur töwekgel nika edäýsek nädýä?

Men Halygyň ulaglaryň ýanyna ýetip barýanyňy görüp, inçejik tama bilen Ogulsapara golaýlap gürrüňi çynyrgadýaryn.

— Ýok, ýog-ýeý bolmaz, oglan, il-gün näme gep eder! — Ogulsapar garaşylmadyk bir wakanyň bolaýmagyndan çekinip, uýaljyrap, ýeňsä tesýär. Menem mundan artyk bu ýerde dursam, Ogulsapary özüme erk edip bilmän tutup gujaklaryn, aýň aňy bolmaz diýleni bolar öýdüp, howlukmaç gümürtik hoşlaşyp daş çykýaryn.

Her gezek Ahmet aganyň gürrüňi şu ýere ýetende, onuň sesi öňküsinden peselip gürrüňiň aýtmasy kyn ýere ýetendigi belli bolýar. Şundan soň ol Halygyň dolanyp gelýärkäler, ýolda degşip aýdan sözlerinden özge ähli zady öz gaýgysy bilen garyp aýtmaga başlaýar:

— Häýý, zaluwat, Halyga-da oýun gerek. «Dos, juda heleýsirän ekeniň-ow. Ol ýumry-ýumsak heleýi tas gözüň bilen sorupdyň. Yza galyp, ony ogsap-zadam edäýdiň öýdýän! — diýip degýär.

Soňundan bolsa ol özleriniň aňyrdan gelyänini ilki gören iki ýaraglynyň duýdansyz gapdalyndan zompa çykyp, ýarag çeneýşini, atysyp-çapysmaga pursadyň bolmandygyny, elleri baglanyp, bendi bolansoňlar, ter sakgal adamyň henkir-münküri bolup özlerinden sorag soranyňy, özüni pendilidigini ter sakgalyň gepleşilen wagty sözünden aňandygyny, ýol belet hökmünde ýola gerek bolar diýip özüniň alyp kerwene tirkeýişlerini, Halygyň bolsa artyk şaýat hökmünde ýok edilisini hesret bilen ýatlaýar.

Yzyndanam «Hälem bagtyma alnymdan siz bar ekeniňiz» diýip, Aýnabat ikimize alkys okaýar. Şeýle-de, Ahmet aga özi üçin näçe ýakymly-da bolsa, Ogulsapar ýeňňeli gürrüni Aýnabadyň ýanynda diline almagy özüne uslyp bilmeýär. Ol hemişe bu gürrüni yzdan gelyän Aýnabatly düýeden ýagsy ara açany-myzdan soň aýdardy.

Ýolagçynyň bar güýmenjesi ýatlamasy bolar eken. Men öz barýan ýolumy hyýalymda öň gören ýolum bilen deňeşdirip görýärdim. Öňler biziň Hywa gat-naýan döwürlerimiz bu ýolda üç-dört kerwene duşulan mahallary hem bolardy. Kerwenleriň hersiniň bir ganatda goş düşürüp çilimleşilip, bazar nyrhy, saglyk-amanlyk sorasylýan wagtlary-da az bolmazdy. Bir ýola men söwdagärleriň arasynda ady belli Şöwket söwdagär bilen duşulanda, onuň kejebe bilen gapdalynda göçürüp ýören ýigrimi ýaşlaryndaky görmegeý

aýalyny hem görüpdim. Ol gelin nâz-kereşme bolup, söwdagäriň göwnüni götererdi. Söwdadan başga-da lezzetli zadýň — zenan gujagynyň bardygyny onuň ýadyna salardy. Söwdagärleriň birtopary bu bolsy süwümsizlik hasap etseler-de, Şöwket söwdagär muny özüni oňarýanyň edäýmeli işi diýip bilerdi. Şöwket söwdagär ýassyga ýaplanyp ýatan mahaly, yrsarap ýatan syrtlana çalyň edýärdi. Onuň tutum-tutum bolşup duran ösgün gara gaşlary, şol gaşlaryň aşagyndaky tegelek gök gözler, çekilişip duran duluklar ony juda gazaply edip görkezýärdi. Sonuň üçinem onuň perizady kerweniň töweregindäki adamlaryň ýadyna erkek kişidiklerini salsa-da, oňa göwün bölüp seredip bilýän ýokdy. Diňe bir ýola güýçli harasat gopup, başagaýlyk döräp, kerwen bölünde bir ýigit kejobeli ýelmaýany bir öwrümde çökerip, şol gelin bilen iki gije-gündiz harasadyň içinde bir jan, bir ten bolup ýatanmyş diýen gürrüň bardy.

Biz mahal-mahal öz mallarynyň yzyna düşüp, göçüp-gonup ýören çarwa obajyklaryna gabat gelýärdik. Ýöne suw, azyk gerek bolaýmasa, aňsat ol obalarda goş düşürmeýärdik. Düşäýdigimiz welin, bendeler myhman hatyraňy saklap, söwüş etmek bilen bolardylar. Nireden gelip, niräk barýanymyzy sorasdyrardylar.

— Inimi gelni bilen Hywa gaýynlaryna alyp barýan — diýip, Ahmet aga adaty aýtmaly gürrüňleri aýdysdyryp, olara gümürtik başdansowma jogaplar berişdirerdi. Ugran mahalymyz bolsa, çarwalar biziň ýanymyza gatadylan gaýmak, gowurma, geçi süýdünden taýynlanan sargan bererdiler. Indi biz

bu iki sany süýji suwly guýusy bolan «Öwrümlü» diýilýäp obajyga ýetip gelýärdik. Bu obada men düşlemän, köne tansymyň saglygyny görmän geçip biljek däldim. Men onuň bilen indi köpden bäri duşuşmandym. Kerwende gatnaýan döwrüm bolsa, her gezek diýen ýaly olaryň öýlerinde düşläp geçerdim. Hywa bazaryndan gerek-ýarak getirip, meniň ol öýüň ýumşuna ýaran wagtlarym hem bolupdy. Ugry bir çay içip, aýaklara dem berlen wagtlary-da bolardy. Biz atlary düýäň aýagyna sürüp gelýäris. Kölege eýýäm atlaryň önüne düşüpdi. Obanyň ilersindäki keserip oturan gum depesiniň üstüne batarmen Günüň şöhleleri düşüp, gyzgylt öwsüp selenläp görünýär. «Öwrümlüniň» çetinden giren mahalymyz obanyň töweregindäki şol adaty gören zatlarymy gördüm. Obanyň töweregine pytran düýeler gözýetimiň bäri ýanynda doňan ýaly bolşup durlar. Iki-üç bolup duran ýerlerinde, olar hatara uçup barýan durna çalyň edýärdiler.

Bagtymyza, meniň tansym çölde mal üstünde, bir ýerlerde däl-de, öýünde eken. Barsak, ol goýunlar üçin ojardan edilen agylyň ol-bu ýerini berkleşdirip dur. Ol meni görüp, tanap, «Könäni ýatlapsyň-ow» diýip satlygyny ýüzünde mälim edip, pişesini goýup ýylgyryp, ýanymyza geldi. Onuň gelni hem gapy-syndan beýleräkde çöken düýeden düşen Aýnabady görüp, ýanyna gelip, görşüp, ony özi bilen öýe alyp girdi. Bizem baryp olaryň giren öýüniň bir ýanynda ýerleşdik. Aýnabat ejesiniň gapdalynda geň galyp oturan çagajygy: «gel» diýip ýanyna çagyran wagty, ol ýadyrgap aglady-da, ejesine ýaplandy.

Hekimberdiniň gelni ony alyp: «Ýadyrgan bolýandyr bi dünle türkmen» diýip, söýgüli ýylgyryp, ony äkidip, başga bir öýe tabsyryp geldi. Özi bolsa ýene-de iş etmesini dowam etdirdi. Onuň edenli gelindigini men öňem bilýärdim. Ol hem iş edýärdi hem mylaýym ýylgyryp, Aýnabat bilen mydy-mydy özara aýal gürrüň edişýärdi. Çak edişimiz ýaly naharam, gyzgynja çöregem bir wagtda öňe geldi. Nahar iýip otyrkak, ýaňy bir gulagyma degen ýaly bolup giden agy sesi ikinji gezek ýene-de gaýtalandy. Bu ses aýal adamyň sesidi. Biz: «Bu näme boldugy?» diýen manyda birek-biregiň ýüzüne seredişýäris. Ol ýerde näme bolanyny bilmesem-de, ýöne bir bolmasyz işiň bolanyny welin meniň süňňüm syzdy. Onýança-da men özümi bilen bir tabakdan nahar edinip oturan Hekimberdiniň gaşlarynyň cytylyp gidenini gördüm. Ol dişlän çöregini saçagyň bir gyrasynda goýdy-da: «Men häzir gelýän» diýip, daşaryk çykdy. Gysgajyk hümrüdiden soň, agy sesi ýatdy. Hekimberdi ýene-de yzyna dolanyp geldi-de, saçak başyna geçip ornuny eýeledi. Ýöne şundan soň ol islemese-de, biziň soragly nazarymyzy jogapsyz goýup bilmedi. Eşidip otursak, onuň öz salgymalaryna durmuşa çykan aýaldogany dört gün mundan öň çaga üstünden ýogalan eken. Men onuň ýüzünde bir ünjiniň bardygyny ýany gelip atdan düşen mahalymyz hem sähelçe aňypdym. Ýas düşeginde oturanymyz belli bolanson, biziň iýip-icip, gep-gürrüň edişibem o diýen mazamyz bolmady. Bir ýola Hekimberdi daş çykanda, Ahmet aga ýuwaslyk bilen maňa sala saldy.

— Inim, ýolagçy ýolda ýagşy diýleni, indi tur-laýsa nädýär?

— Bir gije dagy bolmarysmy näme?

— Bir çemesi gelende rugsat soraýsana!

Biz Hekimberdiniň jigisiniň düşen ýerine baryp el galdyryp gelyärkäk, ýolda ol meni elimden tutup saklady.

— Siz Pendiden ugranyňyzda üçmüdiňiz ýa dörtmüdiňiz?..

Onuň bir zat diýjek bolýanyny syzyp, men Hekimberdini has içgin synlaýaryn.

— Onuň nämä geregi bardy?

— Gerek-dä. Düýn bize bir atly gelip gitdi. Şol: «Iki erkek kişili bir aýally topary görmediňizmi, olar meniň ýoldaşlarymdy, men olardan azaşdym» diýip soraşdyrды.

Bada-bat meniň gözümiň önüne Ahmet aganyň aty bilen gaçan adam geldi.

— Çal atlymydy?

— Çal atlydy.

— Başga ýene näme diýdi?

— Aý, başga aýdan zady ýok. Iýdi-içdi, meşigini suwdan doldurybam obadan çykyp gitdi.

Men Hekimberdini ünjüde goýup gitmezlik niýeti bilen, jogap gaýtarýaryn:

— Hä, şeýlerägem-ä bir ýoldaşymyz bolmalydyr...

— Aý, bolýa-la. Birhili bolşuna synym oturmady-da soraýdym.

— Hümm — diýýärim, öz ýanymdan bolsa, bizi gözleýär-ow zandyýaman. Hany urup-urnup bir görsün diýip oýlanýaryn. Başa geleni görmeli bor-

da. Şu gürründen soň, ýaragy häzir saklamalydygy, juda hüsgär bolmalydygy anyk boldy. Öňem onuň bizi toruna saljak bolup töwerekde görnüp-görünmän pelesañ urýanlygyny ýüregim syzýardy. Hekimberdi öýüniň önünde çagalaryň şowhunyna goşulyp ylgap ýören üç-dörgt ýaşlyja bir oglanjygy ýanyna çagyrdy-da:

— Ine, bu bolsa şol biçäräniň oguljygy — diýip, aýratyn bir mähir bilen öz çakylygyna gelen garagözelejek oglanjygyň gupajyklaryny sypalaşdyrdy. Men oglanjygy synlap, onuň biçäre ejesini — birnäçe ýyl mundan öň gören dogumlyja, ýeňňesiniň işlerine galyp-gopup kömek edip ýören garagözeleje gyz-jagazy ýatladym. Hekimberdiniň nazarynda ahmyr, ünji, hesret alamatlary garysypdyr. Men baş atyp, duýgudaslyk bilen uludan dem alýaryn.

Düýnden bäri çölün üsti bilen yzgytsyz demirgazyk şemaly öwürýärdi. Ol gysa galan ot-çöpleriň başyna oýun turuzýardy. Gurap omurlan keýigokaralary, syzadyr sözen pudaklaryny özi bilen bir ýerlerik äkitmek üçin çekeläp oýnaýardy. Mahal-mahal peşmek togalap töweregiň ot-çöpleriniň gapdalyndan göç geçirip görýärdi. Käbir ýeňles çöpleriň guş ýelekleri ýaly howada galgaşlap ýörenine hem synyň düşýär. Töwerek-daşyndan çen tutup: «Ýel yzy ýagyn diýleni bolsa gerek» diýip oýlanýarsyň. Ýolboýy ýapylaryň ýüzündäki gök meýdanlary synlaşyp, mallaryň bagty gelipdir, janawerler güýzde bir içe gök çaykansoňlar, bular indi gysa per bermezler, «Güýzde gök otdan doýan mallar gysa berdaşly bolýar» diýip edilen gürrünler ýada düşýär. Bu şemal özüniň asmanda

düýrlenişip ýören sowuk ýüzli bulutlary bilen, ýakymsyz demi bilen mallaryň şol bagtyny elden almaga gelen aldaja meňzeyär. Günüň ýüzi çaňjaryp onuň sähel sudury görünüär. Onuň öz ornunda oturanyny isleýärsiň. Günüň ornuny özünden özge tutup biläýjegem töwerekde görnenok. Gidip barýarsyň, göwnüňe Gün bu ýerden ýeňsede başga bir göwrümi giň, asmany açyk menzilde saňa garaşyp, nur saçyp oturan ýaly bir düşnüksiz duýgyny başdan geçirýärsiň. Men ýagşa galyp ezilmänkäk, süýji guýuly takyr — ol ýerdäki obajyga ýeteris diýen pikirdedim. Ol ýere ýetip bolsa ýagşyň deminden aman sypyp, ojak başynda oturyp, onuň daşarda turuzýan oýunlaryny göwnübirlik bilen diňirgenip otursa boljakdy.

Aralygy çöl ösümlikleriniň ysy bilen köwsar urup duran jülgä gelip giren mahalymyz, şemal biraz kiharlan ýaly boldy. Ahmet aga birsalym jülgäniň iki gapdaldaky diwarlaryny synlansoň, tebigatyň bu görnüşine joşup, burnuna salyp aýdymyna hiňlenip ugrady. Onuň nazary bolsa serhoşlyk bilen asmandaky bulutlaryň arasyna dikilipdir:

*Daglar başy duman-duman,
Ýel gelýär-ä, Bibijan!
Aç gujagňy, bas bagryňa
Sowuk alýar-a, Bibijan!*

Men bu görnüşini Ahmet aganyň ýadyna Pendi baýyrlaryny düşürendigini çak etdim.

*Mundan gitseň. Hywa ýoly
Daş bolýa-la, Bibijan.
Aglaý-aglaý, gara gözler
Ýaş bolýar-a, Bibijan.*

Aýdym söýgi baradady. Ahmet maýylyň Bibijan atly gyz dilinde bolsa-da, ol hem ähli söýgi aýdymyny aýdýanlar ýaly bu aýdymyň öz natuwany Ogulsapar bilen baglydygyna ynanýardy. Häzir pikirinde ak çägäni basgylap inişden inip gelýänem, ýokardan bulutlaryň arasyndan näz-kerişme bolup seredýänem, bularyň barysy hem Ogulsapardy.

Onuň häzir indi aýdymda daş diýilýän Hywanyň uzak dældigi, köp eglenmän, yza dolanyp, Ogulsapar ýeňňäniň huzuryna gelmek boljakdygy hakynda aýdym arasy bilen pikir edýän bolmagy hem ahmal. Hyýalynda onuň häzir Ogulsapar ýeňňäni atyna artlaşdyryp, Pendä barýan bolmagy-da mümkin...

Duýdansyz çykan tüpeň sesi jülgäniň dulugyna nagdanlap, şarpyk ýelmedi. Gözümiň alnynda menden biraz önde arzuw-hyýala berlip, aýdym aýdyp barýan Ahmet aga «Ha-üm-f» edip, üzeňnä galyp, turjak ýaly etdi-de, iňläp, atynyň boýnuny gujaklady. Ikinji maňa diýlip atylan ok, meniň tüpeň sesini eşidip başyny göterip, keýerjeklän atymyň kellesinden degen eken. Özümi ýere zyňanymam şoldy welin, at janawer hem gülçüldäp, meniň gapdalyma ýykylyp, aýaklaryny kakyp jan berdi. Diňe şundan soň maňa onuň göni garsydan däl-de, sag gabatdan atylýandygy belli boldy. Hekimberdi bilen bolan gürrüň güpbe ýadyma düşdi. «Ah, wenezzyna, ahyr bizi atymyna

getird-ow» diýip, Tejen töwereginde atysylanda oka ýetdirmän, Ahmet aganyň atyny münüp gaçan adamy ýatlaýaryn. Ol ýerden ok atýan bir adamdy. Bu bolup bilse, hut şol bolmalydy. Aýnabady özi üçin aýan borly, oklar diňe maňa tarap ýagýardylar. Birki gezek jogap hökmünde tark-turk atamsoň, öz ýanymda üç okuň galandygy, özge oklaryň bolsa atyň syrtyňa bökderilen horjunyň düýbündedigini ýadyma düşýär. Amat peýlemelidigini, meseläni diňe şu galan üç ok bilen çözmelidigini özüme ýatladýaryn.

Ýagys bolsa indi birki günläp diňmejegini asmanyň ýüzünde mälim edip maýdalap ugrapdy. Jülgedäki ýakymly ys has-da goýalypdy. Gögüň ýüzi birsydyrgyn gara ýapynja bilen örtülip cygjaryp durdy.

Birdenem ok atylýan tarapdan garaşylmadyk owaz eşidildi.

— Gelin, ol deýýus gymyldaýarmy, ölen bolsa sen çykaý, saňa zat degmerin!

Maňa garsydaşymyň öz atan oklarynyň biriniň nyşana degendigini çak edýändigini belli boldy.

Aýnabatdan hiç hili jogap ýok, ol düýeden sabyrly düşen ýerinde ýüzin düşüp ýatyr.

— Gelin, saňa diýilýär, tur, saňa ok degenok, men bilýärim. Bar-da, şony depip gör, ölen bolsa ýaragyny al-da gapdala, görner ýere taşla!

Ses ikinji gezek gaýtalanansoň, Aýnabat gelip sesiň diýşi ýaly meni depdi-de, soňundanam ýaragymy aýryp, beýläk atmagyň ýerine meniň gapdalymda oturyp ýüzüni tutup ulili bilen möňňürüp aglamaga oturdy. Aýnabadyň agysyny eşidip, meni öldendir

öýden, päkize gelni ele salmak höwesi bilen galkynan göwre ýene-de bir zat diýmek üçin çemelenen mahaly, men ol göwräniň çemesini aldym. Tüpeň atylan des-sine Aýnabat ýene-de ýere ýüzin düşdi. Wagty bilen garşydan jogap eşidilmedi. Şeýle-de bolsa men öz okumyň nysana degenine ynanyp bilmän, esli oturdym. Jogap hökmünde ok atylmady. Jülgäniň içine ümsümlik aralaşdy. Turmaga hyýallananymam soldy welin, baş-altý sany atly jülgäniň ol basynda peýda boldy. Ol atlylar tüpeň sesine sowlan öz adamlarymyz bolup çykdy. Olar Derwezäniň üsti bilen Zäklä, şol ýerden çykan kükürt magdany bilen gyzyklanyp barýan adamlar ekeni. Sorasyp-idesilenden soň men olaryň biri bilen ok atylan ýeri ýörite barlamaga gitdim. Ol ýerde Ahmet aganyň kükregini otlan adam kiciräk tümmegiň gapdalynda demsiz-düýtsüz tükge düşüp ýatan eken. Ol saçynyň eteginden ýaňy ak girip ugran, dykyz, togalak kelleli adam bolup çykdy. Men çemini alyp atan okumyň boş geçmändigine diňe şundan soň ynandym. Onuň beýle ýanynda bir oý ýerde Ahmet aganyň atynyň duranyňy gördüm.

Ahmet aga ok degen badyna jan beren eken. Men onuň kellesini dyzymyň üstüne alyp, açyk gözleri sypalap, ýumduuran mahaly, ol eýýäm ölümlere mahsus sowuklyk bilen basyrylypdy.

Biz ony sürüp gelýän jülgämiziň sag ganatynda, öten-geçene bu ýerde şehit ýatany uzakdan görünjek, jülgäniň beýgelýän ýerinde ýer-jaý etdik.

Altý atly biz bilen sagbollaşyp, ýüzlerini gündogara — Kükürtlä tutup ugransoňlar, meniňem bu büdürän ýerimizde uzak eglenesim gelmedi.

Ýagys bolsa ýüzüni gijä tutup, hünübirin ýagyp durdy. Biz goş-golamlarymyzy jemläp, gamgyn, alasarmyk halda ýola düşdük. Ahmet aganyň başujy älemli mazary biziň yzymyzdan hasratly seredip galdy.

* * *

Gijäniň bir mahaly ýagys diňip, alaňlaryň üstünde ýene-de asyrym-asyrym aşyp gelyän şemal peýda bolupdy. Bu şemal ýagysdan öň ösen, iniňi tikeneklediji sowuk şemal dälidi. Ýaz şemaly ýaly hoştap hem-de mylaýym şemaldy. Biziň synymyzy galgadyp, süňňüne mahsus mylaýymlyk bilen ýüzleri sypalaýardy. Şemal açyk ýakadan kürsäp içime giren mahaly öl geýim bilen beden aralygyna howa düşüp ýagyrnyna sowuk suw dökülen ýaly bolup gidýärdi.

Gelip bir açyklykda goş düşürdik. Bize ot ýakmak, öl geýimleri çalsyrynmak hem-de bir zatlar tamsanmak gerekdi. Ýagys biziň eýimizi ýetiripdi. Şeýle-de, biz juda ajygypanyk. Meniň gözüm garaňkyrap ugrapdy, bu ýagdaýdan çykmak üçin nämedir bir zatlar garbanmak gerekdi.

Özüm garaňka çekilip, Ahmet aganyň goşunda galan geýim-gejimi bile çalsyrynyp gelemsoň, horjunymdaky özüme tagallyk geýimlerimi Aýnabadyň önüne zyňdym.

— Bar, senem git-de, guruja geýim geýnip gel!

— Gerek däl. Oňaryn...

— Göwnüňe zat getirme, ol meniň öz geýimlerim, Ahmet aganyň geýimlerini meniň özüm geýdim.

— Sonda-da geýjek däl. — Ol ýene-de boýun gaçyrdy. Onuň bu bolsy, meniň kakynymy tutdurdy.

— Geýinmeseň, ters geýin! Saňa hezzet ýarasmaz diýerler, aýallaryň eşek gatanjy bar diýerdiler welin men ynanmaýardym, şol gaty dogry söz eken. Asyl geýäýmegin, buý-da öl! Ertir men seniň ene-ataňa jesediňi eltip beräýerin.

Men bu sözleri gahar bilen zarply-zarply aýdysdyran mahaly, Aýnabadyň oduň aňyrsynda görünýän ýüzüniň hurmaýy gyzy bolanyny görýärim.

Aýnabat meniň gaty görýänimi görüp, öňüne taşlanan geýimli düwünçegi aldy-da, oduň başyndan turup gitdi. Men uky arasynda onuň öl geýimleri oduň töweregindäki çöp-çalamlaryň üstüne atyp serişdirip ýörenini gördüm. Ertir oýanan mahaly, gurapmy-ýokmy, öňki zenan geýimleri ýene-de onuň egnindedi. Ol oduň başynda özi üçin atylan horjunyň üstünde çäýy, gowurmadan bişiren naharyny taýynlap, meniň turaryma garaşyp oturan eken. Onuň ýüzi uky alanyň ýüzüne meňzemeýärdi.

— Sen ýatdyňmy, Aýnabat?

— Ýok.

— Birsellem gözüň awusyny almaly ekeniň-dä?!

— Ukym gelmedi. Bu ýerde biz öň düsläp öten ekenik...

— Göwnüňe bolaýmasyn. Çölde meňzeş ýer kändir.

— Ýaňy gezip ýörkäm, öz düşlän, ot ýakyp nahar bişiren ýerimizi tanaýdym. Biziň ýerleşen depämiziň beýleräginde Gulmet aganyň düýesi ýykylyp boýnuny omurypdy. Erkek adamlaryň: «Orta ýolda atyň durmasyn, orta ýaşda aýalyň ölmesin» diýsip, düýäniň töwereginde aýlanyslary ýadymda.

Aýnabat soňundan elini uzadyp, maňa töwerekdäki gijäniň eteginden çykan depeleriniň birini görkezýär.

— Ana, hol üsti giňiş depe bolmaly...

Men görýän diýen manyda «hümm» diýýärin. Özüň bolsa göz astyndan Aýnabadyň agydan, ukusyzlykdan ýellenen gabaklaryny, mahal-mahal çytylyp-çytylyp gidýän ýüzüni, özüme näbelli sebäplere görä, ýaňaklarynyň gyzaryp gidýänini görýärin.

Atlanyp ugramazymyzyň öňüsrasy, Aýnabat sorap meniň gutulysyp ugran, mahal-mahal gijäp ýüregime düşýän ýaramy ýadyma saldy. Ol melhemläp ýarany sarasdyrýan mahaly, maňa ýene-de bir gezek onuň gije-gündiz göz öňümden gitmeýän gelsikli ak boýnuny, buýralanysyp duran saçlaryny synlamaga mümkinçilik boldy.

Adaty çöl görnüşiniň arasy bilen biziň herimiz öz pikirimize gümra bolşup, aýry-aýry dillerde söleşýänler ýaly, söz alyşman diýen ýaly gidip barýarys.

Indi tizden Hywa obalarynyň biriniň üstünden baryp düşjegimiz, Aýnabat bilen aýrylyşmaly boljagym ýadyma düşýär. Söýgi diýilýän zat hut şu

bolsa gerek. Meniň Aýnabatdan aýrylyp, hol ýerigem gidesim gelenok. Onuň ýanynda bolmak, şelaýyn mähirli süýji-süýji gepleşmegem, meniň üçin hemişe ýakymly. Aýnabat ýanymda bolsa, men uzakly ömrümi seýdip at üstünde gezip ötürmäge razydym. Indi Aýnabat hem şol Pendiden gaýdylandaky, bize syny oturmaýan gelin däl-de, ýüregi düşüşen, biziň özi üçin gören görgülerimizi hasaba alýan, soran zadyňa mylakatlylyk bilen jogap berýän adaty zenandy. Ýolda men ýene bir gezek ýüregi bire baglap, bagtymy synap gördüm. Atymy sürüp, Aýnabadyň münüp barýan aty bilen deňleşdim.

— Aýnabat, men-ä...

Ol meniň ýüzüme seredenden, ýüregimi aňdy.

— Gerek däl — diýip, başyny aşak egdi. Soňundan ýuwdunyp, ýene dillendi: — Ýolboýy seniň küýpikiriň men, Magsut, ony bilýän. Irde-giçde barmaly bolaýsamam, senden gowa bararyn öýdemok. Ýöne ynan, maňa özge gapyny açardan juda ir. Meniň entek aglamaly agym juda kän... Maňlaýa kim ýazylan bolsa, men şonuňky bolaryn. Sen ýazgytda bolsaň, bir gün seniň ojagyň başyna bararyn. Ýogsa-da hiç zady göwün-kine etme, menden razy bol, Magsut.

Yzyndanam ol perişan bolup, gije bir irkilende gören düýşüni ýatlady. «...Agsam ýene ol nerse meniň düýşüme giripdir. Ikimiz biziň obamyzyň ýeňsesindäki alaňyň üstünde, aýagymyzy çägä sokuşyp, bir-biregiň mährine humar bolup otyrmykak diýýän. Düýş bolsa, onda düşnüksiz bir zat-

laram boluberyär. Birdenem, biziň oturan depämiz edil ikimiziň aralygymyzdan çat açyp, japba bölünip, rowana boldy.

Ol-a alaňyň ol böleginde galdy, men bolsa ikinji böleginde otyryn. Men oňa howlugyp: «Bökböksene bäräk?» diýip, alaň bölekleriniň bir-birinden süýşüp daşlaşanyňy görüp gygyrdym. Näderimi bilmän, depäniň üstünde ot-elek bolup elewredim. Ol yzyna gidip, bat bilen bökerli görünse-de, nämüçindir bökmedi. Alaňlar bir-birlerinden daşlaşdygyça, aralykdaky açyklyk şonça-da giňedi. Birnäçe wagtdan bolsa, ol ada şol neressäniň özi bilen meniň gözümdenem ýitdi. Özi-de meniň duran alaň bölegimi nämedir bir zat arkasyna alyp, akdyryp barýan ýalydy. Bir salymdan men birtopar adamyň başga bir depäniň üstünde üýşüşip, özüme seredişip duranlaryny görýärim. Olaryň arasynda ilki Arnageldi agany, soňundanam onuň ýanynda duran şol orus komandiri tanaýan. Bir görsem, senem, Ahmet aga-da ol ýerde bar. Ol bende meniň kakamdyr dogan-garyndaşlarymyň beýleräginde murtuny sypalan bolup, bir pikire maýyl bolup dur. Özi-de ähliňiz üýşüşip, meniň ýoluma seredişip duranmysyňyz...».

Biz şol gün gijaralar bir açyklykda ot ýakysyp, töweregi dürbüleşip oturaň üç-dört sany adamyň üstünden geldik. Olar oba habar düşüp, bizi garşylamaga çykan, Aýnabadyň dogan-garyndaşlary ekeni.

* * *

Meniň Hywadan dolanyp gelen günüm ýerde ur-pajyk gar ýatyrdy. Bu gar gysyň ilkinji, il içinde «it gary» atlandyrylýan gardy. Şol günün ertesi men Hywadan özüm bilen getiren horjunymy egnime atdym-da, Arnageldi aganyň huzuryna bardym.

Horjuny görkezip: «Ine, bu bolsa Hywaly garyndaşlaryň bar beren zatlary» diýýärin. Hälem siziň sargydyňyzy ýatladaýdym, ýogsama muny-da bermezlikleri mümkin eken — diýip, getirilen zadyň azdygyndan müýnürgäp sözümiň üstüni ýetirýärin.

Horjunyň içinden derňelende depesinde gurt seri-bermeli üsti meýdanly, daşoguzly türkmenleriň halap geýýän biçüwindäki bir telpek çykdy, soňundanam hywa dony, içine duz garylan jöwenli düwünçek çykdy. Gözüme bolsa, bu zatlary synlap duran Arnageldi aganyň ýüzündedi. Bu getirilen zatlary az görse, özüme serpaý edilen don bilen ädigem beräýerin-dä diýip, aýratyn bir alada bilen oýlanýaryn. Arnageldi aga bu zatlary «hümm» diýip durşuna, bir-bir gözden geçirensoň, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

— Sag boluň, ýigitler, ýumuş ýerine ýetipdir.

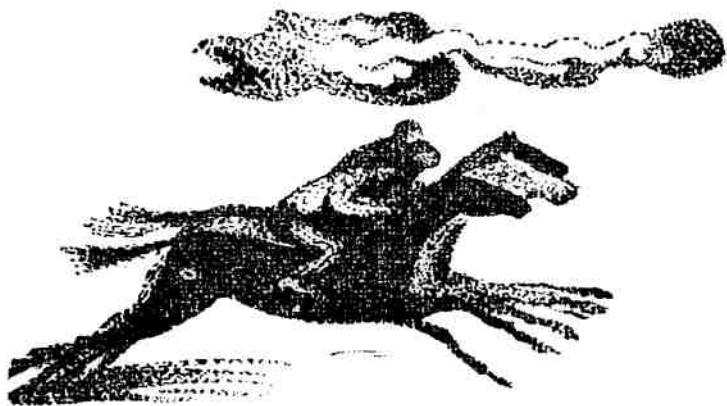
Onuň nazary hem sözündäki minnetdarlygy gaýtalady.

Dogrudanam, Arnageldi aganyň özi düşündirensoň, görüp otursam, biz hut komandirleriň ýüregi bolan ekenik. Olaryň bu hyzmatlary üçin biziň çaklaýşymyz ýaly at münüp, serpaý ýapynmak pikiri ýok eken.

Bu zatlar pähimli adamlaryň uzak aralykdan özara bir-birleri bilen sözleşmesi — biziň bolsa Hywa baranymyz, maşgalany dogan-garyndaşlaryna gowşuranymyzy mälim edýän alamatlar eken.

Beýle telpek, beýle don biz töweregiň ýörgünli geýimleri däldi. Duz goşulan jöwen bolsa, tagam öz duzy bilen alyşdy ýa-da gyzymyz sag-aman, agyrman-ynjaman gelip gowuşdy diýmek eken.

Ahmet aga pahyryň şol gezek diýenini edip, Aýnabady Tejende birine dakyp, bu zatlaryň ýerine komandirlere at serpaý alyp, iş bitiren adam bolup geläýen bolsak, tüýs öz jürümizi dikäýjek ekenik...

BIZDEN ÖKDELEREM BAR EKEN

Dörediji adamda «Döredijilik ykbaly çüwmek» diýlen bir närise-de bar. Magtymguly atamyzyň:

*Taraslap saglatgyn köňle geleniň,
Senden soňkulara ýadygär bolar*

— diýeni ýazyjy-sahyry ýaşap ýörkä amala aşan bolsa, özüňden soňkulara bir zatlar goýanyňy özüňem aňýan bolsaň, döredijilik ykbalyň çüwdügi kemi ýok.

Niçikmi: «Kişi bilmez ne söwdaýa sataşdym» diýlendäki ýaly, tanamalyja ýeriňi tanaman, körzehin halyňa, Mahmyt Gaýybynyň:

*Saz bilen söhbeti ýaman diýmähler,
Adam ata dünýä gelende bardyr*

— diýeninem pisint etmän, turuwbaşdan kel goşgy düzenden bolup, ekinçi geçiniň gylytyma kowalaşsý ýaly, her zamanda-da bir mowzuga kowalaşyp, ahyr soňunda-da, bogan sübsäň bolman, hiç kimem ykrar etmän, kazinoda lüt galanyňky ýaly, iki eliňi burnuňa sokup çyksaň, şo ýaman. Onda-da, ýamanyňam ýamany şo.

Hudaýa şükür, häzirki zaman türkmen ede-biýatynda hataryň neri ýaly, gerdenine alan agyr döredijilik ýüküni henize-bu güne çenli irmän-arman çekip gelyänleriň, kärinden kemal tapanlaryň ençemesiniň aramyzda ýaşap ýörendigi begendirýär.

Dünýä belli halpalaryň mynasyp bahasyny-be-rekellasyny alanymyzyň, belent derejelerde ykrar edilenimiziň birem çagalar şahyry hem-de zehinli kyssaçy Agageldi Allanazarowdyr.

Bu çaklaňja makalany okap oturan okyjynyň «Awtor bu makalasyny nä sebäbe görä «Bizden ökdelerem bar eken» diýip atlandyrdyka?» diýip geňirgenmegem mümkin. Ynha, meniň aşakda getir-jek sitatalarym okyjynyň bu berjek kanuny sowalyna jogap berse gerek.

Soňky döwür dünýä edebiýatynyň iň meşhur ýazyjylarynyň biri Çingiz Aýtmatow Agageldiniň «Bir gezek uçan it» atly powestiniň ýapon dilindäki neşirine ýazan sözbaşysynda şeýle ýazýar:

«Men siziň okajak kitabyňyz hakynda gürrüň beribem oturjak däl. Çünki, täsin başdangeçirmelere ulaşan sada, ynsanperwer hemem gaýduwsyz gahrymanyň (Möngöz atly güjügiň) hereketleriniň size ýarajakdygyna ynanýaryn. Ýokaryk asmana galdygyň, saňa öňden tanyş ýaşajyk ertekilerdäki ýaly özgerýär. Iň esasy zat bolsa seniň aýdym aýdasyň gelýär. Eýsem-de bolsa, sen muny arzuw etmediňmi?! Ýene-de bir aýtmaly zat: ukusynda uçýan adamam ösýär.

Agageldi Allanazarowyň «Bir gezek uçan it» atly kitaby heniz oýakaň, saňa uçmaga kömek eder».

Meşhur şahyr, A.M.Gorkiý adyndaky edebiýat institutynyň professory Lew Oşanin:

«Şahyr Agageldi Allanazarow öz ýaşajyk dostlarynyň psihologiýasyny oňat bilýär. Ol çagalar bilen ýürekden gürrüň edýär. Käte mylaýym degişmä

mähir garyp, olar bilen gepleşýär. Şeýdibem, onuň ilhalar eserleri döreýär».

Moskwaly şahyr zenan Agniýa Barto:

«Agageldi Allanazarow türkmen çagalarynyň näme hakda pikir edýändigini gaty gowy bilýär».

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Beki Seýtäkow: «Agageldi Allanazarow türkmen edebiýatyna eserinde öz deň-duş ýaşlarynyň özboluşly dünýäsini döredip, täze öwüşgin berdi».

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Kerim Gurbannepesow: «Ýazyjy Agageldi Allanazarowyň «Ýedi däne», «Iner ýüki», «Gyratyň howalasy» powestlerinde men zehinli ýazylan kyssa eserleriniň mynasybetli dowamyny gördüm. Dürli ýyllarda olary öz redaktirlän «Sowet edebiýaty» žurnalymda höwes bilen çap etdim».

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Gurbannazar Ezizow: «Agageldiniň «Edebiýat we sungatda» çagalara niýetläp ýazan «Ýyldyzyň ýoly» poemasyny okadym. Deňe bir çagalara däl, ondan ulular bolan bize-de öwrenere zat bar eken».

Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň eýesi Saýlaw Myradow: «Türkmenistany menem gowy bilýärim, ýöne Agagaeldi Allanazarowyň eserlerini okamsoň, ony özüm üçin täzedan açdym».

Elbetde, Agageldiniň çagalar hem-de ulular hakda ýazan şahyrana, kyssa eserleri barada ençeme meşhur ýazyjy-şahyrlaryň, edebiýatçylarynyň aýdanlaryny ýene-de artdyrmak mümkin. Men belli alym Aşyr Orazow, tanktçy Saýlaw Myradow, şahyr Gurbanýaz Daşgynow, Nobatguly Rejebow, ýazyjy Atajan Tagan,

Kömek Kulyýew, moskwaly belli şahyrlar Wladimir Korkin, Sergey Karatow dagynyň, şeýle hem rus, ukrain, belarus, bolgar, serb, gyrgyz, gazak... edebiýatçylarynyň, ýazyjy-sahyrlarynyň Agageldiniň döredijilik dünýäsi barada aýdanlaryndan mysallar getirip bilerdim, emma, Agageldiniň döredijiligi barada diňe meşhur adamlaryň dürli döwürlerde ýokardaky aýdanlaram onuň häzirki zaman türkmen edebiýatynda in ykrar edilen ýazyjydygyna güwä geçmeýärmä, eýsem?!

Görşümüz ýaly, Agageldi Allanazarow biziň şu günki edebiýat ylmymyzda ýörite öwrenilmeli uly şahsyýetdir.

Elbetde, meşhur çagalar ýazyjymyz hökmünde ykrar edilen Agagaeldi Allanazarowyň edebi döredijiliginiň ýeten derejeleri hakdaky meniň bu sadaja ýazgylarymam onuň eserleriniň belent derejesini kesgitläp bilmez. Çünki meniň bu onuň ajaýyp eserlerini ylmy analizi däl-de, olar hakdaky ýönekeýje belliklerdir. Şu ýerde Agageldiniň çagalara niýetläp ýazan eserlerine-de belikler edýändigim üçin şeýle bir hakykaty hem okyjylara ýetirmek isleýärim: geçen asyryň 50-nji ýyllarynyň ahyrlarynda döredililik işine başlaýan döwürlerimde menem çagalara niýetläp ençeme goşgular ýazypdym. «Akmak syçan» atly basniýa şekilli ilkinji goşgym 1957-nji ýylyň awgust aýynda «Mydam taýýar» atly çagalar gazetinde çap edilipdi.

1964-nji ýylda (şol döwrüň zehinli ýaş ýazyjy-sahyrlary Gurbannazar Ezizow, Gowsut Şamyýew, Hojanepes Meläýew dagy bilen bir kursda okap,

Magtymguly adyndaky (şol mahalky Maksim Gorkiý adyndaky) Türkmen döwlet uniwersitetini tamamlan ýylym) «Magaryf» neşirýaty meniň çagalar üçin ýazan goşgularyny hemem adybir poemamy «Täsin doktor» ady bilen 14 müň nusgalykda körpe okyjylara ýetiripdi. Bu meniň goşgular kitabymyň in ilkinjisi hem in soňkusy boldy. Çünki, şahyr däldigimi derrew aňdym hem kyssa ýazmaga girişdim. Aýtjak bolýanym: çagalar üçin goşgy ýazmakdan çalarak habarym bar.

Agageldiniň köp okamagy, irginsiz işlemegi, zehiniňi yzygiderli taplamagy talap edýän edebiýat meýdanyna gelenine, ynha, indi 50 ýyl dolup barýar. Şu wagtyň içinde zehinli ýazyjymyzyň türkmen, rus, inlis, pars, ýapon, wenger, belarus, serb-horwat, bolgar...dillerinde 50-den gowrak kitaby neşir edildi.

Agageldi çagalar ýazyjysy hökmünde-de giňden tanalýar. Onuň «Günüň öýi», «At gaýraty», «A» ýazýan», «Ertekiler», «Bir bar eken», «Şadyýan harplyk», «Şol bir gezek uçan it»...ýaly kitaplary ýasajyk okyjylarymyzyň arasynda giň meşgulyk gazandy.

Agageldi kyssada-da öndümlü işleýär. Onuň «Çat açan menzil», «Kalbyma we alysa syýahat», «Gyratýň howalasy», «Ak ýelken» powestler kitaplary, «Ojak», «Düwlen», «Sürgünler» romanlary okyjylarymyzyň arasynda giňden meşhurdyr.

Adatça döredijilik adamsynda durmuş ykbalýndan başga döredijilik ykbaly hem bardyr. Elbetde, iki ykbalyň hem çüwmegi üçin adamyň özi arzuwda, hereketde bolmaly. «Herekete —bereket»

diýen düşünje halk nakyly däl-de, Gurhany düşünje. Çünki, Allatagala-da işläne — hereket edýäne rysgal ecilermiş.

Agageldiniň durmuş hem döredijilik ýöly onuň şu Hudawy hakykata hemişe eýerendigine şaýatlyk edýär.

Men Agageldiniň dogduk obasynda — Tagatabazar etrabyňyň Marçak obasynda iki gün bolup gördüm. Owgan serhedini, Murgabyň mukaddes türkmen topragyna gelip girýän kenaryny etekläp oturan Marçak obasy bir göreniňden özüne bendi edýär. Çünki, obanyň çäginde dagam, baýyr hem, düzem, derýa-da, gadymy gowagam, giň, gülälekli, sazakly, selinli, arçaly, pisseli, ördekli, gazly, keýikli, käkilikli, towsanly...sähralygam bar. Göwnüme bolmasa, daýaw göwreli Agageldidenem çen tutsaň, marçaklylaryň baram daýaw, syrdam, giňgöwünli, arkaýyn adamlar.

Hawa, Agageldi şu obadan çykyp, ilki Maryda mugallymçylyk uçilişsesini tamamlayar. Mary şäheriniň 6-njy orta mekdebinde bir ýyl başlangyç synp mugallymy bolup işleýär. Soňam Litwada desantly goşun gullugynda harby borjuny ýerine ýetirýär. 1971-nji-1976-njy ýyllar aralygynda ol Moskwanyň M.Gorkiý adyndaky Bütindünýä Edebiýat institutynda baş ýyllap okap bilim alýar. Okuwyny tamalap gelibem «Türkmenistan» neşirýatynda redaktor wezipesinde işe başlaýar. Agageldi Türkmenistanyň Ýazyjylar guramasynda-da ençeme ýyllap işledi. Men Agageldini ençeme ýyllardan bäri tanaýaryn. 1992-1997-nji ýyllar aralygynda Agageldi

bilen Türkmenistanyň Metbugat baradaky döwlet komitetinde bile işlemeklik maňa miýesser etdi.

Okan ýeri — edebiýat instituty, işlän ýerleri — neşirýat, Ýazyjylar guramasy, Metbugat komiteti. Şeýle intellektual ýerde okamagy, sowatly ýerlerde işlemegi Agageldiniň ýakary çeperçilikde eserler döretmegine gürrüňsiz täsir eden bolmaly.

Birwagtlar özümem Moskwanyň Edebiýat institutynda okamak üçin 1959-njy ýylyň maý aýynda, soňra şu instituty tamamlan Italmaz Nuryýew, Ogultaç Orazberdiýewa, Saparmyrat Öwezberdiýew dagy bilen okuwa girmäge synanysypdym. Bu meşhur instituta girmek üçin sapak synanysygyndan öň goşgularyň synanysykdan geçmelidi. Maňa-da sähelçe günden soň: «...köpräk okap, täze, gowy goşgulary ýazyp, geljek ýyl ýene-de synanysyp görmegi» maslahat berýän hat gelip gowuşdy.

Aýtjak bolýanym: bu institutyň at-abraýy, onda işleýän dünýä meşhur ýazyjy-şahyrlaryň, alymlaryň, ony tamamlan Çingiz Aýtmatow, Resul Gamzatow, Ýuriý Trifonow, Ýewgeniý Ýewtuşenko, Walentin Rasputin, Andreý Woznosenskiý, Berdinazar Hudaýnazarow, Atajan Tagan... ýaly meşhur edebi şahsyýetleriň atlary, döredijiligi maňa ýakyndan tanyş.

Kerim halypanyň «Maňa öwretjek bolsaň, ilki özüň öwren» diýşi ýaly, ýazyjy-şahyr hemişe okamaly, öwrenmeli, kämilleşmeli. Bütindünýä edebiýat instituty ýaly abraýly institutda okamak, Lew Oşanin ýaly meşhur şahyrdan edebi sapak almak, her hepdede diýen ýaly, şol wagtyň ýokarda ady agzalan-u-

-agzalmadyk meşhur ýazyjy-şahyrlaryň edebi agşamlaryna gatnaşmaklyk, olar bilen çay başynda söhbetdeş bolmak...aň-düşünjäni, edebi derejäni belende galdyryň.

Meşhur şahyr Nikolaý Tihonowyň aýdysy ýaly: «Adamyň dünýägaraýsy onuň kalbynda dogan Gündür». Günli kalp eýýäm özbaşdak täsin bir dünýädir.

Agageldi instituty tamamlandan soň, tutuş üç ýyllap desantçy bolup, harby gullugy geçýär. Dünýägaraýsyň giňelmegi üçin bulam özbaşyna bir okuw.

Çagalar üçin islendik žanrda eser döretmegem aňsat iş däl. Munuň üçin çaga häsiýetine gaty belet bolmaly, olaryň duýgularynyň, düşüňjeleriniň derejesinde ýazmaly. Türkmen çagalarynyň, aýratynam, obada, gum içinde ýaşaýan çagalaryň gündelik ýaşaýys-durmuşyna belet bolmagy Agageldä hemişe şowly eserleri ýazmaga ýardam edýär. Onuň eserleri çaganyň hut özüniň ýazmadyk, emma ýazyp biläýjek eserlerine meňzeýär. Hut şu sebäbe görä-de, ussat ýazyjymyzyň eserleri islendik dilde uly höwes bilen okalýar.

Agageldiniň halkymyzyň geçmişinden, şu gününden söhbet açýan iri göwrümlü kyssa eserleri-de talapkär okyjylarymyzyň arasynda giňden meşhurdyr.

Eýsem-de bolsa, Agageldiniň eserleriniň giň okyjylar köpçüliginiň, onda-da daşary ýurt (rus, iňlis, nemes, ukrain, belarus, pars, ýapon, bolgar, serb...) okyjylarynyň, öz galamdaşlarynyň, ede-

biýatçy alymlaryň, terjimeçileriň arasynda şeýle meşgurlygynyň özeni nämedekä?!

Soňky ýyllaryň edebiýaty öwreniş ylmy şeýle bir hakykaty ýüze çykardy: ýazyjy-şahyryň islendik derejedäki milli çäkliligi onuň goşgularynyň ýaýrawlyk serhetlerini daraldyp ýa-da eserleriniň dünýäniň beýleki bir ýerindäki okyja täsirliligini gowsadyp biljek eken.

Gürrüň islendik edebi eserde Azadynyň, Magtymgulynyň, Kerim Gurbannepesowyň, Gurbannazar Ezizowyň, Atamyrat Atabaýewiň, Nobatguly Rejebowyň, Kakamyrat Rejebowyň, Enwer Nyzamowyň goşgularyndaky, Nurmyrat Saryhanowyň «Şükür bagşy», Sapargeldi Annasähedowyň «Şireje» hekaýasyndaky, «Göroglynyň gözleginde» powestindäki, Kömek Kulyýewiň «Eýeli tam» hekaýasyndaky, Agaggeldi Allanazarowyň «Ýaşlygymyň dessany» powestindäki ýaly tutuş adamzada degişli ömürlik temalary gozgaýan eserleri ýazmak hakda barýar.

Geliň, Agageldiniň «Günüň öýi» atly göwrümli kitabyndan adybir goşgyny doly okap göreliň!

*Gördüm men Günüň
Dogup-batýanyn.
Ýöne görmändim,
Nirde ýatýanyn.*

*Bir gün kenarda,
Edýärkäm seýran.
Gün ýaşan wagty
Seretdim şol ýan.*

*Gün agşam deňze
Batýan ekeni.
Balyklar bilen
Ýatýan ekeni.*

Günüň deňziň üstünden Hazarda-da, Gara, Baltik, Azow, Sary, Ýapon, Ortaýer...deňizlerinde (diýmek, dünýäniň ähli suwly künjeginde) şu görnüşde batýandygyny hasaba alsak, bu sadaja goşgyny ýapon, hindi, hytaý, nemes, iňlis, şwed... çagasy okanda-da türkmen çagasynyň duýgusyny başdan geçirer. Indem şahyryň «Jemal» atly goşgusyny okalyň!

*Bir akja mata
Getirdi Jemal.
Iňňä-de sapak
Ötürdi Jemal.*

*Keşde hem çekdi,
Jemal oturyp.
Gitmekçi boldy
Soňra ol turup.*

*Çekende mata
Gelmedi ele.
Tikäýen eken
Köýnegi bile.*

Hut şeýle hereketi haýsydyr bir zady tikjek bolanda, islendik halkyň çagasynyň şeýleräk gülkünç

hereket edäýmeginiň mümkindigi hakda pikirlensek, Agageldiniň eserleriniň dünýäniň ençeme dillerine terjime edilendiginiň syry äşgär bolýar dürüberýär.

Agageldi çaga psihologiýasyna içgin aralaşmagy başarýar. Ol, köplenc halatda, çaganyň pikirlenýän zady hakda däl-de, edýän hereketi hakda ýazýar.

Onuň «Ýol» goşgusyny dolulygynda okap göreliň:

Biziň öýmüzden

Çykdy ol göni.

Kowladym men

Düýn öýläň ony.

Gaçdy ýol menden

Öňümde süýnüp,

Ýapa ýarmaşyp,

Pesasaň inip.

Esli gaçansoň,

Ýadady, irdi.

Baryp Marallaň

Öýlerne girdi.

Goşgynyň intellektual, çeperçilik derejesi Agageldiniň eserleriniň öwredijilik häsiýetiniň ýokarydygyna anyk şaýatlyk edýär. Özüm-ä şu çaklaňja goşgyny ilki okamda, adamy islendik ýere diňe ýoluň — gara, demir, derýa, howa ýolmy, tapawudy ýok, eltip biljekdigi hakynda oýlandym. Belki, çagalaram şeýle pikir edýändir.

Çünki, alymlaryň tassyklamalaryna görä, garry adamlarda-da, haýwanlarda-da, hatda, ösümlüklerde-de çagalygyny, ýaşlygyny, ýigitligiň alamatlary az-ukem saklanyp galýar eken.

«Çaga ýaly-how, sen», «Oglan bolmasana», «Ulundan kiçeldilen ýaly, şu ýigit»...ýaly aňlatmalaryň il içinde ýörgünlidigi, belki, şunuň üçindir?!

Agageldi goşguda käteler çagalary öz derejesine galdyryp gepleşýär, dogram edýär. Çünki, çagalaryň aglabasy uly adamyň häsiýetlerini bahym kabul edýär hem-de onuň käbir hereketlerini gaýtalaýar. Çagada öýkünjeňlik häsiýetleri gaty ösendir. Hut şeýledigi üçinem awtoryň «A ýazýan», «Bir bar eken», «Şadyýan harplyk», «Üç murtlak kapitan» ýaly çagalara bagyşlap ýazan kitaplary giňden meşhurdyr.

Agageldi çagalaryň häli-şindi görüp ýören şekillerine başga bir mazmun berip, olary gyzyklandyrmagy ussatlyk bilen başaýar. Hut şeýledigi bilen bu täsin goşgular ulular üçinem ýakymly. Şahyryň «Baýyrlar», «Baglar tans edende», «Men dorja taý», «Täze köwüş»...ýaly ençeme goşgulary çagalara hemişe görüp ýören zady hakda başgaçarak pikirlenmegi öwredýär.

*Akja ýassyga meňzeş,
Baýyrlar gys gelende.
Ýaşyl ýassyk baýyrlar
Meýdanda ýaz gülende.*

*Baýyrlar sary ýassyk,
Tomus gelende parlap.
Güýzde onuň ýüzünden
Ak ýagys akýar şarlap.*

*Gije gelse, baýyrlar
Goýuna-guza ýetýär.
Ýassyklary ýassanyp
Sürüler uka gidýär.*

Agageldiniň çagalara niýetläp ýazan kitaplary, aýratynam, «Şadyýan harplyk», «Ganatlylar», «Ýyldyzyň ýoly», «Nur paýlaýan oglan»...ýaly ençeme poemalary hakda uzak wagtlap hem degerli gürrüň etmek mümkin. Bir gowy begençli ýagdaý şu gün köplere mälimdir: zehinli şahyryň sygryýet dünýäsi diňe bir türkmen çagalarynyň däl, eýsem-de bolsa, ençeme doganlyk halklaryň çagalarynyňam ýan kitabyna öwrüldi. Diňe şu oňyn ýagdaýyň özi hem şahyryň ajaýyp goşgularydyr poemalarynyň ýörite edebi derňewini talap edýär.

* * *

Agageldi häzirki zaman türkmen edebiýatynda sygryýetde-de, kyssada-da galamyny ýiti oýnadyp bilýän ýazyjylarymyzyň biridir. Awtoryň «Iner ýüki», «Şol bir gezek uçan it», «Günüň deňiz günleri», «Çat açan menzil» ýaly powestler we hekayalar kitaplary, soňky ýyllarda basa oturyp isläp ýazan «Ojak», «Düwlen», «Sürgünler» romanlary

okyjylaryň arasynda söýlüp okalýan eserlere öwrüldi.

Öz wagtynda Alty Garlyýew adyndaky «Türkmenfilm» studiýasy Agageldiniň «Ýedi däne», «Çat açan menzil» atly powestleri esasynda çeper filmleri surata düşürdi. Bu filmler Bütinsoýuz ekrana-da çykarylyp, olara millionlarça adam tomaşa etdi.

Ýazyjynyň «Tilkiniň doglan çüni» atly darama eseri Aşgabadyň, Marynyň, Daşoguzyň, daşary ýurtlarda bolsa, Ysraýylyň, Ukrainanyň teatrlarynda goýuldy.

Şu ýerde Agageldiniň «Çat açan menzil» powesti, şeýle hem soňky ýyllarda döreden romanlary hakda öz pikirlerimi okyjylar bilen paýlaşasym gelýär.

Ýazyjynyň «Çat açan menzil» powesti esasynda öňräkki ýyllarda «Türkmenfilm» kinostudiýasynda surata düşürilen «Meniň ýaşlygymyň dessany» atly çeper film türkmen kino sungatynda uly waka boldy. Öz wagtynda bu filme yüz münlerçe adam uly kanagatlanma bilen tomaşa etdi.

Gönimden gelsem:filme tomaşa etmänkäm Agageldiniň şu filme ssenariý bolup hyzmat eden «Çat açan menzil» powestini okamandym. Eser üçin, şonuň esasynda çeper film üçinem esasy wakalar geçen asyryň gazaply 30-njy ýyllarynyň aldymberdimli söweş günlerinden alnypdyr.

Men kitap bilen filmiň wakalaryny deňeşdirip görüp, çeper eseri surata düşürmegiň belent nusgasyny gördüm. Şunuň ýaly-da kitap bilen film deňeşdirilip, «Haýsyny bijebaşy etsemkäm» diýen sowal döreyär. Ýöne biziň häzirki derňeýän ýagdaýymyzda olaryň ikisem belent derejeli sungat.

Sebäbi, eseriňem, filmiňem beýan edýän ýowuz ýyllarynyň wakalaryny aňynda aýlasaň, juda taýýarlykly bolaýmasaň, ikisiniňem golaýyna barar ýaly däl.

Ynha, her güni pajygaly wakalardan doly 1930-njy ýylyň güýz günleriniň birinde Pendi serhediniň «Dobrotrýad» («Haýyrlyotrýad» boldugy-da) adyny alan serhet otrýadynyň esgeri, ýaş edermen ýigit Maksut serhetçileriň komandirleriniň biri Iwan Poskrepkonyň ýanyna çagyrylýar (Bu otrýad Pendiniň serhetden geçmäge amatly ýerdigi nazara alnyp, şol ýyllardaky gaçyp-tozup, serhetden aşýanlary ýeňsede güýç jemläp, çapyp gidýän basmaçy toparlaryna jogap bermek üçin ýörite döredilen). Komandiriň ýanynda-da Maksudyň gullukdaşy Arnageldi aga, olaryň beýleräginde-de bürenjegini çümre bürenen bir zenan maşgala çugutdyryp otyr.

Men okyjynyň bu gyzykly powestiň wakalarynyň düýp maksadyna başdan göz ýetirmegi üçin, eserden giňişleýin parçany mysal almagy makul bildim.

»Özüň-ä bir ýaş maşgala bolsaň gerek — diýip, ol gelniň bürenjeginden çen tutup oýlanýaryn. Ýöne ol bu ýerde näme üçin beýdip otyrkan...Zenany bilen gyzyklanyp, ol barada pikir ýöredip ugranymam şoldy welin, Arnageldi aga habaryny bermek bilen boldy.

— Näme üçin çagyrylanyňy bilýänmi, Magsut? — diýdi.

Men «Sizden bilmäge geldim» diýen manyda onuň ýüzüne seredip:

— Ýok, bilemok, Arnageldi aga! — diýýärin.

Arnageldi aga meseläni düşündirip ugran mahaly, gözümiň gytagy bilen onuň gapdalynda oturan Iwan Poskrebkowiň ýuwdunyp, ýakasyndaky ýazan iliklerini ötürişdirýänini görýärim. Türkmençä oňly düşünmese-de, häzir onuň Arnageldi agany meniň bilen deň diňläp oturyşy, ähli diýilýän sözlere düşünip, olary ýekeme-ýeke tirip otyrana çalym edýär. Arnageldi agany biraz diňlämsoň, maňa bu oturan zenanyň kimdigi belli bolup ugrady. Geçen gezek ilerligine — Badhyz tarapa giden toparyň serhet ýakasynda bir bölek atly-ýaragly barýan göç bilen tutluşyp, atysyp-çapysyp alandyklaryny, olardan galan bir ýaş maşgalanyň bolsa bu ýere otrýada getirilendigini men birki günlükde daş gulakdan eşitdim. Häzir bu ýerde oturan zenan hem hut şol maşgala bolsa näme?!

Gelin men ýok mahaly, sorag soralan wagty, ol adamlaryň gaýyn toparydygyny, Hywada bolsa ene-atasynyň bardygyny, bir agasynyň bolsa şol ýerde oba şura başlygydygyny aýdysdyran ekeni.

— Magsut, sen şu gelni äkidip, Hywa dogan-garyndaşlaryna gowsuryp gaýtmaly bolarsyň!

Komandiriň diňe şu sözünden soň, maňa bu ýere näme üçin çagyrylandygym däl, hatda näme sebäpden hut özümiň çagyrylandygym hem belli boldy. Arnageldi komandir meniň telim ýyllap söwdagäriň kerweninde gezip, Hywany, Buharany torç edenimden habarly adamdy.

— Geliň, ýene-de bir gezek bu ýurduň ykbalyna däl, hatda her adamyň ykbalyna hem bolşewigiň biparh däldigini subut edeliň!

Arnageldi aga bu jümläni menden jogap sözünü eşitmek niýeti bilen maňa tarap seredip, joşgun bilen aýdýar. Men hem öz gezegimde oňa:

— Döwletli maslahat, Arnageldi aga — diýdim.

— Iwan bilen maslahatlaşyp, bizem hut şu karara geldik — diýip, Arnageldi aga ýene-de bir gezek öz sözünü nygtady.

Iwan Poskrebko hem öz gezeginde Arnageldi agany makullap, baş atdy».

Elbetde, Arnageldi aga gullukdaşyny ýeke goýberenok: «Uzyn boýly, saçlary bireýýäm çalaran, elli ýaşdan geçenkirlän, daýanykly, gepi nygtap gep-lemegi gowy görýän» Ahmet agany olaryň ýanyna gosýar. Üç bolup, ýola düşülýär.

Eseriň başynda şujagaz wakany okan, filmde gören okyjynyň, tomasaçynyň kalbyny diňe ýekeje sowal — «Garagumuň içi-daşy basmacymy, garakçymy, ýol urup ýörenlerdenmi püre-pür mahallary iki esger beýle ýumşy bitirip bilerlermikä?» diýen sowal gaplap alýar.

Hakykatdanam, döwrem, iki esgere tabsyrylan ýumşam, pürenjekli gelniň (Aýnabadyň) başyna düşen günem diýseň ýowuz. Üstesine-de, Aýnabat-ha ärsiz galan ýaş, owadan gelin, Maksudam heniz öýlenmedik ýigit, Ahmet aganyňam aýaly ölen. Gije ýatmaly, gündiz ýöremeli. Ýarym aýlap ýörejek ýoluňam dünle çöl. Ber habaryňy?!

Ine, şeýlelikde, üç adamyň ykbaly, olaryň ahlagynyň, mertliginiň derejesi okyjynyň kalbyny heýjana salýar.

Ilki bilen eseriň wakalarynyň hakykatda bolup geçendigini geçen asyryň pajygaly 30-njy ýyllarynyň taryhy wakalaryna salgylanyp, arkaýyn tassyklamak mümkin. Sowet häkimiýetiniň gurulmagy bilen ylalaşmadyk ýüz münlerçe raýatlarymyz, şeýle hem Jüneyit hanyň töweregindäki on mün adam 1928-nji ýylda Pendi çölüniň üsti bilen Owganystana geçdiler. Olaryň arasynda Aýnabadyň gününe düşenler, gör, näcedir?!

Ýazyjy şeýle ekstremal wagty hem wakany saýlap almak bilen uly utuş gazanandygyny aýratyn belläsimiz gelýär. Ýola düşülen ilkinji günün günortanyndan başlap, gahrymanlaryň içki dünýäleri açylyp ugraýar. Özara dymşyp gitmeklik ýürege düşýär. Emma Aýnabat ýüzüni açarly, gürlärli däl. Onuň bilen gürleşesi gelýänem Maksut.

Olaryň ilkinji düşlän ýerlerem hadysasyz bolanok. Ýanyna bolşewiklerden maslahatçy goýlan Kerim han öň Arnageldi agadan paýyny alan adam. Maksut dagam Arnageldi aganyň adamlary. Komissar Şkilter ara düşmedik bolsa, Kerim han «...ol heleýjigi onuň (Maksudyň — H.D.) gözünüň alnynda togalap oýnajak».

Guşgy derýasynyň aşak akymynda lkinji düşelgede Maksudyň özem derýanyň kenarynda el-ýüzüni ýuwan Aýnabady çalarak görüp galýar: «Ine, saňa tegelegräge-de ýüzli, çokullary ýeňsesinde çogum-çogum bolşup duran bir gelin. Gyýarak gözleri ýeňiljek ümür bilen geriljiräp dur».

Şu ýerde tüýs bolup biläýjek başga bir ýagdaýam ýüze çykýar: Ahmet aga Aýnabady Tejende

ýaşayan bir dostuna tabsyryp, «Biz-ä tabsyrylan işi bitirendiris» diýip, yza gaýdyp baraýmaga-da taýýar. Ol bu pikirini Maksuda açyk aýdýaram. Ahmet aganyň bu teklibinde-de geň göresi zat ýok, çünki şol mahallar bu üç ýolagçynyň Daşoguz top-ragyna sag-aman aşjagyna-da ynam ýok ahyryn.

Emma Maksut bu teklibe razy bolmaýar. Sebäbem: ol Aýnabady söýüp başlaýar. Bu-da bolup biläýjek ýagdaý.

Geliň, Maksudyň Aýnabadyň keşbini ilki görenden soňky düşen ýagdaýyny onuň özüne aýtdyralyň:

«Gördüm, taň etdim. Görsem-ä gören eken-im welin, ýöne bela-da galan ekenim. Şondan soň ol gelniň derdi maňa gysyr emgek bolup ýapysdy. Tötänlikde açylan etek ýaly ol otursam-tursam, gözümiň önünden gitmedi.

Ýoly menzil-menzil çaýlap-suwlap geçip barýas. Meniň pikirim yzdan gelyän düýede. Ahmet aga bilen gürleşen halatlarymam, ol meniň gözümiň önünden gitmeýär. Men onuň bürenjegini arkasyndan özümi ogryn synlaýanyňy, şol ýerde oturyň, oturyň-turşuma baha kesýänini çak edýärim.

Tizden men gaýa-gopuz ýok ýerinde bu gelni özümiňki diýip aňryma geçirenimden soňky boljak zatlary hem süýjülik bilen ýatlamagy çykardym.»

Maksudyň şeýle pikir etmeginde geň galarlyk zat ýok, ol öýlenmedik ýaş ýigit. Aýnabadam ýaş, owadan gelin. Adam tebigaty şeýle: tutuş dünýe gapysan ýaly bolup görünse-de, yska-söýgä hemişe-de orun bar. Galyberse-de, olar çöl içinde, hemişe biri-biri bilen golaýda.

Üçün biri Ahmet aga ýolugruna Tejende ýaşaýan bir dostundan habar tutup gelmek üçin, bularyň ýanyndan gidende, Maksut Aýnabada öz söýgüsini duýdurmak üçin pursat arayar. Şu ýerde okyjydan eserden alnan mysalyň biraz uzagrakdygy üçin ýene-de bir gezek ötüş sorap, ussat ýazyjynyň bu pursady neneňsi çeper beýen edişini dolulygyna mysal getirmek isleýärin:

«Ýüregi bire baglap, bagty synap görmek pikiri kelläme gelyär. Ýöne birbada ýürek edip bilemok. «Zenan kim ilki etege el ursa, şonkudyr» diýip, tijenip, ýöregi bire baglamaga özüme dalda etmekçi bolýaryn. Şeýtsem, ol ygtyýaryny elden berer, zenan maşgalanyň süňňi erkek kişiniň ysyny alsa gowşaýarmyş, Aýnabat bilenem hut şeýle bolar, süňňünde dörän hyjuw ony maňa tabyn eder, özünde meýlimiň bardygyny bolsa, men oňa nazarym bilem ýañzydypdym diýip oýlanýaryn. Pikirim: «Yza çekilme, hiç haçanam mundan amatly wagt bolmaz, ýüregiňi diýip gal, çekilseň, ýene çekilersiň, soň beýtmek seniň endigiňe öwrüler» diýýär.

— Aýnabat! — Men onuň iki-üç ädimliginde «Näme oglan?» diýip, süýjülik bilen dodaklaryň arasyndan sozup çykjak jogabyna garasyp, onuň adyny tutýan, hem häzir onuň özüm hakynda ýakymly pikirler bilen oýlanyp ýatanyny pikir edýärin. Tolgunmadan ýaňa ýüregi gürsüldäp, süňňüme sarsgyn berýär.

Aýnabat tisginip, yerinden galyp düýrükdi. Bürenjegi bada-bat başyna bürenmegi unudany üçin men onuň ýüzüni gijäniň çal perdesiniň aňyrsynda

ýene bir gezek gördüm. Onýança-da men heniz aňyrdan aýdaryn diýip, belläp-belläp gelen sözlerimi aýtmaga başlap-başlamankam, Aýnabat sycrap, garaşylmadyk bir çusluk bilen meniň dulugyma suňşurdy.

— Ýok bol, ýercöken!... Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?»

Ynha, ýowuz döwrüň, ýowuz çölüň, ýowuz ýagdaýyň sap ýürekli, sagdyn pikirli adamlaryňam başyna salýan güni. Ýogsam, elpe-şelpe, erkana durmuş bolanlygynda, Maksudyň Aýnabada söz gatmasynda duluga çalybir ýaly geçirimsizlik ýogam-a.

Bu ýowuzlyk soňra has çökder ýagdaýlara-da baryp ýetýär. Kyn ýagdaýa düşen Maksut «...Golaýda durmagy özüne uslyp bilmän, düýn giçlik Ahmet aganyň ýoluna sereden alaňyna tarap ugraýar». Şol mahalam tutuş töwerek, hatda, asmandaky patrasyp duran ýyldyzlaram Maksuda gyjyt berýän ýaly bolup görünýär. Emma Maksudyň Aýnabatdan daşlaşmaga haky ýok. Oňa tabsyrylan ýumuş şeýle.

Bolan ýagdaýa halys ýüreginden gynanýan Maksut gijäniň birwagtlary yzyna dolanyp gelip, çalaja ymyzganýar. Onuň golaýjakda «...bir elini kellesiniň aşagyna ýassyk edinip, öňki ýatysyny ýatladyp ýatan» Aýnabada lak atmak niýetem ýok. Emma Aýnabat beýle pikir edenok.

Duýdansyz kükregine gütüläp degen demir Maksudy ukudan açýar.

Aýnabat gazap bilen dillenyär:

— Oýan, wenezzina!

— Aýnabat!

— Ukudakaň atmaýyn diýdim.

Hawa, bu-da namysyny, mertebesini başyna deňeýän türkmen gelniniň diýäýjek hem diýäýmeli sözi, etjek hereketi. Ýaman ýerem: Maksudy ataýan bolsa, dünle çöl içinde Aýnabadyň täk özi somalyp galjak, ygyp ýörenlere-de şam boljak.

Elbetde, şu ýerde Maksudam, okyjy-da wakalaryň kelebini ýitiräýjek ýagdaýa düşýär. Bu pajygaly ýagdaýdan Maksudyň sowukganlylygy alyp çykýar. Ol Aýnabadyň elindäki tüpeňe ýapysanda, göçen okdan ýaralanýaram. Ýöne ýaş gelne bolan belent söýgüsi Maksudyň gahar-gazabyny biraz köşedirýär.

Onsuz-da kemsiz çylsrymly wakalar hasam ýowuzlaşýar: Ahmet agany ele salan üç adamdan ybarat banda ters bakysyp oturan Maksut bilen Aýnabadyň goşunyň üstüden gelýär. Olaram ilki Aýnabat görüp, ýaraly ýatan Maksuda habar berýär. Olar Ahmet aganyň ellerini arkasyna daňyp alyp gelýärler. Atysyk başlanýar. Maksut hüjüm edýänleriň ikisiniň tükgerdýär, olaryň bireni gaçyp gutulýar. Şolam soň Ahmet agany öldürýär. Şeýdibem, juda seresaply hereket etmekleri Maksudam, Aýnabadam ölümünden halas edýär.

Eseriň esasy belentligi, onuň hakykylygynda. Ýolagçylar ýene-de hatarly ýollardan gidip barýarlar. Maksut welin şundan soňam Aýnabada bolan duýgusyndan el çekenok: bu ýagdaýy ýazyjy ynandyryjylyk bilen şeýle suratlandyrýar:

«Ýolda men ýene bir gezek ýüregi bire baglap bagtymy synap gördüm. Atymy sürüp, Aýnabadyň münüp barýan aty bilen deňleşdim.

— Aýnabat men-ä...

Ol meniň ýüzime seredeninden ýüregimi aňdy.

— Gerek дәl — diýip, başyny aşak saldy. Soňundan ýuwdunyp, ýene dillendi:

— Ýolboýy seniň küý-pikiriň men, Magsut, ony bilýän. Irde-giçde barmaly bolaýsamam, senden gowa bararyn öýdemok. Ýöne ynan, maňa özge gapyny açardan juda ir. Meniň entek aglamaly agym juda kän. Maňlaýa kim ýazylan bolsa, men şonuňky bolaryn. Sen ýazgytda bolsaň bir gün seniň ojagyň başyna bararyn. Ýogsa-da hiç zady göwün-kine etme, menden razy bol, Magsut!»

Hawa, bu ajaýyp eser Maksudyň Aýnabady garyndaşlaryna sag-aman gowsurmagy, Pendä — komandiriniň ýanyna gelmegi bilen tamamlanýar. Maksudyň edermenligi, Aýnabadyň öz ynanjyna wepalylygy okyjynyň hemişelik ýadynda galýar. Iň esasy zat: adam ahlagy, lebzi, söýgüsi, ygrary...ar-assa bolanlygynda iň ýowuz ýagdaýlarda-da mizeme-jek eken. Eseriň, powest esasynda surata düşürilen filmiň belent gymmatam şunda!

* * *

Ýeri gelende aýtsak: soňky ýyllarda Agageldi biziň edebiýatymyzda gozgalmadyk temalardan «Hazaryň yssy tomsy», «Gyr atyň howalasy», «Ojak», «Düwlen» ýaly kyssa eserlerini ýazmak bilen oňat iş etdi.

Hakykatdanam, biziň edebiýatymyzda 30-njy ýyllaryň pajygaly wakalary, ylaýta-da, 37-nji ýylyň

baý-kulakçylyk tutha-tutluklary asla işlenilmändem. Biz şol ýyllaryň wakalarynyň biziň taryhymyzydygyny asla unutmaly däldiris. Bu elhenç wakalaryň bireýýämle geçip gidenligi üçin дәl-de, indi başga bir görnüşde gaýtalanmazlygy üçinem unutmaly дәldiris.

Islendik taryhyň, onda-da ganly taryhyň öwredijilik, sapak berijilik häsiýetiniň bardygy bu gün hemmelere мәlimdir.

Bu babatda Agageldiniň «Ojak», «Sürgünler» romanlary soňky döwür edebiýatymyzyň in saldamly eserleridir. Awtor romanyň sýužeti üçin öz obasynda bolup geçen wakalary esas edip alypdyr. Edebiýatda çeper hakykatyň çeper eser bolmagynyň mysaly az дәldir. Mihail Şolohowyň «Ýuwaş Don», Berdi Kerbabaýewiň «Aýgytly ädim», Beki Seýtäkowynyň «Doganlar» romanlary bolup geçen wakalaryň esasynda ýazylan eserlerdir.

Kerim Gurbannepesow halypamyz «Edebiýatda ilki bolup aýtmak diýlen bir tapylgysyz närise bardyr» diýerdi. Mysal hökmünde-de Magtymgulynyň «Gözel sen» goşgusyndan:

*Gün hanjary gökden ýere inende,
Güne garşy dogan aýy gözel sen*

— setirlerini mysal getirip: «Hany, indi sen aýt, haýsy bir şahyr türkmen gyzyny şeýle belent derejä galdyryp taryp etdi?!» diýibem hezil edip gülerdi. Soňam Puşkinden, Lermontowdan, Şandor Petefiden, Mollanepesden, Kemineden, Gara Seýitliýewden,

Gurbannazar Ezizowdan sygryýetde ilkinji bolup pikir aýdylandyr öýdýän setirlerini mysal getirerdi.

Agageldiniň ýokarda ady agzalan romanlarda gozgalmadyk temalardan eserler ýazmak bilen, olary täze rewüşde beýan etmegi başarandygyny aýratyn nygtamak isleýärin.

«Ojak» romanynyň esasynda-da, biziň ýokarda seredip geçen «Çat açan menzil» powestindäki ýaly ýowuz döwürde, «baý-kulaklaryň» maşgalalarynyň ýowuz tebigatly Orsýete sürgün edilen ýowuz ýerinde bolup geçen wakalar çeper beýan edilýär.

Hawa, sowet hökümeti Murgap derýasynyň Owganystana golaý kenarynda mesgen tutan obalarynyň birinde-de gurulýar. Bu ýerde-de «Ähli emläk indiden beýläk ýoksullaryňkydyr» diýlen sygar höküm sürýär. Emma obada Kymys duzçy ýaly, ir ertirden giç agsama çenli tutuş maşgala bolup, depelerinden gum sowrup, gazanç edýänlerem bar. Üstesine-de, Kymys duzçy şu jelegaýlarda adamlaryň aňyna hakykaty ornaşdyran, obadaşlaryny müňbir belalardan goramagy başaran, pähimli, halalhon, batyr adam—Muhammetgylyç serdaryň neberesi. Onuň basan ýerinden ot çykarýan ogullary, gyzlary, gelinleri bar. Halal işläp, güzeranyny gowuja dolandyryp bilýän adamlar. Emma partiýanyň raýon komitetinde, raýispolkomda, oba şurasynda wezipejik edinen Aman Orus, Ýagdy, Hardat, Nurjuma ýaly öňki «ýeňiýoluklara-da» ýokaryk «Biz obada pylan işi geçirdik, pylanyny kulakçylyga çekdik, pylankesi kolhoza almadyk» diýip, hasabatjagaz bermek gerek. Olar bu niýetlerini amala aşyrmak üçin, Kymys duzçy

ýaly halal adamlaryň tutuş maşgalasyny sürnüge ihermegi esekden palan alança-da görenoklar.

Ýazyjynyň Kymys duzcynyň maşgalasynyň sowuk ülkede başdan getirýän wakalaryny beýan edişini tolgunman okamak mümkin däl. Kümüş duzcynyň tutuş maşgalasy şol ýerde-de açlyga, horluga düşen obadaşlarynyň aladasy bilen ýaşayarlar.

Türkmen «Towsana—dogduk depe» nakylyny ýöne ýere döretmän eken. Birmahallar, heniz mekdep okuwçysykam bu nakylyň manysyny ýigit mahallary ölemen awçy bolan Gurbanýaz daýymdan sorapdym. Sonda ol bu nakylyň manysyny şeýle tirip berdi: «Tazy kowalanda, towsan oz doglan belentligine, gowagyna ýa-da çöplüğine ýetip bilse, oňa aldyrmaz. Sebäbi, towsan çagalykdan ol ýerlere belet, nireden öwrüm edende, niräk bukulyp bolýanyny, haýsy deşige sümülse, gutuljagyny gowy bilýär».

Ynha, indem öz dogduk obasyndan daşlaşdyrylyp, ýat ülkerleriň ön adamam ýaşamadyk ýalazy, alaň-açyk bir künjegine zyňlan Kymys dyzcynyň maşgalasynyň nä güne düşenini göz önüne getirmek şeýle bir kynam däl.

Her gün Pendi ýaýlasynyň gül-gülälekleli sähra-synda hojalyk işleri bilen gydyrdanyp ýören türkmen adamsyna, içinden geçip barýan çapgyn şemally, depen ýeriň buz bolup ýatan ýowuz ýerde ýerlemek aňsatmy, eýsem?! Hut şeýle ýowuzlyklarda-da ruhdan düşmeýän, belent ruhuny, adam derejesini saklaýan ynsanlara oturyp-oturyp haýranlar galýarsyň.

Agageldiniň edebiýatymyzda işlenilmedik temalara öz döredijiliginiň kämillik döwründe ýüzlenmeginiň-de sebäbi bar: megerem, ýazyjy bu temalary ençeme ýyllar kalbynda göterip gezip, wakalaryny ýüzlerçe gezek aňynda aýlandyr. Eserleriň beýan edilişiniň belent çeperiligi olara uçursyz köp zähmet siňdirilendigini aňladýar.

Men baş-alty ýyllykda Agageldiniň «Ojak» romanyny okan badyma bu ajaýyp esere garaýşymy bada-bat şeýleräk rewüşde beýan edip, «Zaman—Türkmenistan» gazetinde(28.05.2008.) çap etdirdim. Ýazgylarymyň şu ýerinde şol makalany getirmegi makul bildim.

* * *

«Hemme zady bilýändirin, bar zatdan başym çykýandyр, hemmelerden ökdedirin» diýip, göwün ýüwürdip ýörmek gelsikli närse-hä dälmiäkän öýdýärin. Dörediji adam özi hakda şeýle pikir edýän bolsa hasam erbet. Çünki kämilligiň çägi ýok. Ilçilik-dä, ökdedenem ökde tapylaýýar. Üstesine-de, bir akyldaryň aýdysy ýaly: «Özi-özünden pürepür doly adama hiç zat öwredip bolmaz». Hawa, bu uly durmuşyň özi mugallym. Gep ondan sapak almakda. «Meniň ukybymy görenoklar» diýmek ýalňys. Haýdaber öz käriňde! Bu durmuş barybir, ol ir-u-giç her kesiniň öz eýelänje ýerini görkezzer. Seniň ýeriňi ile, iliniň ýerini saňa bermezler!

Bu wakanyň bolup geçenine tas otuz ýyl dagy geçenem bolsa, henizem şu günki ýaly ýadymda. Meşhur Sapar gyjakçynyň ogly Orazmuhammet aga göz hassahanasynda ýatyp çykandan soň, özüni bejeren lukmanlaryny myhmançylyga çagyrdy. «Geljek myhmanlaryň arasynda seniň galamdaşyňam bar. Gel, aýdym-sazam boljak» diýdi.

Orazmuhammet aganyň «galamdaşyň» diýýäni ni gaty gowy tanaýardym. Ol özüne biçak göwni ýetýän, az-kem gyzmarak, sowatly-düşünjeli, aýdym-sazdanam oňat baş çykarýan adamdy. Ýazyjylygam gowudy. Özüne aşa göwni ýetýändigini, megerem, onuň kemçiligi däl di. Näme, özüne göwni ýetmeýän adam barmy dünýede?!

Mahlasy, Orazmuhammet agalara bardyk. Myhman gelen lukmanlaram şahandaz, märekesöýer ýigitler eken. Degşip-gülsüp, iýip-içip oturysymyza esli wagt geçeninem duýmandyr. Naharyň yzy çay içişlige ýazdy. Şondan meniň galamdaşym öý eýesine ýüzlendi:

— Hany, Orazmuhammet, kakaň dutaryny al bärlik!

Galamdaşym gopuz ýaly düňňürdäp duran dutary eline aldy-da, ony dyzynyň üstünde saklap, oturlara ýüzlendi:

— Adamlar, şuna dutar diýýärler. Iki tary, iki gulagy bar, kädisi bilen sapam bar. Araňyzda şuny çalyň bilýäniňiz bar bolsa-ha, gezegi şona berjek. Ýogsa-da bir sagat dagy galmagal edişmän, ümsümje oturyp, diňlemeli borsuňyz — diýdi.

Oturanlara-da geregi şoldy. Ol ara salym bermän, çalyň başlady. Garaz, bir sazýň bärsinden girip, aňyrsyndan çykyp bilýär. Çalsam, oturanlaryň arasynda ondan ökderägi ýok bolsa, diňlemezçe däl. On-da-da keýp-sapa edilip oturylan ýerde. Ol, öz aýdysy ýaly, bir sagatdan gowrak çaldy-da, dutary diwanyň arkasyna söýedi. Çaýa ýapysdy.

Lukmanlaryň arasynda Babageldi atly ýaş, syratly, edepli, alym ýigidem bardy. Ol meniň galamdaşyňa ýüzlendi:

— Halypa, menem birki heň çalaýsam bolar-la.

Galamdaşym oňa seňrigini ýygrybrak seretdi:

— Bahyl agaçdyr öz-ä. Synanysyp göräý. Menden-ä saňa rugsatdyr.

Babageldi dutary eline alyp, gulaklaryny özüçe saz-lady. Esegini ýarym dyrnak öňräk süýşürdi. Sapyny dözümlü sypalady. Kirişlerini gulagyna diräp, çalaja kakyp gördi. Şu işleri howlukman berjaý edensoň, Mylly aganyň çalyň sazalarynyň birýan ujundan girip ugrady. Ilki sadaja sazlardan başlap, soňra «Dagarmana» dagam ýapysyberdi. Orazmuhammet aga başlyklaýyn barymyz bir gulaga öwrülip, ýapyrylysyp diňläp otyrys. Giň jaýyň içi şirin-şirin owazlardan doldy gitdi. Käbir sazlary gözüňi ýumup diňleseň, «Şü-hä Mylly aganyň çalsyna meňzemänem duranok» diýdirýär.

Soň seredip otursak, Babageldi Mylly aganyň ady goýlan agtygy, ezber sazanda Annaseýit Annamyradow bilen öýlerinde otaglary mazaly garaňkyladyp

(ünsleri sazdan sowulmaz ýaly), meşhur halypanyň sazларыny diňläp, saz öwrenýän ekenler. Üstesine-de, Babageldi dutar ýasaýan ökde ussa eken. Ýöne bulary ýörite hünär edinmän, lukmancylyk ugrundan gidipdir.

Galamdaşym Babageldi sazy çalyپ başlan badyna çalaja gyzardy. Ol Babageldiniň dutary ele alan badyna öň düzülgidir öýdülen dutary täzedен düzüşinide, eşegini çalaja süýsürenini-de halamady. Ol ilki-ilkiler Babageldä gaty bir göwni ýetmedigem bolsa, soňabaka iki eli bilen eňegini penjeläp, özüni bilmän diňledi.

Babageldi alty-ýedi heň çalandan soň, jaýyň petişligini bahanalap, daşaryк çykyp gitdi. Hem-mämiz şirin heňleriň jadysyndan aýňalyp bilmän, dymşyp otyrys. İçinden «Il içinde gör, nähili zehinler bar. «Men bärdedirin» diýsip, gygyrybam ýörenoklar. Aslynda bolmalysam şeýle ahyryn» diýip, pikir öwürip otyryn. Megerem, meniň töweregimdäkilerem şeýle pikir edýärdiler. Jaýdaky ümsümligi galamdaşymyň kalbyndan biygtyýar çykan begençli, biraz degişme äheňliräk, çynlakaý sesi bozdy:

— Bizden ökdelerem bar-ow, il içinde.

...Bäs-alty günlükde kyssa ýazmakda çay baryny sowadan, dünýäniň ençeme ýurtларында kitaby çykan, ýapon dilinde çykan kitabyna zamanamyzyň meşhur ýazyjysy Çingiz Aýtmatow sözbäşy ýazan, indem kämilligiň hyrkasyny geýäýmeli galamdaşym Agageldi Allanazarowyň «Ojak» kitabyny okap

otýrdym. Onuň meşhur Sary hanyň keşbini çekişine, bir edermen ýigit bilen sözleşende, uly hana mahsus gep urşuna haýran galyp, «Haý, zaluwat, şun-a alypdyr-ow» diýip, begenç bilen başymy ýaýkaýypdyryn... Käte begençdenem baş ýaýkalýar-a.

Gapdalymda çay içip oturan oglum bu bolşumdan başgaçarak many alan borly. Ol:

— Näme, okan ýeriňi halamadyňmy? — diýdi.

Şol mahalam galamdaşymyň şo-ol birmahalky boýun almasy ýadyma düşüp, şony daşymdan gaýtalanymam duýman galypdyryn:

— Bizden ökdelerem bar-how, ilde!

* * *

Hawa, Agageldiniň «Ojak» we beýleki goşgulary, poemalary, powestleri, romanlary hakda ýazyjynyň halypalary, alymlar, galamdaşlary ençeme makalalar ýazdylar. Olaryň käbirlerini okap görüp, häzirki döwürde uly halypalyga ýeten Agageldiniň döredijilik ussatlygy barada meniň ýaly pikir edýänleriň kändigine göz ýetirdim. Türkmenistanyň halk ýazyjysy Ýazmyrat Mämmediýew kyssa žanrynda ençeme ilhalar powestleri, romanlary halkymyza miras goýan şahsyýet. Halypa ýazyjymyz Agageldiniň «Ojak» romanyny hezil edip okanyndan soň, eser baradaky guwanjyny şeýle beýan edipdir:

«Eseriň «Ojak» adynyň juda jüpüne düşendigini de bellemek gerek. Çünki, üns berseňiz, «Ojak» bir

öýüň (hojalygyň) örküni aňlatmakdan başlap, бүтин arkanyň (dinastiýanyň), tutuş halkyň, hatda, äpet imperiýanyň durkuny dört harpa ýa-da ýarym goltuk ýere ýerleşdirip otyr. «Ojak» zehinli ýazyjy Agageldi Allanazarowyň öz halkyna hem-de özüne diken hemişelik ýadygärligi—monumenti diýilse, öte geçdigimiz bolmasa gerek.»

Ine, Türkmenistanyň halk ýazyjyzsy, filologiýa ylymlarynyň doktory Öwezduurdy Nepesow «Ojak» romany barada söz açyp, Agageldiniň döredijilikde täzeçillige ymtylýandygy barada şeýle ýazýar:

«...Bu romanyň romanlyk paýhasy, tema-ideýa täzeçilligi, onuň türkmen edebiýatynda il-güni uzak-uzak illere sürgün etmek meselesine bagyşlanan ilkinji türkmen romany bolup durýanlygydyr. Şonuň üçin onuň temasam, ideýa, sýužet ýordumam okyjy üçin gaty tanyş, gyzykly bolup durýar. Bu romanda esasy meseläniň ruhy agramy şeýlebir çökder bolany üçin, tutuş tema, wakalar, suratlandyрма ýaýrawy, sýužet gerimi, gahrymanlaryň durmuşy, ýaşaýsy, umyt-arzuwy, dili, dini, tutuş dünýäsi agraşdan saldamly görkezilýär. «Ojaga» çenli şeýle tärde ýazylan roman türkmen edebiýatynda ýokdur».

Ine, belli alym, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Aşyr Orazowyň Agageldiniň döredijiligi baradaky bu ýazgylary baryp-ha 1981-nji ýylda şol döwrüň ýaşlar gazetini bolan «Ýaş kommunist» gazetinde çap edilipdir:

«A.Allanazarowda ownuk-uşak säwliklerden gaça

durup, döwrebap eserleri döretmäge ýeterlik ukyp, taýýarlyk, ýazyjylyk zehin bar. Ol özüniň powestdir hekaýalarynda durmuş hakykatyny diýseň dogruçyl beýan edýär».

Ine, ýazgylar zehinli ýazyjymyz Kömek Kulyýewiň öz zehinli galamdaşynyň eserlerine guwanjy:

«Türkmende «Sen daga dag diýseň, dagam saňa dag diýer» diýen dana söz bar. Agageldi Allanazarowyňky ýaly gowy eserleri goldasaň, apalasaň hem düşünsen, düşündirsen, ol eserlerem öz gezeginde halkyna, Watanyňa, Döwrüne bimöçber nepini ýetirip, olaryň abraýyny öňküsindenem art-dyryp bilýär».

Görşümiz ýaly, Agageldiniň «Ojak» romany hem-de ençeme powestleri barada men zehinli galamdaşlarym bilen pikirdes ekenim.

Şu makalamy ýazyp ýörkäm Agageldiniň täsin bir häsiýeti häli-şindi ýadyma düşdi durdy: ol öz ýazan eserleri, edýän işleri hakdaky öwgülere mätäç adam däl. Bu gowy häsiýetem dörediji adamlaryň köpüsine mahsus däl. Aramyzda sähelçejik iş edip, birki kitap çykardyp, ada-şöhrata kowalaşyp, göz-gülban bolup ýörenlerem bar.

Agageldiniň gyzyyla gaplaýmaly kanagatly adam-dygyny göz önüme getirip otyrkam, meşhur gyjakçy, Türkmenistanyň halk bagsysy Sapar Bekiýewiň Mag-tymguly (Çuwal bagsy) aganyň bir gezekki aýdanyny gürrüň bersi ýadyma düşdi.

Geçen asyryň kyrkynjy ýyllarynyň başlarynda Maryda bolan bir gezekki gürrüňçilikde ýaş bagsylaryň

biri Magtymguly aga ýüzlenipdir:

— Bagsy aga, Girman bagsy il içinde şeýle meşhuram weli, oňa at berläýenok-da!

Magtymguly aga säginmän:

— Her gezzeki aýdýan aýdymyndan öz-özi joş alyp ýören adama at-pat nämesine gerekmiş — diýipdir.

Türkmen hem daşary ýurt okyjylaryna 52 sany kitabyny ýetiren Agageldi Allanazarowam öz edýän işlerinden kanagat tapýanlaryň biri.

Hawa, men bu makalamda dünýä belli ýazyjy-sahyrlaryň, alymlaryň, galamdaşlarymyň Agageldi Allanazarowyň eserleri baradaky aýdanlaryny köpräk ulandym.

Meniň bu gün kämillige kemsiz ýeten, döredijilik harmanynyň dok dänelerine, bereketine guwanyp oturan Agageldi Allanazarowyň döredijiligi baradaky bu ýazgyma goýan «Bizden ökdelerem bar eken» sözbaşyny subut edesim geldi.

*Hudayberdi Diwangulyýew,
Türkmenistanyň halk ýazyjysy.
28-nji noýabr, 2014-nji ýyl.*

MAZMUNY

Kalbyma syýahat	5
Daýyňam gözünde bolsun.....	213
Çat açan meňzil	351
<i>H.Diwangulyýew - "Bizden ökdelerem bar eken"</i>	<i>414</i>

AGAGELDI ALLANAZAROW

DAÝYŇAM GÖZÜŇDE BOLSUN

(Powestler)

Ýygnamaga berildi 01.07.2016.
Çap etmäge rugsat edildi 30.07.2016.
Ofset kagyzy. Formaty 60/84 1/16.
Çap listi 28